

Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar

Doktori Disszertáció

Szarka Lajos

Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok életrajza

Történelemtudományi Doktori Iskola

Doktori Iskola vezetője: Székely Gábor DSc., egyetemi tanár

Program: új- és jelenkori magyar történelem

Program vezetője: Erdődy Gábor DSc., tanszékvezető, egyetemi tanár

A bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

Izsák Lajos DSc., egyetemi tanár - elnök

Erdődy Gábor DSc., tanszékvezető, egyetemi tanár - bíráló

Hermann Róbert DSc. - bíráló

Dobszay Tamás PhD., habilitált egyetemi docens - titkár

Csikány Tamás PhD. - tag

Kalocsai Péter PhD. - póttag

Témavezető és tudományos fokozata:

Gergely Jenő DSc., egyetemi tanár †

Budapest, 2011

Tartalomjegyzék

Bevezetés	2
I. A kétféjű sas szolgálatában	
Gaál Miklós, a császári-királyi hadsereg mérnökkari tisztje (1818-1848).....	4
II. Gazdálkodás egy zalai középbirtokon	
Gaál Miklós, a jómódú birtokos nemes	21
III. A haza mindenek előtt!	
Gaál Miklós, az 1848-49. évi szabadságharc tábornoka	
1. Ingadozás és elkötelezettség (1848. szeptember).....	30
2. Harcok a Muraközben (1848. november-december)	35
3. Az aradi vár ostromparancsnoka (1848. december-1849. február)	52
4. Vizsgálat és felmentés (1849. március-április).....	118
5. A Balaton-felvidék védelmi szerepének felmerülése a szabadságharc utolsó hónapjaiban (1849. május-július)	131
IV. Gaál Miklós tábornok aradi fogsága	
(1849. november-1854. november).....	149
V. Gyulai Gaál Miklós emlékezete	181
Bibliográfia	187
Illusztrációk	195

Bevezetés

Gyulai Gaál Miklós zalai honvédtábornok életrajza viszonylag fehér foltnak számít a történetírásban. Pályafutásáról az aradi vár ostromlásával (1848. december-1849. február) és a Balaton-felvidéki védelmi rendszer tervezett megépítésével (1849. május-július) kapcsolatban bukkantak fel szórványos adatok. Dr. Burucs László „Zalaszegvár története” című kéziratában kísérletet tett az életpálya részleges felvázolására. Böhm Jakab a Hadtörténelmi Levéltár munkatársa elsőként ismertette Gaál Miklós emlékiratait az 1848-49-es szabadságharcról. Bona Gábor a szabadságharc tábornokait és törzstiszteit áttekintő munkájában Gyulai Gaál Miklóssal is foglalkozott.

Az aradi eseményeket tekintette át Csikány Tamás tanulmánya „Az aradi vár története” című könyvben; a Damjanich és Gaál, illetve Boczkó között kirobbant vitáról pedig Pelyach István írt az „Egy elmulasztott várostrom tanulságai” című munkájában. Hermann Róbert több munkájában érintette Gaál pályafutásának egyes mozzanatait, mint például muraközi szereplését (1848. október-november) és Kmettyvel való kapcsolatát (1849. június). Egyik legutóbbi munkájában, a „Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei” címűben pedig Gaál tevékenységét értékelte. Palágyi Klára „Hosztót” című helytörténeti művében a Gaál család Zala megyei megtelepedéséről szolgált hasznos adatokkal. Gaál 1848. szeptemberi működéséhez segítséget nyújtottak nővéréhez írott levelei, melyeket V. Waldapfel Eszter forrásmunkája tett közzé. Az 1848. szeptemberi és októberi eseményekkel kapcsolatban Urbán Aladár tanulmányában, illetve gróf Batthyány Lajos iratait feldolgozó forrásgyűjteményében találhatók adatok.

Jelen munka számottevően kibővítette a források körét, melyek alapján igyekeztem az életpályát részletesen és hitelesen bemutatni.

A Győri Tankerületi Főigazgatóság irataiban sikerült a soproni Szent Asztrik Gimnázium tanulóí között Gaál Miklósrá rábukkanni, s tanulmányi előmeneteléről képet kapni.

Gaál Miklósnak a császári-királyi hadseregben való szolgálatáról a Hadtörténelmi Levéltárba (Personalia) nemrég bekerült személyes és családi iratai, leveleskönyve szolgáltak forrásként. Anyjával folytatott levelezése, betegségvázlata, nyugdíjaztatása iránti kérelme számos új információt nyújtottak.

Itt említhető még 1835/36-os minősítési lapja (Kriegsarchiv), illetve a nyugalmazási irataihoz mellékelt minősítési táblázata, amely 30 éves hadmérnöki pályafutását taglalta (Magyar Országos Levéltár).

Gaál Miklós Zala megyében jómódú birtokos nemesnek számított. 1844-ben felmérést birtokait, s megbecsülte belőlük fakadó jövedelmeit. A Zala Megyei Levéltárban található okirat a feudális nemesi gazdálkodást részletesen bemutatja.

Gaál 1848 szeptemberében csatlakozott a honvédsereghez, majd októbertől Perczel mellett szolgált a Muraközben. Ezen időszak feldolgozásához a könyvészeti források mellett (Urbán Aladár, Hermann Róbert, V. Waldapfel Eszter stb.) egyes levéltári iratok (Zala Megyei Levéltár, Magyar Országos Levéltár, Hadtörténelmi Levéltár) nyújtottak segítséget.

Gaál 1848 decemberétől 1849 februárjáig az aradi ostromsereg parancsnokaként ténykedett. Számos levéltári forrás került elő ebből a korszakból. A Magyar Országos Levéltár 1848-49 –es iratanyagának H szekciójából elsősorban a Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség (H. 2.), a hozzá kapcsolódó Kossuth Polizei Akten (H. 2. KPA.) és a Hadügyminisztérium általános iratait használtam (H. 75.), valamint néhány iratot más szekciókból (H. 77., H. 79., H. 83., H. 95., H. 112). Ezen kívül a Hadtörténelmi Levéltár 1848/49. évi iratait, a Békés Megyei Levéltár (Békés vármegye Védbizottmányának jegyzőkönyve és iratai, állandó bizottmány iratai) dokumentumait, valamint néhány iratot az Arad Megyei Nemzeti Levéltári Kormányzóságból (Románia). Rendkívül fontos forrás volt az aradi erőd ostromnaplója, amely a várat védő császári katonaság szemszögéből napi részletességgel taglalta az eseményeket (1848. november 30. – 1849. március 1.). Az ostromnapló 1849. január 1.-február 14. közötti időszakának feldolgozása számos újdonsággal szolgált. Megállapítható, hogy Gaál hatékony előkészületeket tett a vár elfoglalására, s a rohamot előkészítő ágyúztatásával (január 24-28.) rendkívül nagy károkat okozott az erődítménynek. A sikert beárnyékolta, hogy a várat időlegesen felmentő császári-királyi sereg február 8-án néhány órára elfoglalta Ó-Aradot.

Gaált a történetek miatt leváltották, s vizsgálatot rendeltek el ellene felelősségének megállapítására. Ezzel kapcsolatban becses forrás az Ó-Aradi Bizottmány vizsgálatának jegyzőkönyve és jelentése, továbbá a debreceni katonai törvényszék iratai, amelyek a Magyar Országos Levéltárban találhatók.

A vizsgálat Gaál felmentését (1849. április 28.) és újabb feladattal való megbízását eredményezte, egyben kinevezték a mérnök-kar igazgatójává. Gaál a Balaton-felvidéki erődítési munkálatok irányítása mellett a nemzetőrség és népfelkelés szervezését is feladatul kapta. A vázolt korszak iratanyaga a Zala Megyei Levéltárban, valamint a

Veszprém Megyei Levéltárban található (állandó bizottmányi ülések jegyzőkönyvei, állandó bizottmány iratai, újoncászai iratok, tisztviselők után maradt iratok).

A szabadságharc leverése után Gaál Miklóst a császári- királyi bíróság két tárgyalás lefolytatását követően 20 évi várfogságra ítélte. Az aradi hadbíróóság Gaállal kapcsolatos iratanyaga (kihallgatás, ítélet, összefoglaló jelentés) a Hadtörténelmi Levéltárban vált hozzáférhetővé. A rabságban eltöltött évekkkel Galsai Kovách Ernő és Pongrácz István naplói foglalkoznak, melyek az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában találhatók. Gaál végső nyugalomba helyezéséről (1854.) Abonyi Lajos kézírata ad megrázó leírást (Abonyi Lajos Falumúzeum kéziratgyűjteménye). Becses relikviák maradtak fenn Gaál Miklós egyenes ági leszármazottjánál, dr. Nemeshegyi Péter S. J. úrnál (Gaál Miklós és Gaál Vilma gyászjelentése).

Gaál Miklós emlékét Zalaszegváron, Hosztóton, Hévízen és Abonyban őrzik (emléktáblák, emlékmű). Az Aradi Múzeumegyüttesben (Complex Muzeal Arad) találhatók Gaál Miklós személyes tárgyai (portréi, akvarelljei, grafikái, tubákos szelencéje, hadvezéri pecsétjei és imádságos könyve), melyeket az egykori Aradi Ereklýmúzeumnak adományoztak.

I. A kétféjű sas szolgálatában

Gaál Miklós, a császári-királyi hadsereg mérnökkari tisztje. (1818-1848)

Gyulai Gaál Miklós 1799. február 14-én született a Zala megyei Szegváron, birtokos nemesi családban.¹ Apja, Gaál Mihály megyei hivatalnok (táblabíró), anyja Bachó Krisztina.² Szüleitől a Miklós, József, Mihály neveket kapta, melyek közül hivatása során az elsőket használta.³ Nyolc testvére született, négy leány és négy fiú: Anna, Klementina (Mária), Amália, Etelka - a lányok; József, János, Mihály és Károly a fiúk. Testvérei közül János és Etelka nem érték meg a felnőttkort, csupán néhány hónapot éltek.⁴ Elemi ismereteit Szegváron szerezte, majd Sopronba ment, ahol németül tanult. Tanulmányai során a számtanban és rajzban árult el kimagasló tehetséget, ami hozzájárult ahhoz, hogy élethivatásául a katonai pályát válassza.⁵

Gaál Miklós tanulmányait a soproni bencés gimnáziumban végezte 1808 és 1811 között. A soproni gimnáziumot a jezsuiták alapították 1636-ban, majd a rend 1773-as feloszlása után domonkosok, 1802-től pedig a bencések vették át. Az 1674-ben épült gimnázium és a nemesi konviktus - a diákok bentlakásos intézménye - a Szent György-utcában a Szent György-templom melletti épületben feküdt, ahová főként Sopron városából, Sopron, Vas és Zala megyéből jártak diákok.⁶ A II. József által 1787-ben feloszlott bencés rendet 1802-ben visszaállították, s kijelöltek számára tíz gimnáziumot, köztük a sopronit is, hogy az ifjúságot a fennálló tanrend szerint oktassa.⁷ Novák Krizosztom főpap azonban csak a győri és soproni gimnáziumokat vette át, a rendelkezésre álló tanerők csekély számára hivatkozva. A bencés gimnázium 1802. november 1-jén nyitotta meg kapuit, s egyúttal az 1802-1803-as tanévet.⁸ Az öt osztályos nagygimnáziumban az 1777-ben kiadott Ratio Educationis alapján folyt az oktatás. A Mária Terézia által kibocsátott oktatási-nevelésügyi

¹ Gaál Miklósról megjelent életrajzi munkák: *Bona Gábor*: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Bp. 1987. 153., *Böhm Jakab*: Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékiratai az 1848/49. évi magyar szabadságharcról. Hadtörténelmi Közlemények. (1985:1.sz.) 130-131., *Dr. Burucs László*: Zalaszegvár története. Kézirat: Lektorálta: Dr. Sági Károly-Dr. Zákonyi Ferenc. 130-131. *Szarka Lajos*: A tábornok bére. Héviz. 1997. 9.

² *Nagy Iván*: Magyarország családai. III-IV. kötet. Pest. 1858. 302.

³ *Burucs L.*: Zalaszegvár i.m. 59.

⁴ *Nagy I.*: Magyarország i.m. 302., illetve *Palágyi Klára*: Hosztót (Hosszútót) Hosztót. 2000. 117.

⁵ Hazánk s a Külföld. 1868. május. 21. 321., illetve *Szinnyei József*: Magyar írók élete és munkái. III. kötet. Bp. 1894. 910-911.

⁶ *Kuczogi Marcell*: A 300 éves gimnáziumunk története. (A pannonhali Szent Benedek-rend soproni Szent Asztrik kat. gimnáziuma.) Sopron. 1936. 9.

⁷ u.o. 21.

⁸ u.o. 22-23.

rendelet szerint a kisgimnázium három grammatikai osztályból (schola grammatica) állt, míg a nagygimnáziumban ezekre épült a retorika és a poétika egy-egy osztálya (schola humanistica, vagyis a 4. és 5. osztály).⁹ Az oktatást az állam felügyelte a tankerületek felállításával, s az élükön álló tankerületi főigazgatók révén, a soproni gimnázium a győri tankerülethez tartozott.¹⁰

1806-ban új Ratio Educationis jelent meg, amely kisebb változásokat tett az iskolaszervezetben. A második Ratio szerint a nagygimnázium hat osztályból állt, továbbra is két tagozattal. A kisgimnázium nyelvtani osztályainak száma háromról négyre emelkedett, miután a nemzeti, vagy elemi iskola harmadik, úgynevezett előkészítő osztályát a gimnáziumhoz csatolták, mint a schola grammatica első osztályát. A gimnázium nyelvtani osztályainak tantárgyai a következők voltak: vallástan (hit- és erkölcsan) heti négy félórában (összesen 2 óra); latin nyelv, melynek keretében a magyar nyelvet is tanulmányozták, bár a latin számított az oktatás hivatalos nyelvének (heti 10-12 órában). Latinból alaktannal, mondattannal, verstannal és eredeti ókori írókkal foglalkoztak.

Történelemből a 3. és 4. osztályban heti két órában Magyarország történetét tanították; földrajzból a második osztálytól negyedikig heti két órában Magyarország, az örökös tartományok, valamint Európa többi országának földrajzával ismerkedtek a tanulók. Számítanból (matematika) minden osztályban heti két óra volt, ahol az egész és törtszámokkal való műveleteket, az arányokat és a hármasszabályt tanulták.

A humanista két osztályban vallástannal, latin nyelvvel (*elsőben*: retorika, logika, *másodikban*: poétika, szemelvények olvasása), földrajzzal (Ázsia és a többi világgrész), történelemmel (részletesebb magyar történelem), számtannal (korábban tanultak bővítése), földrajzzal és természetrajzzal (állat, ember, növény- és ásványtan) foglalkoztak.¹¹

Az egyes osztályok tananyagának beosztása alkalmazkodott a tanulók értelmi fejlettségéhez. A heti óraszám 19 óra (schola grammatica), illetve 20 óra volt (schola humanistica), ez általában napi négy órának felel meg.¹² Az oktatás mellett nagy hangsúlyt helyeztek a nevelésre, az iskolai törvények betartására, a személyes jó példa mutatására; de szükség estén alkalmazták a figyelmeztetés, intés, feddés, vagy akár a testi fenyítést

⁹ u.o. 17.

¹⁰ u.o. 19.

¹¹ u.o. 33-34.

¹² *Mészáros István*: Oskolák és iskolák. (Epizódok tizenhat régi iskolánk történetéből.) Bp. 1988. 26.

eszközeit is. A második Ratio Educationis előírásai 1850-ig érvényesültek a hazai iskolákban.¹³

A diákok népiskolai tanulmányaikat követően - a népiskola 6-12 évig tartott - 9 éves korukban kezdték el a gimnáziumot, melyet 15 éves korukban fejeztek be. A tanév novemberben kezdődött, s a következő év augusztusáig tartott. A tanulók az első félév végén márciusban, s a második félév (egyben a tanév) végén augusztusban vizsgát tettek. Az erkölcsi magaviseletet és a hittant külön osztályozták, míg a többi tantárgyból összesített értékelés kaptak, melynek során csoportokat állítottak fel, s az egyes tanulók csoporton belüli sorrendiségét (sorszámát) határozták meg.¹⁴ A lokáció módszerét, vagyis a tanulmányi összteljesítményen alapuló sorrendiséget a jezsuiták honosították meg a versenyszellem erősítésére. Az alábbi csoportok voltak: kitűnők csoportja (eminensek), első osztályúak csoportja (prima classis, vagyis jók), második osztályúak csoportja (secunda classis), harmadik osztályúak (tertia classis) és végül a bukottak (extra classis).¹⁵ Gaál Miklós 1808 novemberében, 9 éves korában lépte át a soproni bencés gimnázium kapuját, s kezdte el tanulmányait az *első grammatikai osztályban*. Az első félév végén, 1809. március 24-én kellett vizsgát tennie. A jegyzőkönyv rögzítette személyi adatai közül nevét, nemzetiségét (magyar); lakóhelyét (Szegevár, Zala megye); vallását (római katolikus); továbbá az apa lakóhelyét, társadalmi helyzetét és foglalkozását (Gaál Mihály nemes, Szegeváron lakik és Zala vármegye táblabírája). Gaál nem vett igénybe kollégiumot (konviklust), vélhetően valamely magánháznál kapott szállást és kosztot, s nem részesült ösztöndíjban. Vizsgaeredményei az alábbiak voltak: magaviseletből prima (jó), hittan prima (jó), tanulmányi összteljesítménye, vagy átlagosztályzata a 21. prima (a prima classisban a 21. helyet foglalta el), nyelv és magyar irodalomból callet (okos, előrelátó). A 67 fős osztály tanulmányi besorolása az összes tantárgyból csoportonként az alábbi volt: eminens 10 fő, prima classis 33 fő, secunda classis 13 fő, tertia classis 9 fő, extra classis 2 fő. Gaál tehát a középmezőnyhöz tartozott, s összességében a 31. helyen állt. Az összes tantárgyat egy bencés tanár, Anselmus Engelhart tanította, az iskolaigazgató pedig Alexander Poór bencés szerzetes volt.¹⁶ A második szemesztert lezáró év végi vizsgákat a közelben zajló osztrák - francia háború miatt a szokásosnál korábban, június 19-én kellett

¹³ Kuczogi M.: A 300 éves i.m. 34.

¹⁴ Molnár András: A fiatal Deák Ferenc. (A felkészülés és zalai pályakezdet éveit 1803-1833.) Bp. 2003. 36.

¹⁵ Magyar Művelődéstörténeti Lexikon IV. (Középkor és kora újkor.) Főszerkesztő: Kőszeghy Péter. Bp. 2005. 328.

¹⁶ Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Győri Tankerületi Főigazgatóság iratai. VI. 501. b. 1808/1809. tanév első szemeszter

letenni. A franciák június elején Sopron, Kőszeg, sárvár érintésével Pápára vonultak, majd a nemesi sereget megverve június 24-én elfoglalták Győrt. Gaál vizsgaeredménye javuló teljesítményt mutatott, a prima classisban a 19. lett (19. prima), vagyis sikerül néhány hellyel előbbre lépnie.¹⁷

A második *grammatikai osztály* első félévében (1809. november – 1810. március) több tanulónál a dezertált (megszökött) bejegyzés szerepelt, melynek köszönhetően az osztálylétszám átmenetileg 54 főre csökkent le. A vizsgákat 1810. március 26-án és április 4-én tették le, melynek során Gaál Miklós ugrásszerű javulást mutatva a 9. prima helyet szerezte meg (összességében a 20. lett). A második félév eredményei nem ismertek.¹⁸ A harmadik *grammatikai osztály* első féléve az 1811. március 23-án és április 3-án lezajlott vizsgákkal ért véget. Gaál tovább haladt előre, s átlagosztályzata alapján a 3. prima (összességében a 16.) helyhez jutott. A 69 fős osztály átlageredménye csoportonként így oszlott meg: eminens 13 fő, első osztályú 35 fő, második osztályú 12 fő és harmadik osztályú 9 fő.¹⁹

A második félévi vizsgákra 1811. augusztus 19-én és 30-án került sor. Gaál gimnáziumi tanulmányai során ekkor érte el a legjobb eredményt, hittanból eminens (jeles) minősítést kapott, az összes tantárgy átlaga alapján pedig 12. eminens (a jelesek közt a 12.) besorolást nyerte el. Az osztálylétszám változatlan maradt (69 fő), amely a tanulók összteljesítménye alapján az alábbi csoportokra oszlott: eminens 15 fő, prima classis 32 fő, secunda classis 8 fő, tertia classis 8 fő és extra classis 6 fő. Gaál összességében a 12. helyen állt, vagyis az élcsoporthoz foglalt helyet. Az osztályt másodikban és harmadikban is Anselmus Engelhart bencés tanár tanította.²⁰

Gaál Miklós nem kezdte el a novemberben induló újabb tanévet, a negyedik *grammatikai osztályt*. A katonai pályára készülve 1811-ben, 12 évesen a bécsi Mérnöki Akadémiaán folytatta tanulmányait.²¹

A birodalom tisztképző intézetei közül egyik sem feküdt az ország területén. A bécsi Mérnöki Akadémia a haderő mérnökkarát, a bécsújhelyi Katonai Akadémia pedig a csapattiszteket képezte.²² Gaál Miklós az előbbit választotta, s 12 éves korától 20 éves

¹⁷ u.o. 1808/1809. tanév második szemeszter

¹⁸ u.o. 1809/1810. tanév első szemeszter

¹⁹ u.o. 1810/1811. tanév első szemeszter

²⁰ u.o. 1810/1811. tanév második szemeszter

²¹ *Friedrich Gatti*: Geschichte der k. und k. Technischen Militär-Akademie. I. Band (1717-1869) Wien. 1901. 697.

²² *Barcy Zoltán-Somogyi Győző*: A szabadságharc hadserege. Bp. 1986. 212.

koráig tanult az intézményben.²³ Későbbi szolgálati helyeit és beosztásait meghatározta az a katonai szervezet, amelyben hadmérnökként tevékenykedett. A Habsburg Birodalom területe főhadparancsnokságokra oszlott, melyek a Haditanács közvetlen alárendeltségében működtek.²⁴ A történelmi Magyarország területén öt főhadparancsnokság volt: a magyarországi - Buda, az erdélyi - Nagyszeben, a bánági - Temesvár, a szlavóniai - Pétervárad, a horvátországi - Zágráb székhellyel.²⁵

A felsorolt helyeken Zágráb kivételével, továbbá Károlyvárosban műszaki és erősítési kerületi igazgatóságok (Districts Direction) is székeltek, s ezek alatt mindegyik fontosabb várban helyi erősítési igazgatóságok (Local Direction) működtek. Így tehát a budai kerületi igazgatóság alatt helyi erősítési igazgatóságok voltak Komáromban, Lipótváron és Munkácson; Erdélyben Marosvásárhelyen és Gyulafehérvárott; a Bánágban Aradon; Szlavóniában pedig Eszéken és Ógradiskán. Az ismertetett beosztás - erősítési kerületek (kerületi igazgatóságok), s az alárendelt erődök (helyi erősítési igazgatóságok) rendszere - a birodalom egyéb tartományait is jellemezte. A műszaki csapatok elosztása a birodalmon belül egyenlőtlen volt. A császári-királyi hadsereg műszaki szolgálatát a nyolc századból álló árkászkar, a hat századot számláló aknászkar és három utászszázalaj látta el. Azonban ezek egyike sem kapta kiegészítését Magyarország területéről, és egyik sem állomásozott hazánkban. A magyarországi erődök csupán néhány főnyi árkász és aknászsztaggal rendelkeztek.²⁶ (Megjegyzendő, hogy teljes századok vagy zászlóaljak a birodalom más területein sem állomásoztak, hanem mindenütt csak osztagonként állomásoztatták őket.)

Gaál Miklós hosszú időt töltött a császári hadseregben 1848 őszéig, nyugalmazásáig. Mintegy harminc évig tartó szolgálata során tehetségének köszönhetően viszonylag gyorsan haladt előre a katonai ranglétrán, s ez idő alatt a Habsburg Birodalom szinte valamennyi várát, erődtényét megjárta.

A nyugalmazási irataihoz mellékelte minősítési táblázata rangemelkedés szerint vette számba szolgálati helyeit és beosztásait. Ezek pedig - követve a rangemelkedés szerinti változásokat - a következők voltak:

²³ *Böhm J.*: Gyulai Gaál i.m. 130.

²⁴ Magyarország hadtörténete. I. A honfoglalástól a kiegyezésig. (szerk.:Borus József) Bp. 1982. 444.

²⁵ *Barcy Z.-Somogyi Gy.*: A szabadságharc i.m. 8-9.

²⁶ u.o. 160., illetve részletesebben *Vidos Géza*: A magyarság szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia katonai műszaki szervezetének keretében. Hadtörténelmi Közlemények. 1941. 3-4. füzet. 135-172.

mérnökkari hadfi (Ingenieur Corps Cadett):

A bécsi Mérnöki Akadémián gr. Nobili alatt, 1818. augusztus 4-től 1819. augusztus 3-ig (1 év).

alhadnagy (Unterlieutenant):

Eperjesen és Tokajon báró Cerini őrnagy alatt, 1819. augusztus 4-től december 31-ig (4 hónap 28 nap). Aradon Poglain őrnagy alatt, 1820. január 1-jétől november 20-ig (10 hónap 20 nap).

főhadnagy (Oberlieutenant):

Aradon Poglain őrnagy alatt, 1820. november 21-től 1821. december 31-ig (1 év 1 hónap 10 nap). Palmanován gr. Nobili alatt, 1822. január 1-jétől március 31-ig (3 hónap). Velencében Bonomo alezredes alatt, 1822. április 1-jétől április 30-ig (1 hónap). Padovában gr. Nobili és Bonomo alezredes alatt, 1822. május 1-jétől 1825. július 31-ig (3 év 3 hónap).

alszázados (Capitanlieutenant):

Mantovában Hagenmüller őrnagy alatt, 1825. augusztus 1-jétől 1829. november 30-ig (4 év 4 hónap). Lipótváron helyi erődtitési igazgató (Local Director) Keidenthal alezredes kerületi igazgató (Districts Director) alatt, 1829. december 1-jétől 1831. november 3-ig (1 év 11 hónap 3 nap).

százados (Hauptmann):

Lipótváron, az előző beosztásban az előző kerületi igazgató alatt, 1831. november 4-től 1833. április 30-ig (1 év 5 hónap 7 nap). Brünben helyi erődtitési igazgató Szeredey alezredes kerületi igazgató és Schulz alezredes alatt, 1833. május 1-jétől 1840. december 13-ig (7 év 7 hónap 3 nap). Milánóban helyi erődtitési igazgató Bauer alezredes kerületi igazgató alatt, 1840. december 14-től 1841. május 22-ig (5 hónap 9 nap).

őrnagy (Major):

Milánóban az előző beosztásban, Bauer alezredes kerületi igazgató, Hentzi és Teyber alezredesek alatt, 1841. május 23-tól 1844. január 20-ig (2 év 5 hónap 29 nap). Károlyvárosban kerületi igazgató 1844. január 21-től 1846. december 2-ig. (2 év 10 hónap 13 nap).

alezredes (Oberslieutenant):

Károlyvárosban kerületi igazgató 1846. december 3-tól 1847. október 31-ig (10 hónap).
Összes szolgálati ideje: 29 év 10 hónap.²⁷

Miközben Gaál Miklós a katonai ranglétrán szabályosan haladt előre, családi helyzetében is változások történtek, ugyanis megházasodott. A szándék már 1830-ban megérett benne, mivel ez év április 9-én 6.000 forint összegű alapítványt létesített, a házassági kaució biztosítására. (A kaució a nősülni szándékozó katonatiszt pénzben leteendő óvadéka vagy biztosítéka volt.)

A következő évben, 1831 novemberében kötött házasságot távolabbi rokonával Gaál Vilmával, Gaál Tádé Nyitra megyei táblabíró 19 éves lányával. Gaál Miklós ekkor 32 éves volt és századosi rangban szolgált.

Az első éveket Lipótváron töltötték, majd Gaált családja a soron következő állomáshelyeire is elkísérte. Házasságukból hat gyermek született. Az elsőszülött lány Emma, Lipótváron látta meg a napvilágot 1832-ben. A következő három Brünnben: Matild 1835. május 13-án; Gyula (Ignác, Miklós, Mihály, Tádé) 1837. március 24-én, aki csupán néhány hónapot élt és ifjabb Gyula (Vilmos, Miklós) 1838. május 6-án.

A gyermekeket Brünnben keresztelték meg, s a keresztlevél másolatát Szegvárra is megküldték. Az itteni anyakönyvi bejegyzés szerint az apa beosztása 1835-ben: "földmérő kapitány, Brünn erősség helybeli direktora".

Az 1837-es bejegyzés hasonló volt, figyelmet érdemel azonban az 1838-as, amely "kamarás, mérnök kapitány"-nak titulálta, tehát Gaált időközben kamarássá nevezték ki.

Milánóban született negyedik gyermekük Vilma, 1841. szeptember 30-án. Az apa beosztása "császári-királyi kamarás, mérnök a testnél". Ötödik gyermekük - Mária (Terézia) - Szegváron született, s itt temették el két és fél hetes korában 1844. május 8-án. A bejegyzés az apát "császári-királyi főrmester"-nek (örnag) nevezte meg.²⁸

Gaál 1834-ben kérelmet nyújtott be a császári-királyi kamarási cím elnyerése iránt, melyhez megszerezte Mazzucheli táborszernagy hozzájárulását. Feljebbvalója támogató levelében Gaált ügyes, tapasztalt, elméleti és gyakorlati téren egyaránt kiválóan képzett tisztnek jellemezte, aki szolgálatkész viselkedésével általános tiszteletet vívott ki magának.

²⁷ Magyar Országos Levéltár (MOL) H.75. (Hadügyminisztérium. Általános iratok.) 1848:6902.

²⁸ *Burucs L.*: Zalaszegvár i.m. 60-62., kamarási kinevezését említi a Hazánk s a Külföld 321.

Ambiciózus és igazságos katonaként igyekezett a szolgálatban mindig a legjobbat nyújtani.²⁹

Gaál 1835 januárjában az Udvari Haditanács dicséretében részesült, melyet a Brünn melletti hadgyakorlat vízellátási problémájának megoldásával érdemelt ki. A gyakorlótáborban vízhiány fenyegetett, ám Gaál sikeres technikai eljárást (találmányt) dolgozott ki a vízelőhelyek felkutatásához, s a víznek a kutakba, illetve a lóitatókba való vezetéséhez.³⁰

Gaál 1836-ban a Zala vármegyei ítélőtábla tiszteletbeli ülnökévé nevezték ki, melynek betöltéséhez esküt kellett tennie. Az eskü letételével kapcsolatos kérelmét a Haditanács 1837. január 8-án jóváhagyta, melyről Latour tábornaszernagy - a mérnökkari igazgató helyettese - értesítette Gaál Miklós századost.³¹

Gyulai Gaál Miklós császári katonaként való szerepléséről az 1835-36-os évre kiállított magatartási lapja nyújt képet. Gaál ekkor századosi rangban, brünni helyi erősítési igazgatóként teljesített szolgálatot. A részletes kimatátás családi körülményeivel, személyes tulajdonságaival és katonai képességeivel egyaránt foglalkozott.

Gaál nős tisztként két kiskorú leányról - Emma és Matilda - gondoskodott. Saját vagyonnal bírt, mellyel jól gazdálkodott. Az egészsége problematikus volt, gyakran szenvedett aranyérrel kapcsolatos panaszokban, ennek ellenére jó kedélyállapot jellemezte. A viselkedésével kapcsolatban nem merültek fel kifogások, békés természetű emberként jól összefért mindenkivel. Elöljárói felé megadta a köteles tiszteletet, alárendeltjeivel szemben korrekt, követelményeket támasztó és igazságos volt. Mértékletes életet élt, nem volt rabja italnak, vagy játékszenvedélynek, s adósságba sem keveredett.

A katonai szolgálatban fegyvermezetséget és buzgóságot tanúsított. Feladatait pontosan és megbízhatóan látta el, figyelmeztetésben, vagy büntetésben soha nem részesült. Írásbeli dicséret kapott a Brünn melletti táborban hasznosított találmányáért. Szolgálati öltözete minden alkalommal tiszta és az előírásoknak megfelelő volt. Háborúban, nyílt összecsapásban ugyan nem vett részt, de az ellenféllel szemben bátor tisztként viselkedett.

Gaál jól beszélt és írt német, latin, francia és olasz nyelven, valamennyire az angolt is elsajátította, s gyorsírással is tudott írni. A mérnökkari tudományokban kiemelkedő

²⁹ Hadtörténeti Levéltár (HL) Personalia VII:279. 355. doboz. (Gyulai Gaál Miklós tábornok és családjának iratai.) I.d. Maccucheli tábornaszernagy támogató levele Gyulai Gaál Miklós cs. kir. kamarási cím iránti kérelméhez. Brünn, 1834. szeptember 12.

³⁰ u.o. I.h. Mazzuchelli tábornaszernagy dicsérő levele Gyulai Gaál Miklósnak a hadgyakorlat vízellátásának biztosításáért. Brünn, 1835. január 25.

³¹ u.o.I.i. Kérelem Latour tábornaszernagyhoz, hogy engedélyezze Gyulai Gaál Miklós tiszteletbeli ülnöki kinevezését a Zala megyei ítélőtáblához. Bécs, 1837. január 14.

jártassággal rendelkezett, s a Mérnöki Akadémián tanulakhoz saját szorgalma révén szerzett további ismerteket. A magasabb hadtudományokban szintén képzett volt, tanulmányozta a taktikával és stratégiával kapcsolatos irodalmat, valamint a gyalogság és lovasság harcászatait.

Gaál igazi polihisztorként rendkívül széles körű műveltséggel rendelkezett. Otthonosan mozgott a történelem és hadtörténet mellett a földrajzban, a statisztikában; s hosszabb ideig foglalkozott filozófiával, régészettel, valamint botanikával. A természettudományok közül a fizika, kémia és a bányászat érdekelte. Nagyfokú ügyességet árult el a szabadkézi rajzban, a festészetben és zenében, s elmélyülten tanulmányozta a polgári építészetet.

Európai látóköri személyként számos helyen járt, Ausztria (Stájerország, Karintia, Tirol) mellett megfordult Morvaországban és Itáliában, s jól ismerte Európa többi országának a statisztikáját (jellemzőit) is.

Gaál mérnökkari kapitány szolgálati idejét az 1835-36. évi magatartási (személyi) lapja 18 év és 2 hónapban állapította meg.³²

Gaál Miklós pályafutása a császári-királyi hadseregben Károlyvárosban fejeződött be, ahol alezredesti rangban, kerületi igazgatóként tevékenykedett. Sikeres katonának számított, hiszen a császári-királyi hadseregbe vele egyidőben beléptek jelentős része jó esetben őrnagysággal vitte 1848-ig.

Gaál idő előtti nyugdíjazása mögött hosszabb ideje tartó betegeskedése állt, amely 1848 tavaszán váratlanul súlyosra fordult. Gaált erdélyi kerületi erődítési igazgatónak nevezték ki, s emiatt 1848 februárjában Károlyvárosból Nagyszebenbe kellett átköltöznie.³³ Úgy gondolta, hogy útközben Szegváron megpihen egy kicsit, s útja megszakításához 8 nap szabadságot kért.³⁴

A hosszú utazás során azonban többször is elázott, s alaposan megfázott. Ráadásul egy alkalommal a kocsi elromlott, s amíg kijavították, órák hosszat a legnagyobb sárban, gyalog kellett mennie. Ezalatt annyira átázott, hogy még a fehéreneműje is nedves lett. Estére hidegrázást vett rajta erő, melyet az éjszaka során lázas borzongás, főfájás, erős izzadás és álmatlanság (illetve nyugtalan alvás) követett. Másnap folytatta útját, de a tünetek nem csillapodtak. Szegvárra érkezve ágyba kényszerült, s február 26-án orvost hívatott magához. Takács János Zala vármegye tisztiorvosa Gaált a következő állapotba

³² Kriegsarchiv (KA) Conduite-Listen Karton 52. Ingenieur-Corps Fasc. 72/I. Nr. 92.

³³ HL. Personalia 1. k. A budai erődítési igazgatóság 1848. április 3-i levelében erdélyi kerületi erődítési igazgatóként nevezte meg Gaált.

³⁴ u.o. 1.1. Hely nélkül, dátum nélkül. Gaál Miklós betegségvézlata.

találta: a páciens a testében vándorló fájdalomról panaszkodott, amely hol a felső, hol az alsó végtagjaiban jelentkezett, hol pedig mindegyikben. A legerősebb fájdalmat a beteg a váll-, a könyök- és a térdízületeiben érezte. A füle zúgott, a homloktájékon enyhe főfájásra panaszkodott, gyengén köhögött, vizelete vörösesre színeződött és étvágytalanság gyötörte. Mindez reumás ízületi gyulladásra mutatott, a kishörgők mérsékelt hurutos fertőzésével. Ezen kívül a beteg köldöktája és a jobboldali borda alatti tájék puffadt volt, s nyomásra fájdalmasan reagált. A páciens saját elmondása szerint már 2 éve érezte az említett tüneteket, melyek a máj környékén fellépő lüktető érzéssel időről-időre visszatértek. A széklet szintén abnormális volt. Ezek a tünetek az aranyeres, görcsös hasi fájdalom kialakulását mutatták. A beteg állapota három hét után az alkalmazott gyógyszereknek köszönhetően javult, s csupán a reumás fájdalom maradt meg a váll- és könyökízületekben. Április 10-én a beteg már elég jól érezte magát, április 24-én azonban visszatért a fájdalom és a köldök környékének puffadása. Április 25-én Gaálnál olyan erős tarkótáji fejfájás, fülzúgás, szemkáprázás és szédülés lépett fel, hogy gutaütéstől (szélütéstől) lehetett tartani. A kritikus állapot szerencsére csak fél óráig tartott. Takács doktor május 3-án kiállított orvosi bizonyítványában háromféle betegséget diagnosztizált: egy abnormális aranyeres megbetegedést, egy-két éve lezajlott máj-infarktust, valamint egy krónikus reumás ízületi gyulladásból visszamaradt végtagfájdalmat. Véleménye szerint a beteg állapota lehetetlenné tette, hogy bármilyen komolyabb, a testet és szellemet igénybe vevő munkát ellásson.³⁵

Gaál az említettek miatt március 30-án felülvizsgálati kérelmet nyújtott be a budai kerületi erődítési igazgatósághoz. Az eljárás lefolytatásához arra kötelezték, hogy egy katonaoorvos által kiállított betegségvázzalattal (állapotfelméréssel) egészítse ki kérelmét.³⁶

A betegségvázzal Gaál „közepes magasságú, nem gyenge felépítésű, de szenvedő kinézetű” személyként jellemezte. Már 1823-ban kapott egy aranyeret, melyet gyógyszerekkel, illetve homeopátiás módon egyaránt kezelte. Baja azonban munkaköréből fakadóan, mivel sokat kellett ülnie, az idő múlásával súlyosbodott. 1844-ben egy meghűlés következtében nemcsak az aranyeres, görcsös hasi fájdalom újult ki nála, hanem a hastájéka is megduzzadt, s tartósan ágyba kényszerült. 1848. februári utazása során ismét beteg lett, s hosszabb ideig Szegváron kellett fekvődjene.³⁷

³⁵ u.o. I.m. Takács János orvosi bizonyítványa Gyulai Gaál Miklós betegségről. Sümeg, 1848. május 3.

³⁶ u.o. I.k. A budai erődítési igazgatóság Gyulai Gaál Miklósnak, betegsége felülvizsgálatáról. Buda, 1848. április 3.

³⁷ u.o. I.l. Hely nélkül, dátum nélkül. Gyulai Gaál Miklós betegségvázzala.

Gaál Miklós július 22-én, mint időszakosan invalidus (beteg), időleges nyugállományba helyezését kérte egy évi időtartamra. Ezt követően szükség esetén ismét aktív szolgálatba lépne. A bécsi Mérnökkari Főigazgatóság (General-Genie-Direction) azonban augusztus 10-én „hosszú és jó szolgálatának” elismerése ellenére visszautasította kérelmét, s nem küldte tovább a hadügyminisztérium, illetve az uralkodó felé.³⁸

Végül V. Ferdinánd 1848. szeptember 5-i határozatával Gaált nyugdíjba helyezte, melyről az osztrák hadügyminiszter (Latour gróf) szeptember 10-én adta ki értesítvényét.³⁹ Ezt a külügyminisztérium szeptember 14-én küldte át a mellékletekkel - minősítési táblázattal (Conduite Liste) - a magyar hadügyminisztériumnak. A táblázat, melyet 1848. tavaszán állított ki a felülvizsgáló bizottság (Superarbitrungs Comission) 1847. október 31-ével zárta le Gaál pályafutását.⁴⁰

Az említett iratok Gaál Miklós mérnökkari alezredest 1848. szeptember 30-tól vették ki a katonai állományból, s október elsejétől számították a nyugdíját, melyet a soproni hadipénztárnak kellett folyósítania.⁴¹

A magyar hadügyminisztérium Gaál nyugalmazásáról értesítette a magyarországi főhadparancsnokságokat, kötelességükké téve kihirdetését.⁴²

Gaál Miklós személyiségéről sokat elárul az a levélváltás, amelyet fiatal, még nőtlen tisztként folytatott édesanyjával, Bachó Krisztinával 1822 októbere és 1823 szeptembere között.⁴³ Gaál ekkor főhadnagyi rangban a velencei mérnökkari kerületi igazgatóság padovai helyőrségében teljesített szolgálatot, az 1818-ban előzvegyült Krisztina pedig a szegvári gazdaságot igazgatta 1823. szeptember 18-án bekövetkezett váratlan haláláig.⁴⁴ A német nyelven folytatott levelezés tanúsága szerint bensőséges, szeretetteljes viszony jellemezte kapcsolatukat. Ezt már a megszólítás is kifejezte, Miklós a „Nagyságos Asszonyom, leginkább becsült Anyám!” szavakat, Krisztina pedig a „Szeretett jó Nikerlem!” köszöntést alkalmazta. Gyakori levélváltásukban megosztották egymással gondolataikat, örömeiket, s beszámoltak egymásnak a legfrissebb hírekről.

³⁸ u.o. I.o. Caboga altábornagy Gyulai Gaál Miklósnak, nyugdíjba vonulási kérelmének elutasításáról. Bécs, 1848. augusztus 10.

³⁹ MOL H.75.1848:6384.

⁴⁰ u.o.1848:6902.

⁴¹ u.o. 1848:6828.

⁴² u.o. 1848:6384.

⁴³ HL. Personalia VII : 279. 355. doboz. 2. Leveleskönyv. Gyulai Gaál Miklós levelei családjának. Padova, 1822. október 14. – Mantova, 1823.december 21. 401-756.

⁴⁴ *Palágyi K.*: Hosztót i.m. 117.

Gaál Miklós 1822. október 14-e és 17-e között írt levelében szeretettel gratulált édesanyja születésnapjához, kifejezve jókívánságait. Megígérte, hogy egy Veszprém felé utazó tisztársával ajándékokat fog küldeni az otthoniaknak: velencei osztrigát és földi tömjént, amely minden betegségre orvosság, anyjának és testvéreinek - Pepinek (József), Babinak és Málinak (Amália) - pedig saját maga által rajzolt tájképeket. Beszámolt a Szent Szövetség közelben zajló veronai kongresszusáról, melyre Padován keresztül utaztak a nagyhatalmak uralkodói és diplomatai. Az 1822. október-december között zajló konferencia felhatalmazta Franciaországot a spanyol forradalom leverésére és az abszolutizmus visszaállítására, melyre végül 1823-ban került sor. A háború kitörése Ausztria részvételével 1822 októberében valószínűnek látszott, ezért Gaál a közelgő összecsapásra készülve tanulmányozta Spanyolország földrajzát, haderejét, gyűjtötte a hadfelszerelést. Szerény anyagi lehetőségei miatt kérte anyját, hogy nyeret és lószerszámot otthonról küldjenek neki. Padova lakói egyébként készültek a lipcei csata (1812. október 16-19.) évfordulójának megünneplésére, illetve a kongresszust lezáró velencei ünnepségekre, ahová ő maga is tervezett ellátogatni. A helyi gazdák már túl voltak a szüreten, de az általuk készített vörösbor Gaál szerint messze nem volt olyan jó mint az otthoni egri, vagy szekszárdi. A gesztenyével és osztrigával viszont elégedett volt, bár az utóbbit nem igazán tudta megkedvelni. Új, kétszobás lakásba költözött, s egy macskát is szerzett magának. Megismerkedett a városban élő Teleki-családdal, akik - lévén egy eladó leányuk - gyakran meghívták magukhoz. A dekoratív és helyes leányzó azonban nem nyerte el tetszését.⁴⁵

Gaál Krisztina 1822. november 4-i és 7-i keltezésű levelében válaszolt szeretett Miklós fiának. Beszámolt az otthoni gondokról, egyes örökösödési vitákról. A remélt örökséget adósságok terhelték, s érvényesítése perrel fenyegetett. Egy másik esetben a család anyagi helyzetén, a fiúk adósságának rendezésén egy bizonyos nagynéni hagyatékából remélt javulást elérni. Azonban a hagyaték a néni rendelkezése szerint csak a lányokat illette. Fiát továbbra is takarékos életvitelre intette, s háláját fejezte ki az iránt, hogy Miklós testvéreivel ellentétben igyekezett a saját lábán megállva anyja helyzetén könnyíteni, s anyagi segítségre csak ritkán tartott igényt. Krisztinának a fiúkkal sok gondja volt, különösen Károly és Mihály okoztak neki bosszúságot, akik nem követték a tanulásban Miklós jó példáját. Mihály Kaposvárott joggyakornokoskodott, Károly pedig Bécsben tanult. A nőügyekben, házasságkötésben fiának megfontoltságot javasolt. Nem kívánt

⁴⁵ HL. Personalia. Leveleskönyv. Nr. 23. 401-413.

beszólni a párválasztásba, csupán azt kérte Miklóstól, hogy előbb teremtsen biztos egzisztenciát, érje el a századosi rangot, amely lehetővé teszi felesége és gyermekei eltartását. Annál inkább, mivel nem számíthat jelentős atyai örökségre lánytestvéreinek kifizetése és az adósságok rendezése után. Fiának katonai előrehaladása érdekében igyekezett kapcsolatait mozgósítani. Erről így írt: „Ami a Te előmeneteledet illeti, kedves gyermekem, csak mondd meg, hogy kinél kell nekem kopogatni, én semmilyen fáradságot nem fogok sajnálni, hogy Téged előbbre segítssek.” Elkészönve kifejezte szeretetét és megbecsülését legkedvesebb gyermeke iránt: „Az én születésnapomra küldött jókívánságaidat köszönöm szépen kedves Nikerlem, folytasd csak kedves, jó gyermekem azt a szokásodat amit eddig is folytattál, hogy nekem örömet szerzel. Ez a legszebb ajándék, amit nekem adhatsz és ezzel Te visszamenőleg megháláltad mindazt a gondot és kiadást, amit Rád fordítottam, szeretett fiam.”⁴⁶

Miklós 1822. november 3-a és 17-e között írt soraiban többek között munkájáról tudósított. A kancellárián katonai rajzokat kellett készítenie, melyeket a Padovába várt uralkodónak, Ferenc császárnak is be kívánt mutatni. Kevés szabad idejében zenélt és olvasott, ilyen irányú ambícióit a Teleki-család hangszerek és könyvek kölcsönzésével támogatta. Vett magának egy meglehetősen drága cremonai hegedűt, amely 15 dukátba került. Kérte anyját, hogy küldjenek hozzá otthonról kottákat. Érdeklődött a badacsonyi szüret felől megjegyezve, hogy a vidám szüreti mulatságot az olaszok nem ismerik. Összekészítette a családnak már korábban ígért ajándékokat (földi tömjént és rajzokat), valamint az általa gyűjtött régiségeket, régi pénzeket, melyeket egy nyugalmazott huszárfőhadnaggyal küldött el Magyarországra. Elnézést kért nőtestvéreitől, Tinitől és Málitól, akiket az olasz nőkről írva nőiségükben és nemzeti öntudatukban akaratlanul megsértett. A magyar nőket egyszerűségük ellenére mindenek elé helyezte, akárcsak hazáját Magyarországot.⁴⁷

Gaál Krisztina 1822. december 11-e és 13-a között íródott válaszában örömmel köszönte meg a Veszprémben kézhez kapott ajándékokat, csupán a narancsokat hiányolta. A közelmúlt Miklós nap alkalmából kifejezte szerencsekívánatait. Kívánta, hogy fiának sikerüljön az uralkodóval találkoznia, munkáit bemutatnia, amely a kapitányi rang elnyeréséhez is hozzásegítheti. Karrierje érdekében ő sem maradt tétlen, unokatestvérével ürmösbort (vermutot) küldött Büttner tanácsosnak, közbenjárását kérve. Levele további részében beszámolt az otthoni eseményekről, gondokról. A nemrég lezajlott úrbéres vadászon a nagy és fárasztó felhajtás ellenére - mintegy 30 embert kellett vendégül látnia

⁴⁶ u.o. Nr. 19. 413-427.

⁴⁷ u.o. Nr. 24. 428-435.

- összesen csak tíz nyulat lőttek. Károlyllyal és Mihállyal továbbra sem bírt, a szigor és a szép szó sem használtak nekik. Szorgalomban, hozzáállásban meg sem közelítik Miklós bátyjukat, különösen Károly bizonyult lustának, sokat küszködött a latinnal. A lányok megsértődése Miklóssal szemben alaptalan volt, mivel nem értik a tréfát, ugyanakkor nagyon büszkék nemzetükre. Ez utóbbi a javukra írható. Bízott benne, hogy a szénatermés kedvező értékesítése esetén sikerül néhány száz aranyforinttal Miklós fiát támogatnia. Ő maga sokat spórolt, gyermekei érdekében magára nagyon keveset költött. Korához képest jónak mondható egészségi állapota ellenére sokszor úgy érezte, hogy a terhek présként nyomják össze szívét. Nem feledkezett meg a lóvágószerszámról, melyet végső esetben a jövő év márciusában, a József-napi vásárra felmenő zsidókkal juttat el Pesten keresztül Padovába.⁴⁸

Gaál Miklós 1822. december 4-i levelében az új esztendőre gondolva az alábbi szavakkal köszöntötte édesanyját: „A közeledő újév a legszebb alkalmat kínálja nekem arra, hogy Nagyságodnak az én legszívélyesebb és legőszintébb jókívánságaimat, amelyek az én Önt tisztelő lelkemből származnak, kifejezzem. A Mindenható Isten adja meg nagyságodnak, hogy még nagyon hosszú életet éljen és engedje, hogy boldog legyen. Fortuna töltse ki a szerencsét az ő bőségszarujából Nagyságos élete folyására. Napjai legyenek olyanok, mint a gyenge Zephyr, amely minden egyes ember szívét megnyugtatja. A nyugalom és az elégedettség sohase hagyja el az Ön házat, sőt minden ajtó a szerencse számára mindig legyen nyitva és a boldogtalanság számára mindig legyen zárva.” A továbbiakban elfoglaltságáról és egy dédelgetett tervéről tudósított: „Én most két lovassági kaszárnának a tervén dolgozom és miután január végéig ezt befejeztem, ekkor tudnám kivenni szabadságomat és Nápolyba tudnék utazni, visszafele úton pedig Rómában, Firenzében és Bolognában megállhatnék. Ó! Micsoda élvezeteket kínál ez az én lelkemnek! Nápolyt, a Vezúvot, Herculanéumot, Pompeit látni!” A tervezett utazáshoz azonban legalább 150-200 forintra lenne szüksége, amelyhez édesanyja pénzbeli támogatását kérte.⁴⁹

Gaál Miklós 1822. december 25-i levelében a remélt utazás egyes kérdéseivel foglalkozott. Készített egy részletes útitervet, s összeállította a majdan megjelenő útikönyv vázlatát. A mintegy 50 ív terjedelemre becsült és 5 fejezetre osztott művet a saját maga által készített rézmetszetekkel tervezte díszíteni. Levelet írt Sigray grófnőnek megemlítve, hogy útleírását neki szeretné ajánlani. A gesztustól kéretlenül az említett hölgy anyagi támogatást remélte. Bízott Büttner tanácsos segítségével, akinél Bacho nagybátyja már

⁴⁸ u.o. Nr. 21. 436-449.

⁴⁹ u.o. Nr. 26. 449-454.

közbenjárt milánói áthelyezése érdekében. Tudomására jutott, hogy a nápolyi Leeb mérnökkari ezredes megbetegedett, akit ő szívesen helyettesítene. Kérte édesanyját, hogy írjon egy levelet ez ügyben a tanácsosnak, a nyomaték kedvéért néhány sonkával és egy hordócska borral megerősítve.

A levél további részében beszámolt a diplomáciai élet eseményeiről. A veronai kongresszus december 13-án véget ért, melyet követően a császár és a cár október 16-án Velencébe látogattak.

A nagyszabású ünnepségen ő maga is jelen volt, melyről elragadtatott hangnemben írt. A színes selyemmel, arany és ezüst díszekkel felékesített császári hajók, s Velence vezetőinek gondolái ágyúdörgések és harangok zúgása között vonultak be a városba. A csatornák és a házak ablakai zsúfolásig megteltek örvendező emberekkel, az evezősök maszkokat viseltek, az ablakokból pedig színes szőnyegek lógtak kifelé. A diszkivilágításban fürdőző nagyszínház és a Szent Márk tér minden képzeletet felülmúlt. Ő mindent megfigyelve Velence nevezetességeiről rézmetszeteket készített, melyekből levélben küldött Máli húgának. A lovaglószerszámokat még nem kapta meg. Kérte, hogy küldjék el velük együtt a nagyobb alakú, nyomtatott kottáit is.⁵⁰

Gaál Miklós 1823. *április 28-i* levelében a nápolyi utazás elhalasztásáról tett említést. Megkapta ugyan az otthonról küldött 100 forintot, ezt azonban betegségére, illetve néhány új ruha vásárlására kellett költenie. Az utóbbi időben rengeteget dolgozott, egyes építkezések költségvetéseit és a kaszárnyaigazgatóságok építési javaslatait ellenőrizte, valamint különböző bizottsági üléseken vett részt. Az örökös ülő munka és a sok éjszakai virrasztás legyengítették. A szokatlanul hideg időjárásnak köszönhetően megfázott, reumás fájdalmakkal és emésztési nehézségekkel küszködött. Színházban már két hónapja nem volt, a zene jelentette számára az egyetlen örömforrást. Gondjai között bizonyos irigységgel tekintett a helyi lakosokra, akikről így írt: „Szerencsések azok az emberek, akik úgy élnek a világban, könnyelműen, hogy nem gondolkodnak sokat. Az olaszoknak különösen megadatott az a tulajdonság, hogy nagyon kevéssel megelégedjenek és felszínes ismeretekkel legyenek ellátva, életüknek legnagyobb részében táncolnak és énekelnek, ráérős nyugalomban. Egy olasznak gyakran annyi az egész vagyona, mint amennyi nekem egy zsákban elfér - jöllehet nekem sincs sok - és sokszor mégis elégedettebbek, mint én.” A katonai ranglétrán való előrehaladás is foglalkoztatta: „Azt, hogy hányadik vagyok a

⁵⁰ u.o. Nr. 27. 454-464.

rangsorban, nem tudom, talán a tizedik, így azt gondolom, ha minden jól megy, három éven belül lehetek kapitány.”⁵¹

Gaál Krisztina 1823. augusztus 5-i levelében a gazdálkodás nehézségeiről adott számot. Az állandó esőzés nehezítette a betakarítást - melyet Pepi (Miklós József bátyja) irányított -, s a termést elrohadás fenyegette a földön. A makkgubacs ígéretesnek bizonyult, több száz aranyforintnyi bevétellel kecsegtetett, azonban az állandó esőzés miatt megfeketedett és lehullott. Így a várt haszon elmaradt, melyből gyermekeit tudta volna segíteni. A kilátásokról így írt: „Azt hittük, hogy idén különösen jövedelmező év lesz annyira, hogy attól féltünk, hogyan tudjuk majd a fölösleget behordani, minden olyan végtelenül szépnak tűnt. A fatális örökös eső azonban mindent elrontott, s nekünk mindent el kellett követni, hogy ne rothadjon el a termés. Most már csak a szüret van hátra, de ha így folytatódik az eső, abból sem lesz semmi, a szőlő savanyú marad és idő előtt megrothad.”

Levelében elmondta, hogy a Taródi házaspár járt Szegváron, akik nemrég jöttek haza itáliai körutazásukról. Taródiék nem voltak elragadtatva a piszkos és néptelen Padovától. A legjobban Nápoly tetszett nekik, sokkal inkább, mint Róma, Firenze, vagy Milánó, noha az út Nápolyig a rablók miatt veszélyesnek bizonyult. Elkészítő sorai az alábbiak voltak: „Most, kedves gyermekem, gondolatban átöllek Téged ezerszer is, a Magasságos oltalmába ajánlak. Vagyok a Te gyengéden szerető anyád, Christine von Gaál”

Gaál Krisztina levelében még arról tudósított, hogy névnapját szeptember 6-án Somogyban ünneplik meg rokonaival.⁵²

Szeptember 18-án azonban váratlanul elhunyt.

Gaál Miklós ezen a napon - szeptember 18-án - írta utolsó levelét anyjához, melyre utólag rájegyezte a „Szeretett anyám halála napján” sorokat. Csupa jó hírekről számolhatott be. „Szerencse szerencse után! ”- kezdte lelkesülten beszámolóját. Ismerősüknek, Frimont báró tábornagynak sikerült kieszközölnie, hogy futárként Nápolyba küldjék. A rég várt utazásra 12-14 nap múlva a hónap végén kerülhet sor, amikor a betegségéből teljesen felgyógyul. Ehhez azonban még össze kell szednie a hiányzó 200 forintot. Örömmel újságolta, hogy Nobili grófnőtől, a felettese feleségétől egy szép papagájt kapott ajándékba, az állat korát 30 évre becsülte. Már régóta vágyott egy ilyen madárra, s a vele való foglalkozás - a fáradtságos tanulmányok és munka után - valódi szórakozást jelentettek számára. A papagáj vidámságot hozott az otthonába, s felderítette egyébként

⁵¹ u.o. Nr. 33. 578-593.

⁵² u.o. Nr. 34. 694-703.

szomorú életét. „Most van egy kutyám, egy pudli, egy kis macskám, egy papagájom, s aztán egy szolgálóm és végül én.”- zárta levelét barátainak felsorolásával.⁵³

Gaál Miklós írói és művészi ambíciókkal is rendelkezett, melyeknek a hadmérnöki teendők mellett, szabad idejében ugyancsak hódolt. Brünmben két munkája jelent meg nyomtatásban, az egyik 1837-ben, a másik 1841-ben. Az első a szobák és konyhák füstjének eltávolításával foglalkozott, a második pedig egy, a szennyvízcsatornák építésénél alkalmazható találmányt mutatott be.⁵⁴

A fentiek mellett kiválóan rajzolt és műkedvelésből festett. Részt vett az 1844-ben meghirdetett pesti országháza-tervpályázaton, ahová pályamunkáját megkésve és sajátos módon juttatta el.

Tervét előbb Zala megye “közönségéhez” (közgyűléséhez) küldte el azzal a kéréssel, amennyiben tetszésüket elnyeri, akkor munkájának az “illető helyre leendő terjesztésével elfogadtatását lehetőségükhöz mérten szorgalmazzák”.⁵⁵

A közgyűlés 1846. szeptember 14-én vizsgálta meg Gaál tervét, a hozzá mellékelt leírásokkal és költségvetéssel együtt.⁵⁶ Bizonyára tetszést aratott, mert Zala megye 1846. szeptember 16-án, meleg szavak kíséretében küldte tovább József nádornak azzal a kéréssel, amennyiben a munka tetszését elnyeri “annak, mintegy hazafi és kebelünkbeli születésű egyén tervezetének a hasonlók előtti elfogadását, leghathatósabb közbenvetése és kegyelmes pártolása által elősegíteni méltóztassék”.

A tervet a betegeskedő nádor helyett október 20-án gr. Majláth Antal küldte el gr. Keglevich Jánosnak - az országházi terveket megvizsgáló Országos Választmány elnökének - a többi pályamunkához való csatolás céljából.⁵⁷ A Zala megyei közgyűlés november 9-én értesült a terv átküldéséről.⁵⁸ Az átvételt igazoló válaszában Keglevich rögzítette a határidő túllépését és a titkosság megsértését, mindazonáltal kilátásba helyezte, hogy ezt a tervet is az országgyűlés elé fogja terjeszteni. A pályamunka sorsáról többet nem tudunk, 1867-ig sem Gaál Miklós, sem örökösei nem kérték vissza.⁵⁹

⁵³ u.o. Nr. 41. 744-746.

⁵⁴ *Szinnyei József: Magyar írók élete és munkái.* III. kötet. Bp. 1894. 911.

⁵⁵ *Komárik Dénes: Az 1844-es pesti országháza-tervpályázat. Tanulmányok Budapest múltjából.* A Budapesti Történeti Múzeum évkönyve. (szerk.: Tarjányi Sándor) XIX. kötet. Bp. 1972. 273.

⁵⁶ Zala Megyei Levéltár (ZML) megyei közgyűlési jegyzőkönyvek (közgy. jkv.) 1846:2960. szeptember 14-i ülés

⁵⁷ *Komárik D: Az 1844-es i.m.* 273.

⁵⁸ ZML. közgy. jkv. 1846:3520. szeptember 9-i ülés

⁵⁹ *Komárik D.: Az 1844-es i.m.* 273.

II. Gazdálkodás egy zalai középbirtokon

Gaál Miklós, a jómódú birtokos nemes

A jómódú középnemesi Gyulai Gaál család Zala megyei élete a 18. század közepén kezdődött. Bakó Farkas halála után fiai, László és Ádám szegvári birtokukat - mivel távol esett lakhelyüktől - 1742. május 30-án 13500 forintért eladták Gyulai Gaál Sándornak és feleségének, Tajnay Juditnak. Hamarosan újabb szerződés született - 1742. július 22-én - melyben Gyulai Gaál Sándor betegségére hivatkozva rokonának, *Gyulai Gaál Gábornak* és nejének, Kazy Juliannának 14000 forintért adta tovább a Zala és Veszprém vármegyékhez tartozó, Szegváron, Hosztóton, Kohári-pusztán fekvő egész, valamint a galsai és tornai részbirtokokat.⁶⁰ Kazy Julianna 1774-ben bekövetkezett halála után fiúgyermekei megosztottak örökségükön. József, Antal és Kristóf Somogy vármegyében örökölték földet, míg János és Ignác kapták a szegvári és hosztóti egész falvakat, Kohári-pusztát, valamint a galsai és medgyesi részterületeket.⁶¹ *Gyulai Gaál Ignác* gyermekei közül 1785-ben Mihály örökölte apja birtokait, aki János nagybátyja 1804-ben bekövetkezett halála után a többi birtokrészt is felvásárolta az örökösöktől. Ezután ő lett az egyedüli földbirtokos. *Gyulai Gaál Mihály* 1817-ben végrendelkezett, melynek értelmében birtokain fiai - József, Miklós, Mihály és Károly - egyenlően osztoznak, míg leányai - Anna, Klementina és Amália - 10.000-10.000 forintot kapnak. Mihály 1818-ban, felesége Bachó Krisztina pedig 1823-ban hunyt el.⁶² A testvérek anyjuk halálát követően 1825. január 1-től hat évre 2400 forintért bérbe adták földjeiket Barcza Imrének, majd a bérleti szerződés lejártával 1830-ban felosztották azokat egymás között.

A szegvári kastélyt és a hozzá tartozó földeket *Gaál Miklós* kapta, a hosztóti kúriába Gaál Mihály költözött be, a hozzá tartozó földeken viszont Károly öccsével osztozott. A galsai udvarház és az arányos földdarabok Gaál József tulajdonában maradtak.⁶³

Gaál Miklós a császári seregben eltöltött közel 30 év során birtokától távol tartózkodott.

A gazdaság ügyeit távollétében szegvári gazdasági tisztje intézte, melyet azonban ő is figyelemmel kísért. 1837-ben pereskedésre kényszerült öccsével, Gaál Károly Zala megyei táblabíróval. A per alapjául egy haszonbérleti szerződés (arendális contractus) szolgált, mely révén Miklós öccse birtokának egy részét bérelte. Gaál Károly 1837. július 14-én

⁶⁰ *Palágyi K.*: Hosztót i.m. 29.

⁶¹ u.o. 45.

⁶² u.o. 46-47.

⁶³ u.o. 49.

bírói ítéletben részesítette bátyját, azt állítván, hogy nem fizeti pontosan az árendát. Gaál Miklós augusztus 21-én Brünnben kelt levelében válaszolt a vádra. Elmondta, hogy a haszonbérlet négy éve alatt több ezer forint kára volt, mégis az árendát mindig - a jelen esztendőben is - pontosan fizette. Közölte még, hogy a bérleményt 1838. január 1-jétől visszaadja. Az ügyben a bíróság a bemutatott számadás következtében Gaál Miklósnak adott igazat, s öccsét elmarasztalta.⁶⁴

Gaál Miklós 1841. március 12-én a szegvári kúria felújításával kapcsolatban intézkedett, s Bertalan Lajos ügyvédet bízta meg a szükséges teendők felügyeletével. Az épület lakószintje és padlástere átalakításra került (új hálósoba, deszkapadlás stb.), a szobákhoz zsalugáteres ablakokat és új ajtókat készíttetett, s a kastély kívülről újravakolták. A kertésznek gyümölcsfákat kellett a zöldségeskert és a méheház közelében telepítenie. Az ügyvédre bízta a pálinkafőző masina bérbeadását, valamint az előző évben lefőzetett, három akó ürmösbor eladását.⁶⁵

Gaál Miklós 1844. május 5-én kelt levelében arra kérte a megyét, hogy szegvári, hosztóti és galsai helységekben, Kohári-pusztán, valamint a badacsonyi szőlőhegyen fekvő jószágai megbecsültesse, melyről hiteles bizonyítvány kiadását kérte.⁶⁶ Zala megye 1844. május 18-i közgyűlése foglalkozott a kérelemmel, melynek teljesítésével Malatinszky Ferenc fő- és Septey Ádám Zala megyei alszolgabíró bízta meg.⁶⁷

A megyei bizottság 1844. november 13-án szállt ki Szegvárra, ahol az összeírást és becslést Bertalan Lajos urasági ügyvéd, valamint az általa összehívott becslősök - a környéken lakó kőműves-, ács-, asztalos-, kovács- és lakatosmesterek - részvételével két nap alatt, november 15-ére elvégezték.⁶⁸ A becsüleveget Septey Ádám alszolgabíró 1845. március 3-án mutatta be a közgyűlésnek.⁶⁹ Az említett összeírás Gaál Miklós ingatlan javait és azokból fakadó jövedelmeit nagy részletességgel foglalta össze. A terjedelmes becsülevél több részből áll.

A bevezetésben felsorolta azokat a dokumentumokat, melyeknek alapján Gaál Miklós jószágait birtokolta. Ezek a következők voltak: a Gaál család számára 1622. augusztus 22-én kiállított királyi adománylevél, a vasvári káptalan által 1750. szeptember 23-án kiadott

⁶⁴ ZML. Tisztviselők után maradt iratok (vegyes levelek, irományok) 1834-1839. Gaál Miklós és Gaál Károly közötti pereskedés bírói végzésének kivonata. Uk, 1837. október 30.

⁶⁵ HL. Personalia I.j. Gyulai Gaál Miklós megbízó levele Bertalan Lajos ügyvédnek. Milánó, 1841. március 12.

⁶⁶ ZML. megyei közgyűlési iratok (közgy. ir.) 1844:1804.

⁶⁷ ZML. közgy. jkv. 1844:1804.

⁶⁸ ZML. Acta Congregationalia. 1845:638.

⁶⁹ ZML. közgy. jkv. 1845:638. március 3-i ülés

hiteles levél, Gaál Miklós és testvérei között 1830-ban kelt birtokosztályról szóló bizonyítvány, az 1832, 1833-as osztályról készült telekkönyvek, valamint különböző felmérési térképek. Ezután a birtokok leírása következett.

Gaál Miklós birtokai két testben, *egyrészt* Szegvár, Hosztót helységek határában és Kohári-pusztán; *másrészt* Galsán feküdtek, s összesen 804 holdat tettek ki. A birtokok egy része elkülönítetlen volt, s azokat közösen használta testvéreivel.

A leírás a szomszédos birtokosokat is felsorolta, akik részint földesurak, részint pedig közbirtokosok voltak.

A szegvári, hosztóti helységekben és Kohári-pusztán fekvő rész-jószágok a következők voltak: 155 hold majorsági föld, 80 hold rét, 295 hold jobbágytelek, 38 hold magánbirtokú erdő, 20 hold közös tölgyes és 772 hold - szintén a három testvérével közös - erdő, mely az említett községek határában terült el. A galsai rész-jószág 45 2/4 holdból állt. A fenti birtokok a Marcal folyó közelében feküdtek, melyeknek 1/3-a jó, 1/3-a közép, 1/3-a pedig rossz termő volt. A fentiekén kívül rendelkezett még az említett három helység határában (Szegvár, Hosztót és Kohári-pusztá) a testvéreivel közösen 742 holdnyi közös legeltetéssel és fázattal, továbbá a jánoshegyi szőlőből, ugyancsak a testvéreivel közösen, nyolcados borvámval. A földek *minősége* az alábbi volt:

A szegvári szántóföldek első és második rendűek voltak, a hosztótiak között akadt harmadik rendű is. Az említett földeket minden évben bevetették.

A tarlókon s az erdőkben nyáron a többi birtokosok és jobbágyok közösen legeltettek, télen azonban az utóbbiak makkoltatás miatt az erdei legelőkről kizárattak. A kohári-pusztai földek első és második rendűek voltak, s a tarlón a négy testvér közösen legeltetett, a jobbágyok kizárásával. Volt itt a Kígyós-vízen egy malom, melyet a három testvérével közösen birtokolt. A galsai földek harmadik rendűek voltak, s a tarlón a közbirtokosokkal közösen legeltettek. E határban feküdt a közbirtokosokkal közösen birtokolt 432 hold erdő, melyben a legeltetés aránytalanul, a fázat azonban birtokarány szerint történt.

A becslével a továbbiakban a Szegváron és Hosztóton levő *épületeket* írta le. Az uradalom központja kúriális és gazdasági szempontból is Szegváron volt. Itt a következő épületek feküdtek: a körülbelül 68 méter hosszú és 10 méter széles, téglából épült, faszindellyel fedett, egyemeletes, 19 szobás és megfelelő mellékhelyiségekkel ellátott urasági lakház, melyet mintegy 50 méter hosszú kőkerítés vett körül.⁷⁰ (Az épület sajnos 1945-ben, a

⁷⁰ ZML. Acta Congregationalia. 1845:638.

környéken zajló harcok során leégett).⁷¹ Az urasági lakház körüli udvarban és pajtáskertben az alábbi gazdasági épületek voltak: lóistálló szerszám- és kocsiszínnel, ököristálló, cselédházak, disznóól, birkaakol, kutak, pajta, egy 18 méter hosszú és 9 méter széles, háromemeletes, téglafalú, fазsindelyes magtár, pince, kertészház és melegház. A szegvári urasági lakház körül 19 5/6 hold belső telek terült el. Ennek fele udvar és pajtáskert volt, melyen az ismertetett épületek álltak; másik felét pedig egy angolkert tette ki, különböző díszbokrokkal, valamint közel 500 darab erdei és gyümölcsfával.

A hosztóti majorsági belső telken egy birkaakol, egy kút és egy méhes feküdt. A becsülevél részletesen leírta az urasági lakház pontos beosztását, de a melléképületek építőanyagait is, melyek általában téglából épültek, s fазsindellyel vagy náddal fedték be őket.

A felsorolt épületek becsértéke 14.419 forint 43 dénár-ra rúgott. Ezután az összeírás legrészletesebb szakasza, a jövedelmek megbecslése és összesítése következett. E szakasz foglalkozott a jobbágyok birtokviszonyaival is, a tőlük származó adó s egyéb jövedelmekkel összefüggésben. A jövedelmeket a két birtoktestre vonatkozóan elkülönítve vették számba. *E szerint a szegvári, hosztóti és kohári-pusztai jószágokból fakadó jövedelmek a következők voltak:*

a./ szántóföldek utáni haszon

Az említett helységek közös határában lévő szántóföldek középmművelés alatt teremtek egy mag után hét tavaszi és öt őszi magot. Az utóbbi hat esztendő átlagát véve az egy évre eső terméshozamok - az arató és cséplőrész, valamint a vetőmag levonása után - a következők voltak: búza 92 pozsonyi mérő (p.m.), rozs 518 2/6 p.m., árpa 236 1/2 p.m., zab 104 1/8 p.m., kukorica 97 p.m., krumpli 728 pozsonyi mérő. A felsorolt terményekből fakadó jövedelmet úgy határozták meg, hogy az egyes termények hozamából levontak beszáradásra és rostálási veszteségre 100 mérőből 3-4 mérőt. Az így nyert hozamot a szombathelyi középpiaci árban számolták át pénzre, melyből levonták a fuvardíjat. Az egyes terményekből adódó jövedelmeket összesítették, s az összeg egyharmadát különböző munkadíjakra levonva nyerték a tiszta hasznot.

Ez a felsorolt gabonafélék és kapásnövények esetében 962 forint 48 dénár volt, mely kiegészült a szalmából származó jövedelemmel, vagyis 117 forint 30 dénár-ral.

b./ szénabeli jövedelem

⁷¹ Burucs L.: Zalaszegvár i.m. 57.

A 80 hold réten 40 szekér széna és 20 szekér sarjú termett, melynek tiszta jövedelme 320 forint; az urasági lakházi belső telken pedig 12 szekér lóhere és lucerna, továbbá 5 szekér bükköny, melyeknek tiszta jövedelme 100 forint.

c./ legelőbeni jövedelem

A legelőket az uraság marhái rendszeresen elhasználták.

d./ erdőbeli jövedelem

A hosztóti és szegvári Alsó-erdőből és Csaliti-erdőből - melyeket a testvérek közösen használtak - tölgyfagubacsból, tölgy és csermakkból évente 80 forint tiszta haszon származott. Ezekből az erdőkből a szükség szerinti mennyiségű tűzifa is járt.

e./ méhek

A hat kas anyaméh 12 rajjal évente 8 forint tiszta hasznot hozott.

f./ hegyvám

A 60 holdas jánoshegyi szőlőből 1/4 részben származott évenként 6 akó borvám, mely 9 forint 36 dénár tiszta hasznot jelentett, s ez kiegészült a borvámhoz kapcsolódó 28 kappan és 112 tojás árával, vagyis 4 forint 40 dénárral.

g./ malombóli jövedelem

A Kígyós-vízen testvéreivel közösen birtokolt malomból évente 70 pozsonyi mérő gabona származott, melyből a tiszta haszon 76 forint volt.

h./ kocsmá jövedelem

A hosztóti és szegvári közös kocsmák jövedelméből testvéreihez hasonlóan 1/4 rész illette, vagyis 53 forint.

A becsülevél a továbbiakban az említett birtoktesten belül a jobbágys birtokainak számbavételét és a jobbágyoktól származó haszonvételeket tárgyalta. *Szegváron* az uraságnak hat telkes jobbágys és három házas zsellére lakott. A hat telkes jobbágys összesen 6 hold 500 négyszögöl (n.öl) belső telekkel, 89 hold 150 n.öl szántófölddel és 39 hold réttel rendelkezett. Ez egy főre lebontva így oszlott meg: belső telek 1283 2/6 n.öl (kb 1 hold), szántó 17825 n.öl (14.8 hold), rét 7800 n.öl (6.6 hold).

A három házas zsellér összesen 1 hold 125 n.öl belső telket, 13 hold 350 n.öl szántót birtokolt, napi szolgálat fejében (ügynevezett ledolgozási rendszer) és 6 hold 1050 n.öl urasági rétét. Tehát egy főre esett: 441 3/6 n.öl belső telek (0.36 hold), 5316 3/6 n.öl szántó (4.4 hold) és 2750 n.öl rét (2.3 hold). A szegvári telkes jobbágyok és zsellérek a parlagon, a lekaszált réten és az Alsó-erdőn a földesurakkal közösen legeltethettek. *Hosztóton* az uraságnak négy telkes jobbágya és három házas zsellére lakott. A négy telkes jobbágy összesen 3 hold belső telekkel, 60 hold szántófölddel és 24 hold réttel rendelkezett. Vagyis egy főre jutott: belső telek 900 n.öl (0.75 hold), szántó 15 hold, rét 6 hold. A három házas zsellér összesen 1 hold 600 n.öl belső telket, 15 hold szántót birtokolt napi szolgálat fejében és 4 hold rétét. Az egyénenkénti megoszlás nem volt arányos. A hosztóti jobbágyok és zsellérek a legelőt a földesurakkal közösen használták. A szegvári és hosztóti jobbágyok, illetve zsellérek házanként az Alsó-erdőből évente 6-6 szekér fát kaptak, s a fenti kedvezményeken kívül 1/4 évi kocsmáltatási joggal is bírtak. Az említett két helységben (*Szegváron és Hosztóton*) élő jobbágyoktól és zsellérektől az alábbi haszonvételek származtak: házanként füstpénz 1 forinttal (16 forint), 21 napi vadászat (3 forint 30 dénár), kilenced búzából, rozsból, árpából - melyeket a szegvári majorba szállítottak, - továbbá terményadó kolompérből és kukoricából (154 forint 20 dénár), 5 szekér dézsma-szalma (5 forint), 924 1/2 nap gyalogrobot (154 forint 5 dénár).

Az említett tételek az úrbéres terhekből fakadtak, tehát a földesúr jövedelmét gyarapították. Ezen kívül a szegváriak fizettek az állam illetve megye számára - a hadi és a megyei pénztárba - 347 forint 36 dénár adót, a hosztótiak pedig ugyanide 293 forint 48 dénárt. A robotterhek a hosztótiak számára voltak súlyosabbak. A szegvári telkes jobbágy 59-60 napot, míg a hosztóti 81 napot robotolt évente, s hasonló volt az eltérés a zsellérek esetében is.

A Galsa helységben és határában fekvő jószágokból származó jövedelmek a következők voltak:

a./ szántóföldek utáni haszon

Az uraságnak 45 1/2 holdnyi szántóját felerészben bevetették, fele pedig váltakozva parlagon maradt. A szántóföld második és harmadik rendű, mely közép művelés alatt egy mag után 3 őszi és 6 tavaszi magot termett. Az egy esztendőre eső terméshozamok - rozsból 80 pozsonyi mérő, árpából 20 pozsonyi mérő voltak, melyekből 78 forint 42 dénár tiszta jövedelem származott. Ehhez még hozzájött 10 szekér szalma, 11 forint értékben.

b./ legelőbeli jövedelem

A parlagot és a tarlót, valamint a határban lévő 432 holdnyi erdei legelőt az uraság marháinak legeltetésére - a közbirtokosokkal együtt - használta fel.

c./ erdőbeli jövedelem

Az említett erdőt az uraság a közbirtokosokkal közösen birtokolta, melyből a fáázat birtokarány szerint történt. Az összesség 24 sessióval rendelkezett, melyből másfél sessió volt az uraságé. Részének megfelelően, a fák eladásából évente 17 forint 10 dénár jövedelme volt.

Az összeírás a továbbiakban a zsellérek birtokainak számbavételét és a tőlük származó haszonvételeket tárgyalta. Galsa helységben két házas zsellére lakott az uraságnak. Összesen 3305 n.öl belső telket (2.7 hold), 22 7/8 hold szántót birtokoltak napi szolgálat fejében, s 7 hold urasági rétet. Ezek a belső telket kivéve, kettejük között arányosan oszlottak meg. A zsellérektől az alábbi haszonvételek származtak: füstpénz (2 forint), 208 nap gyalogrobot (34 forint 40 dénár). A galsai zsellérek munkajáradéka volt az összesek közül a legsúlyosabb, nyilván a ledolgozási rendszer miatt, bár ez az előző helyeken is előfordult. Míg az itteni zsellérek fejenként évi 104 napot robotoltak, addig a szegváriak közül két fő 26 nappal, egy fő 63 nappal tartozott csupán; a hosztótiak közül két fő 36 nappal, egy fő pedig 54 nappal. A becsülevél utolsó szakasza az uraság jelentősebb állatait, s a belőlük fakadó jövedelmeket vette számba.

A szegvári majorban voltak a különböző istállók - ököristálló, lóistálló, birkaakol -, s itt tárolták a takarmányokat is. Jelentős jövedelem származott a juhokból. A 667 darab birkából az alábbi haszonvételeket állapították meg: a megdöglött birkák bőrének értéke, gyapjú, eladott ürök, birkatej, birkatrágya. A felsorolt tételek bruttó értékéből levonták a számadó és a három bojtár bérét, a birkaeleség árát, s a nyírásköltséget. Az így nyert tiszta haszon 631 forint 55 dénárt tett ki.

A tíz darab vonós marha - 8 jármos ökör és 2 bivaly - szántási, trágyázási és fuvarozási munkájukkal, valamint trágyájukkal szintén jelentős hasznot hajtottak.

A haszonból levonva a béresgazda és a béresek fizetését, továbbá a takarmányozás költségeit, maradt 608 forint évi tiszta haszon. Ehhez járult 9 forint a béresek marháit utáni trágyából. A becsülevél összesítése szerint az uraság teljes *évi, tiszta* jövedelme *3496 forint 56 dénárt* tett ki.

A befejező szakasz meghatározta a szegvári urasági épületek távolságát a fontosabb városoktól: Sümegtől két mérföldre (22.6 kilométer=km), Jánosházától egyre (11.3 km), Sárvártól négyre (45.2 km), Szombathelytől ötre (56.5 km), Soprontól kilencre (101.7 km), Kanizsától nyolcra (90.4 km) és Pesttől húsz mérföldre (226 km) feküdtek. A terményeket csinált úton vitték a sárvári, jánosházi és szombathelyi piacra.

A termények árának becslésénél e három piac árának 6 évre számított középértékét vették figyelembe, az előzőekben szombathelyi középpiaci ár néven említve. Végezetül az összeírás a földek holdjának ezüstforint értékét állapította meg. A legértékesebbek a szegvári földek voltak, itt a belső telek holdja 100 forintot, a szántóé 50-et, a rété 60-at, az erdőé fával együtt 70 forintot ért. Ezt követték a hosztóti földek, az előbbiek szerinti sorrendben 80-30-60-70 forint értékben. A legkevesebbet a kohári-pusztai és galsai földek érték: a szántó holdja 25, a rét 40, az erdő 50 forintot.⁷²

Az 1844-ben kiállított becsüvelél még a feudális gazdálkodás vonásait tükrözte. Az összesítési és legelőelkülönözési szerződés azonban, melyet Gaál Miklós és József kötöttek hosztóti és szegvári volt jobbágyaikkal 1848 augusztusában, már a megváltozott körülményekre utalt.⁷³

Az 1848. évi törvények X. cikkelye szabályozta az összesítést, legelő elkülönözést és faizást. Ezt ahol még nem történt meg, lehetőleg egyezség révén, az alispáni bíróság közreműködésével kellett elintézni.⁷⁴ Az alispáni bíróság 1848. augusztus 11-én szállt ki Hosztót helységbe, ahol a földesurak - Miklós és József - s a megjelent hosztóti és szegvári lakosok az alábbi egyezséget kötötték:

A *hosztóti* volt jobbágyok legelő és fa illetőségük fejében 13 egész telekhez 104 holdat (telkenként 8 holdat), a 8 zsellérlakhoz 8 holdat kaptak, a község jegyzője és tanítója pedig együttesen 8 holdat. Az említettek tehát összesen 120 holdat kaptak a hosztóti határbéli erdőből, amelyhez még az erdei haszonvételek is járultak. (Makk, gubacs, vargánya és gyümölcstermés.) Ezenkívül a hosztótiak az általuk birtokolt Keresztes-rétet elcserélték az uraságok tulajdonában lévő úgynevezett Kertaljai-földekért, melyek jobb minőségűek voltak. A *szegvári* helységbeliek összesítést is kértek, vagyis azt, hogy földjeik a 13 1/2 egész telkeikre kellő arányban kiméressenek. Megjelölték a kimérésnél követendő elkülönözési vonalat is. A legelő- és failletőség fejében minden egész telekhez 8 hold járt, s a 8 zsellér együttesen kapott ugyanennyit. Szegvár községben 13 1/2 egész telkes jobbágy

⁷² ZML. Acta Congregationalia. 1845:638.

⁷³ ZML. állandó bizottmány iratai (áll. biz. ir.) 1848:200.

⁷⁴ Az 1847/48. évi országgyűlési törvénycikk (reprint kiadás). Bp. 1988. X. cikkely.

volt, a zsellérek összesen 1 1/8 telket bírtak, a plébános egy, a jegyző és tanító pedig együtt egy telket. Vagyis a 16 5/8 telekhez összesen 133 holdat kellett kiadni a kohári-pusztai legelőből és erdőből, melyhez még az erdei haszonvételek járultak.⁷⁵

⁷⁵ ZML. áll. biz. ir. 1848:200.

III. A haza mindenek előtt!

Gaál Miklós, az 1848-49. évi szabadságharc tábornoka

1. Ingadozás és elkötelezettség

(1848. szeptember)

Gaál Miklós a szabadságharc kitöréséig Szegváron élt. Úgy gondolta, hogy a pihenés évei következnek - nyugdíjazása folyamatban volt, - de a bekövetkező események egészen más irányba fordították életét, amely ettől kezdve elválaszthatatlanul összekapcsolódott a nemzeti szabadságküzdelemmel. A szerveződő honvédség szempontjából fontossá vált Gaál mérnöki szaktudásának hasznosítása. Ezért Mészáros Lázár hadügyminiszter 1848 augusztusában tanácsot kért Gaál Miklóstól a tervbe vett utász-, árkász- és aknászkar felállításával kapcsolatban.⁷⁶ 1848 szeptembere sorsforduló volt az ország történetében. Az európai konzervatív erők előretörése, valamint a Habsburg Birodalom helyzetének megszilárdulása lehetőséget teremtettek a magyar forradalom elleni fellépésre. Az osztrák kormány Horvátországot jelölte ki az ellentámadás fő bázisául, ahol a nyári hónapokban lépéseket tett a csapatok megerősítésére és hadianyaggal való ellátására. A Batthyány-kormánynak a délvidéki szerb felkeléssel párhuzamosan gondoskodnia kellett a horvátországi határszél védelméről is, ahol a védelem megszervezését Csány László kormánybiztos feladatává tette.

A helyzet szeptember elejére válságosra fordult, s a Batthyány-kormány békéltető kísérletei eredménytelennek bizonyultak.⁷⁷ Gróf Teleki Ádám tábornok, a Drávánál állomásozó magyar sereg főparancsnoka szeptember 9-én bejelentette Csánynak, hogy a császári-királyi csapatok ellen nem hajlandó harcolni, s szeptember 10-én megkezdte a visszavonulást Keszthelyre. Ezzel megnyitotta az utat Jellasics számára, aki csapataival szeptember 11-én átlépte a Drávát. Az így kialakult veszélyes helyzetben Batthyány szeptember 13-án népfelkelést hirdetett a veszélyeztetett dunántúli megyékre vonatkozóan, a képviselőház pedig szeptember 15-i ülésén felkérte István nádort, hogy vegye át a dunántúli hadsereg vezérletét.⁷⁸ István nádor szeptember 16-án utazott el a táborba, s

⁷⁶ Blasek, Heinrich - Rieger, Franz: Beiträge zur Geschichte der k.u.k. Genie-Waffe. I. Theil. 2. Abschnitt. 310. Lásd még: Vidos G.: A honvédség i.m. 217.

⁷⁷ Magyarország hadtörténete. 462-463.

⁷⁸ Magyarország történeti kronológiája. III. kötet. 1848-1944. Bp. 1982. 685-686.

magával vitte Móga János tábornokot is.⁷⁹ Szeptember elején a déli táborban tevékenykedő Mészáros Lázár hadügyminisztert Szemere Bertalan helyettesítette, aki mindent megtett, hogy a magyar seregből annyira hiányzó táborkari tisztek számát gyarapítsa. Szemere tiszttában lehetett Gaál kvalitásaival. Lehetséges, hogy Gaál elképzelésére támaszkodott 1848. szeptember 5-i felhívása, melyben az utászkar szervezésével foglalkozott. Miután értesült arról, hogy Gaál Miklós mérnökkari alezredes nyugdíjra készülve Szegváron tartózkodik levélben kérte fel, hogy vállaljon szolgálatot a honvédseregben.

Gaál szeptember 16-án válaszolt Szemerének. Katonás tömörségű levelében közölte, hogy felajánlja szolgálatait. Egyben kifejtette, hogy mint hadmérnök-igazgató 1844. és 1848. között megismerte a határőrvidéket, a földet s a népet, sőt, magát Jellasicsot is. Szerinte a határőrök színe-java Itáliában van. A bán serege részint öreg, részint fiatal katonákból áll, akik fegyelmetlenek, rosszul felszereltek és gyengén kiképzettek, így azokkal a magyar nemzetőrség sikerrel megmérkőzhet. Ennek tudatában azt javasolta, hogy a Drávától eltávolodó Jellasics hátában meg kell támadni Horvátországot. Szerinte a Dráva-menti, valamint Sopron, Vas, Moson és Győr megyék nemzetőrségét össze kellene vonni és Légrádból, illetve Csáktornyról kiindulva a két fő útvonalon Zágráb ellen kellene vonulni.⁸⁰ „Mivel késedelemben a veszedelem és semennyi időt nem vesztegethetünk el, így - mint igazi hazafi - úgy gondolom, hogy ezekez az elképzeléseimet sietve közölnöm kell Önnek, hogy tetszése szerint figyelembe vegye azokat.” - zárta Szegváron írott sorait.⁸¹

Gaál levelét Szemere szeptember 20-án kapta meg, és azonnal továbbította Batthyány Lajos miniszterelnökhöz. Nála a terv azonnali jóváhagyásra talált, mivel a Jellasics seregéről már befutott jelentések megerősítették Gaál alezredes véleményét, másrészt szeptember 18-án Batthyány maga is küldött ki a kormánybiztosokhoz hasonló tartalmú utasítást. A Jellasics hátában tervezett hadművelet magjául a Vas megyei 3. háromhavi szolgálatot vállaló nemzetőr zászlóalj kínálkozott Vidos József vezetésével, melyeknek az említett megyék nemzetőrségével és népfelkelőivel kellett kiegészülnie.

Batthyány a sürgősen kidolgozott haditervet Gaál eredeti levelének kíséretében még szeptember 20-án megküldte a veszprémi táborban tartózkodó nádornak azzal, hogy azt aláírva juttassa el Vidoshoz. Az iratokat Vidos, aki ekkor Sümeg közelében tartózkodott, szeptember 23-án kapta meg. Az eredeti terv végül is a nádor, majd Batthyány lemondása,

⁷⁹ *Spira György*: A magyar forradalom 1848-49-ben. Bp. 1959. 263.

⁸⁰ *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos és a vasi fölkélsereg 1848 szeptember-októberében. Hadtörténelmi Közlemények. Bp. 1985. 4. szám. 788-791.

⁸¹ MOL. H. 103. (Komáromban lefoglalt iratok.) 1848:292.

s a horvát főserg veresége folytán nem valósult meg, de az összegyűlt vasi és soproni nemzetőrök a zalai és somogyi egységek támogatásával október 3-án felszabadították Kanizsát, a horvátok utánpótlási vonalának fontos állomását. A Muraközbe menekült ellenséget azonban nem üldözték tovább.

Vidos október 4-i jelentésében a miniszterelnöki rendeletet és nádori parancsot már érvénytelennek tekintette, s lemondott a parancsnokságról. Ezután a soproni és vasi zászlóaljakkal hazaindult, ahol azok a hazaérkezés után feloszlottak. Gaál Miklós ígéretéhez híven cselekedett. A már említett levele megírása után másnap, szeptember 17-én csatlakozott a magyar sereghez, nevezetesen a Keszthelyen állomásozó Csányhoz.⁸²

Batthyány Lajos miniszterelnök István nádorhoz írott szeptember 18-i levelében tábornaki tisztnak ajánlotta Gaált. Úgy tudta, hogy még Szegváron tartózkodik, de készséggel siet a magyar táborba a nádor hívására. Olyan katona, aki „Fenséged parancsára okvetlen minden órában készen lesz” - jellemezte a nyugdíjas mérnökkari tisztet.⁸³

Gaál Miklós szeptember 19-én találkozott a nádorral, akinek személyesen is felajánlotta szolgálatait. Csány László kormánybiztos szeptember 20-án írta Batthyány miniszterelnöknek: „Gaál nyugalmazott alezredes a tábori mérnöki karból, egyéberánt Zala megyei birtokos, tegnap ő Fenségénél magát bé mutatta és szolgálatát ajánlá, ezt valóságos nyereségnek tartom a tábori tiszték hiányában.”⁸⁴

Egyes források szerint István főherceg saját kezűleg írt levélben bízta meg Gaált, hogy Somogy és Zala megyében a horvátok elleni mérnökkari munkálatokat vezesse.⁸⁵ Gaál azonban a sereggel együtt maradt, ahol saját bevallása szerint a vezérkari főnöki teendőt látta el.⁸⁶ (Gaál ténylegesen nem volt a sereg vezérkari főnöke.)

Erről a megbízásáról, valamint a további eseményekről a nővéréhez, Gaál Ninához (Sipeki Balásznéhoz) szeptember 23-a és 27-e között írott leveleiben számolt be. Ezekben érzékletes képet festett a haderő állapotáról. Szeptember 23-i, Martonvásáron kelt levelében így írt: „Minden hiányzik, csak a bátorság és a lőpor nem. Az egész kis hadsereg lelkes, jó szellemű, türelmetlenül ég a harci vágytól”.⁸⁷ Később, szeptember 26-án és 27-én az erők gyarapodásáról is beszámolt: „A mi erőink napról-napra erősödnek. Nagy a lelkesedés, nem

⁸² Urbán A.: Batthyány i.m. 788-791.

⁸³ Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. II. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. 1999. 1423.

⁸⁴ u.o. 1495.

⁸⁵ Hazánk s a Külföld. 322. illetve Szinnyi J.: Magyar i.m. 910-911.

⁸⁶ V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. II. kötet. Bp. 1952. 89.

⁸⁷ u.o. 89-90.

úgy a fegyelem. A mi hadseregünk most még egyszer olyan erős, mint korábban. 50 ágyúnk, 17 áldozatkész lovasszázadunk van. Nem félünk tehát a főlányuktól (tudniillik a horvátokétól)”.⁸⁸ A horvát seregről lesújtó véleménye volt, s többször is kinyilvánította, hogy a győzelem valószínűsége a magyar sereg oldalán áll. Gaál saját magatartásával példázta a császári tisztek ingadozását, de végül a haza ügye mellett való egyenes kiállást is. Első levelében - szeptember 23-án - még bizakodó volt, hiszen a nádor maga állt a hadsereg élére.⁸⁹ Szeptember 25-i levelében már aggodalmának adott hangot: „csak a nádor el ne hagyjon bennünket, különben felbomlik az egész sereg. Ő képviseli a jogot és törvényességet”.⁹⁰ Közismert, hogy a nádor szeptember 16-án elutazott a magyar táborba, hogy a békés megoldás érdekében találkozzon Jellasiccsal. Miután kísérlete sikertelen maradt, szeptember 22-én visszatért Budára, majd 23-án Bécsbe indult, ahol benyújtotta lemondását.⁹¹

A magyar seregben a nádor távozása csak napokkal később jutott tudomásra, bár számoltak ezzel a lehetőséggel. Gaál szeptember 25-én az esti órákban írt még egy levelet. Ekkor már értesült a nádor elmeneteléről: „Amint előre látható volt, a nádor már nincs itt és vissza is aligha jön. Én csak addig maradok, míg ő itt van.”

Szeptember 27-én a nádor végleges eltávozása köztudott volt, melyet így kommentált: „állásom a főherceg távozása óta nagyon lehetetlen. Csak a szülőhazám iránti szeretet és áldozatkészség tart vissza.” Előző nap - szeptember 26-án, a sokorói főhadiszálláson írott levelében - keserűen bírálta az udvar nemzetiségi politikáját: „A kamarilla értelmetlen politikát folytat. A hadsereg egyik részét szembeállítja a másikkal... Az amúgy is laza köteléket, ami a dinasztiaiban a nemzetek között még megvolt, az egymáshoz való lassú közeledés laza szálait most véres karddal vágja szét.”⁹² Gaál leveleiben viszonylag szűkszavúan számolt be a harci eseményekről, s még inkább saját szerepéről, amit nyilván a katonai titoktartás indokolt. Szeptember 23-án beszámolt róla, hogy az ellenséggel Siófoknál készülnek döntő harcot vívni.⁹³ Ebből visszavonulás lett, mivel szeptember 25-i levele a megváltozott helyzetet értékelte. Eszerint ha az ellenség Adonyig, illetve Dunapentelégig nyomulna, úgy Ercsinél kellene megállítani. Ebben az ügyben intézkedett Ercsin és Ráckeven az általa javasolt, s a haditanácsban elfogadott újabb terv alapján.

⁸⁸ u.o. 110-111.

⁸⁹ u.o. 89.

⁹⁰ u.o. 101-102.

⁹¹ Magyarország történeti kronológiája. 687.

⁹² V. Waldapfel E.: A forradalom i.m. 108-111.

⁹³ u.o. 89.

Ekkor történt, hogy a megyei hatóságok helytelen, téves intézkedésük folytán le akarták őt tartóztatni.⁹⁴

Szeptember 27-28-án kelt levelében közölte, hogy az ellenség már Fehérváron állomásozik, ahol foglyul tart több főtisztet. A magyar sereg reggel (szeptember 29-én) - Gaál által meg nem nevezett helyen - csatát fog vívni. Ezen a napon Pestre akart utazni, Móga tábornagy azonban nem engedte el. Fontosnak tartotta hozzáfűzni, hogy Móga tábornok egyébként hallgat a véleményére. Megemlítette még, hogy Batthyány a táborba érkezett, s az uralkodó Lamberg tábornagyot is kiküldi.⁹⁵ (Lamberg küldetése a magyar és horvát sereg közti összecsapás megakadályozására szolgált.) Gaál Miklós szerepe a további eseményekben nem ismert. Valószínű, hogy a magyar sereg pákozdi győzelme után Szegváron pihent meg, s legközelebbi levelét is innen írta október végén nővéréhez.⁹⁶ Fent említett leveleiből folyamatosan kicsendült az otthon maradt családtagokért való aggodás. Erősen megviselték a hazulról érkező rossz hírek (betegség stb.), de a visszavonulás és a harcok során elszenvedett fizikai fáradalmak is.

⁹⁴ u.o. 101.

⁹⁵ u.o. 109-111.

⁹⁶ u.o. 248.

2. Harcok a Muraközben

(1848. november-december)

Gaál Miklós nem sokáig pihent meg Szegváron. Október 20-án az Országos Honvédelmi Bizottmányhoz intézett jelentésében kifejtette, hogy „katonai tehetségeit a hazának szentelni kívánja, s különösen a Perczel Mór által vezérlet hadtest táborkarának igazgatását elvállalja”.⁹⁷ Az Országos Honvédelmi Bizottmány október 25-i rendeletében újabb feladattal bízta meg, s kinevezte a Muraközben tartózkodó Perczel mellé táborkari (vezérkari) főnöknek.⁹⁸

Még a szeptemberi napokban ismerték meg egymást, s barátság szövődött közöttük. Gaál szeptember 23-i levelében ezt írta: „A Brunswik gróf kastélyában vagyunk elszállásolva (Martonvásáron). Perczel is itt van. Állandóan együtt vagyunk. Nézeteimet mindenben osztja. Megbocsátod, efelől nem írhatok!”⁹⁹

Az OHB október 25-én értesítette a hadügyminisztériumot, hogy Gaál alezredes, “ki jelenleg Szegváron lakik, saját kérelme és ismert jeles katonai tanultsága folytán Perczel Mór ezredes mellé táborkari főnöknek neveztetett ki”, s „táborkari alezredesi járandóságait november hó 1-jétől huzandja.” Egyben utasította a minisztériumot a szükséges intézkedések megtételére annak érdekében, hogy „az említett alezredes úr mielőbb ezen állomása elfoglalására, Csáktornyára siessen.”

Az OHB a rendeletet megküldte a lajtai hadsereg parancsnokságának és a budai főhadparancsnokságnak, az utóbbinak szintén kötelességévé téve, hogy Gaált kirendelt állomáshelyének elfoglalására szólítsa fel.¹⁰⁰ Gaál október 28-án Szegváron kapta meg kinevezését, s november 1-jén indult Perczelhez.¹⁰¹

Milyen szerepet játszott a Muraköz az említett időszakban? A magyar honvédsereg a Lajtáig üldözte Jellasicsot, s október közepén elérte az osztrák–magyar határt. Itt azonban Móga János altábornagy megakadályozta a továbbnyomulást. Mire Kossuth Lajos a magyar táborba érkezett, - s az október 27-i haditanács határozatot hozott Bécs

⁹⁷ *Hermann Róbert*: Perczel Mór első honmentő hadjárata. Zalai Gyűjtemény 36. II. kötet. Zalaegerszeg. 1995. 61.

⁹⁸ MOL. H.75. 1848:8852. Lásd még: *Hermann Róbert*: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. 2007.78. Gaált Hermann szerint október 24-én nevezte ki az OHB Perczel vezérkari főnökévé.

⁹⁹ *V. Waldapfel E.*: A forradalom i.m. 90.

¹⁰⁰ MOL. H. 75. 1848: 8852.

¹⁰¹ *Hermann R.*: Perczel i.m. 61.

felmentéséről, - az osztrák ellenforradalmi erők túlsúlyba kerültek. A honvédsereg végül október 28-án átlépte a határt, de két nap múlva Schwechatnál vereséget szenvedett.¹⁰²

Miközben a magyar főszereg a Lajtánál várakozott és bizonytalanzkodott, Perczel csapatai sikeres hadműveleteket hajtottak végre. Perczel ezredes - november 1-jétől tábornok - a Dél-Dunántúl megtisztítására kiküldött csapatok, a „drávai hadtest” parancsnoka volt.¹⁰³ Hogyan került Perczel a Muraközbe? Perczel Mór ezredes Roth és Philippovich hadosztályának október 7-i ozorai fegyverletétele után azt az utasítást kapta Móga János altábornagytól, a magyar főszereg vezérétől, hogy minél előbb induljon Veszprém irányába, s igyekezzen csatlakozni a főszereghoz.¹⁰⁴

Perczel csapataival október 8-án Ozorán pihent, 9-én azonban megindult a főszereg után, s 11-én érkezett meg Veszprémbe.¹⁰⁵ Október 12-én azonban úgy döntött, hogy csapataival mégsem csatlakozik a főszereghoz, hanem Kanizsára vonul.¹⁰⁶ Perczel október 13-án már Tapolcán volt, 14-én pedig Keszthelyen. Itt kapta meg Kossuth újabb levelét, melyben az OHB elnöke egyrészt a Jellasics főszeregétől leszakadó, Todorovic vezette horvát mellékoszlop elleni hadműveleteket sürgette tőle, másrészt „a főtábor állapotára” hívta fel Perczel figyelmét, s a főtáborba kívánta őt is rendelni, hogy a Jellasics elleni támadásra és Bécs felmentésére minél nagyobb erő álljon rendelkezésre. Perczel azonban felülbírált a Kossuth utasítását mert úgy vélte, hogy Kanizsa vidékét sem szabad védtelenül hagynia. Ezért arról értesítette Csány László kormánybiztost, hogy útját mindaddig folytatja, amíg „Nugentet Muraközből ki nem szoríthatjuk, s a betolakodó csoport semmivé sem tétethetik”. Ennek megfelelően csapataival október 15-én Kiskormáromba, 16-án pedig Kanizsára vonult.¹⁰⁷ Úgy tűnik, hogy Kossuth és az OHB különösebben nem nehezítettek meg Perczelre ezért az önállósodásért. Az OHB október 19-én hagyta jóvá Perczel önhatalmú lépését akkor, amikor megérkezett az ezredes jelentése az első muraközi sikerekről. Ennek hatására most már egyenesen feladatává tették a Muraköz visszaszerzését.¹⁰⁸

Perczel hadereje Kanizsán 6000 gyalogosból, 265 lovasból, ismeretlen számú tüzérből és 12 lövegből állt. Ezzel az erővel fogott hozzá a Muraköz megtisztításához miután

¹⁰² Magyarország hadtörténete. 468.

¹⁰³ Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848-49. Bp. 1987. 263.

¹⁰⁴ Hermann Róbert: A 47. honvéddzászlóalj története. Zalai Gyűjtemény 33. Zalaegerszeg. 1992. 133.

¹⁰⁵ Hermann R.: Perczel i.m. 12-13.

¹⁰⁶ u.o. 13.

¹⁰⁷ Hermann R.: A 47. i.m. 135.

¹⁰⁸ Hermann R.: Perczel i.m. 16.

meggyőződött arról, hogy az akció sikerét nem veszélyeztetik komolyabb ellenséges erők.¹⁰⁹ Perczel két részre osztott haderejével október 17-én lendült támadásba. Az általa vezetett hadoszlop Letenyénél kelt át a Murán, majd a horvát népfelkelőket és határőröket megfutamítva, Hodosán falun túl üttött tábort. A harcokban kitűnt a három századnyi zalai önkéntes és a Hunyadi-csapat két százada.¹¹⁰ A másik hadoszloppal Gáspár András őrnagy Kottorinál kelt át a Murán és ő is sikeresen nyomult előre. A két hadoszlop másnap október 18-án, a déli illetve az esti órákban vonult be Csáktornyára, s itt egyesültek ismét. A helyi lakosok éljenzéssel és nemzeti színű lobogókkal köszöntötték a katonákat, akik közül sokan az éjszakát zuhogó esőben, a tábortüzek körül állva, száritkozva töltötték el.¹¹¹ A Muraközből kiszorult ellenség a Dráva jobb partjára, Varasdra húzódott vissza. Perczel további terve az volt, hogy erőt gyűjtve Varasdig nyomul előre és birtokába veszi a Dráva-hidat. Az ellenséges seregmozgásokról beérkező hírek azonban arra indították, hogy feladja a varasdi híd elfoglalására szőtt tervét, s minden erejét Csáktornya megerősítésére fordítsa.¹¹² Perczel ugyanis itt kívánta kiépíteni a Muraköz „fővédelmét.”

Az erősítési munkálatok vezetésével vezérkari főnökét, Meszéna Ferenc őrnagyot bízta meg, aki hozzá is fogott Csáktornyán a várkastély sáncokkal és ágyúkkal való megerősítéséhez.¹¹³ A munkálatok azonban az esős időjárás következtében csak lassan és csekély eredménnyel folytak.¹¹⁴ Perczel állandó híd építését rendelte el a Murán Letenyénél, az áradástól elsodort hajóhíd helyébe azzal együtt, hogy a hídfő védelmére építsenek két sáncot is. A munkálatokat Kecskeméthy Albert, a zalai zászlóalj főhadnagya irányította. A hídépitéshez szükség volt megfelelő munkaerő biztosítására. November 1-jén Séllyey László főszolgabíró 200 munkás kirendelését kérte a Mura menti járásokból, s ígérte, hogy a Muraköz is kiállít naponta 100 munkást. November 2-án, a Csáktornyára utazó Gaál Miklós alezredes, a hadtest új vezérkari főnöke megszembélte a letenyei sáncokat és azokat túl gyengéknek találta. Elrendelte tehát a sáncfalak megvastagítását úgy, hogy azok a 18 és 24 fontos lövedékek ellen is védelmet nyújtsanak. Ehhez azonban naponta mintegy 800-1000 munkás kiállítására lett volna szükség.¹¹⁵ Gaál és Perczel jól megértették egymást, az előző vezérkari főnök, Meszéna Ferenc viszont kezdettől fogva

¹⁰⁹ u.o. 20.

¹¹⁰ Hermann R.: A 47. 135.

¹¹¹ *Pordán Ildikó*: Honvédtüzérként a Muraközben. (László Károly naplójából). Zalai Gyűjtemény 36. I. Zalaegerszeg. 1995. 226-227.

¹¹² Hermann R.: Perczel i.m. 29.

¹¹³ MOL. R. 31. 1007. Báró Meszéna Ferenc táborkari alezredesnek adatai 1848-1849-ből. 6.

¹¹⁴ Hermann R.: Perczel i.m. 27.

¹¹⁵ u.o. 28.

nagy ellenszenvvel figyelte Gaál Miklós működését. Meszéna szerint: „Gaál megérkezte után azonnal, szokása szerint terveket kezdett készíttetni, s minthogy az egész vidék ismeretével kérkedett (Gaál Zala megyei volt), tehát eleinte sokat nyomott Perczelnél a mérlegbe.”¹¹⁶

Perczel a Muraköz visszafoglalása után beszüntette a további, Horvátország ellen irányuló támadó hadműveleteket. Az OHB defenzív magatartásra intette, vagyis a Muraköz megtartására, mivel a főserег táborából nem számíthatott további segítségre. Ugyanakkor Perczel belátta, hogy a rendelkezésre álló erővel a Muraköz biztosítása korántsem olyan könnyű feladat, mint korábban gondolta.¹¹⁷ Az említett okok miatt bocsátkozott Perczel október 23-a és 27-e között egy fegyverszüneti tárgyalás lefolytatásába Burits császári-királyi vezérőrnaggyal, a stájerországi hadtest elővédjének parancsnokával, az utóbbi kezdeményezésére.

A tárgyalások során egy fegyvernugvási tervezetet is kidolgoztak, a magyar és a stájer (császári-királyi) seregre vonatkozóan. Szó volt a fegyverszünet kiterjesztéséről a Dráva mellett állomásozó horvát csapatokra is, ezt azonban Dahlen altábornagy, zágrábi főhadparancsnok elutasította. A tárgyalások végső soron Perczel és Burits között sem vezettek eredményre, így nem került sor az október 27-ére tervezett személyes találkozójukra és a fegyverszünet aláírására sem. Perczel október 30-án jelentette az OHB-nak, hogy az alkudozások, melyekhez pedig jelentős reményeket fűzött, meghiúsultak.¹¹⁸ A magyar főserег schwechati vereségének (október 30.) a híre november 1-jén jutott el a friedauai, varasdi és légrádi császári-királyi, valamint horvát táborokba. Varasdon Dahlen szabályos díszszemlével és sortűzekkel ünnepelte meg a schwechati csata, továbbá a forradalmi Bécs elestének hírét.¹¹⁹

Ez az új fejlemény, a békétárgyalások már említett kudarca, úgyszintén az ellenség készülődéséről érkező hírek arra mutattak, hogy a közeljövőben támadás várható. A hírszerzői jelentések kiértékelése után Perczel arra a meggyőződésre jutott, hogy a varasdi és légrádi horvát, valamint a stájerországi császári-királyi hadsereg november 9-én összpontosított támadásra készülnek, melynek célja a Muraköz visszafoglalása. Perczel ezek után összehívta a haditanácsot, amelyen „közakaratilag” elfogadták az újonnan érkezett vezérkari főnököknek, Gyulai Gaál Miklós alezredesnek, továbbá Perczelnek az

¹¹⁶ MOL. R. 31. Meszéna. 7.

¹¹⁷ Hermann R.: Perczel i.m. 26-27.

¹¹⁸ MOL. R. 31. Meszéna. 7. illetve Hermann R.: Perczel i.m. 31-31. Meszéna szerint Perczel és Burits írta alá a fegyverszünetet. Valójában nem írták alá, s az aláírás első sorban Dahlenen és Nugenton hiúsult meg.

¹¹⁹ Hermann R.: Perczel i.m. 33.

előterjesztését. Ez arra irányult, hogy meg kell előzni az ellenséges támadást, s legalább az egyik szembenálló sereget vissza kell nyomni. Gaál véleménye szerint a 20.000 főnyire becsült stájer sereget kellene megtámadni, mivel a támadás sikere esetén a varasdiak és légrádiak már nem mernének támadásba kezdeni.¹²⁰ A határozat Mészéna Ferenc korábbi vezérkari főnök távollétében született, aki Kanizsára utazott, hogy a Budapestről leküldött négy ágyút fogadja. Mészéna szerint Gaál az ő távollétét kihasználva, az ellenség biztosan bekövetkező támadására hivatkozva „lovallta fel” Perczelt a Burits elleni akcióra.¹²¹ A mielőbbi támadást a keményre forduló időjárás is indokolta. November 5-én reggelre virradóan a földet már hó borította, s délelőtt 11 óráig folyvást, erősen havazott, bár a leesett hó elolvadt.¹²² Félő volt, hogy egy újabb havazás után vagy az olvadás, vagy a hótakaró teszi lehetetlenné a gyors hadmozdulatokat.

Perczel november 7-én este adta ki a Burits elleni támadás parancsát. Csapatait éjjélkor felsorakoztatta, s 8-án éjfél után 1 órakor megindult Friedau ellen.

Egyidejűleg a varasdi hídhöz a Radetzky-huszárok egy szakaszát küldte, hogy az ott levő három löveggel, figyelemelterelő céllal lőjjék az ellenség túlpárti állásait, de némi erőt hátrahagyott Csáktornán is. A Friedau elleni támadásban az alábbi alakulatok vettek részt: a Zrínyi-csapat, a Hunyadi-csapat négy százada, a szabolcsi és zalai önkéntes zászlóaljak, a tiszáninneri önkéntes mozgó nemzetőrség kassai félütege, az október közepén megszervezett első honvédtűz (tehát összesen 12 löveg), a Sándor-huszárok egy és a Miklós-huszárok két százada.¹²³

Perczel előőrsei reggel 6 órakor érték el Polstrau városát, ahonnan elkergették a település mögött állomásozó császári-királyi előőrsöt. Az ellenség elővédje Friedau közelében még két ízben próbálta sikertelenül útját állani Perczel seregének. Perczel Friedau előtt szétbontakoztatta csapatait. A jobbagyszárnyon a Hunyadi-csapat, középen a szabolcsiak, a balszárnyon a Zrínyi-csapat nyomult előre. A zalaiak tartalékban maradtak. A tüzérség négy lövege löni kezdte az ellenséges tüzérséget, a többi 8 löveget a helyszűke miatt nem lehetett felállítani. Reggel 8 órakor a magyar gyalogság szuronyrohammal bevette a várost, s kiszorította Burits csapatait.¹²⁴

A benyomuló magyar haderőt a friedaui nép szívesen fogadta, bár a lakosság nagy része az ágyúzás miatt elmenekült a városból. A város egyes épületei leégtek a magyar ágyúk

¹²⁰ u.o. 33-34.

¹²¹ MOL. R. 31. Mészéna. 7.

¹²² *Pordán I.*: Honvédtűzérték i.m. 228.

¹²³ *Hermann R.*: Perczel i.m. 34.

¹²⁴ u.o. 36.

keltette tűz miatt.¹²⁵ További anyagi, de főleg erkölcsi kárt okozott, hogy a magyar katonák egy része a polgárok által elhagyott házak fosztogatásába kezdett.¹²⁶

A császári-királyi csapatok a várostól nyugatra húzódó magaslatokra vonultak vissza, s fedett tüzelőállásból, hat löveggel löni kezdték a magyar tüzérség négy lövegét. A magyar ágyúk helyét Gaál Miklós alezredes személyesen jelölte ki. Perczel az ellenség tűzfőlnényének ellenére sem küldött előre újabb lövegeket a tartalékból. Az ágyútűz délelőtt 11 óráig folytatódott, s ekkor Perczel elrendelte a visszavonulást. A magyar csapatok szakadó esőben, 17 órai harc és menetelés után, este 6 órakor érkeztek vissza Csáktornyára. A sietséget az magyarázta, hogy a varasdi és légrádi ellenséges erők bármelyik pillanatban elvághatták a visszavonulás útját.¹²⁷ Perczel november 9-i hadijelentésében számolt be a friedaui expedícióról, melyet így indokolt: „tervem nem volt egyéb, mint az ellenségnek határinktól visszautázása, seregeimnek egy új hadnemébeni gyakorlása és harchevének kielégítése”. A jelentés az ellenség erejét eltúlozta.

Az ellenséges sereg a következő egységekből állt: a 13. gyalogezred 5. és 6. százada, a 26. gyalogezred 2. zászlóalja, a 27. gyalogezred 4. zászlóaljának 5. és 6. százada, a 9. vadászzászlóalj két gyenge százada; a lovasságot a János-dragonyosok őrnagyi és ezredesi osztálya, a tüzérséget pedig egy 6 fontos üteg alkotta. Perczel beszámolója szerint a friedaui élelmezési biztos felajánlotta Gaál alezredesnek, hogy hajlandó lesz élelemmel ellátni a magyar csapatokat. Gaál ezt azzal utasította vissza, hogy „a magyar had nem a steyerek, hanem csak a zsarnokság ocsmány eszközei, a császári katonaság ellen jöve”.¹²⁸ Ennek következtében a Csáktornyára korgó gyomorral visszaérkező, esőtől áztatott katonák „éhesen, de vidoran” beszélgettek az új diadalról.¹²⁹ A magyar sereg vesztesége egy halott, három súlyos és tizenegy könnyű sebesült volt. Perczel az ellenség halottainak számát 50-60 főre becsülte, ezen felül a magyar csapatok 47 foglyot is ejtettek, akik közül a 13. gyalogezredbeli olasz legénység egésze és a vadászok egy része hamarosan magyar szolgálatba lépett át. Perczel hadvezéri szereplését értékelve megállapítható, hogy megfelelő előkészítés után, a kockázatot ésszerűen vállalva támadta meg a stájerországi császári-királyi csapatokat, s a megfelelő pillanatban rendelte el a visszavonulást is. A csatatéren azonban nem igazán volt ura a helyzetnek.

¹²⁵ MOL. R. 31. Meszéna. 7.

¹²⁶ Pordán I.: Honvédtüzérként i.m. 230.

¹²⁷ Hermann R.: A 47. honvédtűzszázalj i.m. 137. A friedaui ütközetről lásd: Novák Mihály: Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban. Zalaegerszeg. 1906. 135-139. és Zrínyi Károly: Csáktornya monográfiája. Csáktornya. 1905. 116-117.

¹²⁸ Hermann R.: Perczel i.m. 37-38.

¹²⁹ Pordán I.: Honvédtüzérként i.m. 230.

Ez megmutatkozott abban, hogy tüzérségének kétharmadát egyáltalán nem használta, s feleslegesen hevertette a zalai zászlóaljat is, amely utóvédként nem vett részt az ütközetben. A város frontális megtámadásával és szisztematikus megtisztításával pedig lehetővé tette a császári-királyi tüzérség egy részének visszavonulását. Csapatainál hiányoztak a szekerek, s ezáltal a katonák élelmezése és a sebesültek elszállítása is megoldatlan maradt.¹³⁰ László Károly honvéd tüzér Csáktornán maradt, így nem vett részt az akcióban, de a visszaérkező katonák elbeszéléséből természetesen értesült a történetekről. Naplója szerint: „Általános (volt) azon vélemény, hogyha Perczel Móricz helyett egy tanult, tapasztalt vezér van, az ellent nemcsak megfutamtathattuk, hanem álgúit is elvehettük volna, csak még egy kevés kitarítás kellett volna”.¹³¹

A friedaui expedíció azon túlmenően, hogy az ellenség egységes fellépését megelőzte, a magyar csapatok harci kedvére és a lakosság hangulatára is buzdítóan hatott. Perczel szerint: „az egész vidék, e dicsőséges hadjárásra felelevenült és kiemelkedett azon lelki szorongatásból, melybe az ellenség három oldalról készületei és szerteszórt fenyegetései által ejtették”.¹³² A győzelem jelentőségét az adta, hogy a schwechati vereséget és a Bécs elestét követő időszakban a honvédsereg egyik figyelemreméltó győzelme volt az újból megerősödő ellenforradalommal szemben.¹³³

Perczel (mint már szó volt róla) másnap, november 9-én, Csáktornán kelt levelében tett jelentést az előző napi harcról, melyet a népképviselői országgyűlés november 13-i ülésén ismertettek. Ebben Gaál Miklós szerepét így méltatta: „Gaál alezredes, tábornoki tiszttá méltó kitüntetéssel érdemel, ki a hadvezetésben ügyes tapintattal istápolá a vezér hadi rendezéseit.”¹³⁴ Hasonló tartalmú volt Perczelnek Csáktornán, november 10-én kiadott napi- és hadparancsa: elismerést és köszönetet mondott Gáspár András őrnagynak, mint az első dandár parancsnokának és Gaál Miklós alezredes tábornoki főtisztnek..., majd a továbbiakban a Szekulits István őrnagy vezette Zrínyi-zászlóalj vitézségét emelte ki.¹³⁵ Gaál Miklós november 9-én nővéréhez, Ninához írott levelében számolt be a hadjáratról. Elmondta, hogy a három ellenség közül a legerősebbet, Nugent tábornagy és Burits tábornok csapatait támadták meg, s ha a rossz utak és az állandó esőzés miatt a honvédek

¹³⁰ Hermann R.: Perczel i.m. 37.

¹³¹ Pordán I.: Honvédtüzérként i.m. 230.

¹³² Hermann R.: Perczel i.m. 38.

¹³³ 1848/49. zalai eseménytörténetek. Zalai Tükör/74.I. Szerk.: Baranyai Györgyné-Degré Alajos- Kovács Lajos. Zalaegerszeg. 1974. 31.

¹³⁴ Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. Szerk.: Beér János. Bp. 1954. 304. illetve Közlöny. 1848. november 15. 759.

¹³⁵ Novák M.: Zalavármegye i.m. 141.

nem lettek volna úgy kimerülve, Friedaun is túlnyomultak volna. Az ellenség sok halottat, sebesültet és foglyot veszített, míg a magyar részről csupán nyolc fő sebesült meg, akik közül az egyik később meghalt. Ő maga teljes díszben vett részt az ütközetben, ruhája a sár és az eső miatt tönkrement. Dicsérte Perczelt, mint ügyes embert, aki hallgat a jó tanácsra.¹³⁶ Egy későbbi, november 18-án Dobriban kelt levelében folytatta beszámolóját, s büszkeséggel szolt saját szerepéről is. Friedau előtt ő ment ki felderíteni, hogy hol állítsák fel a magyar ágyútegeket, majd sikeres választásának köszönhetően csakhamar elhallgattatták és elvonulásra kényszerítették az ellenséget.¹³⁷

Perczel már a friedaui ütközetről tudósító, november 9-i jelentésében közölte az OHB-val, hogy amíg jelentősebb erősítést nem kap, kénytelen lesz feladni a Muraközt. Ezt követően csapataival a Mura bal partján Letenyénél, Lendvánál és Molnárinál foglal állást. Perczel serege november 11-én hagyta el az áradás által „csaknem Balatonná” vált Muraközt. Ez az utolsó pillanatban történt, mert a Mura vize az átkelés után pár órával elvitte a letenyei hidat. Gaál Miklós figyelmeztette Perczelt a Muraköz tarthatatlanságára. Egy levele szerint Perczel nem akarta elhagyni a Muraközt, de ő (Gaál) közölte vele, hogy a kiürítés teljes felelősségét magára vállalja.¹³⁸

A Dahlen vezette horvát csapatok november 13-án átkeltek a Dráván és bevonultak Csáktornyára.¹³⁹ Perczel seregének ismeretes 1848. november 12-ére és 20-ára szóló pontos hadrendje és állománykimutatása. November 12-én a sereg három hadoszlopban volt elosztva. Molnáriban 2539 fő állomásozott, 171 lóval és 5 löveggel, Gáspár András őrnagy parancsnoksága alatt. Letenyén Perczel Mór vezérőrnagy személyes vezetése alatt 2604 fő foglalt állást, 308 lóval és 8 löveggel. Lendván pedig 1386 fő és 170 ló tartózkodott 6 löveggel, Gaál Miklós alezredes parancsnoklata alatt.

Az utóbbi helyen a csapatok megoszlása a következő volt: Gaál Miklós és törzse: három fő, hat ló; a 47. (zalai) honvédzászlóalj: 1206 fő, 9 ló; a 4. (Sándor) huszárezred ezredesi osztályának első százada: 114 fő, 112 ló; a 4. számú honvéd fél gyalogútég: 63 fő, 43 ló és 6 löveg. Gaál csapatainak a zömét a zalai zászlóalj (1206 fő) alkotta.

¹³⁶ V. Waldapfel E.: A forradalom i.m. 285-286.

¹³⁷ u.o. 297-298.

¹³⁸ Hermann R.: Perczel i.m. 40. illetve *Dervarics Kálmán*: Alsó-Lendva története. Zalavármegyei évkönyv a Millenniumra. Nagykanizsa. 1986. 216-223.

¹³⁹ Hermann R.: Perczel i.m. 41. Továbbá: *Novák M.*: Zalavármegye i.m. 144. és *Zrínyi K.*: Csáktornya i.m. 117.

A Mura-menti sereg összlétszáma tehát november 12-én 6529 főt tett ki, 649 lóval és 19 löveggel.¹⁴⁰ November 19-én Perczel a Gaál vezette lendvai dandárt Dobriba és Szemenyére helyezte át, Lendván csupán némi őrség maradt. A november 20-i kimutatás nem állomáshely, hanem fegyvernem szerint vette számba a haderőt, amelynek megoszlása a következő volt:

Honvédzászlóaljok:

35. (Zrínyi) zászlóalj, 47. (zalai) zászlóalj, 48. (szabolcsi) zászlóalj; összesen: 3233 fő.

Szabad és önkéntes csapatok:

50. (Hunyadi) zászlóalj öt százada, 35. (Zrínyi) zászlóalj 7. és 8. század, Somogyi 4. 5. és 6. század, 44. (vasi) zászlóalj 1. és 2. század; összesen: 2989 fő. A gyalogság összlétszáma tehát: 6222 fő.

Lovasság:

9. (Miklós) huszárezred 1. és 2. század, 4. (Sándor) huszárezred első század, Radetzky-csapat; összesen 515 fő, 486 lóval.

Honvédtüzérség:

1. és 2. egész ágyús üteg, 312 fővel. A Mura-melléki haderő tehát november 20-án 6222 főnyi gyalogságból, 515 fő lovasságból és 312 fős tüzérségből, összesen tehát 7049 katonából állt.¹⁴¹ Ez azt mutatja, hogy november 12-e óta a sereg létszáma nőtt, másrészt pedig megindult a szabadszolgálati és önkéntes mozgó nemzetőrzászlóaljakkal honvédzászlóaljjá váló átalakítása.

November közepén az ellenség ismét megszállta a Muraközt, bár Dahlen egyelőre nem gondolt támadásra. November 15-én mégis riadót fújtak Letenyén, mivel az a hír érkezett, hogy a Mura jobb partján ellenséges katonaság mutatkozik. Mivel a hír alaptalannak bizonyult, a riadót lefújták. Másnap Gaál alezredes elrendelte, hogy Szemenyétől nyugatra a 47. (zalai) zászlóalj állítson ki előőrsöket.¹⁴²

Gaál Miklós november 18-án, Dobriban kelt levelében számolt be nővérének az újabb fejleményekről. Perczelt előző levelével ellentétben keményen bírálta. Egyhelyütt azt írta: „Perczel nem ért sem a taktikához, sem a stratégiához”. Saját személyének nagy szerepet tulajdonított abban, hogy a három oldalról, túlerő által szorongatott magyar sereg még

¹⁴⁰ Hermann R.: Perczel i.m.102. Továbbá: Hermann R.: A 47. honvédzászlóalj 137. és *Gyalókey Jenő: Egykorú adatok az 1848-i muraközi hadjárat történetéhez. Hadtörténelmi Közlemények. Okmánytár. Bp. 1929. 378-379. Gyalókeynél a sereg összlétszáma 100 fővel kevesebb, mivel a Molnáriban állomásozó egység létszámát 100 fővel kevesebbre becsüli.*

¹⁴¹ Hermann R.: Perczel i.m. 103-105. illetve *Gyalókey J.: Egykorú i.m. 378-379.*

¹⁴² Hermann R.: Perczel i.m. 42.

időben és szerencsésen visszavonult a Mura bal partjára. A jelenlegi helyzetet pedig így jellemezte: „Most is rosszul állunk, de Perczel nem fogad szót. Helyzetünk nem veszedelmes, de kedvezőbben tudnánk felállni, Magyarországot sokkal jobban fedezni.”¹⁴³ November 21-én Perczel arról értesült, hogy az ellenség a Muraközben újoncok és adót hajt be. Ezért november 22-én, hajnalban korlátozott méretű támadást rendelt el az ellenséges erők ellen. A letenyei dandártól a Hunyadi-csapat és a szabolcsi zászlóalj egy-egy százada kelt át a Murán, s ellenállás nélkül futamította meg a horvát nemzetőröket és reguláris határőröket, akik Várasdra húzódtak vissza. A letenyei átkelésével egyidőben Gaál alezredes dandarából a 47. (zalai) zászlóalj egy része nyomult be Szemenyénél a Muraközbe, s az ellenség előlük is elfutott. Gaál egyik leveléből kitűnik, hogy arra számított, a benyomuló csapatok „hihetőleg egész Muraköznek birtokába” jutnak, bár a terület tartós megszállását az állandó hidak készítésétől tette függővé.¹⁴⁴

Gaál Miklós november 22-én Dobriból az első hadosztály parancsnokaként utasítást küldött Zala megye első alispánjához. Ebben kifejezte azon reményét - valószínűleg az aznapi előrenyomulásra gondolva -, hogy a magyar sereg ismét birtokába veheti a Muraközt. Ahhoz azonban, hogy azt továbbra is megtarthassa, s a haderő az esetleges visszanyomulás esetén se legyen veszélyeztetve, arra lenne szükség, hogy a Murán minél hamarabb három helyen - nevezetesen Muraszerdahelynél, Letenyénél és Kottorinál - fahíd készítettessék. Legsürgősebben a muraszerdahelyit kellene felállítani. A megyét a szükséges intézkedések és előkészületek megtételére kérte, s felajánlotta, hogy a hidak építésénél saját személyében felügyeletet gyakorol.¹⁴⁵

Perczel az említett két támadó oszlop sikerei alapján úgy vélte, hogy a Muraköz „minden percben, négy helyen egyszerre megszállható, és úgy fél nap alatt az ellenségtől megtisztítható”, amit csakhamar meg is fog tenni, ha a stájerországi császári-királyi hadsereg „nem térszen diverziót.” November 23-án bizonyossá vált, hogy a horvátok ismét kiűritették a Muraközt. Ezt az indokolta, hogy Dahlen ráébredhetett, a Muraközben csapatai jobban ki vannak szolgáltatva a magyarok támadásának és az elvágtatásnak, mintha a Dráva-vonalat tartják. Perczel mégsem szállta meg a Muraközt, mivel úgy vélte, hogy ehhez erősítésre lenne szüksége, de a beállott esős idő következtében a felázott utak sem kedveztek volna a támadásnak. Az ellenség megzavarása céljából azonban újabb látszattámadást indított Légrad térségében. Perczel november 28-án, a Molnárinál állomásozó Gáspár-dandárból odarendelt

¹⁴³ V. Waldapfel E.: A forradalom i.m. 297-298.

¹⁴⁴ Hermann R.: Perczel i.m. 43-44. és Hermann R.: A 47. honvédszászlóalj i.m. 138-139.

¹⁴⁵ ZML. áll. biz. ir. 1848:2446.

csapatokkal és tíz ágyúval Légráddal szemben foglalt állást, s személyes irányítása alatt ágyúztatta a szemben álló ellenséges csapatokat, majd visszatért állomáshelyére.¹⁴⁶

Perczel december 9-ig seregének jobbszárnyát Lendván túlrá toltatta és ide tette át főhadiszállását is. Az eddigi három dandárt pedig kettővé egyesítette úgy, hogy a Molnáriban levőt felosztotta a letenyei és lendvai dandárok között. A lendvai dandár parancsnokságát Gaál Miklós vette át, a letenyeieit pedig Gáspár András.¹⁴⁷ A sereg létszáma december 9-én meghaladta a 8000 főt.¹⁴⁸

December 12-én a Gáspár vezette letenyei dandár átkelt a Murán, s 15-én harc nélkül bevonult a horvátok által kiűrtett Csáktornyára, ahonnan az ellenség Nedelicen túlrá vonult vissza. December 17-én Gáspár folytatni akarta az előrenyomulást, de Perczel utasítására elállt tőle. December 18-án pedig elhagyta Csáktornyát, majd Letenyére vonult vissza. Másnap, december 19-én a Gáspár-dandár Alsólendvára vonult, s itt egyesült Perczel többi csapataival.¹⁴⁹

A gyors visszavonulást az magyarázta, hogy december közepén megindult a császári-királyi csapatok összpontosított támadása Magyarország ellen, s Windisch-Grätz főerege több ponton is átszakította a feldunai hadsereg védelmi vonalát. Az OHB számára most az volt a kérdés, sikerül-e az eddigi egymástól elkülönülve ténykedő hadtestek működését egységbe hozni, s időt nyerni arra, hogy a Délvidékről felrendelt erősítések birtokában a magyar hadsereg megállítsa a császári-királyi főereg támadását.

Perczel december 17-én már értesült az említett eseményekről, s aznap gyorsfutár által közölte Kossuthal, hogy visszavonja csapatait a Muraközbe.¹⁵⁰

Az ezután bekövetkező események Perczelt és Gaált is másfelé sodorták. Gaál keményen bírálta Perczel magatartását a már idézett, november 18-án nővéréhez írott levelében. Ezek után nem csoda, hogy nehéz lett volna tartósan együttműködni Perczellel. Ugyancsak november 18-án Gaál közölte az OHB-val, hogy 1820-ban egy emlékiratot nyújtott be a budai „mérnöktestületi igazgatóságnak” Arad várának tervrajzáról, “valamint annak támadásáról és védelmezéséről”. Javasolta, hogy az OHB kerestesse elő ezt az emlékiratot. Ezzel mintegy jelezte, hogy alkalmasnak tartaná magát e hadművelet vezetésére. Az OHB

¹⁴⁶ Hermann R.: Perczel i.m. 44-47. és Hermann R.: A 47. honvédszázlóalj i.m. 139.

¹⁴⁷ Hermann R.: Perczel i.m. 50.

¹⁴⁸ Hermann R.: A 47. honvédszázlóalj i.m. 139.

¹⁴⁹ Hermann R.: Perczel i.m. 50.

¹⁵⁰ u.o. 53.

ezzel kapcsolatban november 25-én írt Perczelnek, de a levél tartalmát nem ismerjük. November 22-én Gaál egy alkotmánytervezetet küldött be az OHB-hoz.¹⁵¹

Ebben utalt egy korábbi tervezetére, melyet még júliusban küldött meg a hadügyminisztériumnak.

A bevezetőben hangsúlyozta az alkotmány „kijavításának” szükségességét, melyet a hadsereg rendezésével kellene kezdeni. A császári hadseregben eltöltött 30 esztendő múltja, továbbá a honvédseregben szerzett tapasztalatai alapján fejtette ki elképzeléseit. Az önkéntes nemzetőrökből és honvédekből álló „szabálytalan” magyar hadseregről a Lepsénynél (szeptember 23-án) és Friedaunál (november 8-án) szerzett tapasztalatai alapján lesújtó véleménnyel volt. A katonák nem ismerték a gyakorlatozást, továbbá a rendet és fegyelmet, a harcban alig lehetett őket összetartani. Magatartásukkal a sorkatonákat is megméltelyezték. Ezért az önálló honvédszászlóalj helyett sorezredek felállítását tartotta szükségesnek, melyeken belül a zászlóalj egyenként hat, 150 fős századból állnának (egy 3000 fős ezred 3 zászlóaljból és 18 századból állna). A katonai vezetés által elrendelt 200 fős, sőt ennél nagyobb századok felállítását túlzottnak tartotta, mivel a kisebb létszámú csapatokat könnyebb betanítani és mozgatni. Gaál ajánlkozott, hogy szívesen elvállalná a 3. hadkerületben - a nyolc hadkerület egyikében - egy három sorezredből álló hadsereg felállítását, amely mintául szolgálhatna a többi hadkerület számára. Véleménye szerint a hadseregnek az ereje nem annyira számában, mint inkább minőségében rejlik. „Állítsunk 200.000 honvéd helyett 1000.000 sorkatonaságot” - javasolta, amely fele annyiba kerülne és mégis hatékonyabban működne.

Gaál tervezetét Perczel tábornoknak is megmutatta, aki azt teljes terjedelmében jóváhagyta. Perczellel egyébként többször is összekülönbözött, mivel rendelkezéseivel nem mindig értett egyet, azokat olyankor meggyőződése ellenére kellett végrehajtania. Gaál kifejezte meggyőződését, hogy az említett kerületi hadsereg megszervezésével tudná hazáját a legjobban szolgálni. A haza megmentésére feleségét, öt nevetlen gyermekét hagyta el, s nyugdíját is feláldozta.¹⁵²

A bevezető után Gaál rátért a „nemzet szokásainak úgy, mint lelkének megfelelő alkotmány” ismertetésére. Az alkotmányos királyságot a minisztertanács („ügyéri tanács”) kormányozza, menynek tagjai a miniszterelnök („elnök ügyér”), aki a külügyi tárcát is vezeti; továbbá az igazság-, a pénzügy-, a hadügy és a belügyminiszter. A

¹⁵¹ Hermann R.: Perczel i.m. 62.

¹⁵² HL. Personalia. I.p. Gyulai Gaál Miklós megkeresése az OHB-hoz alkotmányterve ügyében. Dátum és hely nélkül.

minisztériumokon belül az osztályfőnökök irányítják az egyes ügyeket, akik részt vesznek a minisztertanács ülésein, de szavazati joggal nem rendelkeznek.

A felsorolt ügyek közül a nemzet függetlenségét biztosító hadügy a legfontosabb. A hadsereg főlányát lelki és anyagi tényezők biztosítják. Az előbbihez sorolhatók a begyakorlottság, a rend és fegyelem, valamint a vezérek képességei; míg az utóbbihoz a sereg létszáma, a hadi kellékek bősége, a jó laktanyák és elsőrendű várak tartoznak. A hadügyet irányító miniszternek képzett, a hadi tudományokban jártas személynek kell lennie. Az kevésbé lényeges, hogy jó hadvezér is legyen.

A továbbiakban Gaál az általa elképzelt hadi rendszert vázolta fel, amely a meglévő területi beosztáson alapult.¹⁵³ Novemberben ugyanis Magyarországot nyolc katonai kerületre osztották fel, s az egyes hadkerületek élén álló parancsnokságok szervezték az újoncozást a hozzájuk tartozó megyék (hadmegyék) területén. A hadkerület parancsnoka egyúttal a területén állomásozó katonaság előljárója volt.¹⁵⁴

Gaál a hadkerületi beosztáshoz - Magyarország 8 kerület, Erdély 2 kerület, Horvátország és Dalmácia 1-1 kerület - igazította a magyar haderő felállítását, amelyet a 12 kerületnek megfelelően 12 hadseregbe osztott fel. Az egyes hadseregek 12. 000 főek voltak, s így a teljes haderő 144.000 főt számlált. Ezen belül a mintegy 100.00 főből álló magyarországi haderő gyalogságra (80.000 fő), lovasságra (26.200 fő) és hadihajókra (tengeri és dunai hajók) oszlott.

Az értekezés további részében Gaál a hadsereg állítás és újoncozás kérdéseivel, a haderő élelmezésével, ruházatával, valamint a beszállásolás rendszerével foglalkozott.

A hadkötelezettség a 20-50 év közötti férfiakra terjedne ki. A 20. évüket betöltő ifjak 4 évig katonai szolgálatot kötelesek tenni, majd ezt követően 6 évig tartalék állományba - az első tartalék osztályba - kerülnek. Ezen idő alatt évenként négy hétig hadgyakorlaton vesznek részt, a rendes hadsereggel együtt. A 30-36 év közöttiek képezik a 2. tartalék osztályt, akik 3 évente gyakorlatoznának. A 37 év felettiek 50 éves korukig csupán háborús időben kerülnek mozgósításra.

A hadseregek élelmezéséről a hadkerületek gondoskodnak, a szükséges hadi kellékek (ruha, bőr- és fegyverneműek) a felállított raktárakból (szertárakból) igényelhetők. A katonák elszállásolására laktanyák építendőek, a katonai épületek és utak javítása a kerületi mérnökök feladata.

¹⁵³ u.o. 1. q. Gyulai Gaál Miklós alkotmányterve. Dátum és hely nélkül.

¹⁵⁴ 1848-1849. A forradalom és szabadságharc képes története. Szerk.: Hermann Róbert. Debrecen. 2010. 206.

Gaál tervezetében felvetette egy katonai egyetem létesítését, melyhez a pesti Ludoviceum épületét találta alkalmasnak. Itt képeznék a haderő számára szükséges összes tisztet, nem különböző tanintézetekben. Az egyetemre minden 9-12 év közötti ifjú jelentkezhetne, egészségügyi alkalmasság és kitűnő elemi iskolai eredmény birtokában. A tantervet egy polgári és katonai személyekből álló bizottság állítaná össze. A katonai egyetemen végzett tisztak később ragaszkodnának egymáshoz, erősítenék a hadsereg egységét és a katonai vezetés jellemszilárdságát.¹⁵⁵

Gaál november 28-i levelében korábbi gondolatait részben megismételve a honvédszászlóaljak személyi és szervezeti kérdéseivel foglalkozott. Véleményét meghatározta a császári-királyi seregben eltöltött hosszú időszak, de a fiatal honvédsereg szerveződése során szerzett tapasztalatok is. Állítása szerint a zászlóaljak élére parancsnokokká (örnagyi rangban) gyakorta fiatal, vagyonos, de teljesen tapasztalatlan egyéneket neveztek ki, s ez méginkább így történt a zászlóalj tisztikarának összeállításánál is.

A katonai gyakorlat hiánya később megmutatkozott a vezényletben és a közkatonák kiképzésében. Ezért azt javasolta, hogy örnagyokká a császári-királyi seregredeknél szolgált tisztet nevezzenek ki, s ezt érvényesítsék a zászlóaljak tisztikarának harmadrésze esetében is. Még fontosabbnak tartotta az alapos képzettséget, valamint a katonai tudományokban való jártasságot a hadsereg törzstisztjeinek esetében (vagyis alezredestől tábornokig), mivel szerinte: „A csatáknak elvesztését közönségesen a tábornokok ügyetlensége és tudatlansága okozza.” Javasolta, hogy a császári-királyi sereg mintájára az egyenként felállított honvédszászlóaljakat szervezzék át ezredekké (1 ezred = 3 zászlóalj), ugyanis az eredményességet tekintve az ezred a legcélszerűbb szervezeti forma. Kossuth Gaál levelét véleményezés végett átküldte Nádosy Sándor ezredesnek, a hadügyminisztérium katonai osztálya főnökének. Nádosy 1848. december 11-én válaszolt Kossuthnak. Az örnagyok (zászlóaljparancsnokok) kinevezését illetően cáfolta Gaál állítását, a zászlóaljak ezredekké történő átszervezésével maga is egyetértett, de azt a katonai helyzet miatt kivitelezhetetlennek tartotta.¹⁵⁶

Gaál ténykedéséről, említett terveiről életszerű és pontos leírást adott Korányi Viktor naplójában: „Tehát megint irodában vagyok! Dolog van elég, mert az alezredes fáradságtól. És sokat tanulhat tőle az ember. Jelenleg egy haditervet készít, miként volna legcélszerűbb az országot mind a kilenc oldalról támadás ellen védeni. Továbbá felküldött

¹⁵⁵ HL. Personalia. I.q.

¹⁵⁶ MOL. H. 75. 1848:10932.

a kormánynak egy tervet a hadügy szervezetét illetőleg. Szerinte minden férfi, ki alkalmas, tartoznék katonáskodni.” Az utóbbi terv szerint az országot a hadügyminisztériumtól függő hadmegyékre kellene felosztani, amelyek a 20-50 év közötti férfi lakosságot három korosztályba osztva mozgósítanák.

Gaál egy általa korábban készített tervre is felhívta a kormány figyelmét, melynek segítségével Arad várát rövid idő alatt be lehetne venni. Korányi fenntartásait is megfogalmazta Gaállal kapcsolatban: „Jeles ember - az tagadhatatlan. Igaz. Egyébiránt - köztünk legyen mondva - ő remek haditerv készítő, de nem hiszem, hogy a kivitelben is oly ügyes volna.”¹⁵⁷

Gaál december 2-án benyújtotta lemondását az Országos Honvédelmi Bizottmánynak, de 3-án már „a letett hivatalnak némely föltételek melletti újra elvállalására” ajánlkozott.

December 2-i levelében előadta, hogy a császári szolgálatot betegsége miatt hagyta ott, s felkérésre lépett szolgálatba a haza védelmére. Ezt abban a reményben tette, hogy katonai ismereteinek megfelelő tevékenységi területre fogják vezényelni. A Perczel-hadtest tábornoki főnöksége nem elégítette ki képzettségét és ambícióit. „Én itt most nem a nekem megfelelő helyen érzem magam” - írta beadványában. Sérelmezte továbbá, hogy a Honvédelmi Bizottmány által kinevezett főtisztek még alig érték el a kapitányi rangot, amikor ő már a császári seregben a mérnökhar tőrzstisztjeként szolgált. Ezért olyan emberek alá lenne beosztva, akik korábban rangban mögötte álltak. A felsorolt indokok miatt Gaál lemondott beosztásáról, hogy visszatérjen korábbi civil (nyugdíjas) állapotába. Úgy vélte, hogy személye „könnyen nélkülözhető”, s Perczelnek amúgy sem kell az ellenségtől tartania. Záró soraiban azonban nem zárkózott el további alkalmazása elől: „...abban az esetben, ha szükség van rám, mindig kész vagyok arra, hogy az ismereteimnek megfelelő állásban ismét szolgálatba lépjek.”¹⁵⁸

December 3-i levelében felajánlotta, hogy elvállalja az „Arad, majd ezután Temesvár erődítménye bevétele” indított ostromsereg parancsnokságát, ha a szükséges csapatokat, ágyúkat, s ténykedéséhez az önálló parancsnoki hatáskört megkapja. Az új megbízást december 13-a után tudná elvállalni, addigra befejezné a Perczel-hadtest jobbszárnyának biztosításával összefüggő munkálatokat. Ezt követően Pestre menve átvinné a megfelelő terveket és utasításokat, majd Aradra utazna tovább. A levelében felsorolt ágyúk, lőszerek és katonák sürgős kirendelését kérte a Bizottmánytól, hogy Aradra érkezve haladéktalanul -

¹⁵⁷ *Korányi Viktor: Honvédek napló jegyzetei.* Pest. 1861. 57-58.

¹⁵⁸ HL. Personalia. I.s. Gaál Miklós lemond a Perczel-hadtest tábornoki főnöki tisztéről. Dobri, 1848. december 2.

még a téli fagyok (január) beállta előtt - hozzá foghasson az ostromláshoz. Az alábbi lövegeket igényelte: 86 db. különböző kaliberű ágyút (24, 18 és 12 fontosak), 14 db. 10 fontos tarackot, 18 db. mozsárágyút (60 és 30 fontosak), 24 db. bombát és követ kilövő mozsárágyút (bomba- és követő mozsarak); az ágyúkhöz szükséges felszereléseket (ágyútalpak és csúszkák, ládák stb.), s a lövegeket kezelő tűzereket (háromszori váltással). Munióból minden ágyúhoz 800 ágyúgolyóra és 100 kartácsra, valamint a tarackokhoz és mozsarakhoz szüksége lőszerre lenne szüksége. Gaál szerint Arad bevétel sok löszert igényel, azonban a felsorolt muniót Temesvár elfoglalására is fel lehetne használni.¹⁵⁹

Gaál távozásának az időpontja nem ismeretes. Az mindenesetre bizonyos, hogy amikor Perczel elhagyta a Muraközt, Gaál nem volt a seregnél.¹⁶⁰

December 21-én már az aradi ostromsereg parancsnokaként ténykedett, valószínűleg december 10-e után kerülhetett sor újabb megbízatására.¹⁶¹

Gaál alezredesből ezredessé történő előléptetését Perczel kezdeményezte a hadügyminisztériumnál.¹⁶²

Gaál Miklóst Mészáros Lázár hadügyminiszter december 1-jén ezredessé nevezte ki, s a kinevezés a Közlöny december 18-i számában jelent meg.¹⁶³ Kossuthnak erről nem lehetett tudomása, ugyanis december 17-én utasította a hadügyminisztériumot, hogy: „Ezelőtt a mérnökkari karnál szolgálatban volt alezredes, Gaál Miklós ezredesül kinevezendő és a megkívántató előléptetési oklevél számára kikészítendő”. Mészáros hadügyminiszter december 22-i válaszában jelentette, hogy Gaál alezredes a Közlöny 191. számában (december 18-án) megjelent hirdetés szerint már kineveztetett ezredessé, s oklevele Perczel tábornokhoz elküldetett.¹⁶⁴

Gaál Miklós azonban a fenti levélváltás időpontjában már új szolgálati helyén, Aradon tartózkodott.¹⁶⁵

Windisch-Grätz támadása következtében a Perczel-hadtest nem maradt tovább a Mura mellett, hanem a feldunai hadsereghez kellett csatlakoznia, melyet Kossuth, Görgei és Csány egymást követően érkező és egymásnak többször ellentmondó utasításainak következtében meglehetősen kacsringós úton közelített meg. December 20-án Perczel a

¹⁵⁹ u.o. Gaál Miklós elfogadja az aradi ostromsereg parancsnoki tisztjét. Lendva, 1848. december 3.

¹⁶⁰ Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Bp. 2007. 79.

¹⁶¹ Hermann R.: Perczel i.m. 62. illetve MOL. R. 31. Mészéna. 10. Mészéna közlése nem helytálló, mely szerint Gaál a friedauai események után rögtön elhagyta Perczel seregét.

¹⁶² MOL. H. 75. 1848:11122.

¹⁶³ Közlöny. 1848. december 18. 899.

¹⁶⁴ MOL. H. 75. 1848:12256.

¹⁶⁵ Bona G.: Tábornokok i.m. 153.

Mura menti állását feladva Lendváról Lövőre vonult, 22-én pedig Zala megye határát is átlépve Körmendre. Majd Devecser, Pápa érintésével Mórra indult, ahol 30-án megütközött Jellasics hadtestének egy részével, és súlyos vereséget szenvedett.¹⁶⁶

A Mura-mellékén csupán Szekulits István őrnagy csapatai maradtak. December 23-án azonban ők is elhagyták Letenyét, majd Nagykanizsa érintésével a Perczel vezette főszereg után nyomultak, mellyel 1849. január 7-én, Cegléden egyesültek.¹⁶⁷ A Muraköz véglegesen az ellenség kezére jutott, sőt a szabadságharc leverése után Varasd megyéhez csatolták, ahonnan csak 1860-ban került vissza Zalához.¹⁶⁸

¹⁶⁶ *Hermann R.*: A 47. honvédszászlóalj i.m. 140.

¹⁶⁷ *Dervarics K.*: Alsó-Lendva i.m. 216-223. illetve *Hermann R.*: Perczel i.m. 57.

¹⁶⁸ *Fára József dr.*: Muraköz történetének rövid foglalata. Szombathely. 1942. 15.

3. Az aradi vár ostromparancsnoka

(1848. december - 1849. február)

A szabadságharc időszakában a magyarországi és erdélyi erődöket hadászati jelentőségük alapján három kategóriába lehetett sorolni. Az elsőbe a korszerű, hosszabb ellenállásra, nagyobb haderő befogadására alkalmas, hadműveleti bázisként is számbavehető erődök tartoztak; ilyen volt Komárom, Pétervárad és Temesvár. A második kategóriába a kevésbé korszerű, huzamosabb ellenállásra képes, jelentősebb erők lekötésére viszont alkalmatlan erődök, mint Arad, Eszék és Gyulafehérvár. A harmadikba pedig a korszerűtlen, s csak rövid ostrom kiállítására képes várakat lehetett sorolni, ide tartoztak: Lipótvár, Buda, Munkács és Déva. Az említett erődök többsége a szabadságharc kezdetén magyar kézbe került, Temesvár és Gyulafehérvár pedig végig császári kézben maradtak, míg Aradot és Dévát csak 1849 nyarán sikerült a honvédsapatoznak elfoglalniuk.¹⁶⁹ Az aradi vár a Maros-vonal mentén, a temesvári pedig a Temesközben jelentős szerepet játszottak a déli országrész, elsősorban a Bánság biztosításában, s a mögöttes területek védelmében. Az aradi vár őrsege 1848. október 4-én, a temesvári pedig október 10-én tagadta meg az engedelmisséget a forradalmi magyar kormánynak.¹⁷⁰

Arad városa topográfiaiilag a pannon Alföld délkeleti peremén, a világosi hegyek lábánál, de még sík vidéken fekszik. Nagyjából ma is itt húzódik az a vonal, ameddig a magyarság ezen a tájon néprajzilag egységes, összefüggő tömböt alkot. A kedvező fekvése folytán évtizedek óta gazdagodó, virágzó város három részből állott. A Maros jobb partján terült el Ó-Arad, vele átellenben, a folyó túlsópartján emelkedett Arad vára. A két részt állandó híd kapcsolta össze. Ugyancsak a bal parton, a vár szomszédságában épült fel Új-Arad. A város közigazgatási beosztása sajátos volt. Míg Ó-Arad és a túlsóparti erőd Arad vármegyéhez tartozott, addig Új-Arad már Temes vármegye területére esett. Az erődből a „csinos ízléssel épített”, házsorokkal barázdált Ó-Aradba lehetett belátni.¹⁷¹

Az erődöt a Maros bal partján, a folyó könyökszerű kanyarulata mögött építették 1763. és 1783. között Harsch Ferdinánd tervei alapján, aki a hatszög alakúra tervezett várnál a bástya- és kazamatarendszert alkalmazta. Ez a megoldás egyaránt biztosította az ellenséges

¹⁶⁹ Bona G.: Tábormokok i.m. 23-24.

¹⁷⁰ Mo. tört. kron. 688.

¹⁷¹ Kovács István: A légió. (A magyarországi lengyel légiótörténete.) Bp. 1989. 97-98.

ágyútűz elleni védelmet, illetve fedezékbiztos helyről az ágyúkkal és puskákkal történő kilövést.¹⁷²

A vár helyének kijelölésénél maximálisan figyelembe vették a természetes védelem lehetőségeit. Az erdő elsősorban az Erdély és Magyarország közötti legfontosabb útvonalat, a Maros völgyét ellenőrizte.

Arad vára az ún. olló-alaprajz elvén épült, kivitelezésében ugyanakkor egyedülálló volt, így aradi rendszernek nevezték. A vár alaprajzát úgy alakították ki, hogy az egyes falszakaszok egymással szöveget zárjanak be. Az így felépített falrendszer minden egyes része szinte nyitott ollóként nézett az ellenség felé.

A Harsch Ferinánd által kidolgozott rendszer a következő fő elvekre épült:

- a várnak a támadó ellenség felé a lehető legtöbb löveg elhelyezését kellett lehetővé tennie;
- a falakon álló lövegeket külső védőművek védték a felpattanó (ricochet) lövésekkel szemben,
- kazamaták kialakítása ágyúk, illetve a szolgálaton kívül levő legénység számára,
- fedett közlekedés biztosítása az egyes védőművek között.

Az aradi vár szabályos hatszög alaprajzú, oldalai befelé törnek. Egy-egy oldalának hossza 530 méter, ennek megfelelően a vár kerülete 3180 méter, területe 729, 71 m². A várfal szögeinek csúcsait magasabbra építették, amelyek ezáltal az emelt lövegállások (ún. cavalierok) feladatát látták el. A cavalierokat a déli cavalierától kiindulva, az óramutató járásával megegyezően I-VI-ig számozták. A cavalierok közötti falszakaszokban kazamatákat alakítottak ki lőrészekkel, melyekben lövegeket és katonákat helyezhettek el (falszakaszonként 600, összesen 3600 katonát).¹⁷³

A külső védőművek több célt szolgáltak. Az ékművek (ún. ravelinek) az egyes oldalak töréseinél (közepénél) nyúltak előre ék-szerűen, az ellenség felé. Az ékeken felállított lövegek távolharcot vívhattak, illetve az ékek kazamatáinak lövegei a szomszédos falszakaszokat pásztázhatták (ún. kofferként működtek). Az egyes ravelineket két oldalról lunettek, vagyis kisebb, szintén ék alakú védőművek biztosították, a kazamatáikban elhelyezett lövegekkel. A koffereket és lunetteket földalatti folyosókon keresztül lehetett megközelíteni. A külső védőműveket egy sáncrendszer vette körül (ún. envelope), a védelmi rendszer egyes elemeit pedig vízzel elárasztható árkok választották el egymástól. A külső várárok és a vársík között vezetett az ún. fedett út, amely a várárok töréspontjainál

¹⁷² Zárny Jenő: Arad város és Arad megye turistakalauza. Arad. 1936. 53-54.

¹⁷³ Csikány Tamás: Az aradi vár védelmi rendszere. Várak, kastélyok, templomok. 2006. február. 4-5.

kiszélesedett (ún. fegyverhelyek). Ide vonulhattak vissza a vár előterében harcoló védők, illetve itt gyülekezhetek észrevétlenül egy-egy kitörésre.¹⁷⁴

A nagy űrméretű várvédő lövegeket - 12, 18 és 24 fontos vaságyúkat - a cavalierokra és a ravelinokra állították, amelyek 2000-2400 lépésig lőttek hatásosan. A ravelinok mögötti falszakaszokra állították fel a 30 és 60 fontos várvédő mozsarakat, amelyek 1500 lépéses közepes lőtávolsággal rendelkeztek. Az ágyúk vasgolyókat és gránátokat, a mozsarak bombákat lőttek az ellenségre. A külső védőművekre kisebb űrméretű lövegeket, 6 fontos ágyúkat és 7 fontos tarackokat helyeztek el, ezek lőtávolsága 1000-1400 lépés volt. Szintén kisméretű lövegek álltak a kazamatákban. A kazamata lövegek alapvető lőszere a kartács és a srapel volt. Az aradi várban 296 olyan löveget lehetett felállítani, amelyek a támadó fél maximum 140 lövegből álló ostromtüzérségével felvehették a harcot.

A vár erőssége a lövegek nagy számában és hatékony, jól megszervezhető felállításában állott, melynek révén szinte hézagmentes tűzrendszert alakíthattak ki.¹⁷⁵

Az aradi vár parancsnoka, Berger császári-királyi altábornagy vélhetően a hozzá szeptemberről befutó hírek hallatára (így Jellasics támadása; Lamberg királyi biztos felkoncolása a fővárosban; Batthyány újabb kormányalakításának kudarca a királyi megerősítés elmaradása miatt) határozta el az engedelmesség felmondását a magyar kormánynak.

Hamarosan felszólította Aradon a városi hatóságot, hogy térjenek vissza a király iránti engedelmességre, azonnali hatállyal fejezzék be a megyében az újoncállítást, és a városban állomásozó nemzetőrséget küldjék el, de miután a hatóság nem teljesítette kívánságait, október 7-én hajnalban és délben is közel egy órán át ágyúztatta a várost.¹⁷⁶ Ezen a napon még csak 21 lövést adott le Aradra, fél hónap múlva, október 22-én már ötszázat. Gránátjainak, bombáinak és kartácsainak célpontjai nem katonai létesítmények voltak, hanem köz és lakóépületek. Berger ezzel bevezette a védtelen polgári lakosság „terrorizálását”, a saját korát megelőzően.¹⁷⁷ Amennyiben Arad városa a császáriak kezébe került volna, akkor a Temesvár felől és a Maros völgyéből kitámadó reguláris és szerb népfelkelő csapatokkal együtt kiindulóponthoz szolgálhatott volna a Tiszántúl elleni támadáshoz.¹⁷⁸ A városban a Berger általi lövés után nyíltan beállott a hadiállapot. A

¹⁷⁴ u.o. 6.

¹⁷⁵ u.o. 7.

¹⁷⁶ *Pelyach István*: Egy elmulasztott várostrom tanulságai. (Az aradi vár „ostroma” 1849 januárjában.) Acta Historica. (Tomus LXXXVII.) Szeged. 1989. 4.

¹⁷⁷ *Kovács I.*: A légio i.m. 98-99.

¹⁷⁸ u.o. 97.

kormány Máriássy János alezredest bízta meg a város védelmével és az aradi vár ostromával.

Máriássy ereje nem volt elegendő a vár megostromlásához. Ezért az ostromhoz szükséges, erősítést jelentő zászlóaljok és tüzérség megérkezéséig el kívánta zárni az erődítményt a külvilágtól, s megakadályozni, hogy a környező falvakból élelmiszert, Temesvárról pedig lőszert szállítsanak oda.

Máriássy parancsnoki működését azonban nem koronázta siker. Nem tudta megnyerni a katonák és a polgári lakosság bizalmát sem.¹⁷⁹ Kudarcba fulladt a december 4-én, éjszaka megkísérelt várostrom, de még súlyosabbnak bizonyult a várat Temesvárból felmentő császári-királyi dandártól elszenvedett vereség Új-Aradon, december 14-én. Ez utóbbinál több száz magyar katona esett el, sebesült meg, vagy került fogságba és 300 élelemmel, valamint lőszerrel megrakott szekér jutott be a várba.¹⁸⁰ Az aradi ostromsereg december közepén mintegy 6000 főt számlált és 13 ágyúval rendelkezett.¹⁸¹ Az említett csata után Máriássy helyzete tarthatatlanná vált. Máriássy János alezredesnek, az aradi ostromsereg addigi parancsnokának elmozdítását december 10-én határozta el Kossuth, de akkor még Vetter Antallal kívánta felváltatni.¹⁸²

December 16-án, a hadügyminisztérium kiküldöttjeként a táborba érkezett Vetter Antal tábornok, aki megvizsgálva a helyzetet kieszközkölte, hogy az ostromló sereg főparancsnokává Gaál Miklóst nevezzék ki.¹⁸³

Kossuth december 18-án a fővárosba rendelte Vettert, 20-án pedig arról rendelkezett, hogy maradjon Pesten. A választás mint szó volt róla, nem véletlenül esett Gaálra, hiszen császári katonaként már szolgált Aradon és jól ismerte az erődítményt. Ezért gyorsabb és eredményesebb szereplést vártak tőle, mint elődjétől. Kossuth Gaált december 17-én még beosztás nélküli törzsisztiként említette. Így valószínűsíthető, hogy Gaálnak az aradi ostromsereg élére való kineveztetésére december 17-e után került sor.¹⁸⁴

Gaál Miklós ezredes december 21-én foglalta el újabb állomáshelyét. Galsai Kovách Ernő, a 30. (békési) honvédszászlóalj századosa az alábbi írt erről visszaemlékezésében: „Végre valahára megtörtént, amit szegény Arad város lakossága annyira óhajtott, megszabadultak

¹⁷⁹ Pelyach I.: Egy i.m. 4.

¹⁸⁰ Kovács I.: A légio i.m. 106.

¹⁸¹ Bona G.: Tábornokok i.m. 41-42.

¹⁸² Hermann R.: Kossuth hadserege i.m. 79.

¹⁸³ Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. Arad. 1985. 570. illetve V. Waldapfel E.: A forradalom i.m. 403.

¹⁸⁴ Hermann R.: Kossuth hadserege i.m. 79.

Máriássytól. Volt is öröm!” Gaál iránt nagy bizalom nyilvánult meg, mivel hadmérnök volt, s a várban is több évig szolgált. Azt várták tőle, hogy a várat beveszi, s a várost a várgolyóitól megmenti. Gaál ezenkívül a „szépművészetekben is kiképzett ember, zeneköltő és hegedűvirtuóz volt, európai műveltséggel bíró egyén.”¹⁸⁵

Gaál december 21-én, Ó-Aradon kelt levelében jelentette az OHB-nak, hogy a parancsnokságot átvette. Miután felmérte a rendelkezésre álló erőket és eszközöket, arra a megállapításra jutott, hogy a kis létszámú és gyenge minőségű katonasággal, elégtelen ostromszerek hiányában jelentős erősítés nélkül aligha érhető el gyors siker. Ezért az alábbi kérést fogalmazta meg: egy zászlóalj, vagy legalább egy osztály rendes, kitanult gyalogságot; két zászlóalj honvédet; egy osztály rendes, kiképzett huszárt; 2500-3000-darabig való fehér fecskefarkú gyalogsági kabátot, s szintén annyi kék gyalogsági nadrágot; továbbá 50 darab ágyút (10-től 24 fontosig); 20 mozsarat (30 és 60 fontosokat); 500 tüzért, 30 bombászt és 30 aknáaszt kért az OHB-től. Az említett ostromszereket a komáromi és péterváradai várakból kérte odaküldeni.¹⁸⁶

Máriássy alezredes december 22-én az Aradon levő ostromágyúk számáról küldött jelentést az OHB-nak. Az aznap érkezett 24 fontos ágyúval összesen 10 ágyú (12,18 és 24 fontosok) és 4 mozsár (30 és 60 fontosok) álltak az ostromsereg rendelkezésére. A jelentést Máriássy, mint az aradi tábor főparancsnoka küldte el.¹⁸⁷ Ez valószínűleg azzal magyarázható, hogy az OHB Máriássyt csak december 24-én mentette fel beosztásából.¹⁸⁸

Gaál igényeit az OHB azonban egyelőre nem tudta kielégíteni, hiszen a hadi helyzet változása miatt sokkal égetőbb gondokat kellett orvosolnia. December közepén ugyanis megindult a cs. kir. hadsereg több irányból végrehajtott támadása, melynek célja a magyar főváros elfoglalása volt. A Görgei Artúr tábornok irányítása alatt védekező magyar fősereg nem tudott komoly ellenállást kifejteni Windisch-Grätz csapataival szemben, így hátrálni kényszerült Győrig, majd tovább Pest felé. Mindezen események hatására a magyar országgyűlés, az OHB és az országos hivatalok megkezdték a főváros kiürítését, s a költözködést Debrecenbe. A január 2-án Pesten összeült haditanács lemondott a főváros védelméről és elhatározta egy nagyobb összpontosítás megvalósítását a Tiszántúlon.

¹⁸⁵ Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt.) FOL. HUNG.1419. Galsai Kovách Ernő naplója. II. kötet. 2. rész. 8. fejezet. 121.

¹⁸⁶ MOL. H. 75. 1848:12593.

¹⁸⁷ MOL. H. 2. (Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.) 1848:6666.

¹⁸⁸ Bona G.: Tábornokok i.m. 232.

Kossuthnak és a magyar katonai vezetésnek a december végi napokban tehát bőven volt tennivalója más területen, így Arad kérdése egyenlőre háttérbe szorult.¹⁸⁹

Gaál a Bánhidi- házban volt elszállásolva. Az Aradi Védbizottmány ugyanis Gaál felszólítására hivatkozva december 21-én azzal a kéréssel fordult Török Gábor táborellátási kormánybiztoshoz, hogy a Bánhidi- házhoz másnap reggelre egy öl tüzfát szállíttasson.¹⁹⁰

A vár parancsnoka, Berger altábornagy december 22-én levélben felszólította a várost, hogy távolítsák el a nemzetőröket és hódoljanak be a császárnak. Amennyiben ez december 24-én délután négy óráig nem következik be, Ó-Aradot negyvennyolc órán keresztül lövetni fogja. Valószínűleg ekkor érkezhettek a várba a hír, amely V. Ferdinánd december 2-i lemondatásáról és I. Ferenc József trónra emeléséről tudósított.

A várparancsnok felszólítására Gaál december 24-én válaszolt. Leszögezte, hogy a város senkinek nem adhatja meg magát, mivel jelenleg a kormány által felállított hadtestparancsnokság alá tartozik és az ország serege által van megszállva.¹⁹¹

Csodálkozását fejezte ki, hogy az erődparancsnokság úgy akarja a várat a császár számára megőrizni, hogy közben a várost rommá változtatja. A város nem akadályozza az erőd védelmét, ezért teljesen indokolatlan a lövetése. Majd így érvelt: „Végül nem hallgathatom el azon észrevételemet, hogy ez a tett nemcsak a polgári és hadijoggal ellentétes, hanem emberiségellenes és semmi esetre sem történhet öfelsége a császár nevében. Vétlen emberek, aggastyánok, betegek és gyermekek legyilkolása csak azért, mert nem akarják elhagyni otthonukat minden vagyonukkal és az életüket kockára tenni minden igazolt ok nélkül. A felelősséget ezen tragédiáért és a következményeiért az erődparancsnokságra hárítom.” Az ágyúzás ezután mégsem következett be, de a városból ismét sokan elmenekültek.¹⁹²

Gaál a kért erősítés beérkezéséig sem várt tétlenül, hanem erélyesen hozzáfogott a vár ostromlásának előkészítéséhez. A tisztek bemutatkozása után a véd és erősítési munkálatok vezetőit magához hívatta egy értekezésre, ahol tájékozódott az eddigi munkálatokról, valamint az anyagkészletekről és magának a helyszínen is mindent bemutatott. Legfontosabb feladatának a vár körülfárásának minél gyorsabb helyreállítását tekintette, illetve a várhatóan beérkező lövegek számára a szükséges tüzelőállások előkészítését.

¹⁸⁹ Csikány Tamás: Arad az 1848/49-es szabadságharcban. Az aradi vár története. Bp. 1998. 124.

¹⁹⁰ MOL. H. 112. (Török Gábor kormánybiztos iratai.) 3. doboz. Aradi Védbizottmány levele Török Gáborhoz. 1848. december 21. Arad.

¹⁹¹ OSZK Kt. Galsai Kovács Ernő naplója. II. 2.r. 8.f. 122.

¹⁹² Csikány T.: Arad az i.m. 125.

Gaálnak a munkák megszervezésében a „táborerődítési osztály” vezetője, Boros Ignác őrnagy segítette, aki valamikor a tulni utásziskola hallgatója volt. Az osztály állományába tartozott Grochowalski százados, Herr Ádám és Margitay Gábor. Az ő feladatukat - Gaál iránymutatása mellett - a munkálatok megszervezése és irányítása képezte.¹⁹³

Gaál Margitay Gábor hadmérnököt bízta meg, akit később honvédmérnök-kari főhadnaggyá nevezett ki, hogy a december 14-én megsemmisült Maros-híd helyére minél rövidebb idő alatt egy erős hidat állítson.¹⁹⁴

Gaál december 24-i levelében arról számolt be az OHB-nak, hogy a 14. (Lehel) huszárezred 3. századánál a hiányzó tisztek pótlására századosi és főhadnagyi kinevezéseket eszközölt, kiknek névsorát közzététel végett megküldte.

A hadügyminisztérium december 27-i válaszában Gaált hatáskörének túllépése miatt megintette, s felhívta figyelmét, hogy tisztí kinevezéseket csak ideiglenesen eszközölhet, melyeknek megerősítése a hadügyminisztérium kizárólagos joga.¹⁹⁵

Közben a zajló Maroson elkészült a Margitay által építtetett híd. Negyedszeri próbálkozásra, a jégen szalmára rakott deszkázatból állították össze, s december 26-án a sereg egy része átvonulhatott rajta Új-Aradra.¹⁹⁶ A kész hídon a 30. zászlóalj, a debreceni önkéntesek és a bihari nemzetőrök vonultak át néhány ágyúval megerősítve. Gaál azonban - nem úgy, mint korábban Máriássy - nem tette át ide székhelyét, hanem Ó-Aradon, a Bánhidi-házban maradt. A bal parti erők parancsnoka Nagy Jenő őrnagy, a 30. zászlóalj parancsnoka lett.¹⁹⁷

A december 26-i eseményekről Nagy Jenő őrnagy, a reggeli órákban Új-Aradot megszálló csapatok parancsnoka aznap délután egy órakor tett jelentést az ó-aradi főparancsnokságnak. Beszámolt róla, hogy délelőtt 10 óra után az ellenség mintegy 500 főnyi gyalogsággal, 3 ágyúval és némi lovassággal kitört a várból, hogy a magyarokat Új-Aradról kiszorítsa. A magyar gyalogság azonban visszaverte a támadást lovasságának és 4 ágyújának támogatásával. Ketten gyengébben megsebesültek, több súlyos sérültet pedig az ellenség a várba vitt. Elmondta továbbá, hogy több száz juhot “letartóztatott” (lefoglalt), mivel a juhász magyarellenesség bizonyult, s 60 kocsi tűzifát is, melyet a várba akartak szállítani.

¹⁹³ u.o. 124.

¹⁹⁴ *Margitfalvi Margitay Gábor: Aradi vésznapok.* (Margitay Gábor 1848-49-es honvéd mérnök-kari őrnagy emlékirata.) Bp. 1890. 34.

¹⁹⁵ MOL. H. 75. 1848:12695.

¹⁹⁶ *Margitfalvi Margitay G.: Aradi i.m.* 34.

¹⁹⁷ *Csikány T.: Arad az i.m.* 124.

Gaál december 27-én számolt be az OHB-nak az előző napi eseményekről. Lelkesülten írta, hogy Új-Arad elfoglalásával az ellenség „saját fészékébe” zárattott, s a vár körül ismét bezárult az ostromgyűrű. Ő betegágyban feküdt, de Wysocki őrnagyot személyes megbízottjaként a csata helyére küldte. Megemlítette Nagy Jenő érdemeit az ellenség visszaverésében, s reményét fejezte ki, hogy néhány nap múlva már ő is lóra ülhet.¹⁹⁸

Gaál törzsében igen előkelő helyet foglaltak el a lengyelek: Józef Wysocki mellett szerepet kapott benne Jan Łacki, mint az ostromsereg tüzérségének parancsnoka és Adolf Arnold Grochowalski mérnökkari százados, aki az ostromművek kiépítésének egyik irányítója volt.¹⁹⁹ A Wysocki-zászlóalj december elején érkezett Aradra. A 300 lengyel önkéntes megérkezésének erkölcsi jelentősége sokkal nagyobb volt, mint a tényleges ereje. A zászlóalj mindjárt megérkezésekor részt vett a december 4-i éjszakai várostromban, de hősieken harcolt a december 14-i ütközetben is. Mivel nagy szükség volt lovasságra, az aradi sereg parancsnoksága javasolta Wysockinak, hogy a gyalogság egy részéből alakítson egy dzsidás-csapatot.²⁰⁰ (A dzsida hosszú, dárdaszerű lovassági szúrófegyver volt.)

December 27-én Boczkó Dániel, a seregnél levő Arad megyei kormánybiztos is jelentést tett az OHB-nak. Megemlítette, hogy a lengyel gyalogcsapat soraiból egy 50 fős dzsidás-csapat alakult. Számukra a táborból eltávozott debreceni lovas nemzetőröktől 40 kitanult, jó lovat vásároltak, darabját 100 ezüstforintért.

A dzsidás-csapat létszámát 100 főre tervezik emelni, amihez még 50 lóra lenne szüksége a mezőhegyesi ménesből. Boczkó szóvá tette, hogy a bihari s részekbeli megyék, valamint a bánsági tábor kormánybiztosai és katonai főparancsnokai nem működnek együtt az aradi tábor vezetésével. Jelentéséhez mellékelte egy rendeletet, melyet Arad városa számára bocsátott ki. Ebben elismerve a polgárok túlnyomó részének áldozatkészségét, rögtönítelő haditanács elé állítást helyezett kilátásba azok számára, akik az ellenséggel összejátszanak, a város feladására buzdítanak, vagy rémhíreket terjesztenek. A rendelet kihirdetését és teljesítését az Aradi Védbizottmány feladatává tette.²⁰¹

Gaál december 27-én, nővéréhez írott levelében lelkesülten számolt be az első sikerekről. Örült, hogy a teljesen demoralizált seregbe bizalmat tudott önteni a saját személye iránt. Új-Arad elfoglalásával az ellenséget minden érintkezési vonalától elvágta. Itt (ti. Új-Aradon) a

¹⁹⁸ MOL. H. 2. 1848:7119.

¹⁹⁹ Kovács I.: A légió i.m. 108.

²⁰⁰ u.o. 100-104. Kovács szerint december 14-re szerelték fel az első dzsidászszakaszt, amely már ezen a napon harcolt. A szakasz később századdá fejlődött. Boczkó december 27-i leveléből úgy tűnik, hogy a szakasz felállítására később került sor.

²⁰¹ MOL. H. 2. 1848:7117.

vár ellen 6 üteget állított fel, ezáltal onnan a várost már nem ágyúzzák, mivel tudják, hogy ezt nem tehetik megtorlás nélkül.²⁰² Gaál optimizmusára a várbeli ellenség hamarosan rácsáfol.

December 29-én, délután 3 óra tájban tüzet nyitott Új-Aradra és a Maros-parton felállított ágyútelepekre. A magyar tüzekek nem maradtak adósak a válasszal, s így egy több órás tűzpárbaj bontakozott ki, amely este fél nyolc körül ért véget.

Hajka Demeternek, az Aradi Védbizottmány elnökének a beszámolója szerint a várost súlyos károk érték. A várból mintegy 500-600 lövést adtak le a városra, mégpedig a Temesvárról kapott újszerű, nagyobb erejű robbanó és gyújtóbombákkal. Számos ház megrongálódott, a Rácvárosban keletkezett tűz 13 házat égetett hamuvá, köztük az oláh püspök lakóházát és egy magtárát is. A tüzet csak a szomszédos házak lebontásával tudták megfékezni, a nagy hideg miatt ugyanis a vízipuskák minduntalan befagytak.²⁰³

Gaálnak az ostrom hatékonyabb folytatásához a már korábban is kért erősítésre lett volna szüksége. A nővéréhez december 30-án írott levelében a kedvezőtlen feltételek miatt panaszkodott. Elmondta, hogy az ellenség előző nap ismét lőtte a várost, sőt rövid időre Új-Aradot is visszafoglalta. Nincs elegendő ágyúja, sem lőpora, hogy az ellenségnek válaszolni tudna. Csak 15 ágyúja van 100 helyett. Különben Új-Aradot ismét elfoglalta és a két hid visszavétele által megnyitotta a forgalmat a két városrész között.²⁰⁴

Boczkó Dániel Arad megyei kormánybiztos az újév első napján (1849. január 1.) számolt be a legfrissebb eseményekről Kossuth Lajosnak, az OHB elnökének. Gaált így jellemezte „már egészséges, kint jár, a csapatokat gyakran maga is megvizsgálja, tapasztalt, tudományos ember, kötelességét érti, képességére, korára nézve a tábornokságot valóban megérdemli. Máriássy szerencsétlen parancsnoksága idejében, ha ezen ember vezérlette volna az aradi hadsereget, az aradi, s temesvári vár rég kezünkbe lett volna.” Boczkó megjegyezte, hogy Máriássy visszajövele az aradi táborba rendkívül rossz hatást tett mindenkre, s szerinte e „megutált, könnyelmű, tudatlan, elbízott embert jobb lenne más helyre áttenni.” Boczkó végül a hadi helyzetet jellemezte: a várost az ellenség az utóbbi napokban nem lövette. A Maros jege beállt, ami megkönnyítette a várból a ki és bejárást. Ezért felemelték az előőrség létszámát. Az előőrsi feladatot a Csanád, Csongrád és Békés megyei nemzetőrök látják el, minden megyéből 600 fő.²⁰⁵

²⁰² V. *Waldapfel E.*: A forradalom i.m. 403.

²⁰³ MOL. H. 2. Kossuth Polizei Akten (KPA)1848:538.

²⁰⁴ V. *Waldapfel E.*: A forradalom i.m. 410-411.

²⁰⁵ MOL. H. 2. KPA. 1849:566.

A nemzetőrség szervezésével kapcsolatos intézkedések azt mutatták, hogy Gaál és Boczkó nemcsak a kormánytól várták csapataik megerősítését, hanem a helyi erőforrásokat is igyekeztek felhasználni.

Máriássy emlékiratában szintén foglalkozott a leváltását követő eseményekkel (bár meglehetősen szűkszavúan és kritikusan). Sételmezte, hogy a kormány nem intézkedett további alkalmazása felől, amiért csapatparancsnokként továbbra is Aradon kellett maradnia. Ezt ugyan „kíméletlennek” találta, de kényszerűen belenyugodott. Gaállal érthető módon nem került jó viszonyba. Szerinte Gaál „könnyelműen” értékelte a helyzetet. Nem hallgatott az ő (Máriássy) tanácsára, s csak a vár lövetésével foglalkozott, körülzárására és elszáncolására viszont nem fordított figyelmet. Ezt az „illuzórikus és fej nélküli procedúrát (eljárást)” látva Máriássy december végén Pestre ment, hogy elhelyezését kérje Aradról. A fővárosban kialakult nehéz helyzet ellenére (Windisch-Grätz támadása) Kossuth azonnal fogadta, de véleményét nem osztotta Gaállal kapcsolatban. Sőt Máriássy szerint Kossuth „egy kis Napóleont” látott Gaálban. Ezután kénytelen volt visszatérni Aradra. Itt először Gaál az Új-Aradon lévő csapatok parancsnokságát bízta rá, később azonban „sértően kis feladattal”, egy felállítandó ágyúútég őrzésével akarta megbízni. Szerencsére a kormány rendelete hamarosan Görgeihez helyezte át. (Galsai Kovács Ernő szerint, aki a 30. honvéddzászlóalj tisztjeként szolgált Aradon, Máriássy február 4-én Damjanich seregével együtt távozott el Aradról.)²⁰⁶

Gaál számára ismétlődő nehézséget jelentett az ostromsereg ellátásának megszervezése, a katonák és munkások különféle szükségleteinek kielégítése. E feladatának teljesítésében segítségére voltak Török Gábor táborellátási kormánybiztos és Boczkó Dániel Arad megyei kormánybiztos. Krónikus gondot jelentett a pénzhány. December 27-én Gaál a tábori szükségek fedezésére 5000 pengőforint sürgős kifizetését kérte Török Gábor kormánybiztostól, de a pénztár szűkös helyzete miatt csak ezret kapott kézhez.²⁰⁷

Január 7-én pedig már kénytelen volt központi segítséget igényelni: ezúttal nagyobb összegű pénz utalványozását sürgette a hadügyminisztériumnál, hogy huszársága és tüzérsége részére lovakat vásárolhasson.²⁰⁸ Gaál legfontosabb feladatának az ágyútelepek kiépítését tekintette, az ezeket védő sáncolattal együtt, melynek érdekében már december 30-a óta lázas munka folyt. A dermesztő téli hidegben viszont gondot jelentett a

²⁰⁶ OSZK Kt. FOL. HUNG. 3274. Máriássy János emlékiratai. 44-47.

²⁰⁷ MOL. H. 112. 3. doboz. Nagy százados levele Gaál megbízásából Török Gáborhoz. 1848. december 27. Arad.

²⁰⁸ Pelyach I.: Egy elmulasztott i.m. 4.

tűzifahiány, amely egyaránt sújtotta a sáncműveknél dolgozó munkásokat és a szolgálatot teljesítő katonákat. December 30-án Hajka Demeter arról számolt be Török Gábor kormánybiztosnak, hogy az ágyútelepeknél naponta mintegy 200 munkást foglalkoztatnak, akiket Gaál parancsa következtében három napra rendelték ide a városból és Arad megyéből. Ezeket a munkásokat a Király kávéházban szállásolták el, ezért Hajka az épület fűtéséhez tűzifát kért, elegendő mennyiségben. Tűzifát kért a sáncoknál dolgozó előfogatosok számára is, akik „a szabad ég alatt a kemény, hideg időt tűzifa nélkül nem állhatják ki.” Idáig a város biztosította számukra a tűzifát, de a városi készletek már a polgárok szükségének fedezéséhez sem elegendőek.²⁰⁹ Az aradi térparancsnokság ugyancsak szóvá tette a tűzifa hiányát Török Gábor kormánybiztosnál. A tisztek, s az őrségben álló közkatonák is panaszkodtak, hogy kevesebb és gyengébb minőségű (korhadt) fát kapnak, mint ami járna nekik.

Hasonló volt a helyzet a lótakarmány-ellátás terén is, amiért a térparancsnokság Török kormánybiztos a szükséges intézkedések megtételére kérte.²¹⁰ Boczkó Dániel kormánybiztos 1849. január 1-jén Kossuthhoz írott jelentésében szintén említést tett az ellátási nehézségekről, amelyek késleltetik az aradi vár bevétele. Ezért arra kérte Kossuthot, hogy Gaál kívánságát teljesítve, minél előbb küldje Aradra az általa igényelt ágyúmenyiséget és katonai erőt, vagyis „nagyobb számú gyalog és lovas rendes katonaságot.” Beszámolt róla, hogy a lengyel dzsidás-csapat létszámát 120 főre tervezik felemelni, a meglévő létszámot a békési tót újoncok soraiból egészítik ki. Az ehhez szükséges betanult, háts lovakat a környező megyékben lehetne megvásárolni, darabját 100-110 ezüstforintért. Erre a célra a szükséges pénz kiutalását kérte Kossuthtól.²¹¹ Az ostromsereg felszereltségének javítását helyezte kilátásba Kossuth január 3-án Szolnokon íródott levele. Arról értesítette Gaált, hogy útnak indított az aradi táborba 2500 emberre való ruhát. Az ágyúk és a muníció iránt is történtek intézkedések, de ezek elküldése nem történhet olyan gyorsan, amint az kívánatos lenne.²¹² Az aradi lakosok szerény lehetőségeikhez képest ugyancsak segíteni igyekeztek a sereg ellátásának gondjain. Gaál január 7-én arról számolt be az OHB-nak, hogy egyes aradi polgári személyek két lepedőt,

²⁰⁹ MOL. H. 112. 3. doboz. Hajka Demeter - az Aradi Védbizottmány elnöke - levelei (két db) Török Gábor kormánybiztoshoz. Arad, 1848. december 30.

²¹⁰ u.o. Az aradi térparancsnokság levele Török Gáborhoz. Arad, 1849. január 3.

²¹¹ MOL. H. 2. KPA. 1849:566.

²¹² Kossuth Lajos Összes Munkái (KLÓM) Sajtó alá rendezte: Barta István. XIV. kötet. Bp. 1953. 25-26.

két szalmazsákot, 63 inget és 58 gatyát ajándékoztak a hadseregnek, amelyeket szükség szerint kiosztottak.²¹³

Kossuth 1849. január 3-án, Szolnokon íródott levelében figyelmeztette Gaált a tisztí kinevezések megfelelő módjára. Eszerint felterjesztés nélkül kinevezhet altiszteket, a főtiszteket viszont századosig bezárólag csak helyettesítheti, kiket megerősítés végett a hadügyminisztériumhoz kell felterjesztenie, törzstiszteket pedig csak az OHB nevezhet ki, rájuk nézve a seregvezéreknak csak ajánlási joguk van.²¹⁴

Gaál csapatainak átszervezésével próbálta ütőképesebbé tenni hadseregét. Ez ügyben január 7-én azzal a kéréssel fordult az OHB-hoz, hogy a parancsnoksága alatt lévő 29. 30. és 58. honvédszászlóaljakat ezredé alakíthassa át, követve ezzel a császári serezeknél szokásos beosztást, - s hivatkozott a bizottmány ezzel kapcsolatos elvi állásfoglalására. Kérelmével együtt megküldte az ezred pontos állománytervét ismertetve az ezredtörzs és a századok összetételét. Az ezred tizennyolc 150 fős századból állt volna (3144 fő, melyből 2700 fő honvéd, a többi felettes és más beosztású).²¹⁵ Ez a beosztás pontosan megfelelt a császári serezeknél alkalmazott összetételnek (1 ezred = 3 zászlóalj = 18 század).²¹⁶ A hadügyminisztérium január 10-én válaszolt a tervezetre Debrecenből. Elismerte, hogy az említett átszervezés általa is tervbe vétetett, de a zavaros időkre való tekintettel azt jobb időkre kényszerül halasztani.²¹⁷

Gaál január 10-én több előléptetési javaslatot juttatott el Kossuthhoz. Többek között Wysockiét, akit alezredesnek, és Loncki (Laski) lengyel mérnökhari századosét, akit „tranchée majorul”, azaz erődtísi őrnagyul javasolt. Kossuth a kinevezéseket 13-án küldte át a hadügyminisztériumhoz azzal, hogy még aznap kéri az oklevelek kiállítását, mivel vissza akarja küldeni Aradra.²¹⁸

Gaál az ostrommunkálatok folytatása mellett egy újabb megbízást is kapott Kossuthtól. Kossuth annyira féltette az ország új fővárosát, Debrecent, hogy az aradi ostromsereget is e célnak - tudniillik Debrecen megvédésének - kívánta alárendelni.²¹⁹ Január 7-i levelében ezt írta: „Most egyre kérem a haza nevében Ezredes urat. Debrecenben vagyunk. Míg hadsereg van és kormány van, az ország nem veszett el, s ezért Debrecent biztosítani kell.

²¹³ MOL. H. 2. KPA. 1849:588.

²¹⁴ KLÖM XIV. 25-26.

²¹⁵ MOL. H. 75. 1849:692.

²¹⁶ *Barcy Zoltán-Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege.* Bp. 1986. 15.

²¹⁷ MOL. H. 75. 1849:692.

²¹⁸ u.o. 1849:170.

²¹⁹ *Pelyach I.: Egy elmulasztott i.m.* 5.

A biztosításnak egyik fő neme: Erdély asszekurált (biztosított) birtoka. Bem messze van, Puchnernek eszibe juthat egy gyors marssal Nagyváradon teremni, s a kormányt Debrecenből kizavarni.” Ezért célszerűnek találná, ha Gaál a Maros-völgyén át Erdélybe nyomulna, s Bemnek a Tordán álló seregével együttműködve Puchnert elzárná. Ezalatt Bem a székelyekkel együtt Szeben felé nyomulhatna. A vázolt expedíciót azonban nem tette kötelezővé, hanem a tábornoki kinevezése előtt álló aradi hadvezér belátására bízta annak végrehajtását. Egyúttal kilátásba helyezte, hogy ostromágyúk küldetnek Szegedre és Aradra.²²⁰

Kossuth január 9-i levelében a döntést már nem bízta Gaálra, hanem határozott utasításokat adott a feladat végrehajtására. Mint írta: „... attól lehet tartani, hogy a megvert ellenség visszavonulási vonalát át fogja helyezni a Maros mellé, hogy innen a temesvári helyőrséggel egyetemben Nagyvárad és Debrecen felé induljon.” Ezért elrendelte, hogy Gaál a használható aradi csapataiból és a Bánságból nyert segéderőkből alakítson két, 4-5000 fős dandárt (Gaál ostromserege január közepén kb. 6000 főt számlált!) s ezeket „mint megfigyelő hadtestet a Nagyváradal való összeköttetés fenntartására Zaránd megyében, a Körös völgyében alkalmazza.” Az említett hadtest feladata Nagyváradnak és a kormány székhelyének a fedezése lenne. Kossuth vázolta a magyar haderő tiszai összpontosítására tett lépéseket, majd ismét megerősítette: „Ön pedig ezúttal Nagyváradot, Debrecent fedezi, s Erdély meghódítását segíti. Ez a legfontosabb feladat.”²²¹

Kossuth fent említett terve összefüggött az Erdélyben kialakult katonai helyzettel. Bem József tábornok, az erdélyi hadtest parancsnoka 1849. január elejére egész Észak-Erdélyt megtisztította a császári-királyi csapatoktól. Kolozsvár (1848.) december 25-i felszabadítása után főszerepével Urbán nyomába indult, s a Borgói-szoroson keresztül kiszorította Erdélyből. A Kolozsvárott maradt Csetz-hadoszlop ezalatt délre fordulva (1848.) december végén visszafoglalta Tordát, ahonnan a Wardener tábornok vezette csapatok Gyulafehérvárig vonultak vissza. Dél-Erdély továbbra is császári kézen maradt, ahol január közepén Gyulafehérvár és Nagyszeben térségében jelentős ellenséges erők állomásoztak. (Az utóbbi helyen Puchner vezetésével.) Kossuth attól tartott, hogy az ellenség Dél-Erdélyből egy gyors hadmozdulattal Nagyvárad - Debrecen irányába nyomulhat előre, veszélyeztetve az ország új kormányzati székhelyét. Mivel Bem főszerege messze volt, ezért - Kossuth elképzelése szerint - a Tordán állást foglaló Csetz-

²²⁰ Hermann Róbert: Kossuth Lajos, az OHB és a Kormányzóelnöki Iroda kiadatlan iratai 1849-ből. *Hadtörténelmi Közlemények*. 1992. 3. szám. 138-139.

²²¹ u.o. 139. illetve *Pelyach I.*: *Egy elmulasztott i.m.* 5-6.

hadoszlopnak és Gaálnak (a Maros völgyén keresztül Erdélybe nyomulva) kellett volna az ellenséget feltartóztatni. Erre nem került sor, mivel az események másként alakultak.²²²

Az említett elképzelés Gaál és Bem egymás közötti levelezéséből is nyomon követhető. Bem 1849. január 8-án Besztercéről küldött levelet (francia nyelven) Gaálnak. Beszámolt róla, hogy egész Észak-Erdélyt elfoglalta. Az ellenséget követte és megverte, s az „még mindig fut Csernovic felé”. (A bukovinai Czernowitzról van szó.) Urban alig tudott megmenekülni 5 zászlóalj gyalogsággal, egy század lovassággal és 7 ágyúval. Bem csapatai 11 ágyút, több száz fegyvert zsákmányoltak és több száz hadifoglyot ejtettek. Bem közölte tervét, mely szerint hamarosan Nagyszeben elfoglalására indul tovább, majd ezt követően beveszi Brassót és végül Gyulafehérvárt. Megígérte Gaálnak, hogy Gyulafehérvár (leendő) ostromlásakor egy 2000 fős hadoszlopot indít segítségül Aradra.

Gaál Miklós január 12-én válaszolt (szintén franciául) Bem levelére. Beszámolt róla, hogy kevés ember, mindössze 4 ezer gyalogos és 700 huszár (más forrás szerint ennél több) áll rendelkezésére a vár megostromlásához. Ezt azonban megkezdte, mielőtt elegendő ágyú és muníció áll rendelkezésére. Megemlítette, hogy parancsot kapott Kossuthtól egy székeley zászlóalj Bemhez küldésére valamint a határ őrzésére, hogy az ellenség ne tudjon Erdélyből Nagyvárad (Magyarország) felé törni. Gaál örült Bem győzelmeinek, de tartott attól is, hogy az ellenség esetleg elhagyja Erdélyt, egyesül a temesvári csapatokkal és együttesen felmentik Aradot az ostrom alól. Gaál levelének utóiratában megemlítette, hogy időközben (a levél írása közben) újabb parancsot kapott Kossuthtól (a január 9-i utasítást kapta kézhez). Kossuth úgy rendelkezett, hogy Gaál egy ötezer gyalogosból és ezer lovasból álló hadtesttel nyomuljon Erdélybe, s Nagyvárad felé az ellenség útját állja el. (Kossuth említett utasításában ez a hadtest két, 4-5 ezer fős dandárból állott volna.)

Gaál közölte, hogy a parancsnak megfelelően hamarosan a Maros mentén Déva felé indul. „De mielőtt elindulnék innen, be akarom venni Arad várát” - fejezte be levelét Gaál.²²³

Bem következő levelét 1849. január 26-án, Szelindekről írta Gaálnak. Az előzményekhez tartozik, hogy Bem január 21-én sikertelenül kísérelte meg Nagyszeben bevételét. A kudarc után a közeli Szelindekre vonult vissza, hogy itt várja be az alakulófélben lévő székeley újonccsapatok megérkezését. Január 24-én Szelindeken sikeresen verte vissza Puchner támadását, ami után átmenetileg pathelyzet alakult ki közöttük. (Bem jóval később, március 11-én foglalta el Nagyszeben, s március 20-ig az orosz segélycsapat és a császári királyi főszereg is elhagyták Erdélyt a Tömösi-szoroson keresztül, Havasalföld irányában.

²²² Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk.: Hermann Róbert. Bp.1996. 237-239.

²²³ MOL. H. 2. 1849:723.

Ezzel Erdély a gyulafehérvári, illetve a jelentéktelen dévai várat nem számítva jó időre megtisztult az ellenségtől.)²²⁴ Bem fent említett, január 26-i levelében beszámolt Puchner visszaveréséről, s kifejezte reményét, hogy a székely csapatok beérkezésével ismét megtámadhatja Nagyszebent. Ehhez az akcióhoz Gaál seregét is számításba vette. Ezért kérte Gaált amennyiben lehetséges, összes csapatával azonnal induljon el Déva, Szászváros és Szászsebes érintésével Nagyszeben felé. Addig is üzenje meg útnak indítandó csapatainak számát és megérkezésük várható idejét az említett helyekre. Bem szerint: „Ennek a számításnak (tervnek) a gyors végrehajtásától függ Magyarország sorsa.”²²⁵

Nem ismeretes, hogy Gaál bármilyen intézkedést is foganatosított volna az említett tervek, Kossuth és Bem elképzeléseinek a végrehajtása érdekében. A vár mielőbbi bevételével kapcsolatos munkálatokat viszont továbbra is folytatta. Gaál január 10-én arra kérte Boczkó Dániel kormánybiztost, hogy a vár ostromának előkészítéséhez naponta 200 munkást biztosítson a szomszédos helységekből mindaddig, amíg az szükséges. Az igényelt munkásokat másnap reggelre kérte Új-Aradra kirendelni. Kérését teljesíthették, mivel Gaál levelére a „(Boczkó) távollétében elintéztetett, (1849.) január 10.” - feljegyzést vezették rá.²²⁶

Gaál Miklós ezredes 1849. január közepén nagyot lépett előre a katonai ranglétrán. Az OHB január 13-i rendeletével az aradi hadsereg főparancsnokát vezérőrnaggyá léptette elő. Az előléptetési rendelet értelmében tábornoki rangja január 1-jétől volt számítandó.²²⁷ Kossuth január 9-i levelében - melyben a 311 debreceni önkéntes hazabocsátásáról rendelkezett - még ezredesi rangján szólította meg.²²⁸

A fennmaradt forrásokból úgy tűnik, hogy Gaál tábornoki kinevezésében nem csupán az ésszerűség szempontjai játszottak fontos szerepet, hanem maga Gaál is, aki napról-napra merész tervekkel bombázta Kossuthot. Kossuth rendre felhívta Gaál figyelmét arra, hogy előbb Aradot vegye be, s csak utána foglalkozzon más tervekkel, ám kétségkívül imponáltak neki az elméleti katonai szakértelmét meg-megcsillogtató ambiciózus ezredes (majd tábornok) nagy ívű tervei. Ezzel magyarázható az, hogy az 1849. január 3-25. közötti három hétben hat saját kezű levelet írt Gaálnak; ilyen „sűrű” levélváltásra a

²²⁴ Az 1848-49. évi i.m. 257-259.

²²⁵ MOL. H. 2. KPA. 1849:609. Eredeti, saját kezű tiszttázat. Mellette Damjanich január 30-i jelentése az OHB-hoz arról, hogy másnap 3000 embert indít Bem megsegítésére Erdélybe.

²²⁶ MOL. H. 112. 3. doboz. Gaál Miklós levele Boczkó Dániel kormánybiztoshoz. Ó-Arad, 1849. január 10.

²²⁷ MOL. H. 79. (Katonai osztály.) 1849:1053.

²²⁸ KLÖM. XIV. kötet. 76.

korábbiakban és későbbiekben csupán Görgei, Bem, Perczel és Dembiński, tehát a hadseregparancsnokok esetében van példa.²²⁹

A sereg felszereltsége időközben javult. Január elején az ostromágyúk száma több nehéz löveg érkezése folytán 32 darabra szaporodott fel.

Gaál Miklós új tervvel állt elő, amely a természetes adottságok kihasználásán alapult. Az erődítményt három oldalról a Maros kanyarulata fogta közre, s a vár keleti és nyugati oldalai között a folyó kanyarulatait alig 2000 lépésnyi távolság választotta el egymástól. Gaál a bánsági oldalon ennek a keskeny földszorosnak az átvágását tervezte, hogy ezzel az erődöt elszigetelje.²³⁰ Az elgondolás ugyan nem valósult meg, de a terv része lehetett, hogy Gaál január 10-én Új-Aradon a várral szemben a Cigányka - patakig mintegy kilencszáz méter hosszú, földsáncsal védett árkot ásott.²³¹ Az aradi ostromsereg létszámáról, állapotáról Medveczky János Temes megyei főszolgabíró január 9-i levelében tudósította Vukovics Sebőt, a Délvidék teljhatalmú kormánybiztosát. A következő csapatok állomásoztak ekkor Ó- és Új-Aradon: a 29., a 30. és az 58. honvédszászlóalj, a békési és a debreceni önkéntes nemzetőrök 2-2 százada, 3 század Lehel-huszárra, a Sándor-husárokból egy 40 fős csapat, továbbá 2 század lengyel gyalogság és egy század lengyel lovasság. Az említetteket kiegészítették a szomszédos megyék egymást váltó nemzetőrei. Az egész katonai erő 8000 főt számlált. A vár ágyúztatása ugyan szünetelt, s a legutóbbi lövés óta „teljes csend” uralkodott. A parancsnokság átvétele óta Gaál ezredes szigorú fegyelmet tartott a seregben, s a katonákat fegyverben gyakorlatoztatta. A Pest bevételéről érkező hírek lehangelően hatottak a honvédekre és a lakosságra egyaránt, akik bíztak az események jobbra fordulásában.²³²

Török Gábor táborellátási kormánybiztos január 11-én kérrsel fordult Békés megyéhez. Az aradi táborból az erdélyi Nagy-Halmányra rendelték Puchner visszaszorítására a székyes zászlóaljat és a Lehel-husárokat egy szakaszát, akik két ágyút is magukkal vittek. A sikeres szolgálatot maguk mögött tudó egységek eltávozása miatt arra kérte az első alispánt, hogy a már megalakult gyalogos és lovas nemzetőr csapatokat sürgősen Aradra juttassa. Az

²²⁹ Hermann R.: Kossuth hadserege i.m. 79-80.

²³⁰ Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harczának története 1848-49-ben. II. kötet. Pest. 1872. 292-293. illetve Margitfalvi Margitay G.: Aradi i.m. 75-76. Horváth Mihály szerint Gaál kivitelezte a Maros Bánság felőli átvágásának tervét, Margitay Gábor szerint viszont az említett terv nem valósult meg.

²³¹ HL. Feld-Genie Direction der k.k. III. Armee. 1849:IV.d. Az aradi erő ostromnaplója 1848. november 30.-1849. március 1. 93. doboz. 149. illetve Csikány T.: Arad az i.m. 126.

²³² Directia Județeană Arhivelor Naționale-Arad (D.J.A.N.A.) Arad Megyei Nemzeti Levéltári Kormányzóság. Colecția De Documente Referitoare La Revoluția Burgheză-Democratică De La 1848-49 Din Transilvania. Fond Nr. 42. Inventar Nr.90. Numarul 6. Medveczky János Temes megyei főszolgabíró levele Vukovics Sebő kormánybiztoshoz. Új-Arad, 1849. január 9.

ostromsereg létszáma az említettek miatt csökkent, ám a honvédek harci kedve továbbra is kiváló volt. Török szerint a fellelkesült katonák készen álltak bármilyen ellenség támadás visszaverésére és a vár megostromlására egyaránt.²³³

Török a Békés megyei közgyűléshez intézett január 17-i levelében a közelgő veszélyre hivatkozva megismételte kérését. Rámutatott Aradnak, mint a Délvidék utolsó védelmi pontjának stratégiai jelentőségére, amely a mögötte fekvő magyar népességű területeket védi. Arad fontossága Pest elfoglalása, s a kormány és országgyűlés Nagyváradra tervezett átköltözése miatt ugyancsak megnövekedett. A beérkezett hírek szerint az ellenség Arad megtámadására készülődött azért, hogy a körülzárt várat felszabadítsa, a várost elfoglalja, s az ostromseregre vereséget mérve annak ágyúit és löszereit megszerezze. A már korábban említett csapatok Erdélybe távozásával és a vitéz debreceni önkéntes nemzetőrök haza menetelével a magyar sereg létszáma megfogyatkozott. A magyar sereg támadás esetén egy nálánál erősebb ellenféllel kerülhet szembe, ráadásul a befagyott Maroson keresztül bármelyik oldalról várható az ellenség betörése. Az említettek miatt haladéktalanul szükséges a békési önkéntes mozgó nemzetőrök Aradra vezénylése. Török biztatónak ítélte a kilátásokat: „... ha most néhány hetet kitartunk, a vidék mentve lesz, mert az aradi vár, mely már ismét nagyon meg van szorulva, kezünkre kerül.”²³⁴

Kossuth január 15-i levelében Debrecen védelme helyett ismét Arad mielőbbi bevételét szabta feladatául a frissen kinevezett tábornoknak: „Tábornok úr kimondhatatlan fontos szolgálatot tenne a hazának, ha Arad várát rögtön bevehetné. De rögtön kellene történnie, mert félő, ha Bem nagyon szorítandja Puchnert és Gedeont, ez a Maros völgyére veti magát.” Tudatta vele azt is, hogy - Gaál kérése ellenére - a bánsági tábornok nem adhatja vezénylete alá, mivel azt Damjanich tábornok parancsnoksága alatt a tiszai koncentrációra rendelték. Damjanich a hozzá küldött utasítás szerint Arad felé vonul hadosztályával, hogy Gaál segítségére legyen a vár bevételénél. Ezért buzdította:

„Írjon hát Tábornok úr Damjanichnak, és sürgesse, hogy siettesse útját, talán, hogy Arad bevételénél erejével ő is hamarosan közredolgozhassék.”

A Gaál által igényelt anyagi segítséget illetően tudatta, hogy a kért 200 ezer ezüstforintot, fegyvert, ruhát és muníciót semmiképpen sem tudja most biztosítani.²³⁵

²³³ u.o. Numarul 9. Török Gábor táborellátási kormánybiztos felhívása Békés megyéhez. Arad, 1849. január 11.

²³⁴ u.o. Numarul 9. Török Gábor táborellátási kormánybiztos felhívása Békés megyéhez. Arad, 1849. január 17.

²³⁵ Hermann R.: Kossuth, OHB, Kormányzóelnöki Iroda i.m. 140-141.

Margitay Gábor mérnökkari tiszt szerint Gaálban „nagy kedvtelenséget” okozott a sereg létszám és felszereltségbeni megerősítését célzó törekvéseinek kudarca, ezzel kapcsolatos kéréseinek sorozatos elutasítása, illetve teljesítésük halogatása. Úgy látta, hogy a vár „okvetlenül leendő bevételével” nem állt arányban a rendelkezésre álló erő nagysága.²³⁶

Aradon a katonaságot a polgárok házaiban szállásolták el, ami nem kis terhet jelentett a polgárok számára, s a katonaság állandó mozgása következtében időnként feszültséget is előidézett. Az elszállásolás „mértányosabb” megoldása végett az Aradi Védbizottmány 16 szállásmestert alkalmazott, napidíjuk folyósítását (30 krajcár) azonban a helyben levő kormánybiztosokon keresztül az állami pénztárból kérte folyósítani. A kormánybiztosok azonban megtagadták a napidíj kifizetését, ezért Hajka Demeter január 15-én az OHB-hoz fordult. Az OHB véleménye szerint „mélto ok” lehetett a napidíj megtagadására, s az ügygel kapcsolatban jelentést kért a kormánybiztosoktól.²³⁷

Gaál január 16-án két alkalommal számolt be az OHB-nak közelebbi, s távolabbi terveiről. Első jelentésében kifejtette véleményét, hogy Bem tábornok az ő komolyabb segítségnyújtása nélkül is képes megtisztítani Erdélyt az osztrák eröktől. Ezért kérte, adják parancsnoksága alá a bánsági haderőt, mellyel együtt elfoglalná Aradot és Temesvárt. Majd pedig: „Én (t.i. Gaál) ezután Gyulafehérvárra vonulnék, s annak meghódítása után Pécsre és Zalaegerszegre venném utamat, hogy mindenütt egy legalább 25.000 fős sereget hozzak létre.”

Második levelében megerősítette az aradi és bánsági seregek koncentrálására vonatkozó kérését.²³⁸

Az OHB nem elégedett meg a főparancsnoktól és a kormánybiztosoktól időnként befutó jelentésekkel. A rendszerebb és szélesebb körű informálódás érdekében szükségesnek látta a rendörség megszervezését is Aradon. Január 17-én Kornis Károlyt bízták meg a rendörségbiztosi feladatok ellátásával. Megszabták számára, hogy az Arad környéki eseményekről, az ellenség és a magyar tábor mozdulatairól, valamint a vidéken történtekekről minden második napon, s szükség esetén akár naponta jelentést kell tennie.²³⁹

Gaál a vár ostromának érdekében a helyi erök mozgósítása mellett továbbra sem mondott le serege számottevő gyarapításáról. Ezirányú kéréseit Török Gábor kormánybiztos is támogatta Kossuthnál, s január 17-én felhívta az OHB elnökének figyelmét arra,

²³⁶ *Margitfalvi Margitay G.*: Aradi i.m. 38.

²³⁷ MOL. H. 2. 1849:1139.

²³⁸ *Pelyach I.*: Egy elmulasztott i.m.7.

²³⁹ MOL. H. 95. (Országos Rendöri és Postaosztály.) 30. kűtfő. 40.sz.

amennyiben 2-3 zászlóaljjal megerősítenék Gaál táborát, “akkor az aradi vár kétségtelenül rövidebb idő alatt bevéve lenne”.²⁴⁰

Gaál seregében a mérnöki (erődítési és ostrom) munkálatok irányítását külön táborerődítési osztály látta el Boros Ignác őrnagy vezetésével, továbbá Margitay Gábor és Herr Ádám mérnökkari tisztekkel. Irányításuk alatt megfeszített munka folyt a hideg januári napokban, melynek során máramarosszigeti bányászok is igénybe vettek.²⁴¹ A kormány rendeletére január első napjaiban érkeztek Aradra a máramarosi bányászok, akiket a vár elleni aknászati munkáknál és az ágyútelepek kiépítésénél alkalmaztak.²⁴²

A lövegek helyeit úgy választották ki, hogy a várat minden irányból - egyelőre az Új-Arad felőlít kivéve - lövethessék, bombázhassák. Igyekeztek kihasználni a Maros gátját, melybe lőrészeket vágtak, ahol erre nem volt lehetőség, ott homokzsákokból mellvédet építettek. Az építkezések többnyire éjszaka, vagy rossz látási viszonyok mellett folytak, hogy a várbeli lövegektől védve legyenek. A földmunkát megnehezítette az erős fagy, mégis szinte naponta újabb és újabb ágyúállással készültek el a munkások. Január 11-én már 12 üteg vette körül az erődöt, 18-án pedig egy új üteg épült a zsigmondházi hídnál.²⁴³ Január 22-ig újabb kettő - összesen 15 üteg - létesült Ó-Aradon, Új-Aradon és Mikalakán.²⁴⁴

Ezáltal a tüzelőállások olyan rendszere alakult ki, hogy minden bástyát löni tudtak.

A kemény munkának köszönhetően január 21-re 15 ostromtelep készült el a várat Glogováctól Új-Aradig körülfogó Maros-könyök jobb partján. A várral szemközt elhelyezkedő ütegekben összesen 63 ostromágyút és bombamozsarat állítottak fel, melyeket 3/4 osztrák mérföld, vagyis 5685 méter hosszúságban körülfutó tágas és mély sánccal védett. Az ágyúkat földdel és homokkal teli zsákok védték, az ágyútelepeket pedig futóárok kötötte össze. Ez olyan biztonságos volt, hogy a heves ágyútűz ellenére még úrinők is felkeresték és sétáltak benne.²⁴⁵

Az összeállított ütegek között voltak ún. ricochet (visszapattanó) - ütegek, melyek ágyúlövedékei a külső védművön megpattanva a vár belsejébe hatoltak és ott jelentős

²⁴⁰ Pelyach I.: Egy elmulasztott i.m. 7.

²⁴¹ Margitfalvi Margitay G.: Aradi i.m. 35-36.

²⁴² OSZK Kt. Galsai Kovács Ernő naplója. II.k. 2.r. 8.f. 126.

²⁴³ HL. Az aradi erőd ostromnaplója. 150-158.

²⁴⁴ u.o. 163-166.

²⁴⁵ Csikány T.: Arad az i.m.126. Margitai Gábor 15 ütegről és 63 ostromlövegről tett említést, Gaál szerint január végén csak 44 löveg állt rendelkezésére.

károkat okoztak. A mozsárútegek elsősorban a vár belső épületeit pusztították, míg voltak olyan ágyúútegek, melyek a falakon felállított lövegeket rongálták.²⁴⁶

„Óriási munkába került ezen kemény télben, fagyott földben, csupán éjnek idején (a várbeliek kartácstüze és bombazápora miatt) ezeket a munkákat elvégezni” - írta Galsai Kovách Ernő, aki szerint e munkáért teljes elismerés illette Margitay és Herr mérnököket, kik a munkát irányították és a máramarosi bányászokat, akik a munkát elvégezték.²⁴⁷

A vár egyre súlyosbodó helyzetéről az *ostromnapló* is beszámolt, amelyben naponként feljegyezték az ellenséges magyar sereg munkálatait (ostrommunkák), az erőd védelmében tett intézkedéseket (erődvédelmi munkák) és beszámoltak az említésre méltó eseményekről.

A várvédő császári katonaság igyekezett az erőd védelmi képességét a lehetőségekhez mérten növelni. A nem használt lőrészeket és nagyobb méretű ablakokat befalazták, az erődfokokon lévő fegyverállások mellvédjeit megerősítették, s a védők számára harántgátakat készítettek. A falak őreinek kunyhóit a hideg és hó ellen feldeszktázták, s a kapuk mögött egy eseteleges betörés ellen barikádokat építettek. A várban kialakítottak egy bombabiztos kórház-kazamatát, ide költöztették a gyógyszerterát és laboratóriumot. A ferences kolostor padlására törmeléket hordtak fel a bombák ellen, s egyes helyiségeit kórházteremnek rendezték be. Lőporraktárakat építettek a kézi fegyverekhez, a hadi lőporraktár ablakait befalazták, s csak kicsiny szellőzőnyílásokat hagytak rajta. A békében használt lőporraktárt elbontották, anyagait másutt használták fel. A kapuk ágyúfedezetét megerősítették és az ágyúkat szükség szerint átcsoportosították. A védelmi munkálatokat nagyban megnehezítette a kemény hideg, amely miatt egyes napokon egyáltalán nem, vagy csak rövid ideig lehetett dolgozni.

Január 13-án a fagyott földben lőporral robbantottak, hogy az alapozási munkákat megkönnyítsék, azonban semmi eredményt nem értek el vele.²⁴⁸

A vár január közepére a közel egy hónapja tartó ostromzár miatt rendkívül nehéz helyzetbe került, s a beérkező hírek is nyugtalanítóan hatottak. Január 2-án a Maros jegén keresztül egy császári altüzér szökött az erődbe. Elmondása szerint a magyar sereg sok löveggel rendelkezett, melyhez azonban kevés volt a muníciója.²⁴⁹

²⁴⁶ Csikány T.: Arad az i.m. 127.

²⁴⁷ OSZK Kt. Galsai Kovách Ernő naplója. II.k. 2.r. 8.f. 127.

²⁴⁸ HL. Az aradi erőd ostromnaplója. 1849. január 1-13. 145-154.

²⁴⁹ u.o. 145-146.

Január 16-án egy oláh fiú menekült a várba, aki megerősített az ellenség erejéről szóló híreket. Híradása szerint az ostromsereg „végtelenül erős”, s a lövegeket már az útegekbe szállították. Véltetően tájékoztatásának köszönhetően hamis információkkal is szolgált, miszerint Gaál Óbecsére utazott, s Kiss Ernő tábornok vette át helyette a parancsnokságot. Kiss bombázást és rohamot tervez a vár ellen. A magyar seregnél rossz a harci szellem, s a lengyel légio elhagyta Ó-Aradot.²⁵⁰ A szökés a várvédő csapatoknál is előfordult, január 14-én a békeidőben használatos löporraktár elbontása közben két katona dezertált, akik a székely ezredből maradtak a várban.²⁵¹

Az ostromnapló január 12-i bejegyzése szerint a helyzet egyre súlyosabbá vált. Az ellenség ütegei körülzárták a várat, amely gyengén volt ellátva fegyverrel és munícióval. Ezért takarékoskodni kellett a lőszerrel, s kitörést sem vállalhattak az ellenség megzavarására. A várvédő sereg kis létszámú és gyenge minőségű volt. Az ulánusok helyett a várba helyezett bánáti román határőr-különítmény csupa újoncokból állt, akikből hiányzott a bátor katonai szellem és buzgóság. A helyzetet nehezítette a betegek nagy száma, s magas halandósági aránya. A súlyosabb eseteket az egészségtelen levegőjű kórház - kazamatából a ferences kolostorba szállították át. A hideg időjárás hátráltatta a harántgátak kialakítását a két láb mélységig szikla keménységűre fagyott földben. Ráadásul nem lehetett elegendő számú munkást szerezni annak ellenére, hogy jól megfizették és ingyen borral látták el őket.²⁵²

Az említettek miatt az erőd parancsnoksága elhatározta, hogy értesíti Temesvárt a kialakult helyzetről és segítséget kér tőlük. A feladatra két önkéntes ulánus jelentkezett, akik január 11-én hajnali négy órakor sikertelen kísérletet tettek a várból való kiszökésre. Déli 12 órakor két másik önkéntes - Johann Boyi és Valentin Mikosz ulánusok - viszont sikeres kitörést hajtottak végre, hogy a lepecsételt iratot célba juttassák.²⁵³

A két küldönc a várvédők nagy örömére január 17-én hajnali 3 órakor érkezett vissza az erődbe, s magukkal hozták báró Rukavina altábornagy levelét. Az irat a magyarországi háborús színtérről érkező örömdetes hírekről tudósította az információtól hosszú ideje elzárt védőket. Windisch-Grätz tábornagy kardcsapás nélkül bevonult Pestre és Budára, ahonnan Kossuth az országgyűléssel Debrecenbe menekült. A tábornok úgy értékelte, hogy a császári-királyi hadsereg „14 napon belül ura lesz a helyzetnek.” A levelet a napi parancs

²⁵⁰ u.o. 154-155.

²⁵¹ u.o. 154.

²⁵² u.o. 152-153.

²⁵³ u.o. 150-152.

kihirdetésekor felolvasták, a két ulánust nyilvánosan megdicsérték, a legénységnek pedig ingyen bort osztottak. Az ortodox vallású katonákat a hamarosan kezdődő ünnepek miatt felmentették a munkavégzés alól.²⁵⁴

A kedvező hírek a várvédő katonaságot bátrabb fellépésre sarkallták, akik elhatározták, hogy a zsigmondházi hídnál, a Maros bal partján létesített ellenséges ütegállást (a 13. számút) egy váratlan rajtaütéssel szétrombolják. Január 19-én hajnalban az Unukić kapitány vezette 50 fős különítmény sikerrel hajtotta végre az akciót. A várból kitörve elfoglalták az üteget, melyet csupán három ellenséges katona védett, akik fegyvereiket kilöve a Maros jegén keresztül elmenekültek. Az üteg 20 öl hosszú volt, s homokzsákok koronázták. Az ütegállásban négy ágyúaljzatot alakítottak ki, s a kézfegyverekhez való löporraktár is elkészült. Unukić és legényei másfél óra leforgása alatt szétrombolták az üteget, a földhányást elszórták, a homokzsákokat kiürítették és szétépték, az üteg faanyagát felgyújtották. Unukić kapitány saját kezűleg lőtte le egyik katonáját, aki társait idő előtt menekülésre akarta csábítani. Miután az akció sikerrel végződött, az Unukić - különítmény hajnali öt óra körül visszaérkezett az erődbe.

Másnap, január 20-án egy várba szökött parasztlánykától, s egyéb forrásokból a küszöbön álló támadás hírei jutottak az erődítménybe. A védők sejtették, hogy rövidesen történni fog valami. Erre utaltak az ellenséges előőrsök és a külső védműveket ellenőrző járőrök között fokozódó csatározások, s kézfegyverekkel való lövöldözések. Az erőd katonaságát többször is riadóztatták, mivel egyesek a várhoz (védett úthoz) közel lopózva az őrszemekre lőttek, akik viszonozták a tüzet. A gyakori és indokolatlan riadóztatás a védelmet kifáradással fenyegette.²⁵⁵ A szembenálló felek igyekeztek foglyaikat kicserélni. Gaál javaslatát az erődparancsnok először elutasította, majd január 23-án mégis sort kerítettek az eseményre. A foglyok, mindkét oldalról 4-4 személy (katonák és civilek vegyesen), este öt órakor a Maros partjánál cseréltek gazdát. Az erődbe kerültek elmondták, hogy odaát Kiss Ernőre (a bánáti haderőre) várnak, s a következő napokban vélhetően megkezdik az erőd lövetését és megrohamozását. Erre utalt az is, hogy az erőd körüli ütegekben az éjszaka folyamán mindenütt erős őrtüzek égtek.²⁵⁶

A vár elfoglalása érdekében Kossuth Aradhoz irányította a Bánsági-hadosztályt, Damjanich János tábornok parancsnoksága alatt. A hadosztály a január 2-i pesti haditanács határozata

²⁵⁴ u.o. 155-157.

²⁵⁵ u.o. 158-162.

²⁵⁶ u.o. 166-167.

értelmében Szolnokra indult, útja során azonban részt kellett vennie az aradi vár elfoglalásában. Erről Kossuth január 19-én értesítette Damjanichot. Gaál terve az volt, hogy az állásaikban várakozó lövegek váratlan, s nagy erejű tűzcsapásával megrendíti a vár védőit, majd ezt kihasználva a beérkező hadosztály támogatásával egy meglepetésszerű támadással beveszi a várat. A rohamot minden oldalról végrehajthatónak ítélte, mert a Maros közben befagyott. E terv kockázatos volt, de a meglepetése építve kivitelezhetőnek tűnt és sikerrel kecsegtetett.²⁵⁷

Kossuth január 22-én, Gaál tábornokhoz írott levelében ismét Arad bevételét sürgette: „A nemzet nem vész el ..., miután ily férfiai vannak, mint Tábornok úr. Csak végezzen Araddal, s aztán válasszon tért lelkes munkásságának a haza további megmentésében.” Reményét fejezte ki, hogy Damjanich már Aradra vagy közelébe érkezik levele megérkeztekor. Január 25-i levelében az OHB elnöke továbbra is kinyilvánította bizalmát Gaál „hazafiúi indulata és hadvezéri tulajdonságai” iránt, s ismét felszólította: „Jegelső az, hogy Tábornok úr Aradot vegye be.” Kossuth a bánsági hadsereg Gaál alá rendelését Damjanich érdemeire való hivatkozással elutasította, viszont erősítéseket helyezett kilátásba azáltal, hogy „Damjanich parancsot kapand a hadügyminisztériumtól, egypár zászlóaljat Tábornok úrnak erősítésére hagyva, nyomulni fel Gyula felé.” Közölte, hogy a gyalogos és lovas újoncok számának növeléséhez szükséges nyergeket és fegyvereket nem tudja biztosítani, legfeljebb pénzzel és ruhával segíthet, bár ez szerinte most haszontalan kiadás volna. Kossuth elköszönő soraiban is hangsúlyozta: „Arad! Arad! mindenek felett!”²⁵⁸

A már említett előkészületek után végre megkezdődhetett a vár ágyúztatása. Boczkó írta az OHB-nak: „Szerencsém van jelenteni, hogy e mai napon, vagyis január 24-én az aradi vár ágyúztatása megkezdett. Reggel 6 1/2 órától délig, s délután ismét folytatták 16 bateriákból (ütegből), 45 ágyúkból. A vár sáncain az ellenség által készített torlaszok nagyjából széthányattak, némely ágyúi is demontírozottak (leszereltettek).”²⁵⁹ Margitay szerint is jól szerepeltek a magyar tüzérek. A Sőház-utcai telepekből (6.7. és 8. számúak) hatástalanították a vár két ágyúját, Filemon és Pauli tüzérek pedig egymással versengve, a kapu-bástyára kitűzött fekete- sárga lobogót lötték szét.²⁶⁰ A várbeliek összes ágyúkkal (68 darab) viszonozták a tüzet, de ütegeik nagyobb része megrongálódott az

²⁵⁷ Csikány T.: Arad az i.m. 127.

²⁵⁸ Hermann R.: Kossuth, OHB, Kormányzóelnöki Iroda i.m. 142-144.

²⁵⁹ MOL. H. 2. 1849:1137.

²⁶⁰ Margitfalvi Margitay G.: Aradi i.m. 37-39. illetve Márki S.: Aradvármegye i.m. 573.

eddig még soha nem tapasztalt erejű magyar ágyútűzben.²⁶¹ „Most végre a várbeliék is visszakapták, amit idáig ők tettek Araddal” -írta Kovách Ernő, mivel a magyar ágyúk egész napon át 5-5 percenként lötték a várat.²⁶² A várbeli tüzezek nem is tudták, csak délelőtt fél 10 óráig viszonzozni az ágyútűzet, s ekkor kénytelenek voltak lövegeiket bevonni a vár falairól. Feistritzer Raymund ferences szerzetes döbbsen számolt be naplójában az ágyúzás eredményéről. A várban levő templomukat több találat érte, könyvtáruk csaknem teljesen szétromboltatott, kolostorukban mindössze csak két szoba maradt sértetlen.²⁶³

A vár lövetése egészen január 28-ig folytatódott, miközben a magyar ütegeknek az ellenség egyre gyérebben válaszolt. A védők egyre nehezebben viselték a hosszú ideje tartó körülzárást, súlyos élelmezési és ruházkodási gondokkal küszködtek.²⁶⁴ Gaál csak Damjanich hadosztályának a megérkezésére várt, hogy egy rohamot is végrehajtsón.²⁶⁵

Wysocki, a lengyel légió parancsnoka viszont túl korainak tartotta a vár január 24-ével megkezdett lövetését, szerinte várni kellett volna mindaddig, míg Damjanich legalább egynapi járóföldre megközelíti Aradot.²⁶⁶ Ez azonban megtörtént, mivel Damjanich január 24-én már Perjámosról, vagyis Aradtól egynapi járóföldre fogalmazta meg jelentését az OHB-nak. Ebben beszámolt az eddig megtett útjáról megemlítve, hogy Aradtól csak egy meneti (egynapi) állomásra van, s tervei szerint két nap múlva (26-án) érkezik Aradra. Két zászlóaljat már Új-Aradra küldött, s másnap (25-én) oda küld még két huszárszázadot és nyolc ágyút is. Az OHB kérésére mellékelte a seregénél levő ágyúk kimutatását. A 83 lövegből a szállítási nehézségek miatt csak 32 ágyút kívánt megtartani. A többi hátrahagyása felől rendelkezést kért megemlítve tervét, hogy „Aradon a lovas és négy gyalog üteget” kiállítja (hátrahagyja).²⁶⁷

A bántási hadosztály Aradra érkezéséből Boczkó kormánybiztos is igyekezett hasznot húzni, Gaálhoz hasonlóan. A már említett január 24-i jelentésben az alábbi tervét tárta elő: „Január 26-án érkezik meg Damjanich 10 ezer főből álló serege, mintegy 80 ágyúval Aradra. Szükségesnek látom a seregnek legalább felét az aradi tábornál tartóztatni, míglen az aradi vár bevéve nem lesz.” Seregének másik felével Damjanich tábornok Debrecen felé nyomulhatna. Boczkó reményei szerint ezáltal az aradi vár 3-4 nap, de legfeljebb egy hét

²⁶¹ *Potemkin Ödön: Az 1849-ik évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi, s temesvári táborozással.* Pest. 1867. 39.

²⁶² OSZK Kt. Galsai Kovách Ernő naplója. II.k. 2.r. 8.f. 129.

²⁶³ *Pelyach I.: Egy elmulasztott i.m. 8.*

²⁶⁴ *Margitfalvi Margitay G.: Aradi i.m. 44-46.*

²⁶⁵ *Pelyach I.: Egy elmulasztott i.m. 8.*

²⁶⁶ *Kovács I.: A légió i.m. 195.*

²⁶⁷ MOL. H. 2. 1849:1308.

alatt magyar kézbe kerülne, s ezután Temesvárt lehetne ostrom alá fogni, melyet egy hét alatt szintén megadásra lehetne kényszeríteni. Majd így folytatta: „Holnap fel fog a vár megadásra szólítani, ha ez nem sikerül, az ágyúzás folytatatik, s Damjanich megérkezéével ostromoltatni fog.” Egy merész javaslatot is tett: „Az aradi és temesvári erősség bevételeével a kormány és országgyűlés is Aradon legbiztosabb helyt lelend (lelne), Budapest visszaszerzéséig.” Végül Boczkó ismételten kérte: „Méltóztassék az Országos Honvédelmi Bizottmány elnöksége sietős parancsot küldeni Damjanich tábornoknak, hogy seregének, s ágyúinak felét Aradon hagyván, a többi erővel Debrecen alá vonuljon.”²⁶⁸

A főtisztek kinevezése körül ismételten vita támadt Gaál és a hadügyminisztérium között. Gaál január 25-i levelében az aradi seregére vonatkozó előléptetési ajánlatát terjesztette fel. Kossuth január 23-i rendeletére hivatkozott, melynek értelmében tisztek kinevezésére, illetve rangfosztására is felhatalmaztatott. Ezért az előléptetések közzétételére kérte a minisztériumot hozzátéve, hogy nem akarja magának a teljes megerősítést kisajátítani. Továbbá arra kérte a minisztériumot, hogy a létszámfölség elkerülése végett a jövőben ne nevezzen ki több tisztet az aradi sereghez. Gaál a megküldött előléptetési ajánlatban nem csupán csapattiszteket nevezett ki, hanem lelkészeket is. Másrészt a mérnöki kar összetételére is fény derül felterjesztéséből, melyben az előléptetettek között több polgári mérnök is szerepelt. Mészáros Lázár január 30-i válaszában felhívta Gaál figyelmét, hogy az említett január 23-i rendeletet félretette, s a továbbiakban is Kossuth előző, január 3-i rendelete a mérvadó. Végül hozzátette: „Egyébiránt a tábornok úr iránt teljes bizalommal viseltetvén ajánlatait, s felterjesztéseit mindég tekintetbe veendem.”²⁶⁹

Január 26-án a vártnál egy nappal későbben Új-Arada érkeztek Damjanich hadosztályának utolsó egységei is. A vár megrohamozását másnapra tervezték. A késedelem azonban azt eredményezte, hogy már nem lehetett meglepni a védőket és a tűzérségi tűz okozta sokk is elmúlt. Mindemellet pedig hirtelen olvadás jött, amely zajlást eredményezett a Maroson, s megghiúsította a folyón való átkelést. A jeges víz behatolt a vár külső árkaiba, így ott rohamozni képtelenség volt.²⁷⁰

Január 26-án este 6 órakor megkezdték a roham tűzérségi előkészítését, s 27-én reggel 6 óráig „a vár elleni ágyúzás... lehet mondani szakadatlanul folytatott, legtöbb lövés történt gránátokkal... aludni egész éjjel nem lehetett.” Január 27-én, a biztató előkészületek dacára mégsem adtak jelt a roham megindításához. „Ma éjjel a Mindenható a mi

²⁶⁸ U.O. 1849:1137.

²⁶⁹ MOL. H. 75. 1849:1691.

²⁷⁰ Csikány T.: Arad az i.m. 128.

kimondhatatlan szorult helyzetünkben megsegített, a jégzajlás teljes erejű volt, a vad Maros medréből kilépett, behatolt az ellenséges ütegállásokba úgy, hogy 1/2 10-kor (dél előtt) az ellenséges ágyúk elhallgattak” - jegyezte be naplójába január 27-én Feistritzter Raymund ferences szerzetes.²⁷¹

Somlyai István, a bántási sereg 3. honvédszászlóaljának tisztje is beszámolt naplójában az eseményekről: „Január 25-én Szederlakon hálunk, honnét ezen nap reggelén elindultunk és az egész bánátusi erő Új-Aradra húzódott. Kellemes volt ezen erő tódulását a várat ostromló ágyúk durrogásai között szemlélni - a várat Gaál tábornok már 23-tól (valójában január 24-től) kezdve folyvást lövette - azonban az idő meglágyulván, a Maros zajgani kezdvén, az ostromot igen megnehezíté.”²⁷² Pedig Gaál még egy kerekeken tolható óriási ostromszert is csináltatott.²⁷³

Az aradi eseményekkel a Békés megyei Védbizottmány rendszeresen foglalkozott, hiszen érintett volt az ottani történesekben. Békés megye 1849. január elején 600 főnyi önkéntes nemzetőrt küldött a táborba, akik január 7-én Mácsán gyülekeztek, s 8-án érkeztek Aradra 4 heti szolgálatra. Január 24-én pedig az 1000 gyalogosból és 200 lovasból álló szabadsapat indult az ostromsereg megerősítésére. Kossuth február 5-én elismerését fejezte ki a Védbizottmánynak a sikeres mozgósításért.²⁷⁴

A Védbizottmány január 28-i ülésén a bánati menekültek ügyét tárgyalta. Damjanich seregével ugyanis több száz, kocsin menekülő magyar család érkezett a Bánáttól, akik nem maradhattak Aradon és környékén az ott levő nagy számú katonaság miatt. Szállással és étellemmel való ellátásukból Békés megye is részt vállalt, mellyel kapcsolatban utasították a járási szolgabírákat.²⁷⁵

Okolitsny István a békési nemzetőrök és szabadsapatok őrnagya január 27-én kéréssel fordult a Védbizottmányhoz. A békési szabadsapatot Glogovácra helyezték el, mivel Aradon Damjanich seregének beszállásolása miatt már nem maradt hely. A „guerilla csapatok” megfelelő ellátása érdekében egy orvost (vagy sebészt), dobosokat, töltenyeket és pénzt kért. A bánati magyar seregről is tudósított: „Damjanich 10000-nyi serege nagy lelkesedéssel Aradra 24 és 25-én megérkezett, a vár folyó hó 24-től fogva éjjel-nappal

²⁷¹ Pelyach I.: Egy elmulasztott i.m. 9.

²⁷² Kovács József - Balázs József: Somlyai István 48-as honvédtiszt naplójából. Hadtörténelmi Közlemények. 1958. 1-2.sz. 264-265.

²⁷³ u.o. 265. illetve Márki S.: Aradvármegye i.m. 573.

²⁷⁴ Dokumentumok az 1848-49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. (Továbbiakban: Békés megyei dokumentumok.) Bevezetés: Járosi József. Gyula. 1995. 33-34.

²⁷⁵ Békés Megyei Levéltár (BML) IV.B. 103. a. I. 1849. Békés vármegye Védbizottmányának jegyzőkönyve. 1849. január 28-i ülés. 41-43.

mind a négy részről, négy ágyútelepből erősen és sikeresen lövettetik úgy, hogy ma vagy holnap reményünk lehet a tisztelt bizottmányt kedvező hírekkel megörvendeztetni.”²⁷⁶

A január 27-ére tervezett roham a Maros zajlása miatt tehát elmaradt. A következő napok feszült várakozással teltek el, mindenki a Maros jegének újbóli „megakadását” várta.

A zajló jég ugyanis lehetetlenné tette a folyó áthidalását és a vár körüli sáncrendszert is előtűző jeges áradat szinte tökéletes védelmet biztosított a védőknek.²⁷⁷ Damjanich január 28-án Új-Aradon megsemmisítette seregét, majd pedig haditanácsra hívta össze a saját és az aradi sereg törzskarát. Ezen élesen ütköztek az eltérő vélemények. Gaál a vár megrohamozása mellett foglalt állást, mihelyt azt a Maros állapota ismét lehetővé teszi. A Gaál törzskarához tartozó Wysocki viszont a hiányos előkészületekre, s a várható veszteségekre hivatkozva a roham ellen foglalt állást. Javasolta Damjanichnak, hogy minél gyorsabban vonuljon tovább hadtestével a főszereghez, ahol fontos része lehet a győzelem kivívásában. A győzelem hatására pedig Arad ügyis önként megadja magát, vélte Wysocki.²⁷⁸ Damjanich egyetértett Wysockival, hiszen január 30-án az OHB-hoz intézett jelentésében kifejezte elégedetlenségét Gaál tevékenységével kapcsolatban. Szóvá tette a szerinte hiányos előkészületeket s megemlítette, hogy véleményét az említett tanácskozás után négy szemközt is közölte Gaál tábornokkal.²⁷⁹

Aschermann Ferenc őrnagy, Damjanich tábornok főnöke visszaemlékezésében nem éppen elfogulatlanul Gaált tette felelőssé a történetért. Gaál néhány mérnökhadnagy kíséretében jelent meg a tanácskozáson, ahol nagy szakértelemmel ismertette a vár védelmi szervezetét és elfoglalásának módjait. Az utóbbit illetően négyféle megoldást látott: a várórség kiéheztetését, a meglepetésszerű támadást, a rendszeres várórség munkálatait, illetve a bástyafalak rohamlétrákkal történő megostromlását. Az első három megoldást elvetette az időhiány, a megfelelő eszközök hiánya és a téli talajviszonyok miatt. Végül csak a létrákkal való megmászást vallotta kivitelezhetőnek, amely azonban jelentős véráldozattal érthette el célját. Aschermann szerint Gaál aggályoskodó, a nehézségeket túlzottan sötét színben

²⁷⁶ Békés megyei dokumentumok. 215. sz. Okolitsny őrnagy levele a Békés vármegyei Védbizottmányhoz. Glogovác. 1849. január 27. 361. Damjanich hadosztálya január 26-án érkezett meg Aradra.

²⁷⁷ *Pelyach I.*: Egy elmulasztott i.m. 9.

²⁷⁸ *Kovács I.*: A légio i.m.198. A haditanács végül Wysocki javaslatának szellemében döntött. Lásd még: *Wysocki, József*: Együtt a szabadságért 1848-1849. (Wysocki tábornok emlékiratai. Fordította, sajtó alá rendezte Kovács István.) Bp. 1993. 41-42.

²⁷⁹ MOL. H. 2. 1849:1245.

lefestő előadása felbosszantotta Damjanichot, aki kételkedett az ostrom sikerében és a haszontalan vérontást igyekezett elkerülni.²⁸⁰

Az ostromnapló tanúsága szerint a várnak január 24-e és 28-a között öt napon keresztül tartó lövetése rendkívül nagy károkat okozott a védőseregnek, s Gadi hatékony lépéseket tett az erőd elfoglalására.

A január 24-i feljegyzés így kezdődött: „Egybehangzóan azzal, amit az eddigi hírekből hallottunk, ma az ellenség valóban megkezdte az erőd támadását a leghevesebb, legenergiusabb bombázással és a leghatékonyabb lövésekkel.” Reggel fél héttől délután öt óráig tartott a lövés a várat körülfogó 15 üteg körülbelül 50 különböző kaliberű lövegeből. Mintegy 30 ágyú, 10 tarack és 10 mozsárágyú ontotta a tüzet az erdőre. Ütegenként kettő, három, vagy négy fegyverből lőttek: a 24, 18, 12 és 6 fontos ágyúkból ágyúgolyóval, kartáccsal és srappellel; a 10 és 7 fontos tarackokból gránáttal és kartáccsal; a 60, 30, 10 és 6 fontos Cöhorn-féle mozsárágyúkból bombákkal.

Déli fél egyig minden fegyverből folyamatosan és a lehető legerősebben tüzeltek, ezután a tüzelés hevessége egy kicsit alábbhagyott - negyedóránként 20-25 lövést adtak le az erődre - délután öt óra körül pedig teljesen megszűnt, s éjszaka sem kezdődött újra. Az ellenség mintegy 3000 lövést adott le az erődre, melynek a fele bomba és gránát volt. Az erődből mintegy két órán keresztül, reggel fél héttől fél kilencig viszonozták a tüzelést a hat erődfokon (bástyán) szétosztott 40 lövegből. Ezek között volt: 5 db. 18 fontos, 12 db. 12 fontos és 2 db. 6 fontos ágyú; 2db. 60 fontos, 2 db. 30 fontos, 5 db. 10 fontos és 10 db. 6 fontos Cöhorn-féle mozsárágyú (az utóbbiak csaknem használhatatlanok); valamint 2 db. 10 fontos tarack. Az ellenség lövegei jól megépített és célszerűen elhelyezett ütegekből tüzeltek, velük ellentétben a várbeli lövegek magas emelvényen állva, többszörös keresztűz alá fogva könnyű célpontot nyújtottak a számbeli (és lőszerbéli) fölényben levő ellenséges fegyvereknek. Az ellenséges tüzerek kitűnően céloztak, akik között korábban számosan a császári-királyi seregben szolgáltak. Már az első lövéseikkel nagy károkat okoztak, amelyek a további tüzelés során még sokkal jelentősebbek lettek.

A várbeliek reggel fél kilenckor a tüzelést beszüntették, s a mellvédekről hátrébb vonták lövegeiket, hogy fedezékbe vonulva kíméljék a lőszer- és emberanyagot. Erődfokonként csupán egy-egy nehézágyú kiszolgáló legénysége, az őrházak készenléti legénysége és az őrszemek maradtak fent a falakon, az állomány többi része a lakó-kazamatákban

²⁸⁰ Csikány T.: Arad az i.m. 129.

felfegyverkezve várakozott. A nap folyamán az erődből csak ritkán nyitottak ágyú- vagy kartácstűzet a lőtávolságon belül észlelt kisebb-nagyobb ellenséges csapatrészelekekre. A várból összességében 778 lövést adtak le a szembenálló útegekre a nap folyamán, s néhány bomba a városra is hullott.

A veszteségek és az anyagi károk rendkívül súlyosak voltak. Egy tűzér és a helyőrségi zászlóaljából két fő helyben meghaltak, négyen halálosan, többen pedig könnyebben megsebesültek. Csaknem minden ágyú és tarack talapzata megsérült, három ágyúnál a lövegtalp kerekét szétlőtték, melyeket újakra kellett cserélni. A ferences templom teteje, külső falai és belső része súlyosan megrongálódtak. A kolostor a félelmetes erejű bombázás során teljesen lakhatatlanná vált, egyetlen ép szoba sem maradt benne. A kolostorban berendezett szükségkórház ápoltságát a bombázás alatt az épület pincéjébe, később pedig az egészségtelen kórház-kazamatákba szállították át.

A lakó- és kórház-kazamaták is nagy kárt szenvedtek, több lövedék a megerősített ablakokon és ajtókon berepülve robbant szét. Csaknem az összes ablak betört, az ajtó- és ablakfélfák többsége használhatatlanná vált. Az erőd belső részei - a disztér és a fasorok - szét lettek szaggatva a számtalan lövedéktől, tele voltak nagy gödrökkel és lyukakkal, továbbá számos fa kidőlt.

Jelentős kár érte a védműveket: a mellvédek koszorúit, a lövegkosarak harántgátjait, s a falak járóféléleteit.

Délután 4 óra körül egy parlamentérkezett az erőd kapujához Gaál levelével, melyet a haditanács színe előtt az erődparancsnoknak kívánt átadni. A várba azonban nem nyert bebocsátást, s a levelet - amely vélhetően a megadásra való felszólítást tartalmazta - felbontatlanul küldték vissza a küldőnccel együtt.

Az éjszaka során a katonák felöltözve pihentek, míg a helyőrség egyharmada fegyveres készenlétben maradt. Az esős és viharos éjjel miatt az ellenség - „amúgy valószínűleg elhatározott” - támadását elhalasztotta.²⁸¹

Másnap, *január 25-én* hasonló intenzitással folytatódott az erőd lövetése. A tüzelés reggel 7 órakor kezdődött, s a 15 ütegből délután két óráig szakadatlanul folytatódott. Ezután mintegy két óra hosszát, délután négy óráig kisebb-nagyobb szünetekkel tüzelt az ellenség. A nap folyamán ismét mintegy 3000 lövedéket lőttek ki az erődre, amelyekből legkevesebb 2000 lövedék bomba és gránát volt.

²⁸¹ HL. Az aradi erőd ostromnaplója. 167-172.

A várbeliek egyáltalán nem viszonozták a lövegekből származó tüzet. Az erődfokokon csak a lövegek és a falak készütségben levő emberei maradtak, mindenki más a laktanyában tartózkodott. Délélt 10 óra körül Mikalaka felől mintegy 100 törmelékkal és földdel megrakott szekér érkezett az ellenség 17. számú védőárkához, melyekre az I. számú erődfokról mintegy 90 ágyúgolyót és kartácsot lőttek ki, hogy a munkálatokat megakadályozzák.

A rombolás ismét nagyon jelentős volt az erősítő művekben (mellvédek és harántgátak), a belső terek épületeiben és a lakó-kazamatákban. A templom toronyóráját találat érte, s használhatatlanná vált. Számos ágyúnál a löveg talp kereke, talpzata és aljzata, s az irányzékok lettek átlöve. A várbeliek közül többen megsebesültek, köztük König főhadnagy. Őt egy ágyúgolyó találta el a karján, miközben a III. számú erődfokon az ellenséges tüzerek által ellőtt zászlórudat cserélte ki.

Este 6 óra után éjfélig a károk elhárításán kellett munkálkodni. A mellvédeken elvégezték a legszükségesebb javításokat, továbbá két 6 fontos ágyút átszállítottak a II. és V. számú bástyákhoz, hogy a már ott korábban felállított 3 fontos ágyúkkal együtt az erőd fő hídjait védjék a várhatóan bekövetkező támadás ellen. Éjszaka a készütség fokozódott, az állomány felöltözve maradt, a falakon lévő őrség létszámát 36-főre növelték, s nekik gyakrabban kellett járőrözniük. A tüzés és a fegyvereket kiszolgáló legénység az eltelt két nap során a megerőltető szolgálatot példamutatóan végezte, s az erőd lövetése közben „a legnagyobb rettenthetetlenséget és hidegvért mutatták.” Ezért számukra az ellátmány tartalékából fejenként 2 meszely bort osztottak ki. Az éjszaka nyugodtan telt el, az ellenség nem nyugtalanította a védőket.²⁸²

Január 26-án a természet a várbeliek segítségére sietett. Virradóra a Maros befagyott jégpáncélja töredezésnek indult, s a folyam vize helyenként már mozogni kezdett. Az ellenség oldalán egész éjjel dolgoztak a zsigmondházi gátnál lévő 13. számú ütegnél és a 17. számú ároknál, amely a mikalakai ütegekkel biztosította az összeköttetést.

A tüzelés reggel fél kilenckor kezdődött az erőd ellen, s tíz óráig lassan, nagyobb szünetekkel folytatódott. Az ellenséges ütegek déléltől tíztől délután öt óráig teljes erejükből, minden kaliberű fegyverükből folyamatosan lőtték az erődöt.

A várbeliek csak időnként válaszoltak, s mintegy 100 db. 18 és 12 fontos golyót lőttek ki a szembenálló ütegekre és kisebb, mozgó ellenséges csapatokra. Délután pedig 6 db. „jó

²⁸² u.o. 173-175.

hatásfokú” 60 és 30 fontos bombát a városra. A szakadatlan tüzelés ismét jelentős károkat okozott a védművekben, az ágyúkban és a vár belső épületeiben egyaránt, s a lövedékek okozta rombolás mind nagyobb és kiterjedtebb lett. A falakon hárman megsebesültek egy ember pedig meghalt.

A harmadik napja tartó ágyúzás következtében a védősereg egyre nehezebb és kilátástalanabb helyzetbe került. Az ágyútűz miatt nem lehetett állatot vágni, s friss hús helyett szárított húst kellett a legénységnek kiosztani. A betegek száma és a halandóság naponként nőtt, sok tiszt is súlyosan megbetegedett. Az egészségtelen levegőjű kórház-kazamatákban a sebesülteknél magas láz lépett fel, s állapotuk tovább romlott. A napló bejegyzése szerint: „Az állomány napról napra kisebb létszámra olvad és még a szolgálatot teljesítő emberek között is minden második ember lábadozónak, vagy félig betegnek tekinthető, ezek mind gyengék és túlerőltetettek.”

Az ellenséges lövések miatt meghaltak mellett 20 betegségben elhunyt feküdt a halottas kamrában, akiket a nap folyamán az erőd belsejében, a kolostorkertben temettek el.

A legénység hangulatán az alábbi módon igyekeztek javítani: „Mától kezdve addig, amíg a pénzügyi tartalékok ezt lehetővé teszik, a feszültségben élő legénységnek örmestertől lefelé a rekvirált borból fejenként napi egy meszely bort osztanak ingyen.” - jegyezte fel az ostromnapló.

Délután öt órától ritkult a tüzelés az erőd ellen, ugyanakkor erős csapatmozgásokat lehetett megfigyelni. Fegyveres alakulatok masíroztak a városból (Ő-Aradból) a Csálai-erdő felé, majd a Maroson keresztül Új-Aradra; más csapatok pedig Mikalakánál és a zsigmondházi 2. gáthídnál gyülekeztek. Az erődbe befutott kémjelentéseket - melyek szerint egy támadás van készülöben - a tapasztaltak megerősítették. Úgy látszott, hogy az ellenség Zsigmondháznál alakítja ki a fő támadási oszlopot, s innen indítja rohamcsapatait az erőd ellen. Amíg a Maros szilárdan be volt fagyva, addig más frontokon (más irányból) is félni lehetett egy támadástól, de a már két napja tartó jégzajlás miatt az ellenség a Marosnak ezen az oldalán alakította ki támadási arcvonalát.

A délután öt órától folytatott lanyha tüzelést követően este 9 óraker ismét heves bombázás kezdődött a vár ellen, amely egészen éjjelig tartott. Az éjszaka folyamán az erődben a II. számú kapu védelmét újabb ágyúk átszállításával erősítették meg, s a kapu mögött törmelékéből egy 6 láb vastagságú falat (barikádot) építettek. A zsigmondházi gáthidat két ágyú lőtte felváltva - golyóval és kartáccsal -, minden negyedórán két lövést leadva,

hogy zavarják a támadó oszlopok kialakítását, s meghiúsítsák a várt támadást. Éjszaka az egész állomány készenlétben maradt, s éber, teljes fegyverzetben virrasztottak a lakókazamatákban.²⁸³

Január 27-re virradóan az éjszaka második felében kettő és négy óra között az ellenség heves bombázást indított az erőd ellen, a várbeliek pedig a zsigmondházi gáthídra tüzeltek. A várt támadást azonban a Maros erős zajlása meghiúsította. A folyó vize kilépve elárasztotta a zsigmondházi rétet, a hídnál lévő úteget - ahonnan jelentős mozgást és zajt lehetett észlelni -, valamint a Mikalaka előtti útegeket. Az ellenség felhagyott tervével, s többet nem kísérelte meg a rohamot. Ezen az éjjelen összesen 80 lövést adtak le az erődből és 8 bombát lőttek ki a városra.

Reggel 6 órakor az ellenség ismét minden fegyveréből tüzet nyitott egészen tíz óráig, majd a tüzelés gyengült - negyedóránként az erőd ellen mintegy 20 lövés esett -, s végül délután öt órakor befejeződött.

A legutóbbi két nap és egy éjszaka alatt (26-án, 27-re virradó éjszaka és 27-én) mintegy 3000 lövedék hullott az erődre, melyből 2000 többnyire különböző kaliberű bomba volt, s kisebb részben gránát.

Az erődből részlegesen válaszoltak a tüzelésre, főleg a Maros vár felőli oldalán mozgó csoportokat célozták, összességében mintegy 100 ágyúgolyót és kartácsot lőttek ki a nap folyamán. A legénység vesztesége nem volt súlyos, csupán egy betegápoló veszítette életét, amikor a kórház-kazamatában eltalálta az ágyúgolyó. Az erődművekben, épületekben és kazamatákban viszont a korábbiakhoz hasonlóan jelentős károk keletkeztek. Este 6 órától éjfélig mintegy 60 embert a mellvédkoronák javítására rendeltek ki, a többiek teljes készenlétben várakoztak az éjszaka folyamán.²⁸⁴

Január 28-án mindjárt éjfél után a várvédők kezdték a tüzelést, melynek során két ágyúból lőtték a zsigmondházi 2. számú gáthidat, hogy megakadályozzanak egy esetleges támadást. Kora reggelig mintegy 48 ágyúgolyót és kartácsot lőttek ki, s a tüzet a szembenálló fél a 11. számú, disznóólán álló ütegeből viszonzta. A védők aktivitására azért volt szükség, mert hirtelen nagy hideg lett, a Maros zajlása megállt, s a folyó vizét és a réteket ismét jég borította. Az ellenség azonban nem használta ki a kedvezőre fordult helyzetet, s nem próbálkozott az erőd megrohamozásával.

²⁸³ u.o. 175-178.

²⁸⁴ u.o. 178-180.

Reggel 5 órakor a várból 33 bombát és gránátot lőttek ki a városra azzal a céllal, hogy a házak belsejében szétrobbanó lövedékekkel minél nagyobb kárt okozzanak. Az ellenség 3 mozsárágyú ütegből viszonozta a tüzet.

Reggel 8 órától déli 12 óráig egész délelőtt, majd délután 2-től 4 óráig az ellenséges ágyútűz menetrendszerűen folytatódott az erőd ellen, majd lassanként abbamaradt. A tüzelés során mintegy 1000 lövést adtak le, melyből 300 lövedék bomba és gránát volt. Az erődből a nap folyamán 56 db. 18 és 12 fontos ágyúgolyót, valamint kartácsot lőttek ki. A várvédők csak egy embert veszítettek, aki az ellenséges ágyútűz alatt óvatlanul a mellvédre merészkedett. Egy fegyvert sem ért találat, viszont a kár az erődművekben, az épületekben és kazamatákban továbbra is jelentős volt.

Már az ötödik napja tartott a vár intenzív ágyúztatása, melynek során mintegy 10.000 lövedék érte az erődöt, ebből mintegy 6000 bomba és gránát volt. A harcok során 21 katona veszítette életét - a betegségben elhunytakon kívül - közöttük 2 tiszt és 5 tüzér, ami a tüzérség kis létszámát tekintve érzékeny veszteség volt. Az ostromnapló szerint a legénység egyre kilátástalanabbnak érezte helyzetét: „A helyőrség nagyon ki van merülve az örökös készültség miatt, a sok éjszakai és egyéb munkák miatt, és ha nem is csüggedt el egészen, de határozottan csökkent a kitartása, ...még a tisztek sem teljesítik tökéletesen az utóbbi időben a szolgálatot, éppen a falinspekciós szolgálatot sem, ami pedig itt a legfontosabb.”

Este 6 órától éjfélig folytatták a III. és VI. számú bástyánál lévő kapuk belső elgátolását, az mellvédek javítását, s új harántgátak kialakítását. Az állomány többsége felöltözve aludt, hogy részesüljön az olyannyira szükséges nyugalomból, s csupán a legénység egyharmada maradt fegyveres készültségben. A rendkívül kimerült tüzérség végre nyugalomhoz juthatott, s ezen az éjszakán elmaradtak a zsigmondházi gáthíd felé kilőtt világítólovések is.²⁸⁵

A vár megrohanására tehát a felfokozott várakozás ellenére sem került sor, s pattanásig feszültek az idegek. Ebben a légkörben csapott össze Damjanich Gaál Miklóssal és Boczkóval, őket - elsősorban természetesen Gaált - jelölte meg felelősül a vár ostromának „céleránytalansága” és „szörnyű hanyag” folytatása miatt. Gaál önéletírásában az alábbi írta erről: „január 26-án érkezett Damjanich Aradra (...). A vár megrohanásának legkedvezőbb ideje már elmúlt, mert a befagyott Maros és az ugyancsak befagyott vizesárok a belső sáncárokfal megközelítését minden további nélkül lehetővé tették, de

²⁸⁵ u.o. 180-182.

aztán hirtelen beállt az olvadás. (...) A Maroson való átkelés több napra lehetetlenné vált, Gaál szidta Damjanichot lassúságáért, és mert a hadügyminisztérium parancsát nem követi, és tudára adta, hogy csakis ő, Damjanich az oka, hogy a várat még nem vették be. Damjanich felháborodva és nyersen az idősebb tábornokot akarta játszani és parancsnokolni akarta Gaált, de ő nem akart ilyen személyekkel együtt szolgálni, és kérte elbocsátását. Damjanich végül elvonult.”²⁸⁶

Az említett vita, amely 1849. január 30-a és február 1-je között játszódott le, a Gaál - Boczkó - Damjanich közötti levélváltások alapján követhető nyomon. Damjanich január 30-án számolt be az OHB-nak a közte és Gaál között kialakult éles véleménykülönbségről és arról, hogy Gaál az aradi sereg parancsnokságáról lemondott.

A vádiratnak is beillő jelentésben egész listát sorolt fel, amelyek miatt elmarasztalta tábornoktársát. Vagyis: az ostrommunkálatok hanyag és céliránytalan előkészítése, a lőszerhiánnyal nem számoló „haszontalan” ágyúzás, a vár bevételével kapcsolatos indokolatlan optimizmus, az övéivel ellenkező rendelkezések kiadása, a seregében levő szolgálati lazaság és fegyelmezetlenség, s a szolgálati titkok „kifecsegése”. Végül mindezekhez szerényen hozzáfűzte: „Mindaz, amit eddig idesoroltam, különben csak rövid összeállítás ama hiányoknak, melyeket Gaál tábornok működésében észrevettem” Véleményének a törzstiszti tanácskozás után négy szemközt is hangot adott. Gaál azonban “tegnapi írásbeli értekezésünkben megtagadta erántam azt, mivel nekem, mint idősb tábornoknak, s a bántási hadsereg vezérének tartozik, miért ötet a szabályok vonalára utasítottam. Efölött ma délelőtt parancsnokságáról lemondott.” Erre ő úgy rendelkezett, hogy másnap, Boczkó Dániel kormánybiztos jelenlétében Kiss Pál alezredes és Boros Ignác őrnagy vegyék át az ostromsereg vezérletét.²⁸⁷

Gaál január 30-án közölte Boczkóval, hogy lemondott a parancsnokságról és átadta Damjanichnak, aki őt „engedetlenség vétkéért” megróttta, s a további intézkedések „maga általi megtételével” fenyegette.

Damjanich január 31-én Boczkóval is közölte Gaál lemondását, s felkérte legyen jelen, mikor délután az aradi sereg parancsnokságát átadja Kiss alezredesnek és Boros őrnagynak.

²⁸⁶ Pelyach I.: Egy elmulasztott i.m. 9-10.

²⁸⁷ MOL. H. 2. 1849:1245. Damjanich 1849. január 30-i levelében a várat körülzáró őrség hiányosságait is szóvá tette, melynek köszönhetően a „dzsidások a várból Temesvárra, s meg-vissza járnak.” A túlzás ellenére tény, hogy január 31-én két lovas-küldönc érkezett az aradi várból Temesvárra. Itt átadták az aradi erőparancsnokság sürgönyét, majd két napi pihenő után a válasszal együtt visszalovagoltak Aradra, újból keresztülvágva magukat a magyar seregen. Erről lásd: Schwarzenberg-Uhlanen (k.k. Uhlanen Regimente Nr. 2. 1770-1887.) Tarnow-Wien. 1887. 245.

A vita ezután már Boczkó és Damjanich között bonyolódott tovább. Boczkó január 31-i válaszlevelében Gaál mellé állva közölte, hogy tudomása szerint Gaál nem szabad akaratából mondott le a parancsnokságról, hanem bizonyos kérdések félreértése miatti kényszerből. Ő azonban hajlandó a megbékítésre, s a vita „kiegyenlítésére”. Amíg ez létrejön, addig Damjanich ne tegyen semmit a parancsnokság átruházására, különösen az ő tudta nélkül. A békéltetés megghiúsulása esetén teendő csupán ideiglenes intézkedés az ő egyetértésével, s legfeljebb az OHB e tárgybani rendelkezéséig.

Damjanich még aznap meglehetősen gorombán válaszolt Boczkónak: „Én nem kértem véleményét Kormánybiztos Úrnak, mert katonai meggyőződése véleményét nem ismér...” Damjanich szerint kiegyenlítésről szó sem lehet, az átadás Boczkó nélkül is meg fog történni, helyette majd Török Gábor kormánybiztost kéri fel a részvételre, s ha ő is elutasítaná, akkor egy tisztekből álló bizottság előtt fogja a parancsnokságot Kiss Pálnak átadni.

Boczkó február 1-jén továbbra is udvarias hangú, de határozott feleletet adott Damjanichnak. Leszögezte, hogy Gaált egyedül az ország kormányától függő, s minden más hozzá hasonló beosztású tábornoktól független, önálló parancsnoknak tekinti, akinek a jogait és hivatalát neki mint kormánybiztosnak kötelessége megvédeni. Közölte Damjanichcsal, hogy felszólítására Gaál ígéretet tett parancsnoki működésének folytatására, Kiss Pál alezredest pedig ő (Boczkó) tiltotta el a parancsnokság átvételétől. Damjanich érvelését a Gaállal szembeni többségének igazolására nem tudja elfogadni: egy hadtest parancsnoka nem magasabb rangú, mint egy ostromsereg parancsnoka, ráadásul a helyzet változásával az aradi sereg is mozgó sereggé alakulhat át. Az sem igaz, hogy a kisebb sereg parancsnoka a nagyobb sereg parancsnokának alávethető. A seregek létszáma változhat, így Damjaniché is, miután az OHB parancsa értelmében bánta seregének csaknem felét Gaál parancsnoksága alá kell bocsátania. Ő Gaált és Damjanichot saját seregükre nézve független parancsnokoknak tekinti mindaddig, míg a kormány másként nem rendelkezik. Gaál önkéntes lemondását feltételezve őt (Boczkót), mint a kormány képviselőjét illetné az ideiglenes intézkedés megtételének joga. Minderre tekintettel Boczkó leszögezte: „intem, felszólítom Tábornok Urat, sőt szigorúan parancsolom, hogy Gaál tábornok urat ... hivatalos működésében ne akadályoztassa, tiltván Önt minden hatalmaskodó, önkéntes lépések, s intézetek tételéről, végrehajtásáról.”

Damjanich ismét gyorsan reagált Boczkó levelére. „Parancsoló hangú” átiratát nem ismerte el, tőle „tanácsot, vagy oktatást” el nem fogad, s felszólította Boczkót, hogy a katonai eljárásba többé ne avassa magát. Boczkó február 1-jei második levelében megismételte

álláspontját. Sajnálatosnak tartotta, hogy Damjanich megvetette „barátságos közbenvetését”, s mivel véleményének nem katonai erővel, hanem csupán morális erővel tud érvényt szerezni, a vitát a maga részéről lezártak tekintette. A sajátos „párbaj” további mozzanatai s a kibékülés (feltéve, ha volt ilyen) nem ismeretesek. Damjanich február 2-i jelentésében említést sem tett a Boczkóval történt nézeteltéréséről. Boczkó február 5-i jelentésében pedig csak utalt a két tábornok közötti súrlódásra, melyek közbenjárása által megszűntek, ezért az OHB intézkedése felesleges.²⁸⁸

Boczkó Dániel kormánybiztos a Békés megyei Védbizottmányt január 31-én tájékoztatta az ostrom megíiusulásáról, s egyben a békési nemzetőrök vitézségéről: „A várnak minden oldalról lajtorják segítségével végrehajtandó megtámadás tervét a Haditanács mellőzte (január 28-án), mivel az ostromnak e neme, módja nagy vérontással s a legbátrabb, legvitézebb katonáknak feláldozásával lenne összekötvé, ámbár kisült a békési önkéntesek, s a Damjanich seregéhez tartozó 3-ik és 9-ik honvéd zászlóaljok katonasága e cél kivitelére önként ajánlkoztak.”

A további tervekről pedig így írt: „Vagy Gaál, vagy Damjanich tábornok urak mintegy ötezer főből álló gyalog és egy ezred lovas sereggel, 32 ágyúval, mihelyt Új- és Ó-Arad között a közlekedés megnyílik, Aradrul Orosházának, Pest megye felé nyomulnak a Windischgraetz ellen működő sereghez csatlakozandó. Damjanich seregének többi része és ágyúi az aradi táborban maradnak.”²⁸⁹ Február első napjaiban is folytatódott a Maros zajlása, megnehezítve egy esetleges roham indítását.

Damjanich hadosztályának pedig tovább kellett vonulnia, ami összefüggésben volt a még január elején elfogadott haditervvel. Ezt a hadügyminisztérium tábornokari osztálya dolgozta ki, majd a január 2-i haditanács fogadta el Görgei kiegészítéseivel, s később Kossuth is jóváhagyta. Az említett haditerv a Tisza bal partjára, Tokaj és Szeged közé kívánta összevonni az egész magyar hadsereget, az erdélyi csapatok, a várőrségek, valamint az aradi ostromsereg kivételével. Az összpontosítandó sereg bal szárnyát Szeged és Cibakháza között a Bácskából Vécsey gróf, illetve a Bánságból Damjanich tábornok vezetésével kivont egy-egy hadosztálynak kellett képeznie.²⁹⁰

A parancsot január 9-én küldték el a bácskai és bánsági hadtestek parancsnokai számára, amelyben elrendelték a Közép-Tisza mellékére való felvonulásukat. Az aradi ostromsereg

²⁸⁸ Pelyach I.: Egy elmulasztott i.m. 12-19.

²⁸⁹ Békés megyei dokumentumok. 216. sz. 362. Boczkó Dániel levele a Békés megyei Védbizottmánynak. Ó-Arad. 1849. január 31. Damjanich nem hagyta a remélt katonai erőt és ágyút Aradon.

²⁹⁰ Bona G.: Tábornokok i.m. 34.

feladata volt, hogy a Bánság feladása után a Maros vonalát tartsa. Január közepén (legkésőbb 17-én) kisebb módosítások után megszületett a tiszai koncentráció végleges haditerve. Január 17-én rendelte fel Mészáros Szegedre a bácskai hadtestet azzal, hogy a Szegedtől délre lévő vidék védelmére egy erős különítményt hagyjon hátra. Ugyanaznap ment hasonló utasítás a bánsági erőknek, hogy Aradra vonuljanak vissza.²⁹¹

Damjanich csapatai január 26. és február 4. között bő egy hétig tartózkodtak Aradon, majd sürgősen tovább kellett indulniuk.

Az ismertetett cél érdekében gondoskodni kellett Damjanich Új-Aradon lévő seregének a Maroson történő átszállításáról. Január 30-án Margitay Gábor mérnökkari tiszt parancsot kapott Gaáltól, hogy induljon Radnára és Lippára s minden, a Maroson fellelhető vízijárművet Aradra szállítson. Margitay 15 kisebb - nagyobb hajót és két kompot gyűjtött össze, s ezekkel már január 31-én Glogovácánál volt. Ekkor azt a parancsot kapta Herr Ádám kollégájával együtt, hogy a sereg átszállításához készítsenek a Maroson két helyen hidakat.

Egyet a vár feletti szakaszon, egyet pedig a vár alatt, az ellenség ágyúinak a hatósugarán kívül. Margitay és Herr az erős zajlás és a kemény hideg ellenére február 2-ára végeztek a hidépítéssel. A Csála-erdőnél (Ó-Arad alatt) a jégtorlaszokra rakott szalmazsuppokra egy erős deszkahidat állítottak fel. Ezen a hídon február 2-án éjjel Damjanich táborának a gyalogsága kelt át az ágyúkkal együtt. Glogovácánál (a vár felett) pedig az odaszállított hajókból egy beszálló-híd készült, amelyen február 3-án a kora reggeli órákban a lovasság vonult át a túlsó partra.²⁹²

Damjanich hadosztálya 1849. február 4-én hagyta el végérvényesen Aradot, s indult tovább az OHB által elrendelt úticélja felé.²⁹³ Damjanich seregével együtt elvonult Aradról a két századból álló lengyel zászlóalj és az egy századból álló dzsidás-ezred is, kiket - Boczkó szerint – „többé az aradi hadseregnél tartóztatni nem lehetett.” Wysoczki hiába kérte Kossuthtól a légio egyesítését, vagyis a különböző helyeken szolgáló lengyel alakulatok összevonását a saját parancsnoklata alatt. Ezért felkereste Damjanichot és közölte vele: vagy engedélyezi, hogy az aradi lengyel légióval csatlakozzék a főhadszíntérre vonuló

²⁹¹ Hermann R.: Kossuth hadserege i.m. 182-183.

²⁹² Pelyach I.: Egy elmulasztott i.m. 19. illetve *Margitfalvi Margitay G.*: Aradi i.m. 47-49. Margitay datálása szerint Damjanich gyalogsága 1849. február 2-án éjjel kelt át Új-Aradról Ó-Aradra. Pelyach szerint viszont január 31-én, s ezt támasztja alá Somlyai István 48-as honvédtiszt naplója. 265.

²⁹³ MOL. H. 2. 1849:1638. Damjanich serege eredetileg 10 ezer főt számlált, Aradról viszont csak mintegy 5-6 ezer fő vonult el. Ennek részben az volt az oka, hogy Damjanich elvonulását megelőzően egy 3 ezer fős különítményt küldött Erdélybe, Bem megsegítésére.

bánsági csapatokhoz, mivel ott a lengyeleknek sokkal nagyobb hasznukat látnák, vagy lemond a parancsnokságról, a légiót pedig felosztatja.

Damjanichnak azonnal kellett döntenie, ezért nem kérte ki az OHB véleményét, hanem a helyszínen tartózkodó kormánybiztossal egyetértésben engedélyezte, hogy a légió a bánsági hadosztály részeként elvonuljon Arad alól.²⁹⁴ Damjanich seregével elvonult Máriássy János alezredes is.²⁹⁵

Damjanich hadosztályából a reméltnél kisebb erő, így a Villámi Ferenc őrnagy vezette 38. honvédszázalój és a 14. (Hunyadi) huszárezred egy osztálya maradt az aradi ostromseregnél.²⁹⁶ Gaál szerint a megígért ágyúkat sem hagyták Aradon, amelyről így írt: „Damjanich tábornok seregével február 4-én Ó-Aradról elvonult anélkül, hogy nekem valamit átadott volna.”²⁹⁷

Wysocki és Damjanich Gaálra hárították a felelősséget a vár megrohamozásának, s a remélt sikernek az elmaradásáért. Wysocki szerint Gaál nem tette meg a kellő előkészületeket, továbbá idejekorán, s elkapkodva fogott az erőd ágyúztatásához. Naplójában így írt erről: „A harmadik napon elfogyott a lőszerünk és Damjanichnak még híre, hamva se volt. Csak két nappal később érkezett meg. De ezalatt a bombázás eredménye és erkölcsi hatása oda lett, az ellenségnek még volt ideje kijavítani az okozott károkat.”²⁹⁸

Wysocki visszaemlékezése azonban az aradi vár ostromnaplójának tükrében pontatlan és kritikája megalapozatlan. A vár ágyúztatását Gaál január 24-én kezdte meg, amely 5 napon keresztül, január 28-ig szakadatlanul folytatódott. Az öt nap alatt összesen 10.000 lövés esett az erőd ellen, még január 28-án is mintegy 1000 lövés. A lövés 3. napja január 26-a volt, ekkor érkezett meg Damjanich, nem pedig 2 nap múlva, vagyis január 28-án. Az ágyúztatás következtében a vár védművei, kazamatái, épületei és belső terei jelentős károkat szenvedtek, a légénység pedig súlyos veszteségeket (halottak, sebesültek). A katonák nappal fegyveres készenlétben voltak, s csak az éjszakai órákban, a sötétség

²⁹⁴ Kovács I.: A légió i.m. 199.

²⁹⁵ OSZK Kt. Galsai Kovách Ernő naplója. II.k. 2.r. 8.f. 137.

²⁹⁶ Csikány T.: Arad az i.m. 129.

²⁹⁷ MOL. H. 75. 163. doboz. (Iktatatlan iratok.) Gaál Miklós jelentése a hadügyminisztérium igazságügyi osztályának. Debrecen. 1849. április 19. Damjanichnak január 24-én 83 lövege volt. Lásd: MOL. H. 2. 1849:1308. Az aradi ostromsereg lövegeinek száma 1849. március 9-én 69 darab volt. Lásd: MOL. H. 83. (Hadügyminisztérium. Vegyes iratok.) 2.doboz. 2/b. fasc. Margitay Gábor megkérdőjelezhető állítása szerint Damjanich 20 ágyúval vonult el Aradról, vagyis lövegeinek jelentős részét Aradon hagyta. Lásd: *Margitfalvi Margitay G.*: Aradi i.m. 49.

²⁹⁸ Kovács István: „...Mindvégig veletek voltunk.” Lengyelek a magyar szabadságharcban. Bp.1998. 259.

oltalmában igyekeztek a legszükségesebb javításokat elvégezni. A január 28-i naplófeljegyzés szerint a túlerőltetett legénység harci morálja leromlott, kitartása jelentősen csökkent.²⁹⁹

A január 26-án Új-Aradra érkező Damjanich a vár megrohamozása mellett foglalt állást. Erről a 3. zászlóalj krónikása, Hegyesi Márton így számolt be: „Fiúk! látjátok, az ott Arad vára, megrohanására az előkészületek meg vannak téve, beveszitek, ugy-e? S a honvédek, a 3-ik és 9-ik zászlóalj honvédei, kik a határörvidéki felkelők számos erődített táborát éppen oly csalhatatlan biztonsággal, mint hősiességgel rohanták meg és foglalták el, tüzes lelkesedéssel kiáltottak fel: Be vesszük, esküszünk!”.³⁰⁰

A Maros 26-án éjszaka azonban zajlásnak indult, s meghiúsította a rohamot. Az ostromnaplóban bejegyezték, hogy január 28-ára hideg lett, s ismét jég borította folyót. Damjanich ezen a napon megszemlélte csapatait, majd haditanácsot hívott össze, ahol Wysocki javaslatára elállt a vár megrohamozásától. Wysocki a rohamot erőltető Gaállal szemben így érvelt: „Az erődítmény bevétele semmiképpen se érné meg, ha közben az a hadtest, amelyre oly nagy szükség van a harctéren, jelentős veszteségeket szenved. Minden a főhadszíntéren dől el, s ha ott az osztrákokat tönkrevérik, Arad magától megadja magát. Éppen ezért Damjanich minél gyorsabban vonuljon ép hadtestével a fősereghez. Az ő csapatai a szerbekkel való szakadatlan tusakodásuk révén tapasztaltak és harcedzetek, így a győzelem kivívásában döntő szerepük lehet.”³⁰¹

A haditanács döntése azonban nem az ostrom „*hiányos előkészületein*” alapulhatott, amint erre Wysocki, Damjanich és Hegyesi hivatkozott, hanem sokkal inkább azon, hogy Damjanich és Wysocki érdekei - személyi szimpátiájukon és temperamentumuk hasonlóságán túlmenően - alapvetően megegyeztek.

Mindketten a mihamarabbi továbbvonulásban voltak érdekeltek. Wysocki kicsikarta Damjanichtól, hogy az Országos Honvédelmi Bizottmány jóváhagyása nélkül vele együtt a főhadszíntérre vonulhasson. Ellenkező esetben lemondással, s csapatainak feloszlásával fenyegette meg Damjanichot. Damjanich féltette katonáit az ostrommal járó súlyos veszteségektől. A bánati hadtest létszáma a Bem megsegítésére küldött 3000 fővel amúgy is lecsökkent, ráadásul a korábban kapott utasítás szerint a sereg egy másik részét Aradon kellett volna hagyni. A tiszai koncentráció elrendelése szintén Damjanich továbbvonulását

²⁹⁹ HL. Az aradi erőd ostromnaplója. 167-182.

³⁰⁰ Kovács I.: Mindvégig i.m. 259-260.

³⁰¹ u.o. 261.

követelte. Dembiński február 26-án küldte el parancsát Damjanichnak, hogy Cibakházánál keljen át a Tiszán és intézzon támadást Szolnok ellen. Damjanich a vázolt okok miatt elvetette a vár megrohamozását, holott erre lehetősége lett volna. Az ostromnapló szerint a Maroson január 28-án és 30-án is erős jég volt, s a vár védői számítottak a támadásra. Damjanich nem várt tovább, hanem február 4-én Tornyán, Battonyán, Tótkomlóson, Szegeden és Kunszentmártonon át elvonult Cibakházára.³⁰²

Damjanich távozásával végleg meghiúsult az aradi várnak az eltervezett, közös rohammal való bevétel. Ebben több tényező is szerepet játszott. Az egyik az volt, hogy Kossuth gyors sikert óhajtott, de az ehhez szükséges felszerelést és emberanyagot nem biztosította, sőt január 7-én és 9-én eredeti feladatától teljesen eltérő utasítást adott Gaálnak. (Bár Gaál továbbra is Aradon maradt, s nem tett eleget az említett utasításokban foglaltaknak.) A második tényezőnek a természet spontán beavatkozása tekinthető. A Maros váratlanul zajlásnak indult, s ezzel megnehezítette, sőt talán lehetetlenné is tette a vár megrohamozását. A harmadik tényező a fent vázolt vita kirobbanása volt Gaál, Boczkó és velük szemben Damjanich között. Kinek volt igaza? A kérdés megválaszolása érdekében néhány dolgot le lehet szögezni.

*Damjanich lesújtó kritikája a „helytelen” ostrom-előkészületekkel kapcsolatban nem tekinthető megalapozottnak. Damjanichnak Gaálhoz való hozzáállását az is befolyásolhatta, hogy az OHB utasítása szerint serege jelentős részét Aradon kellett volna hagynia, ami viszont megváltoztatta volna az aradi és a bánági haderő egyensúlyát. Damjanichot lobbánékony természete a békés közvetítésre ajánlkozó Boczkóval is összetűzésbe sodorta.*³⁰³

A január végi február eleji napok történéseit - január 29-e és február 4-e között - az **ostromnapló** írója az alábbiakban jegyezte le.

Január 29-én nyugodt napra ébredtek a várbeliek, s a megelőző napok viszontagságai után végre levegőhöz jutottak. Az erőd intenzív lövetése befejeződött, csupán egy-egy ágyúlövés esett időnként. Ezek azonban nem tettek különösebb kárt, s az erődből nem is viszonozták a tüzet. A Maros újra zajlásnak indult, s vélhetően emiatt jelentős csapatmozgást lehetett megfigyelni az ellenség táborában, amely Új-Aradról Ó-Aradra irányult. Gaál félhetett attól, hogy a víz kilépve a medréből elválasztja a mikalakai és zsigmondházi ütegeket, ezért a 13. számú zsigmondházi ütegből a lövegeket elszállították.

³⁰² u.o. 262.

³⁰³ Pelyach I.: Egy elfelejtett i.m. 19.

A várbeliek kihasználták a lehetőséget, s egész nap, valamint esete 6 órától éjfélig a védművek erősítésén munkálkodtak. A kolostor lakhatatlanná vált lakásai felett a padlást és a tetőzetet elbontották azért, hogy faanyagot nyerjenek az ágyúk talpfájának, valamint a kórház-kazamaták ablakainak, ajtóinak javításához.³⁰⁴

Másnap - *január 30-án* - zavartalanul lehetett folytatni a megkezdett munkálatokat. A délelőtti folyamán csupán a Mikalakánál lévő ütegekből adtak le néhány lövést a vár ellen. Az időjárás viszont újból hidegebbre fordult, s a Maroson erős jég keletkezett.³⁰⁵

A *január 31-re* virradó éjszaka nyugodtan telt el, s a nap folyamán csak akkor tüzeltek az erődre, ha egy-egy tiszt megjelent a falakon. A várból 10 ágyúgolyót és kartácsot lőttek ki az ellenség masírozó csapataira. A tüzerek a lövegek talapzatát helyreállították, s a löszereket hozzájuk előkészítették.³⁰⁶

Február 1-jére a Maros ismét teljesen befagyott s szilárd, jól járható jégpáncél képződött rajta. Az ellenséges ütegek ugyan egész nap tüzeltek az erőd ellen, de csak egyes lövésekkel, amikor mozgást láttak a védműveken. A várbeliek közül egy ember meghalt az őrszobába az ablakon keresztül berepülő ágyúgolyótól, egy másik pedig súlyosan megsebesült. A délután folyamán több embert eltemettek a IV. számú erődök bal szárnyán, akik sebesüléseikbe haltak bele.³⁰⁷

A *február 2-i* nap az előzőekhez hasonlóan, viszonylag eseménytelenül telt el. A reggeli ködben Új-Arad felől néhány honvéd a falak közelébe lopózott, s a falakon járőröző katonákra lőtt. Délelőtti egy-egy lövést adtak le az ellenséges ütegek, dél körül viszont egyszerre több bomba és gránát hullott az erődre. Két személy súlyosan megsebesült, egyik a Rukavina-ezredből az erőd belsejében, egy másik pedig a Leiningen-ezredből a falon. A várban egyre nagyobb gondot jelentettek a fel nem robbant ágyúgolyók, bombák és gránátok. Ezekből több, mint 1000 darab hevert szanaszét az erőd belsejében, s duplájára becsülték (2000 darabra) a mellvédekben és harántgátakban fellelhető, vagy még rejtőzködő lövedékeket.³⁰⁸

Február 3-án a védők zavartalanul dolgozhattak, csupán egy-egy ágyúlövést kellett időnként elszenvedniük, s egy ember sebesült meg. *A már hónapok óta körülzárt várban a helyzet egyre súlyosabbá vált: „Az itteni kórházban egymás után meghalt majdnem az összes sebesült, majdnem minden nap volt egy, vagy két temetés a IV. számú erődökön.*

³⁰⁴ HL. Az aradi erőd ostromnaplója. 182-183.

³⁰⁵ u.o. 184.

³⁰⁶ u.o. 184-185.

³⁰⁷ u.o. 185-186.

³⁰⁸ u.o. 186-187.

Ettől függetlenül is nagy a halandóság, az állomány egyre kisebbre olvad.” A várbeliek jelentős mozgást figyelhettek meg a szembenálló táborban, a nap folyamán ellenséges csapatok masíroztak ki a városból (Ó-Aradról) az erdélyi országyúton.³⁰⁹

Az ostromnapló bejegyzése szerint *február 4-én* „kezdődtek az első komoly munkálatok a szabályszerű ostromláshoz.” Ennek bizonyítékeként éjszaka megnyitották az első futóárkot, amely a zsigmondházi gáthoz tartozó második hídnál kezdődött, s a réten keresztül vezetve kanyarodott vissza a Maroshoz. A „szabályszerű támadás” megkezdése miatt az erődparancsnok vezetésével védelmi tanácsot állítottak fel, hogy megtegyék a szükséges intézkedéseket. A tanács határozott az egyes erődfokokon szükséges, sürgős védelmi munkálatokról (új lőrések, harántgátak, lövegtalapzatok kialakítása), az ágyúk célszerű elhelyezéséről (részben átcsoportosításáról). Az utóbbinál gondot jelentett a várbeli lövegek „csekély száma”, melyeket minden alkalommal ide-oda kellett tologatni, hogy azokat az ellenséges támadási frontra tudják összpontosítani. Különösen az erődnek a várossal szemben lévő frontja lett a fegyverektől megfosztva és védtelené téve. Ezért a III. számú erődfokon, a disznóólnál lévő ellenséges üteggel szemben - ahonnan 5 lövegből állandóan tüzeltek - a védelmet újabb lövegek felállításával kellett megerősíteni. A tanács kettős célt tűzött ki maga elé: egyrészt a védelmi munkálatoknak éjjel-nappal, a „legnagyobb energiával” történő folytatását, másrészt pedig ágyúlövésekkel az ostrommunkálatok akadályozását. A futóárkokban történő munkák kitöréssel való megzavarására nem láttak esélyt. Az állomány ehhez gyenge volt, s a védelem részét képező román határőrszázalój fiatal, gyakorlatlan emberekből állt. Az utóbbiak még az erődítési munkákra sem voltak alkalmasak, mivel azt is ellenkezéssel, minden lelkesedés nélkül végezték.

A napló írója így jellemezte az egyre kilátástalanabbá váló helyzetet: *„Ahhoz, hogy energikus védelmet folytassunk egy szabályszerű, lépésről lépésre haladó támadás ellen, hiányzik minden eszközünk. Igyekszünk célszerűen kihasználni a lehetőségeket, hogy egy kis ideig, ameddig egyáltalán lehetséges, ellenálljunk az ellenségnek. Az erődöt egy rövidesen érkező felmentő sereg megmenthetné, valamint egy hirtelen fellépő hóolvadás, amely a zsigmondházi mezőt elárasztaná vízzel és a támadási munkálatokat tönkretenné.*”

Az ellenség a nap folyamán fokozta tüzelésének hevesességét, s egész délután, éjszaka pedig ágyúgolyóval, kartácsal és gránáttal lőtte az erődöt. Ennek során a védők közül egy tüzér súlyosan megsebesült.³¹⁰

³⁰⁹ u.o. 187.

Boczkó 1849. február 5-én számolt be Kossuthnak a 6000 fős bányási sereg előző napi elvonulásáról, megemlítve, hogy Damjanich táborából ezt megelőzően, január 31-én 3000 fő már Erdélybe indult Bem tábornok megsegítésére. Közölte az Aradon maradt haderő létszámát, mely állt: 5 ezer rendes honvédből, 2 ezer Arad-Békés-Csanád megyei önkéntes mozgó nemzetőrből, 6 század huszárból (3 század Lehel, 2 század Hunyadi, 1 század Sándor-husár), valamint 2 század aradi és békési lovas-nemzetőrből; összesen tehát 7 ezer főnyi gyalogságból és 1200 főnyi lovasságból. Véleménye szerint ez az erő egyaránt elegendő Új-Arad biztosításához, s egy várható ellenséges támadás visszaveréséhez, valamint a vár további körülzárásához és ostromlásához. Értesítette Kossuthot, hogy Gaált aggodalomba ejtik az ellenség támadási szándékáról érkező hírek, amiért Új-Arad feladására gondol. Ezért: „Szükségesnek látom tehát őt - ki egyébiránt tudományos és erélyes katona - a tisztelt kormány részéről is a fenti feladat (vagyis Új-Arad védelme) teljesítésére buzdítani, bátorítani.” - kérte Boczkó.³¹¹

Február 5-én Hajka Demeter elnök az Aradi Védbizottmány nevében szintén kéréssel fordult az OHB-hoz. Az általa képviselt vélemény azonban homlokegyenest ellenkezett Boczkó értékelésével. Hajka szerint Damjanich seregének és más egységeknek (pl. lengyel légió) a távozásával a város védelmi helyzete olyannyira meggyengült, hogy a magyar sereg „ellent nem állhat” egy, a védtelenül hagyott Bánát felől „minden percben könnyen várható” ellenséges támadásnak. A város, az ágyúk és ostromszerek egyaránt pótolhatatlan veszteségnek vannak kitéve a „szükséges katonai erő hiánya miatt”. Ez a körülmény „lehangoló aggodalommal tölti el” a város polgárait, akik életük és vagyonuk feláldozásával eddig is a legnagyobb elszántságot és kitartást tanúsították. Ezért a lakosok megnyugtatósa és biztonsága végett arra kérte az OHB-t, hogy Arad védelmére “elegendő rendes katonai erőt” küldjön le. Ellenkező esetben, a város elfoglalásakor a polgárok a dühöngő ellenség kénytelen bosszújának, s végpusztításának lesznek kitéve.³¹²

Boczkó és Hajka levele február 7-én érkezett meg a kormányhoz. Kossuth már másnap (február 8-án) megfogalmazta válaszait Boczkóhoz: vele egyetértve jólesően nyugtázta, hogy „elegendő erő” van Aradon, “csak használni kell tudni és akarni”, Gaált ezért utasítani fogja a határozott védelem érdekében. Gaálhoz írott levelében kifejezte további bizalmát személye iránt, de Új-Arad feladását megtiltotta számára, s pozíciójának

³¹⁰ u.o. 187-191.

³¹¹ MOL. H. 2. 1849:1638. illetve Csikány T.: Arad az i.m. 129. Az Erdélybe távozó különítményhez csatlakoztak az aradi seregből az aradi nemzetőrök és a bihari lovasok.

³¹² u.o. 1849:1639.

változatlan megőrzésére utasította, az általa elégségesnek ítélt véderőre hivatkozva. Az Aradi Védbizottmányhoz írott válaszában Kossuth a nemzet köszönetét fejezte ki a városnak, hősies helytállásáért, „mely Dobóra s az egriekre emlékeztet.”

Utalt a tiszai koncentráció fontosságára, a remélt „nagyszerű ütközetre”, ahol nemcsak az ország, hanem Arad sorsa is kedvezően dőlhet el, de a magasabb szempont miatt nem teljesítheti a város fegyveres erő iránti kérelmét.³¹³

Annál is inkább, mivel elég fegyveres erő van Aradon, főleg ha a hős lakosság ezután is segédkezet nyújt, s „nem soká fog késni azon pillanat, amelyben a nemzet megmutathatja, hogy mivel tartozik egy oly városnak, mint Arad.”³¹⁴ Kossuth ezúttal nem tudta időben befolyásolni az eseményeket, hiszen mikor fenti sorait papírra vetette, az aradi események már túlhaladták azok érvényét.

Gaál aggodalma az ellenség bekövetkező támadását illetően nem volt alaptalan. Az aradi vár helyzete a december 26-a óta tartó körülxárás és a heves ágyúzás következtében egyre súlyosabbá vált. Az utolsó felmentő seregtől december 14-én kapott élelem és muníció is fogytában volt. A várat az „elkerülhetetlennek tűnő kapituláció” fenyegette, amiért a temesvári haditanács elhatározta az aradi vár felmentését.³¹⁵ Ugyanakkor az aradi magyar sereg sem volt könnyű helyzetben. A Bácska-Bánság déli felében Todorovic tábornok vezetése alatt mintegy 30 ezer főnyi szerb-osztrák hadtest gyülekezett. Damjanich és Vécsey elvezénylése után a Délvidéken mindössze Arad és Szeged térségében maradt vissza egy-egy hadosztály.

A délvidéki magyar erők, Pétervárad és Eszék várórségét is beleértve, alig egyharmadát tették ki a szembenálló ellenségnek. Todorovic csapatainak a központi haditerv értelmében a Maros vonalát illetve Szegedet kellett birtokba venniük, hogy létrejöjjön a közvetlen összeköttetés a Duna-Tisza közén állomásozó Jellasics-hadtesttel, egyben kedvező feltételek nyíljanak egy Debrecen elleni hadművelet számára. Todorovic hadteste a Tisza két partja mentén több oszlopban indult észak felé.³¹⁶

A jobbszárnyon haladó oszlop február 6-án Új-Arad közelébe érkezett és egyesült a Temesvárról kiküldött császári-királyi csapatokkal, a másik (balszárnyon haladó) hadoszlop pedig a Szeged körzetében lévő magyar csapatokat támadta meg. Az ellenséges

³¹³ u.o. 1849:1638. Kossuth válasza Boczkónak és Gaálnak. Továbbá: 1848:1639. Kossuth válasza Arad város közönségének.

³¹⁴ u.o. 1849:1639.

³¹⁵ Schwarzenberg-Uhlanen Nr. 2. 245. illetve *August Hofmann von Donnersberg*: Geschichte des k.u.k. Infanterie-Regiments Nr. 61. Wien. 1892.192.

³¹⁶ Magyarország hadtörténete. 493.

erők összetétele nyomon követhető a császári-királyi ezredtörténetekből. Február 6-án indult el a temesvári várból a báró Mengen vezérőrnagy vezette dandár, az alábbi erőkkel: a 31. (gróf Leiningen) gyalogezred 2. zászlóalja; a 61. (Rukavina) gyalogezred 3. zászlóalja; a 41. (Sivkovich) gyalogezredből egy 100 fős különítmény; egy osztály (két század) a román-bánsági határőrezredből; a 2. (Schwarzenberg) ulánus ezred hét lovasszázada; 80 szerezsan; továbbá három ágyúüteg (2 gyalog és egy lovasüteg, összesen 23 ágyúval) és egy rakétaüteg.

Ez az erő még aznap (február 6-án) Orcifalunál egyesült Todorovic Bácska-bánsági hadtestének a Gläser altábornagy vezette hadoszlopával, mely állt: 7 császári-királyi határőr zászlóaljából (3 zászlóalj pétervárad, 2 zászlóalj illír-bánsági, 2 zászlóalj német-bánsági); 300 szerb dzsidás-lovasból és 2 szerb gyalogütegből. Az egyesült sereg főparancsnoka Gläser altábornagy, vezérkari főnöke pedig Sztankovics ezredes volt, s létszáma a leírtak alapján 10-12 ezer főre becsülhető.³¹⁷

Az aradi várat körülzáró ostromsereg parancsnoka rendkívül nehéz helyzetbe került. Damjanich elvonulása után nyilvánvalóvá vált, hogy a várat leginkább kiegészítéssel lehet elfoglalni. Az erőd körüli zár megszüntetésével, Új-Arad feladásával azonban kárba veszték volna az eddigi erőfeszítések. Ugyanakkor rendkívül kockázatosnak bizonyult, ha a harcot úgy veszik fel a túlerőben lévő ellenséggel, hogy a vár ágyúit tudják a hátuk mögött. További nehézséget jelentett a Maros állapota. A folyót borító jég olvadásával is számolni kellett, ami teljesen bizonytalanná tette a visszavonulás lehetőségét. Mindez azt jelentette, hogy egy esetleges vereség esetén teljes megsemmisülés várható volt az Új-Aradon állomásozó seregbe.³¹⁸

Gaál a túlerejű ellenséges haderő közelbe érkezésének hírére elhatározta Új-Arad feladását. Az ágyúk és a lovasság február 6-án éjjel, a gyalogság másnap (7-én) dél körül vonult át a Maros túlsó partjára. A sereg átszállítása után felszámolták a Maros-hidakat. A vár felett lévő beszállóhid hajóit és kompjait a Maros jegét felszaggatva a glogováci partra húzták át, a Csála-erdőnél és Ó-Arad végénél épített hidakat pedig szétrombolták és felgyújtották. Ezalatt az ellenség minden ellenállás nélkül megszállta a kiürített Új-Aradot.³¹⁹

Az Aradi Védbizottmány február 7-én tett jelentést az OHB-nak a nap eseményeiről. Hajka Demeter elnök beszámolt a magyar csapatok visszavonulásáról, amely után fél órával az

³¹⁷ Schwarzenberg-Uhlanen Nr. 2. 245. Továbbá: *Donnersberg*: Geschichte i.m. 192. Csikány szerint a Gläser-hadtest összlétszáma 8505 fő volt. Lásd: *Csikány T.*: Arad az i.m. 131.

³¹⁸ *Csikány T.*: Arad az i.m. 131-132.

³¹⁹ *Margitfalvi Margitay G.*: Aradi i.m. 50-51.

ellenség bevonult Új-Aradra, s a várat ellátta élelmiszerekkel és a többi szükséges dologgal. Rögtön ezután a túlspartról ágyúzni kezdték Ó-Aradot, a várból pedig gránátokat és bombákat lőttek ki a városra. Az ágyúzás során egy tűzér elesett, egy halálos sebet kapott, több ház pedig megrongálódott.³²⁰

A magyar sereg ágyútűzének célja a várvédők, valamint Új-Arad között a közlekedés és kapcsolatteremtés akadályozása volt, amit meggátolni természetesen nem tudott.³²¹ Az ellenség február 7-én Új-Arad megszállása mellett a Glogováctól a Csála-erdőig húzódó 14 kilométeres szakaszon foglalt állást. Velük szemben Gaál is kénytelen volt széthúzni seregét, hogy az ellenség áttörését megakadályozza. A szárnyakon és Ó-Aradon helyezte el csapatait, az utóbbi helyen Nagy Jenő őrnagy vezetésével.

Másnap február 8-án, kölcsönös ágyú-tűzeléssel korán reggel kezdetét vette a csatározás. Az ellenség többször és több helyen tett kísérletet a befagyott Maros jegén az áttörésre, így például délelőtt Glogovánál, de szándéka mindannyiszor meghiúsult. A szembenálló felek között körülbelül délig folytatódott az ágyúzás. Ekkor azonban az ellenség ágyúi felrobbantották az Ó-Aradot védő magyar csapatok mögött elhelyezett puskaporos hordókat (illetve lőszeres szekeret), mire a védők azt hívték, hogy az ellenség áttört és hátba támadta őket, elmenekültek a városból. Az ellenség a Maroson átkelve elfoglalta Ó-Aradot, a menekülők üldözése helyett azonban fosztogatásba kezdett.

Gaál a menekülők egy részét a város szélén megállította és visszafordította. Arra utasította őket, hogy az ellenséget mindaddig feltartóztassák, amíg segítség érkezik. Délután 2 óra tájban megérkezett az Asztalos százados vezette 29. zászlóalj, s Boczkó Dániel kormánybiztos buzdítása mellett visszanyomult a városba, ahonnan hősieles küzdelemben délután 4 óráig kiszorította az ellenséget. A küzdelem vége felé a Villámi őrnagy vezette 38. zászlóalj is megérkezett.³²² A menekülés közben összetorlódo ellenség különösen a Marosra egyenesen lefutó Halász-utcában szenvedett nagy veszteségeket. Menekülése során megkísérelte magával vinni az itteni magyar ostromútég ágyúit, de a gyengülő jégén két ágyú a folyóba szakadt. Az ellenség visszaverését követően a vár ágyúi teljes erővel

³²⁰ MOL. H. 2. 1849:1899.

³²¹ *Oláh György*: Békés vármegye 1848-1849. II. kötet. Gyula. 1892. 267.

³²² *Márki S.*: Aradvármegye i.m. 573-579. Továbbá: *Horváth M.*: Magyarország i.m. 293-295., *Lakatos O.*: Arad i.m. 167-172., *Margitay G.*: Aradi i.m. 51-66., *Potemkin Ó.*: Az 1849-ik évi i.m. 41-48., *Oláh Gy.*: Békés i.m. 267-270. Az ellenség számát Márki eltúlozza: 18 ezer fő. Még inkább Margitay (20 ezer fő) és Potemkin (24 ezer fő). Az Ó-Aradi Bizottmány jelentésében 12 ezer fő, Meirhoffer Károly főhadbíró összegzésében pedig 12-15 ezer fő az ellenség száma. Az aradi ostromsereg 1848. december közepén 6000 főt számlált, amely Boczkó 1849. február 5-i jelentése szerint 8200 főre szaporodott. Gaál február 8-án körülbelül 7000 főre becsülte seregét.

tüzelni kezdtek délután 4 órától egész éjszakán át, sőt még a következő napokban is. A tüzet a sürgősen rendbehozott magyar ostromtelepek ágyúi viszonozták.³²³

Másnap, február 9-én az ellenséges sereg zöme Temesvár irányába húzódott vissza és Dreispitznél (Háromhegyes) foglalt állást, majd az Új-Aradon utóvédként hátrahagyott csapatok is távozni kényszerültek az esti órákban.³²⁴ Gaál február 9-i jelentésében számolt be az ütközetről, s megemlítette, hogy a magyar sereg csekély veszteséget szenvedett, az egyedüli jelentős kár a sóraktár leégése volt. Az elveszettnek hitt (valójában elhurcolt) 5 nehéz ágyú is megtaláltatott.³²⁵

Ó-Arad ideiglenes elvesztése komoly károkat eredményezett erkölcsileg, emberéletben és anyagi vonatkozásban egyaránt. Megrendült a bizalom Gaál tábornokkal szemben, aki kiválóan képzett, nagy elméleti tudással rendelkező katona volt, de csapattisztként csődöt mondott, s nem volt képes a várost megvédeni az ellenség betörésétől. Ó-Arad szinte teljesen kiürült. A házak jelentős része romokban hevert, a még ép házakat kifosztották, s a helyben maradt lakosság körében borzalmas gyilkosságokat követtek el a betörő szerb és román határőrök, felkelők. A harcok alatt az ellenség felgyújtotta az egyik legjelentősebb építményt a sóraktárt, ami rendkívül jelentős veszteség volt.³²⁶

A február 8-i ütközetről s az azt követő napok eseményeiről a császári-királyi ezredtörténetek is számot adnak.

A 2. (Schwarzenberg) ulánus (dzsídás) - ezred története szerint február 8-án heves ágyúharc bontakozott ki a Maros két partján. A harc szünetében, amikor a magyar tüzéség elhallgatott, két zászlóalj pétervárad határőr és egy zászlóalj Leiningen - gyalogság (31. gyalogezred 2. zászlóalj) nyomult át a befagyott Maroson keresztül Ó-Aradra. Ezek az egységek az erősítéssel érkező Rukavina - zászlóaljjal együtt (61. gyalogezred 3. zászlóalj) gyilkos utcai harcok során bevették a város egy részét. Elfoglaltak 23 ágyút, melyből négyet leszereltek, háromat beszögeltek, kettő a jég alá szakadt, 14 ágyút pedig a várba vittek. Február 9-én az egész hadtest Háromhegyes és Réthát térségébe vonult vissza, Új-Aradon csak két zászlóalj határőr és a 2. (Schwarzenberg) ulánus ezred 7–8. százada maradt hátra, báró Thüngen parancsnoksága alatt. Később ezek az egységek is visszavonultak. Február 13-án a báró Blomberg ezredes vezette különítménynek sikerült

³²³ *Margitfalvi Margitay G.*: Aradi i.m. 65-66.

³²⁴ *Oláh Gy.*: Békés i. m. 265. és 272.

³²⁵ *Szilágyi Sándor*: A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből. Pest. 1850. 138-139. Az elhurcolt ágyúk visszazszerését mások nem támasztják alá. Kornis Károly szerint azokat az ellenségtől elfoglalt 6 darab kisebb csajkás ágyúkkal pótolták.

³²⁶ *Csikány T.*: Arad az i.m. 138-139.

140 szekér tüzérségi anyagot a várba bejuttatni. Leváltották az ide kirendelt ulánus őrsöt, a betegeket és hadifoglyokat pedig elszállították. A hadtest február 20-ig maradt együtt az említett pozícióban, miközben a várat rendszeresen ellátta a szükséges dolgokkal. Február 20-án a Todorovic (Gläser) parancsnoklata alá tartozó hadoszlop Szeged felé indult, 21-én pedig a Mengen - dandár is visszavonult Temesvárra.³²⁷

A 31. (gróf Leiningen) gyalogezred 2. zászlóalja február 7-én Szentmiklósnál foglalt állást, s innét Engelsbrunnig állította fel előőrseit. Február 8-án korán reggel Új-Aradra vezényelték, ahol egy német-bánati zászlóalj mögött állították fel, majd pedig az első harcvonalba rendelték, mindössze 300 lépés távolságra a Marostól. Ó-Aradról két magyar üteg lötte a császáriakat, s a tüzet a német-bánati zászlóalj jobbszárnyán elhelyezett másfél üteg viszonzta. A délelőtti heves tüzérségi párbajjal telt el. Dél körül a zászlóalj parancsot kapott, hogy átkelve a csak gyengén befagyott Maroson nyomuljon Ó-Aradra, s vegye fel a kapcsolatot a már ott harcoló két határőrzászlóaljjal. A zászlóalj katonái a Rác-elővárosnál érték el Ó-Aradot, ahol a lakosság ujjongva, fehér zászlókat lobogtatva fogadta őket. A polgároktól úgy értesültek, hogy a magyarok a várost kiűrtették. A Melzer százados vezette zászlóalj ekkor menetoszlopba állt, s a Rác -előváros főutcáján keresztül a főtér felé vonult, ahol a határőrzászlóaljjakkal való találkozást remélte. A főtértől 50-60 lépésre azonban a zászlóalj csapdába esett. Ugyanis a környező házakban elrejtőzött magyar honvédek gyilkos puskatüzet zúdítottak a császáriakra, a zászlóalj hátában pedig két ágyú nyitott kartácstüzet. A kitört zűrzavar miatt csak a zászlóalj fele nyomult tovább a főtér felé, de ott is egy magyar ágyú tünt fel, hogy a császáriakra tüzeljen.

Ez végzetes lett volna, ezért a zászlóaljból egy 50 fős osztag rohammal elfoglalta az ágyút, majd ráirányította a Nagyváradi utcából előretörő honvédekre. Gyűjtőszer hiányában azonban nem tudták az egyébként töltött ágyút elsűtni. Időközben a főtérre érkező többi császári katona is puskatüzet nyitott a Nagyváradi utcából előrenyomuló ellenségre, és visszavonulásra tudták őket kényszeríteni. Melzer százados megkísérelte a Rác-előváros főutcájában rekedt másik fél zászlóalját is a főtérre vezetni. Ekkor történt, hogy a zsidó templom mellett felbukkanó határőrzászlóalj katonái tévedésből tüzet nyitottak a 2. zászlóaljbeli bajtársaikra. A sajnálatos félreértést az utcai harc káosza és a legénység nagyrésznének parasztviselete idézte elő, ami miatt magyar népfelkelőknek vélték őket. A kiújuló harcokban a magyar csapatok ismét elfoglalták a főteret, ahonnan a császáriak visszavonultak. A főtér visszafoglalását csak egy péterváradai zászlóalj kísérelte meg

³²⁷ Schwarzenberg-Uhlanen Nr. 2. 245-246.

néhány rakétalöveg fedezetében, de kudarcot vallottak. A harc ezután a környező utcákban folytatódott tovább. Melzer zászlóalja a zsidó templom mellett egy barikádnál vetette meg a lábát, s itt védekezett súlyos veszteséget szenvedve, míg a segítségére érkező Rukavina - zászlóalj (61. gyalogezred 3. zászlóalja) ki nem mentette szorult helyzetéből. A 2. zászlóalj vesztesége a február 8-i csatában az alábbi volt: 32 halott, 52 eltűnt és 30 sebesült.

A császáriak kezébe esett 23 ostromágyú, s további kárt okoztak azzal, hogy az ostromműveket szétrombolták, a várat pedig újból ellátták élelemmel és munícióval.³²⁸

A 41. (Sivkovich) gyalogezredből csak egy 100 fős különítmény csatlakozott a Mengel-dandárhoz, melynek tagjai az aradi várban lévő társaikat váltották fel, s így nem vettek részt a harcokban. A leváltott különítmény önkéntesei viszont részt vállaltak Bohmann alhadnagy vezetésével abban az akcióban, melyet Unukić főhadnagy (61. gyalogezred) indított a magyar állások ellen a február 8-a és 9-e közötti éjszakán.³²⁹

A 61. (Rukavina) gyalogezred 3. zászlóalja Kollmann ezredes vezetésével vett részt a harcokban. Február 8-án reggel a császári csapatok az egész arcvonalon puska és ágyútűzet nyitottak. Később egy lőszerraktár felrobbanása zavart okozott a magyar seregben, a védők hátrálni kezdtek, az osztrák csapatok pedig gyorsan átkeltek a Maroson és Ó-Aradra nyomultak. Az elsők között volt Metz főhadnagy, aki 21 foglyot ejtett. A győzelemittas császári csapatok súlyos mulasztást követtek el azáltal, hogy figyelmen kívül hagyták az általános biztonsági szabályokat és elmulasztották az ellenség üldözését. Ez időt adott a városon kívül összegyűlő magyar egységeknek az ellentámadásra, melynek következtében kiszorították Ó-Aradról a császári csapatokat.

Kollmann ezredes az utolsó pillanatban szabadította ki a magyaroktól körülzárt és megsemmisítésre ítélt, Melzer - vezette zászlóalj négy századát (31. gyalogezred 2. zászlóalj). A visszavonulás során a 3. zászlóaljból Maier és Krug hadnagyok fogságba estek. A zászlóalj február 24-én vonult vissza Temesvárra.

Az ezrednek egy 50 fős különítménye 1848. október 19-e óta az aradi várban teljesített szolgálatot, Unukić főhadnagy vezetésével. Annak ellenére, hogy legénységét két alkalommal is leváltották, Unukić a várban maradt. Február 8-án, miután a császári csapatokat kiszorították Ó-Aradról, Unukić egy bravúros akciót hajtott végre. A 41. és 61. gyalogezred 100 önkéntesével és 40 munkással meglepte a vár keleti oldalán, a Maros túlsó partján felállított magyar ostromüteget, s azt az ellenség szeme láttára szétromboltá.

³²⁸ *Karl von Blazekovic*: Chronik des k.k. 31. Linien-Infanterie-Regimentes. Wien. 1867. 475-478.

³²⁹ *Jaromir Formanek*: Geschichte des k.k. Infanterie-Regiments Nr. 41. II. Band. Czernowitz. 1887. 386-387.

Az üteg lövegeiből elfoglalt 2 tízfontos tarackot és 3 tizenkét fontos ágyút a hozzájuk tartozó talppal és aljzattal, valamint löszerekkel együtt, s azokat a Maroson keresztül a várba szállította. Az akció során katonái Mikalaka faluba is behatoltak, ahol 10 vödör bort rekviráltak és 50 népfelkelőt foglyul ejtettek. Unukić egy tizenkét fontos ágyúból tüzelt a faluból előretörő magyar osztagokra, ezáltal sikerült őket feltartóztatni, s a már említett ágyúkat a Maroson át a várba szállítani.

Alig tért ide vissza Unukić, még aznap éjszaka (február 8-a és 9-e között) a 61. ezred és a 41. ezred Bohmann alhadnagy vezette önkénteseivel, összesen egy 90 fős csapattal rajtaütött a Maros túloldalán, Ó-Aradnál felállított magyar ütegek egyikén, ahol felrobbantotta a löporkamrát. Ezenkívül a városban több házat felgyújtott azzal a céllal, hogy a várral szemközt lévő épületek leégetésével szabad kilövést biztosítson a várbeli ágyúk számára. Ezen túlmenően akciójával az aradi polgárokon is bosszút akart állni.³³⁰

A február 8-i összecsapásról, s a megelőző napok eseményeiről az **ostromnapló** az alábbiakat jegyezte fel. *Február 5-én* délelőtt 20 ágyúlövést adtak le az erőd ellen anélkül, hogy különösebb kárt okoztak volna. Délután a várból lövésekkel zavarták az ellenség futóárkában dolgozó munkásokat, illetve szétszórta egy a városból (Ó-Arad) Mikalaka felé vonuló gyalogos csapatot. Válaszul az ellenség mintegy fél órán keresztül minden irányból tűz alá vette a várat, melynek során egy ember a falakon könnyebben megsebesült.³³¹

Másnap, *február 6-án* a várbeliek fokozták védelmi munkálataikat a támadási fronton. A földmunka nagyon lassan haladt, mivel a föld két, vagy három láb mélyen fagyott volt. A tüzérség befejezte a szükséges üteg-áthelyezéseket és a löszerek előkészítését. Az ellenség reggel 7 órakor kezdte a tüzelést, amikor 3 külön ágyúlövést adott le az erődre a disznóól melletti ütegből. Délelőtt 11 és 12 óra között ugyaninnen, valamint a Mikalaka melletti két ütegből további 50 ágyúgolyót, kartácsot és srápnelt lőttek ki. Dél és négy óra (délután) között óránként mintegy 20 lövés esett, majd némi szünet után az ellenség egy óra hosszat - esete hattól hétig - lőtte az erődöt. A várban nehézséget okozott, hogy a lámpaolaj és a gyertya szinte teljesen elfogyott. A lakó-kazamaták ajtóit, ablakai elé ugyanis cölöpökből és fagerendákból torlaszt helyeztek, amiért azokban sötétség uralkodott. Az idő ismét hidegre fordult, s a Maros, valamint az erőd árkaiban lévő víz befagyott. A zsigmondházi rét tócsái is megdermedtek, itt az ellenség csak nagyon lassan haladt előre a futóárkok kiépítésével.³³²

³³⁰ August Hofmann von Donnersberg: Geschichte i.m. 192-195.

³³¹ HL. Az aradi erőd ostromnaplója. 191-192.

³³² u.o. 192-193.

Február 7-én az események jelentős fordulatot vettek. Délelőtt 10 órakor az ellenség kiűrtette Új-Aradot és a Maroson keresztül Ó-Aradra vonult, ugyanakkor Mikalaka felől is csapatok masíroztak a városba. A várból egy - 36 gyalogosból és 5 ulánusból álló - felderítő járőrt küldtek ki Unukić főhadnagy vezetésével. Unukićék azonban Kisszentmiklós közelében egy másik - Schwarzenberg-ulánusokból álló - lovas járőrből botlottak. Tőlük tudták meg az öröndes hírt, hogy egy felmentő sereg közeledik az erődhez. Fél óra múlva hivatalosan is megerősítették a Gläser altábornagy vezette, mintegy 10 ezer főt számláló - osztrák és szerb csapatokból álló - hadtest érkezését.

Délután négy óra körül az említett hadtest puskalövés nélkül vonult be Új-Aradra és Kisszentmiklóstra. A főhadiszállást Új-Aradon rendezték be, majd előőrseket küldtek szét a Maros partján mindkét irányban, Szaderlaktól Engelsbrunnig. A hadtest vezérkari főnöke, Sztankovics ezredes rövid látogatást tett az erődben, akit örömrivalgással fogadtak.

A délután folyamán az előőrsek között kézfegyverekből heves lövöldözés kezdődött a Maros partján, melybe hamarosan az ágyúk is bekapcsolódtak. Az ellenség a hídfőnél, a Winkler-féle börtgyárnál és a Halász-utcában lévő ütegeivel támogatta a csatározást. A kölcsönös ágyúzás este 7 óráig tartott, ekkor az ellenség beszüntette a tüzet, az erődből viszont még egy óra hosszat tüzeltek. Az ellenség összességében mintegy 80 darab, különböző kaliberű lövegből származó ágyúgolyót lőtt az erődre, míg a várbeli tüzérek 231 lövést (bomba, gránát, ágyúgolyó és kartács) adtak le a szembenálló félre.

Az erődben este 9 óra után összeült a védelmi haditanács, hogy a másnapra eltervezett akcióról határozzon. A haditerv arra irányult, hogy a várbeliek a Gläser-hadtesttel összefogva 3 irányból támadást indítanak a város ellen, s azt együttesen elfoglalják. A terv kivitelezését megkönnyítette, hogy a Maros szilárdan befagyott és nehéz lövegekkel is járhatóvá vált.³³³

Február 8-án reggel a haditanács határozatát Lepkowsky százados és Deési főhadnagy mérnökhari tisztek vitték Új-Aradra, Gläser altábornagy főhadiszállására. Gläser vonakodott a javaslat elfogadásától, s egy futárt menesztett Temesvárra, hogy kikérje a főparancsnokság instrukcióját. Ugyanakkor megígérte, hogy a vár felmentése érdekében tartósan megszállják Új-Aradot és Kisszentmiklóst. A futárral egy levelet is küldtek Temesvárra, melyben sürgősséggel az alábbi eszközöknek az erődbe juttatását kérték: 2 db. 24 fontos ágyú, 2 db. 7 fontos tarack, tartalék talpatatok, 60 fontos bombák, pénz, világítóeszközök és zab. Egyúttal kilátásba helyezték igényeik további benyújtását is.

³³³ u.o. 193-196.

Miután a futár útnak indult, a két tiszt visszatért az erődbe. A nap során megszemléltek az ellenség elhagyott ostromműveit a Maros innenső oldalán (bal partján): a futóárok - amely érintette a mikalakai 10. sz. üteget és a zsigmondházi rétet - szabálytalanul, rossz anyagból készült, viszont az Új-Arad bejáratánál lévő lövegálcák nagyon erősen és jól lettek lefedtetve. *Új-Arad, Zsigmondháza és Kisszentmiklós házaiban számtalan rohamlétrát, továbbá az ostromláshoz szükséges rőzseköteget találtak, amelyek az ellenség közeli támadási szándékát bizonyították.* Az említett helységeket nem sáncolták el a Bánát felé.

Az előőrsök között már korán reggel élénk tűzpárbaj bontakozott ki a Maros két oldalán, melybe később a lövegek is bekapcsolódtak. Az ellenség nagyon erősen tüzelt a hídfőnél, a Winkler-féle börtárnál és a Mikalakánál elhelyezett ütegeiből. Az erőd ágyúi a II. és III. számú erődfokról leadott lövésekkel kapcsolódtak be a küzdelembe. A heves lövöldözés közel délig tartott, melynek során az ellenség mintegy 500 lövést adott le az erőd ellen. A várbeliek jelentős veszteséget szenvedtek, két tűzér halálosan, egy könnyebben megsebesült; egy tizenkét fontos ágyúnak kettérepedt a csőtorkolata, egy lőszerkamra pedig találatot kapott és a benne tárolt gránátokkal együtt felrobbant. Rombolás keletkezett a védművekben - a külső falakon, mellvédeken és harántgátakban -, de az erőd belsejében, a kolostor kerengőiben is. Ugyanakkor az ellenséges ütegek és Ó-Arad városa is jelentős károkat szenvedtek.

A harc kimenetelében dél körül váratlan fordulat következett be. A várból kilőtt gránátok egyike telibe találta a Winkler-féle börtár közelében felállított honvédegy egység lőszeres kocsiját. A kocsi kigyulladt és a levegőbe repült, s a honvédek között pánik tört ki. A pétervárad határőrezred tisztje, Jovanović őrnagy felismerve az ellenség soraiban támadt zűrzavart, felsőbb utasítás nélkül zászlóaljával átkelt a befagyott Maroson, s elfoglalta a hídfő közelében lévő ütegeket. Negyed óra múltával már szerb nemzeti zászló lengett az ellenséges állásokban. Gläser altábornagy értesülve a rajtaütés sikeréről, további négy zászlóaljat küldött erősítésül. Egy órakor már császári katonákat - határőröket és sorkatonákat - lehetett látni a városban, akik egészen a főtérig nyomultak előre. A katonák több, mint 40 löveget zsákmányoltak és számos foglyot ejtettek, akiket a Maroson keresztül az erődbe kísértek.

Az említett eseményekkel párhuzamosan sikeres akció indult a Mikalakánál lévő két ellenséges üteg hatástalanítására, melyek folyamatos tüzelésükkel sok bosszúságot okoztak. Előbb a I. és VI. számú erődfokokról leadott ágyúlövésekkel hallgatásra kényszerítették az ágyúkat, majd az erődből kiküldött 200 fős gyalogsági különítmény Unukić főhadnagy vezetésével a Maroson átkelve elfoglalta az ütegeket. Az elhagyott

ütegállásokban több halottat és 5 löveget találtak, az életben maradt két tűzér megadta magát. Az egyik löveget a városból kivonuló csapatok ellen irányították, s kartácslövésekkel szétkergették őket. Mielőtt visszatértek volna az erődbe, a Mikalakáról kirendelt munkásokkal szétverették az ütegeket, az ágyúk aljzatait és a kézfegyverekhez való lőporraktárakat pedig felgyújtották. Az esti órákig a megszerzett lövegek közül 2 db. 10 fontos tarackot, további háromnak a talpazatát, s az összes talált löszert az erődbe szállították. Két ágyúcső a Marosba esve elsüllyedt, egy másik pedig az út során visszamaradt.

Nem sokkal délután 3 óra után az erőd helyőrsége újabb fordulatnak lehetett a szemtanúja. Eddig az időpontig az osztrák-szerb csapatok voltak fölényben. A város túlnyomó részét és az ellenséges ütegek többségét elfoglalták, a lövegek egy részét elszállították. A szerb határőr csapatok azonban meggondolatlanul az ellenség üldözése helyett a házak fosztogatásába kezdtek. Egyes félreeső utcákban és át nem vizsgált házakban elrejtőzött honvédek meglepték az óvatlan fosztogatókat, akik között nagy rémület keletkezett. A kitört zűrzavarban újabb és újabb honvédrészlegek bukkantak elő, akik elől a császári katonaság rendezetlen hátrálásba kezdett. Különösen a börgyár közelében lévő árkelési pontnál volt nagy a rendetlenség, ahol a császári csapatokat honvéd csapatrészlegek kergették. Itt a visszavonulás vad meneküléssé fajult. Az ellenség tábori ágyúkat kerített elő, s kartácslövésekkel ritkította a menekülőket. A vereséghez a lakosság árulása is hozzájárult. Azokból a házakból, ahonnan fehér kendőket lengetve üdvözölték a császári katonákat, a kitört zűrzavarban áruló módon - még nők és gyermekek is - a menekülőre lőttek.

A tisztek határozott fellépésének köszönhetően a börgyárral szemben, a Maros túlsó oldalán a menekülő katonákat sikerült rendbe szedni és ismét szilárd harcállást elfoglalni. Az ellenség számos elfoglalt ágyújából csak 8 darabot sikerült sértetlenül, talpazatával együtt elhozni, valamint sok löszert és löszeres kocsit. További 8 ágyút a Marosba süllyesztettek, mivel nem tudták átszállítani a túlsó partra, két ágyút pedig még a városban, a visszavonulás során beszögeztek. Az ellenség a mikalakai ütegekben elfoglalt fegyverekkel együtt 23 löveget, rengeteg löszert veszített, valamint nagyszámú halottat és sebesültet. Több, mint 100 emberük pedig fogságba esett. A veszteség a császári oldalon mintegy 300 halottat, sebesültet és eltűntet számlált, aki között több tiszt is volt. A Leiningen-gyalogezred zászlóalja egymagában 100 embert veszített.

A város feladása után az erődből még két óra hosszat bombázták Ó-Aradot, s a Maros partjánál kisebb előörs-csatározások történtek. Este hét óra után mindkét fél elcsendesedett.

A nap folyamán összesen 432 lövést adtak le az erődből az ellenséges ütegekre és Ó-Aradra.

Az ostromnapló írója a napi események részletezését az ellenség erejének erős eltúlzásával, az alábbiakban zárta le. A hadifoglyoktól és a városból beszerzett hírek szerint a szembenálló sereg az elmúlt hónapban 35.000 embert számlált, s több mint 120 különböző kaliberű ágyúval és jelentős mennyiségű löszrel rendelkezett. Az utóbbiakat Pestnek és Budának a magyarok általi kiürítése után, az ottani löszerraktárakból szerezték be. Az ellenség minden irányban nagy létszámú előőrsöket küldött ki, s csak 15.000 ember maradt Ó-Aradon, illetve február 7-e előtt Új-Aradon. A városban nagy mennyiségű hadi felszerelést, társzerket, hordozható fa gyaloghídat, összerakható létrát, s más egyebeket készítettek össze. Ez arra mutatott, hogy folyó hó (február) 10-én egy erőd elleni általános támadást terveztek indítani.³³⁴

Február 9-én hajnali két óraker a védelmi tanács határozata értelmében egy 100 fős, gyalogságból álló különítmény hagyta el az erődöt. Az Unukić főhadnagy és Bohmann hadnagy vezette egység azzal a céllal kelt át a Maroson, hogy az előző naphoz hasonlóan előkészítsék a felmentő csapatok támadását. Az akcióról jelentést küldtek a hadtestparancsnokságnak Új-Aradra. A katonák a Maros jobb partján a leégett híd és a sóhivatal közötti szakaszon szóródtak szét abban a városrészben, amely többségében faházakból állt. Ágyúkat nem találtak az ütegekben csak egy őrszemet, aki rögtön megadta magát. Mivel a lövegeket nem tudták beszögezni, a még ott található löszereket és aljzatokat tették tönkre, s az ütegállásokat rombolták szét. Ezzel egyidejűleg felgyújtották a söraktár épületét, mivel az erődből való kilátást akadályozta, valamint négy helyen a házakat. Amikor a tűz tovább terjedt, a különítmény rendezett sorokban, a legnagyobb csendben visszavonult az erődbe.

Hajnali négy óraker már öt helyen lángolt az említett városrész, amelyet a III. és IV. számú erődfejről bombákkal lőttek, hogy az oltást hátráltassák. Ezzel egyidejűleg néhány határőr Zsigmondházánál átkelt a Maroson, s több hitvány kunyhót és a disznóolat felgyújtották. Az előőrsök már korán reggel megkezdték a csatározást, melynek támogatására az erődből délelőtt fél 11-ig lőtték a börgyárnál lévő ellenséges hídfőállást, valamint Ó-Aradot. A Gläser-hadtest azonban a várakozás ellenére sem kezdett támadásba.

Délelőtt 11 óraker Gläser egy parlamentert küldött az ellenséghez. König főhadnagy adta át a hadtestparancsnok levelét, melyben Jovanović őrnagy szabadon bocsátásáért az összes

³³⁴ u.o. 196-203.

náluk lévő fogoly átadását helyezte kilátásba. Gaál tábornok válaszelevelében közölte, hogy az említett törzstiszt vélhetően elpusztult a harcokban, mivel csak aranyozott kardszíját találták meg.

A délelőtti folyamán az erődből kiküldött munkásoknak sikerült Mikalakánál a Marosba süllyedt ágyúk közül három darabot kimenteni, s a várba szállítani. Ezzel egyidejűleg a Gläser-hadtest által elfoglalt lövegek közül 5 darabot - 3db. 7 fontos tarackot és 2 db. 12 fontos ágyút - szintén megkaptak a várbeliek. Délelőtti 10 órakor Gläser küldöttje érkezett az erődbe s közölte, hogy a hadtest a nap folyamán visszavonul, csupán egy kisebb megszálló egységet hagy hátra Új-Aradon. A híre az erőd védelmi tanácsa Gläserhez fordulva a következőket kérte: az állomány friss csapatokkal való megerősítését, 10.000 forintot és egy rövid, 7 fontos tarackot. A hadtestparancsnokság csak hosszú megbeszélés után fogadta el a kéréseket, melynek köszönhetően 12 óra után a román bánáti határőrezredből 338 ember vonult az erődbe erősítésként. Ugyanakkor a Schwarzenberg-ulánusok közül egy lövész-részleg elhagyta a várat és a határőrezredhez csatlakozott. A kért tarackot Klein tüzér főhadnagy hozta az erődbe, az elfoglalt löszerek egy részével együtt. Az erőd tüzereje jelentősen megerősödött a nap folyamán beérkezett 11 új löveggel. Déli egy órakor a Gläser-hadtest kivonult Új-Aradról, s a főhadiszállást Dreispitzre tette át. Új-Aradon csak egy gyalogosokból és lovasokból álló 2500 fős egység, valamint egy ágyúüteg maradt vissza.

Délután két órakor a hátramaradó egységhez tartozó határőrök a börgyárral szemben csatározásba kezdtek az ellenséggel anélkül, hogy erre parancsot kaptak volna. Az ellenség előbb kézfegyverekkel, majd a hídfőnél lévő ütegből ágyútűzzel válaszolt, majd a csetepatéba a várbeli ágyúk is bekapcsolódtak. Három órakor a határőrök egy százada átkelt a Maroson, hogy elfoglalja az üteget. Az akció balul ütött ki, mert az ellenség nemcsak visszaverte a határőröket, hanem erőt gyűjtve ellentámadásba lendült. A Maroson átkelve meglepetésszerű rohammal délután négy órára elfoglalták Új-Aradot és Zsigmondházát, s ezzel ismét körülzárták a várat. Az erődből hiába lőtték a határőröket kergető ellenséges csapatokat, a nekik okozott jelentős veszteségek ellenére sem tudták előrenyomulásukat megakadályozni. Este hat órakor hallgattak el ismét a fegyverek. Az erőd hirtelen keletkezett körülzárása miatt többen a várban rekedtek: Klein tüzér-főhadnagy, a Don Miguel ezred távozni készülő egysége, valamint a szállítható betegek, akiket a Merczidorfban újonnan felállított tábori kórházba kellett volna elszállítani. Továbbá hét fuvaros paraszt is a várba szorult, szekereikkel és lovaikkal.

A nap folyamán az erődből összesen 371 lövést adtak le az ellenfél állásaira. A városban az Unukić - különítmény által hajnalban okozott tüzet az ellenség eloltotta, csupán a sóraktár izzott még az esti órákban is.³³⁵

Boczkó Dániel február 10-én tett jelentést Kossuthnak. A február 8-i ütközettel kapcsolatban kiemelte az Asztalos Sándor vezette 29. honvédszászlóalj szerepét az ellenség kiverésében. Asztalos kapitányt hősiességéért Boczkó a csata helyszínén, vagyis a város főterén őrnaggyá léptette elő. Az ellenség másnap (9-én) újabb támadást indított, melyet nemcsak visszavertek, hanem az esti órákban Új-Aradra is átnyomultak és elűzték a megszálló csapatokat. Az ellenség vesztesége Boczkó szerint 500 halott volt, még több sebesült és 130 hadifogoly, közülük többen önként álltak át a magyarokhoz. A magyar sereg vesztesége több mint 40 halott és 80 sebesült volt.

Boczkó szerint Gaál súlyos mulasztásokat követett el. Először azáltal, hogy ellenállás nélkül feladta Új-Aradot. Másodszor: az ellenség Ó-Aradba törésekor parancs „adatott” a visszavonulásra, s ezáltal „Ó-Arad védelme meggyengítettett, sőt Ó-Arad városának az ellenség kezére való jutása céloztatott.” A visszavonulási parancsot Nagy Jenő őrnagy adta ki Gaál nevében, Gaál viszont tagadta a parancs kiadását. „Így Nagy Jenő árulási bűnnel vádolható” - amivel kapcsolatban később „vizsgálat fog tétetni, s a nevezett őrnagy haditanács elé állítandó lesz.” Boczkó szerint Gaál nem képes hadvezérként hivatásának megfelelni, ezért szükséges őt Aradról eltávolítani, s talán a hadügyminisztériumban alkalmazni. Helyére Kiss Pál alezredest javasolta kinevezni, aki Villámi alezredessel együtt képes lenne megfelelni a feladatoknak. (Amint korábban szó volt róla, január végén Damjanich szintén Kiss Pált akarta megbízni a parancsnoksággal.) Gaál nemcsak „gyenge és félénk” ember, de gyanús is, hogy „hazánk szent ügye nemigen fekszik szívében.” Boczkó legutóbbi sorai már súlyos vádat fogalmaztak meg Gaállal szemben.³³⁶

Ó-Arad elfoglalásáról Török Gábor táborellátási kormánybiztos február 9-én Nagyzerinden kelt levelében értesítette Hodossy Miklós Bihar megyei kormánybiztost. Ezzel az volt a célja, hogy reális tájékoztatással megakadályozza a rémhírek elterjedését, melyet az Aradról menekülő polgárok gerjesztettek. Gaál hadsegédjének, Bánhidi Istvánnak a levelére hivatkozva igyekezett Hodossyt megnyugtatni. *Az ellenség ugyan egy időre elfoglalta a város több utcáját, azonban Gaál Miklós tábornok erőyes fellépésének és a csapatok célszerű ellentámadásba rendezésének köszönhetően sikerült a támadókat*

³³⁵ u.o. 204-209.

³³⁶ MOL. H. 2. 1849:4264.

visszaverni. Az ellenségnek tetemes veszteséget okozva a Maroson átkergették őket, s a már elfoglalt ágyúkat is visszaszerezték.³³⁷

Az ó-aradi csata eseményeiről Fischer András, a lugosi nemzetőrség századosa február 11-én számolt be Gaál Miklós tábornoknak. Fischer századával a muníció mellett örködött, s miután azt éjszaka a városon kívülre szállították, február 8-án reggel a Csála-erdőhöz vezényelték a jobbszárny megerősítésére. Az Asztalos Sándor őrnagy vezette 29. zászlóalj, valamint a 30. zászlóalj a Csála-erdőtől Ó-Aradig terjedő Maros vonalat biztosította. A Maros partján heves lövöldözés bontakozott ki a honvédek és a mintegy 2000 lépésnyi távolságra lévő ellenséges katonák között. Fischer századával megérkezve a haszontalan lövöldözés helyett támadásra buzdította a honvédeket. A folyón átkelve üldözőbe vették az ellenfelet, a támadást azonban 4 ellenséges ágyú tüzelése által visszaszorították. Ezzel egyidejűleg tört be az ellenség Ó-Aradra, a jobbszárny bal széle felbomlott, s számos honvéd menekült a Csála-erdő felé. Az itt összegyűlt jelentékeny erőt célszerű lett volna a városban pusztító ellenség ellen vezetni, ezért Fischer a vezérnek tűnő személyt, Asztalos Pált (valójában Sándort) több ízben felszólította a támadásra. Ő azonban ezt visszautasította, mondván: „az lehetetlen többé, mert bizonyos tudomása van, hogy seregeink Ó-Aradot elhagyták és hogy a visszavonulást vagy Mezöhegyesre, vagy Simándra fogja vinni.” Harmadszori felszólítás után Asztalos végre az „eszéhez tért”, s csapatait Ó-Aradra vezette, ahol kitüntette magát a rációk üldözésében. A tétlenül elvesztegetett két órai időt azonban már nem lehetett bepótolni. Fischer szerint amennyiben a csapatok a Maros mellől késedelem nélkül Ó-Aradra sietnek, sikerült volna az ellenséget visszavonulási útjától elvágvá tönkrevetni. Ő maga századával a hátvéd szerepét látta el, s mire a városba érkezett, már csekély ellenállásba ütközött. Mindössze három rácot lőttek le, majd a Maros partjáról tüzeltek az ellenségre. Végül Fischer katonáival az ellenséges kartácslővések elől visszavonult a városba.³³⁸

Gaál később - május 4-én Debrecenben - az alábbiakat fűzte hozzá Fischer András jelentéséhez. Amennyiben Asztalos az ő parancsolata szerint időben a városba érkezik, megakadályozhatta volna a rablást, elvághatta volna az ellenség visszavonulását, s 300 helyett akár 3-4000 hadifogoly eshetett volna a honvédek kezébe. Villámi őrnagy és

³³⁷ u.o. H. 106. 10.d. 237.J. Török Gábor levele Hodossy Miklóshoz. Nagyzerind, 1849. február 9.

³³⁸ u.o. H. 79. 1849:11697. Fischer András helytelenül Asztalos Pálnak nevezi Asztalos Sándor őrnagyot, a 29. honvédzászlóalj parancsnokát.

Szentiványi kapitány zászlóaljai mentették meg a helyzetet, akiket Gaál rendelt vissza. Gaál szerint Asztalos még másnap is részeg volt.³³⁹

A békési szabadcsapat február 7-én érkezett meg Glogovácra Ó- Aradra, ahol tartalékot képezett. Másnap az ellenség betörésekor Mácsára vezényelték őket, de még az éjszaka folyamán vissza kellett indulniuk a városba. Február 9-én szintén tartalékban voltak, majd este és éjszaka előőrsi feladatot láttak el a Maros partján. Köztük volt az orosházi községi jegyző fia, aki később apjának számolt be a csata eseményeiről. A legvéresebb harcok színterei az Úri utca, a piac, a zsidótemplom melletti tér és a Winkler házhoz vezető utca voltak, ahol még a csata másnapján (9-én) este is nagy számban heverték a halottak. Így írt benyomásairól: „...estve pedig egész éjszakára a Maros partjára előőrségbe valánk kirendelve - menetközben a Winkler házhoz tartva a meztelen, legyilkolt holt tetemeken majd át-buktunk, s oly borzasztóan gyomorémelyítőleg heverték kinyújtózva itt kettő, amott három, ismét egyhelyütt 12, hogy az ember hajszála is felállott, még mind akkorig a nagy bombardementek (ágyúzás) miatt nem volt hozzájuthatási idő az eltakarításra.”³⁴⁰

A február 8-i csata közepébe kerültek az aradi ferences rendház derék minorita szerzetesei, akik közül Sujánszky György Euszták naplójában feljegyezte az eseményeket. Az ellenfél előcsapata fél tizenkettő körül a városba törve bevett szokása szerint legelőször a békés polgárokat kezdte rabolni, akik közül vagy kettőt (zsidót) le is gyilkoltak, többeket pedig megsebesítettek. A helyi lakosok között pánik lett úrrá: „Mily félelem s rettegés lép meg a város lakóit, itt feljegyezni nem lehet. Lehetett látni a futkosó gyermekekkel kétségbeeső anyákat, erőtlen aggokat, és lepedőkben hurcolt betegeket, szóval rendkívüli zavart.” - írta a naplóban. A ferences barátok a rendház ebédlőjében gyülekeztek halálra szántan, amikor 25 rác rabló szuronyt szegezve rontott be hozzájuk. Egyikük azt tudakolta, hogy magyarok-e, vagy németek? A németül adott válasz, s a pincéből egy szemfüles kádárlegény által felhozott bor azonban megnyugtatta a betolakodókat. Még így is kár ért egyeseket, a sekrestyést kirabolták, egyik társuktól pedig az óráját és csizmáját vették el. Az utóbbit főbe is lőtték volna, ha nem mutatja nekik az oldalán csüngő keresztjét és előttük térdelve élete fenntartásáért nem könyörög. Délután negyed négy körül a Földváry, Schatzberg és Asztalos vezette honvédek kiszorították az ellenséget, akik közül ötszázan holtan maradtak a csatatéren, s a Bánhidya házba menekültek - mintegy 200 fő - pedig

³³⁹ HL. Personalia. I.ü.

³⁴⁰ Békés megyei dokumentumok. 225.sz. 373-374.

fogságba estek. A Marosra futó utcák torlaszain az egymáson heverő holttestek miatt járni is alig lehetett. A magyar katonák éjjel az utcákon rakott tábori tűz mellett virrasztottak, a Maros partján azonban csak gyenge őrséget hagytak. A várból kilopódzó ellenség ezt kihasználva, éjjeli 3 óra tájban felgyújtotta a sóraktárt.

A kolostor is károkat szenvedett, amelybe egy a rácok által kilőtt gránát, illetve rakéta talált be, s másnap (9-én) pedig két 60 fontos bomba. Február 9-én hajnali öt órakor a ferences barátok vagyonukat a pincébe rejtve elhagyták a várost, tartva az előző napon megvert ellenség visszatérésétől és bosszúszomjától. Hazaszeretetükről így vallott a krónikás: „E hó (február) lefolyta alatt s mióta a vár bezárattott, kolostorunk minden rendű és rangúakat nemcsak éjjeli szállás- de asztallal is ellátott. Vendégeink között számos nevezetességek (voltak), kikről meggyőződve hiszem, hogy az aradi minoriták vendégszeretetét, s honfiúi buzgalmukat még utódaik előtt is méltányolva emlegetendik.”³⁴¹

Békés vármegye székhelyén, Gyulán aggasztó hírek keltek szárnyra az ellenséggel való összezapásról és földijeik sorsáról. A Védbizottmány ezért Aradra küldte Ambrus Lajos gyulai szolgabíró, hogy tájékozzódjon a történet felől. Ambrus február 10-én számolt be megbízóinak. Boczkó kormánybiztostól úgy értesült, hogy Aradot egy 8000 fős ellenséges sereg támadta meg, nagyrészt rác pórok és szerbek, kevés számú Rukavina s Leiningen katonaság fedezése mellett. Ambrus jelentése szerint Boczkó meglehetősen alábecsülte az ellenségnek mind számbeli erejét, mind pedig minőségi összetételét.³⁴²

Boczkó kormánybiztos, aki Békés megyei születésű volt, szintén tudósította a Védbizottmányt. Február 9-én délután 1 órakor Új-Arad még az ellenség kezén volt, bár sikerült a Maroson való áttörésüket visszaverni. Az előző napi ütközet során a békési nemzetőrök közül két fő esett el, többen pedig megsebesültek. Az ellenség jelentős, míg a magyarok csapatok csekély veszteségeket szenvedtek. A Leiningen és Rukavina - ezredektől 40 katona fegyveresen átszökött a magyar sereghez.³⁴³

Február 9-én az esti órákban Új-Aradról is kiverték az ellenséget, de 10-én a magyar csapatok újból visszahúzódtak Ó-Aradra, “nehogy idő enyhültével a Maros jege megindulván, elzárattassanak.” Megjegyzendő, hogy Gaált éppen ez a megfontolás - tehát Új-Arad feladása a jégzajlás és az ottrekedés veszélye miatt - vezette február 7-én. Boczkó emiatt marasztalta el Gaált Kossuthnál. Érdekes módon Új-Arad ugyanezen okból történő

³⁴¹ *Sujánszky György Euszták: Az aradi rendház naplója (1847-1851). Sajtó alá rendezte: Zakar Péter. Bp. 2007. 48-51.*

³⁴² *Oláh Gy.: Békés i.m. 263-265.*

³⁴³ BML. IV. B. 103. (Békés vármegye Védbizottmánya iratai.) 1849:118.

február 10-i feladásával Boczkó már maga is egyetértett, amint ezt a gyulai Védbizottmányhoz írott levele tanúsítja.³⁴⁴

A Békés megyei Védbizottmány a menekülőktől érkező szomorú hírek hatására már a megye védelméről tanácskozott, amikor február 9-én reggel értesült a kedvező fordulatról, Ó-Arad visszafoglalásáról. Ugyanakkor elrendelte a községeknek, hogy a „szállongó” (elmenekült) honvédek és szabadcsapatbelieket irányítsák Gyulára, ahonnan visszatérhetnek zászlóaljaikhoz.³⁴⁵

A Védbizottság február 14-i ülésén ismertette Boczkó levelét a február 9-i eseményekről. Az ellenség kiszorított Új-Aradról, ahonnan 40-50 szekér sebesültet vitt magával távozóban. Az ellenfél sebesülteken kívüli vesztesége Ó- és Új-Aradon 500 halottat számlált, akik között 4 tiszt volt. Fogságba 156 fő esett, közülük 2 fő viselt tisztit rangot.³⁴⁶

Az aradi eseményekről Okolitsny István, a békési nemzetőrzászlóalj parancsnoka is jelentést tett a gyulai Védbizottmánynak. Beszámolt róla, hogy február 13-án délelőtt az ellenség rövid időre ismét megszállta Új-Aradot, s nagy tömegű muníciót juttatott a várba. A szekérkaravánt fedező csapatok állást foglaltak a Maros partján, s hamarosan tűzpárbaj bontakozott ki a szembenálló felek között. Gaál a helyszínen, személyesen irányította a védelmet. A délutáni órákban a Maros jegén átnyomuló honvédek kiszorították az ellenséget Új-Aradról, de a jég olvadásától tartva visszahúzódtak Ó-Aradra.³⁴⁷

Az **ostromnapló** az alábbiakban jegyezte le a február 10-e és 13-a közötti eseményeket.

Február 10-én a várban éjjel-nappal dolgoztak, hogy kijavítsák a mellvédeket és harántgátakat. Ehhez felhasználták az ellenség Új-Aradon és Zsigmondházán talált sánckosarait. Az éjszaka és a nappal nyugodtan telt el, semmilyen ellenséges akció nem történt. A várból csapatmozgást lehetett megfigyelni Új-Arad és Ó-Arad között, melyet az erődből kilőtt 13 db. 18 fontos ágyúgolyóval és kartáccsal, valamint 7 db. 10 fontos gránáttal igyekeztek megzavarni. Úgy tűnt, hogy az ellenség csak kisebb egységekkel tartotta megszállva Új-Aradot. A nap folyamán Gormann főhadnagy érkezett Gläser altábornagy főhadiszállásáról az erődbe azzal a hírrel, hogy hamarosan elindul Temesvárról egy muníciót tartalmazó szállítmány.³⁴⁸

³⁴⁴ Oláh Gy.: Békés i.m. 263-265.

³⁴⁵ BML. IV.B. 103. a.I. 72. A Védbizottmány 1849. február 9-i ülésének jegyzőkönyve.

³⁴⁶ u.o. 101-102. A Védbizottmány 1849. február 14-i ülésének jegyzőkönyve.

³⁴⁷ Oláh Gy.: Békés i.m. 272. illetve *Margitfalvi Margitay G.*: Aradi i.m. 72-74.

³⁴⁸ HL. Az aradi erőd ostromnaplója. 209-210.

Február 11-én az esős és viharos időjárás ellenére folytatták az erődítési munkálatokat, s faljavítást végeztek a lakó-kazamatákon. Az ellenségtől zsákmányolt 11 löveget elhelyezték a megfelelő falszakaszok járórészein. Gormann főhadnagy a február 9-én visszamaradt Klein tüzér-főhadnaggal együtt kilovagolt az erődből, s a főhadiszállás felé vették útjukat. Egy Mikalakáról előtörő ellenséges lovascsapat a Maroson átkelve üldözőbe vette őket, de a III. számú erődfokról a 18 fontos ágyúból kilőtt 3 ágyúgolyóval sikerült szétkergetni őket.³⁴⁹

Február 12-én a várból több ágyúlövést adtak le egy Új-Aradról Ó-Aradra masírozó csapatra, valamint a leégett sóraktár melletti ütegnél gyülekező honvédeket zavarták szét. Délután Dörner főhadnagy érkezett a főhadiszállásról az erődbe. Közölte, hogy megérkezett Dreispitzre a temesvári csapategység, amely holnap reggel 6 órára várható Új-Aradra.³⁵⁰

Február 13-án reggel 6 órától az erőd összes lövege készenlétkben állt a temesvári csapategység bevonulásának fedezésére. Tíz órakor a Gläser-hadtestől kivezényelt egységek kardcsapás nélkül elfoglalták Új-Aradot, melyet a magyarok előzőleg kiürítettek. Röviddel Új-Arad megszállása után a Temesvárról kiküldött, hadfelszerelést szállító transzport is megérkezett. A 200 szekérből álló karavánt egy erős különítmény kísérete az erődbe, báró Mengen vezérőrnagy vezetésével. Az utánpótlás a következőket tartalmazta: lőpor, lőszer, tartalék talpazatok, lenvász, ólom, viasz és más egyéb tüzérségi eszközök. A munícióval együtt érkezett az erődbe a Schwarzenberg-ulánusok, valamint a Leiningen- és a Rukavina - féle gyalogsági ezredek egy-egy osztaga, hogy leváltsák az erőd fáradt egységeit. A tüzérségi anyag átadása után a különítmény visszavonult az üres szekerekkel. Velük tartottak a leváltott egységek és a Don Miguel gyalogezred egy osztaga, összesen 108 fő. Az elvonuló katonák magukkal vitték az erődből a hadifoglyokat (35 fő) és 88 beteget, az utóbbiakat a hadtest tábori kórházába szállították át.

Délután 4 órára hagyta el a különítmény Új-Aradot, s hamarosan ezután lövöldözés kezdődött a visszavonulást fedező Rukavina-osztag és a házból előmerészkedő honvédek között. A katonák egy része az erődbe menekült, mások arra törekedtek, hogy

³⁴⁹ u.o. 210.

³⁵⁰ u.o. 210-211.

elérjék a külső területeket. Közülük többen meghaltak a tűzharcban, vagy fogságba estek, őket Ó-Aradra vitték. Néhány csomagszállító szekér is a magyarok kezébe került.³⁵¹

A február 8-i események nemcsak Gaál helyzetét rendítették meg, hanem Kornis Károly aradi rendőrbiztosét is. Kornist, amint ezt a február 17-én Madarász Lászlóhoz, a Rendőri és Postaosztály vezetőjéhez írott levele mutatja, a február 8-i eseményekkel kapcsolatban szintén Debrecenbe rendelték és felfüggesztették állásából. Február 14-én azonban ismét visszahelyezték Aradra.³⁵²

Az említett levél nem utal rá, miért és ki emelt panaszt működése ellen. Lehetséges, hogy Gaál, mindenesetre Kornis a keserű önsajnálát hangján magát „félénknek bélyegzett”, „kompromittált”, „bukott” embernek nevezte levelében, holott őt a hazája iránti „cselekvő buzgalma” vezette. Érintőleg utalt a február 8-i ütközet néhány mozzanatára. Gaált elmarasztalta, amiért a sereggel együtt ő is „elfutott” a városból. Megemlítette, hogy 5 ágyú elveszett (az Unukić által zsákmányoltak lehettek), melyeket az ellenségtől elfoglalt 6 darab kisebb kaliberű, csajkás ágyúkkal pótoltak, egy ágyú (más forrás szerint kettő) pedig a Marosba esett. Az ellenség a harcok során mintegy 400 halottat veszített. Megemlítette, hogy sajnálatos módon az aradi rác vezetők között akadtak olyanok, akik a fosztogató császári katonákat a magyar házakba vezették, sőt néhány nyugdíjas császári tiszt egyenruhát öltött és együttműködött az ellenséggel. A környező oláh községek papjai pedig olyan rémhíreket terjesztettek, hogy a magyarok „kálvinista királyt” akarnak, s az oláhokat is kálvinistákká akarják tenni. Levele írásakor (február 17-én) az ellenség Dreispitznél sáncolni kezdett, ezért Gaál kérésére két kémeket küldött oda, állásaik kifürkészésére. Kornis végül szózárta tette, hogy a honvédek az aradi polgárok kárára pincefeltöréseket, tolvajlásokat is elkövettek.³⁵³

A polgárok érdekében fordult az Aradi Védbizottmány az OHB-hoz február 17-én írott kérelmében. Ebben előadta, hogy a már öt hónapja tartó ostromállapot a lakosság teljes kimerültségét eredményezte a táborellátási terhek és a város lövetése következtében. Különösen a február 8-i harcok okoztak súlyos károkat. Ekkor a várost egyszerre két irányból - Új-Arad és a vár felől - vették ágyútűz alá, s az ellenség visszaszorítása után is folytatták a várból a bombázást. Ehhez járult még a várost átmenetileg elfoglaló katonák rablása és gyilkolása.

³⁵¹ u.o. 211-213.

³⁵² MOL. H. 95. 30. kútfő. 133. sz.

³⁵³ u.o. 1. kútfő 143. sz. 317-318.

A harcok során a legtöbb ház súlyosan megrongálódott, közülük sok teljesen lakhatatlanná vált, s így azok a polgárok, akik eddig egyedül házuk bérbeadásából éltek, most koldusbotra jutottak. A tönkrement polgárok számára a védbizottmány állami segély kiutalását kérte. Az OHB február 24-i válaszában kilátásba helyezte a segély folyósítását, de kérte a földönfutóvá vált lakosok jegyzékének a felküldését.³⁵⁴

A Közlöny című lapban megjelent tábornoki jelentés (Gaál) szerint az aradi polgárok a február 8-i csata alkalmával „előre” (idejekorán) kifutottak a városból, ami által fejtelenséget és zűrzavart idéztek elő. Az Aradi Védbizottmány február 18-án Kossuthhoz írott levelében cáfolta a polgárookra „homályt vető” állítást rámutatva, hogy csak a katonaság meghátrálása után, az ellenség rablásától és gyilkolásától megrettenve, s a katonaság közé vegyülve menekültek el a polgárok. Akadtak azonban olyanok is, akik a városban maradva felvették a harcot az ellenséggel és így szerepet játszottak a győzelem kivívásában. Az elszenvedett viszontagságok ellenére „a polgárság minden kára mellett, hazafias szellemében tovább szilárdul” - jelentette Hajka elnök Kossuthnak.³⁵⁵

Gaál a történet hatására február 10-én a hadügyminisztériumnál felmentését kérte az aradi ostromsereg parancsnoksága alól. Mészáros Lázár hadügyminiszter február 25-i válaszában felmentette beosztásából Gaált, s a vezetést át kellett adnia Kiss Pál alezredesnek, mihamarabb Adra érkezik. Utasította, hogy a parancsnokság átadása után induljon Debrecenbe, ahol az Arad körül történetek bíróilag megvizsgálva lesznek. Gaál teljes elbocsátása kérdésében pedig majd az OHB fog dönteni.³⁵⁶ Kossuth Boczkó Dániel február 10-i jelentése után felfüggesztette Gaált az ostromsereg vezérletéből, s egyúttal Debrecenbe rendelte, hogy tisztázza magát. Erről Boczkó Dánielt február 26-i levelében tájékoztatta s egyben utasította, hogy a kiküldött vizsgálóbizottságnak mindenben a segítségére legyen. Kilátásba helyezte, ha a vizsgálat árlást állapít meg, Gaál vegyes törvényszék előtt, ha csupán mulasztást, úgy katonai törvényszék előtt felel tetteiért.³⁵⁷

Gaál utódja megérkezéseig tovább rendelkezett az aradi vár ostromával kapcsolatban.

Február 20-án az aradi ostromsereg hadrendje alatt az alábbi volt:

- a sereg parancsnoka Gaál Miklós vezérezredes
- a IX. hadtesthez (hadosztály) tartoztak Villámi Ferenc ezredes parancsnoksága alatt a 29., 30. és 38. honvédszászlóaljak egyenként 6 századdal, a békési

³⁵⁴ MOL. H. 2. 1849:2452.

³⁵⁵ u.o. 1849:2456.

³⁵⁶ HL. Aradi hadbíróság. 113/11. doboz 2/363. sz. 439-442. folio. Mészáros levelében utalt arra, hogy Gaál elbocsátási kérelmét 1849. február 10-én “megújította”. Gaál vélhetően már előzőleg is kérthette elbocsátását.

³⁵⁷ KLÖM. XIV. 549-550.

nemzetőrszázlój 6 százada, a Lehel-huszárok 3 százada, a békési nemzetőrök egy lovasszázada, egy század aknász és egy 12 fontos üteg 6 ágyúval

- a X. hadtesthez (hadosztály) Nagy Jenő ezredes parancsnoksága alatt az 58. és 59. honvédszázlójak 6-6 századdal, a lugosi nemzetőrök egy százada, a kikindai nemzetőrök egy százada, az aradi nemzetőrök egy százada, a Hunyadi-huszárok 2 százada, az Alexander-huszárok egy százada, a csongrádi-csanádi nemzetőrök egy lovasszázada és egy 12 fontos üteg 6 löveggel.³⁵⁸

Gaál február 19-én kéréssel fordult Török Gábor kormánybiztoshoz, hogy a helybeli révészeket és komposokat, akik már gyakorta tettek hasznos szolgálatot a hazának, továbbra is szerződés mellett alkalmazza.

Kérte Törököt, hogy azokat a hajókat, amelyeket az ősz folyamán Szegedre küldtek, a Maros jegének elvonulta után késedelem nélkül huzattassa fel Aradra.³⁵⁹

Február 20-án Török Gábor kormánybiztos az aradi tábor ágyús-lovainak kiegészítését kérte a hadügyminisztériumtól. Indoklásában előadta, hogy az ellenség február 8-i betörésekor a fogatoslovak hiánya miatt került a mikalakai ágyútelep öt lövege az ellenség kezébe, melyeket aztán a várba vittek. Február 12-én pedig, mikor az ellenség a várost újabb megrohanással fenyegette, a menekülni igyekvő lakosság lovait vették el, hogy az ágyúkat megmentse. Ez azonban a polgárokkal szemben elkövetett visszaélés volt, amiért Török Gábor kérte, hogy a tavaszi munkák beköszöntéig a mezőhegyesi állami ménesből egészítsék ki a hiányzó lovakat.³⁶⁰ A hadügyminisztérium február 26-i válaszában a hiányzó lovak helybeli megvásárlására utasította a kormánybiztos.³⁶¹

A vár védői és az ostromsereg között a kölcsönös ágyúzás kisebb szünetekkel február második felében is folytatódott. A jégmentessé vált Maros két oldalán pedig az előőrsek lövöldöztek egymásra.³⁶² Eközben Ó-Aradot ismét súlyos károk érték. Az Aradi Védbizottmány arról számolt be az OHB-nak, hogy február 26-án éjjel a városra két órán keresztül zúdított gránát és bombázapor következtében újabb házak váltak lakhatatlanná.³⁶³ Február 28-án a változatosság kedvéért a délutáni órákban ágyúzták a várost, s a „várból

³⁵⁸ HL. Personalia. 1.t. A hadtest (corps) helyett hadosztály értendő, hiszen az aradi ostromsereg egy hadtest (V.) volt.

³⁵⁹ MOL. H. 112. 4. doboz Gaál Miklós levele Török Gábor kormánybiztoshoz. Ó-Arad, 1849. február 19.

³⁶⁰ u.o. Török Gábor levele a hadügyminiszterhez. Arad, 1849. február 20.

³⁶¹ u.o. A hadügyminisztérium pótlóvázási osztályának levele Török Gáborhoz. Debrecen, 1849. február 26.

³⁶² *Margitfalvi Margitay G.*: Aradi i.m. 74.

³⁶³ MOL. H. 2. 1849:2857.

mind gyakrabban történő bombáztatás napról-napra súlyosabb károkat okoz” - jelentette Hajka elnök az OHB-nak.³⁶⁴

Az ostromsereg parancsnoka azonban ekkor már nem tartózkodott Aradon, hanem Debrecenbe indult, hogy tisztázza magát. Gaál Miklóst február 26-án este 10 órakor zeneszóval búcsúztatták el az aradi polgárok, akik tehetségét és jóakarátát még szerencsétlenségében is elismerték.³⁶⁵ Az ellenség ismertetett február 7-i és 8-i hadművelete következtében - mivel a várat több hónapra való élelemmel és munícióval látta el - az ostrom elhúzódónak ígérkezett. Az aradi ostromsereg élére Kiss Pál alezredes állították - február 26-i megérkezéséig Villámi alezredes helyettesítette, - akitől március végén Vécsey Károly tábornok vette át a parancsnokságot.³⁶⁶

Vécsey június 27-én megadásra kényszerítette Arad császári várőrségét.³⁶⁷

A február 8-i események miatt nemcsak Gaál ellen rendelték el vizsgálatot, hanem egyes nyugdíjas tisztek - Mozer, Dell Orto és Vazora - ellen is, akik Kornis Károly aradi rendőrbiztos állítása szerint együttműködtek a városra törő ellenséggel. Madarász László a Rendőri és Postaosztály vezetője Boczkó kormánybiztoshoz írott február 22-i levelében szigorú vizsgálat lefolytatását kérte a fent nevezett nyugdíjas tisztek ügyében.³⁶⁸ Boczkó március 11-én rendelte el a vizsgálatot, melyet az Inczedy László alezredes (mint elnök) és Illyés István főhadnagy (hadbíró) vezette vizsgálóbizottság folytatott le Ó-Aradon, március 16-án. A bizottság Mozer János nyugalmazott ezredes és Dell Orto János nyugalmazott százados mint vádlottak, valamint mások meghallgatása után alkotott véleményt.³⁶⁹ Jelentését március 20-án tette meg Boczkó Dániel kormánybiztosnak. A bizottság Mozer, Spischak és Tige nyugdíjas tiszteket felmentette a vádak alól, mivel a tanúk egybehangzó vallomása szerint „az ellenséget nem vezették, sem veleket kezelt nem szorítottak.”

³⁶⁴ u.o. 1849:2858. Az Aradi Védbizottmány 1848. szeptember végén alakult meg a város védelmét szolgáló intézkedések megtételére, a közgyűlést helyettesítve, annak hatalmával felruházottan. Az elnökből (Hajka Demeter), alelnökből, 7 tagból és 2 jegyzőből álló bizottmány az események kényszere folytán szinte éjjel-nappal ülésezett és intézkedett. Lásd: MOL. H. 2. 1849:2743. Hajka elnök kérelme állami rapidij folyósítására.

³⁶⁵ Lakatos O.: Arad i.m. 181. illetve Márki S.: Aradvármegye i.m. 579.

³⁶⁶ Márki S.: Aradvármegye i.m. 579. Továbbá: Horváth M.: Magyarország i.m. 295., KLÖM. XIV. 550., Hermann Róbert szerint Kiss Pál február 20-án érkezett Aradra és március 17-ig látta el az V. hadtest (aradi ostromsereg) parancsnokságát. Lásd: Hermann R.: Kossuth i.m. 101. Csikány Tamás szerint Kisst február 26-án nevezték ki az aradi ostromsereg parancsnokává. Lásd: Csikány T.: Arad i.m. 140.

³⁶⁷ Bona G.: Tábornokok i.m. 330.

³⁶⁸ MOL. H. 95. 1. kűtfő. 143.sz. 319.

³⁶⁹ u.o. 301-302. Mozer találkozott Új-Aradon Mengen vezérőrnaggyal, egykori bajtársával és Gläser altábornaggyal. Tőlük védőőrséget kért Ó-Aradon lévő vagyona biztosításához.

Ártatlannak találta Dell Orto és Vazora nyugdíjas tiszteket is, mivel ők február 8-án ki sem mozdultak a városba, hanem egész nap a szállásukon tartózkodtak.³⁷⁰

Boczkó a bizottság jelentését március 28-án küldte el az OHB-hoz, melyet az OHB április 2-án küldött tovább Madarász Lászlónak.³⁷¹

Perczel Mór tábornok, a IV. hadtest parancsnoka 1849. március közepén megbízást kapott a Délvidék visszafoglalására. A délvidéki hadjárat egyik fontos célja a pétervárad-i erőd felszabadítása volt. Ez annál inkább sürgetőnek bizonyult, mert a vár védelmének morális összeomlásától lehetett tartani. Perczel március 27-én érkezett meg Péterváradra, ahol nagy megkönnyebbüléssel fogadták.³⁷²

Az erődbe bevonuló Perczel szinte az erőd teljes tisztikarát, köztük Csuha Antal várparancsnokot is felmentette, aki helyett öccsét, Perczel Miklóst bízta meg a parancsnoksággal. Csuha március 29-én - betegségére hivatkozva - maga is kérte felmentését a várparancsnokság alól. Mészáros április 5-én továbbította a kérést Kossuthnak, s arra hivatkozva, hogy Gaál Miklós vezérőrnagyon kívül senkit nem ismer, „ki tudományos képzettsége- és ismereteinél fogva e hivatásnak jobban megfelelhette”, az ő kinevezését pártolta.³⁷³

Gaál említett megbízására nem került sor, hiszen ekkor már Debrecenben várta a február 8-i események miatt ellene lefolytatott vizsgálat eredményét.

³⁷⁰ u.o. 313.

³⁷¹ u.o. 315.

³⁷² A forradalom és szabadságharc képes története. 314.

³⁷³ Hermann R.: Kossuth i.m. 93.

4. Vizsgálat és felmentés

(1849. március - április)

Kossuth, amint azt Boczkó Dánielhez írott levelében is jelezte, február 27-én Inczédy László alezredest és Illyés István főhadnagy hadbírókat rendelte ki Aradra a történetek megvizsgálására.³⁷⁴ Az Ó-Aradon megalakult vegyes összetételű (katonai és polgári) vizsgáló bizottmány, Inczédy elnökletével március 7-én kezdte meg a tanúk kihallgatását, s azt március 21-én fejezte be. A két hét során összesen 44 személyt hallgattak ki, többek között az összes törzstisztet, néhány közvitét és polgári személyt is. A kihallgatást az ellentmondó vallomások miatt néhány személynél meg kellett ismételni. Gaál Miklós tábornokot, valamint segédeit, Gál (Gaál) Endre és Bánhidi István századosokat távollétük miatt nem tudták kihallgatni. A bizottmány megfeszített munkával reggeltől estig ülésezett.³⁷⁵ Közben Inczédy március 12-én levelet intézett a hadügyminisztériumhoz. Ebben elmondta, hogy Boczkó kormánybiztos több személy - nyugdíjas katonatisztek - kihallgatására utasította, akivel közölte, hogy erre majd a vizsgálat befejezése után kerít sort. Kifejezte reményét, hogy a vizsgálatot néhány nap elmúltával befejezheti.³⁷⁶ A bizottmány március 21-én fogalmazta meg jelentését a hadügyminisztériumnak. A vizsgálat során a következőket állapította meg.

Gaál a törzstisztek egybehangzó véleménye szerint nem adott ki utasítást az ostrom megszüntetésére. (Tehát nem vádolható árulással!) Gaál február 5-én ment át irodájával Új-Aradról Ó-Aradra. Másnap február 6-án Villámi Ferenc és Nagy Jenő alezredekkel tanácskozást tartottak, ahol elhatározták Új-Arad feladását, s az ostromzár feloldását. Döntésüket a következő indokok alapján hozták: - az ellenség nagy erővel, mintegy 12 ezer emberrel és 3 vagy 4 üteg ágyúval közeledett, s egy esetleges vereség esetén, mivel a Maros jege olvadásban volt, a bal parti sereg megsemmisült volna; - az Új-Aradon lévő 9 ágyúból csak hatot lehetett az ellenség ellen felhasználni, mert három a vár ostromlására lett beállítva; - a Maros jegének felolvadása esetén megszűnt volna az Ó-Aradról érkező élelmezés; - az ó-aradi helyőrségből 9 század csak kaszával volt felfegyverezve, s ezt a gyenge erőt a Maros valamely pontján áttörő ellenség könnyen megverhette volna, akiknek a jégolvadás miatt a túlsáron (Új-Aradon) lévő bajtársaik sem tudtak volna segíteni. Az

³⁷⁴ MOL. H. 75. 1849:15141. Az Ó-Aradi Bizottmány vizsgálatának jegyzőkönyve és jelentése is hivatkozik a kirendelésre.

³⁷⁵ u.o. Az Ó-Aradi Bizottmány vizsgálatának jegyzőkönyve. Ó-Arad, 1849. március 7-21.

³⁷⁶ u.o. Inczédy alezredes levele a hadügyminisztériumhoz. Ó-Arad, 1849. március 12.

ismertetett okoknál fogva az ágyúk és a lovasság 6-án éjjel, a gyalogság pedig 7-én, déli 12 óra tájkán vonult át Ó-Aradra.

Február 8-án a sereg felállítása a következő volt. A Csála-erdőnél a *jobbszárnyon* foglalt helyet a 29. zászlóaljából 4 század, a 30. zászlóaljából 2 század, a 11. zászlóaljából egy század, s a Maros új hídjánál összesen 4 ágyú állott.

A *centrumot* Ó-Arad városa képezte. Itt állomásozott a 30. zászlóaljából 4 század, az 58. zászlóalj, továbbá a békési és csanádi nemzetőrök. A 8., 9. és 10. számú ostromtelepeken álló ágyúk fedezetét 2 század és az előőrsök látták el. A városközpontban a Winkler-háznál 3 ágyú állt.

A *balszárnyon* Mikalákán állomásozott a 38. és 59. zászlóalj, s a Mikalaka melletti ostromtelepen az 5 ágyú fedezetét egy század látta el. A balszárnyon távolabb, Paulison, a 29. zászlóalj egy osztálya állt.

A bizottság megállapította, hogy összehangolt védelmi terv nem készült, s haditanács sem tartott. Az ellenséges támadás február 8-án reggel fél 7 körül kezdődött. Gaál tábornok fél 12-ig a szállásán tartózkodott, ahonnan egy ízben, reggel 9 óra körül távozott el, de hamarosan visszatért, s parancsot adott a Pécskán (azaz a jobbszárnytól távolabb) lévő erők visszarendelésére. Ezután Villámi alezredest hívatta magához értekezés végett, akivel azonban már nem találkozhatott, mivel 11 és 12 óra között felkereste Nagy Jenő alezredest, aki jelentette az ellenség betörését. Erre Gaál kocsira ült, s feleségét egy darabon elkísérte. Majd lóra pattant, s a városon kívüli ágyútányához ment. Itt találkozott Boczkó Dániel kormánybiztossal, aki e szavakkal fogadta: „Hogyan fog ön, tábornok úr, felelni az Isten és hazája előtt, hogy Arad városát elhagyta?”. Mire a tábornok ezt felelte: „De hol van az én hadseregem?”

A menekülő csapatokat Boczkó és Gaál megállították, s Földvári, Kovács és Schatzberg századosok vezénylete alatt a városba újból visszaküldték. Később, délután 3 óra tájban megérkezett Asztalos Sándor őrnagy, akivel Boczkó kormánybiztos visszament a városba, Gaál tábornok pedig a városon kívül az ágyútányánál maradt. Közben négy órakor Villámi alezredest, Kölgen Ferenc és Szentiványi Kázmér őrnagyok is beérkeztek csapataikkal. Mivel Gaál tábornok még mindig a városon kívül, az ágyútányánál volt, ezért Boczkó kormánybiztos Villámi alezredest bízta meg az ideiglenes parancsnoksággal. Este 10 órakor Gaál már ismét a városban volt, s a fent említett tiszteket magához hívatta tanácskozás végett.

A vizsgálati jelentés idézett a fontosabb vallomásokból is. Boros Ignác őrnagy elmondta, hogy a visszavonulási parancsot előbb egy ismeretlen tisztől, majd Nagy Jenő alezredestől

hallotta meg. Nagy utasította, hogy a szállingózó embereket összeszedve, velük és az ágyúkkal Battonyára vonuljon. Asztalos Sándor, a 29. zászlóalj őrnagya a jobbszárny - a Csála-erdőtől Ó-Aradig terjedő Maros-vonal - védelmezésével bízott meg. Miután az ellenség Ó-Aradnál áttört, a városba ment és zászlóval a kezében támadt az ellenségre. Okolitsny István a békési szabadsapat őrnagya a városban volt, majd a Nagy Jenő alezredestől kapott parancs értelmében Battonya felé vonult. Tóth Endre a várost védő 58. zászlóalj őrnagya egy lovas honvédtől értesült a visszavonulási parancsról, s azután Simánd felé vonult.

Nagy Jenő alezredes - a csata napján tér- vagy helyőrségparancsnok - két századdal a piacon állt fél 12-ig, amikor a lőszeres szekér felrobbant. Ekkor Gaál tábornokhoz ment, akitől - állítása szerint - a következő visszavonulási parancsot kapta: „Vezesse a visszavonulást Battonya felé”. Ezután Gaáltól eltávozott az ágyúkat fedező 5. századhoz, akiknek visszavonulást parancsolt, s az ágyúkat pedig, mivel lovak nem voltak, beszögeztette. Mikor innen is eltávozott, találkozott Villámi alezreddessel, akinek továbbadta a visszavonulási parancsot. A simándi úton Okolitsny, Tóth és Boros őrnagyokkal közölte ugyanezt. Másnap 9-én, 10 óra tájban Gaál tábornok parancsára tért vissza Ó-Aradra. Szergel János, Gaál iktatója az alábbirol számolt be. Mikor Gaál a minisztériumhoz intézett jelentését olvasta fel arról, hogy Ó-Aradot egészen az utolsó emberig védelmezni fogja, Nagy Jenő nevetve a következőket fűzte hozzá a belső irodában: „Az öregúr elgondolása, védeni Aradot az utolsó emberig. Mit tartozik énreám Arad és az elképzelés.” Villámi Ferenc alezredes, a balszárny parancsnoka Mikalákán tartózkodott. Dél felé parancsot kapott Gaáltól, hogy sürgős értekezés végett siessen Ó-Aradra. Útközben találkozott Nagy Jenő alezreddessel, aki elújságolta, hogy az ellenség a várost elfoglalta, s parancsot kapott visszavonulni Battonyára. Ezután Villámi alezredes csapataihoz visszatérve Simánd felé akart vonulni, azonban futár érkezett a parancssal, hogy induljon Ó-Aradra. Ide délután 4 óra tájban érkezett meg, de ekkorra az ellenséget már visszaverték.

Murmann Sámuel, az aradi nemzetőrök tűzérőrnagya az ágyútanyánál volt. Délelőtt Schwáb hadnagy által jelentette Gaál tábornoknak, hogy az ágyúkba már befogatott, s ha veszély lenne, azokat elviteti. Gaál azonban ezt üzenetében határozottan megtiltotta. Schwáb hadnagy szerint Murmann, erről értesülve kifakadt: „Na igen, majd számár lennék elfogatni magam.” - ezután eltávozott Simándra, az ágyúkat pedig parancsára Battonyára vitték.

A vizsgálati jelentés az egyéni vallomásokat a következőkben összegezte: az elfutottakat Schwáb és Kanalassy hadnagyok gyűjtötték össze, majd valamivel később Boczkó kormánybiztos és Gaál tábornok. Az összeszedett csapatokat Kovács Ernő, Schatzberg, Schram, Földvári századosok és Máriássy Tiborc főhadnagy vezették vissza a városba, akiket legalább háromszor visszanyomtak, míg végül Asztalos őrnagy embereinek a megérkezéssel sikerült az ellenséget kiverni. Az ágyúkból összesen 10 darab veszett el. A seregből 796 fő és 123 ló hiányzott. Az ütközet során elfutottak, eltévedtek, vagy elszöktek közül mindaddig csak néhányan jöttek vissza. Egy elesett ellenséges százados iratai között a február 7-i jelszó és tábori jel is megtalálható, melynek eredetét azonban nem tudták megállapítani. (A magyar jelszó került ugyanis ellenséges kézbe.)³⁷⁷ Boczkó Dániel kormánybiztos február 10-én és 12-én tett jelentéseiben Gaál tábornokot tette felelőssé a történetért.³⁷⁸

Ennek következtében Gaált Debrecenbe rendelték, s itt várta ő is az Ó-Aradi Bizottmány vizsgálatának eredményét. Közben március 6-án és 7-én levelet írt a hadügyminisztériumhoz, melyekben megkísérelte a történet elemzését.³⁷⁹ Március 15-én szintén levelet írt, melyben magát mentve korábban szerzett érdemeire hivatkozott. Arra, hogy nyugdíjas katonaként önként, mindenét hátrahagyva (családját, vagyonát) a veszély jelentkezésekor rögtön a haza védelmére sietett. A friedaui csatánál jelentős érdemeket szerzett, amivel kiérdemelte a 3. osztályú érdemjelet. Része volt a csataterv kidolgozásában, a csapatok harcra vezetésében és az ágyúk eredményes felállításában. Ezt Perczel tábornok és Csertán kormánybiztos is tanúsíthatják.³⁸⁰

Az Ó-Aradi Bizottmány jelentése Gaált a hazaárulás vádjá alól tisztázta, de felelősségének a mértékét nem állapította meg. A vizsgálatot a továbbiakban a debreceni katonai törvényszék folytatta Meirhoffer Károly őrnagy főhadbíró, hadi igazságügyi osztályfőnök vezetésével. Boczkó Dániel március 28-án újabb jelentést nyújtott be az OHB-hoz. Kossuth ugyanis március 11-i levelében felszólította Boczkót, hogy a február 8-i aradi eseményeknek a Gaál tábornokra vonatkozó minden egyes részletét terjessze fel hozzá. Ez a felszólítás összefüggésben állott Gaál fentebb említett leveleivel, illetve kettejük véleménykülönbségével.

³⁷⁷ u.o. Az Ó-Aradi Bizottmány vizsgálati jelentése a hadügyminisztériumhoz. Ó-Arad, 1849. március 21.

³⁷⁸ u.o. Boczkó Dániel 1849. május 4-i felterjesztésében utal február 10-én és 12-én tett jelentéseire. Február 10-i jelentésére hivatkozik Kossuth február 26-i levele. Lásd: KLÖM. XIV. 549-550.

³⁷⁹ u.o. Gaál Miklós levelei a hadügyminisztériumhoz. Debrecen, 1849. március 6. és március 7.

³⁸⁰ MOL. H. 75. 163. doboz. (Iktatatlan iratok.)

Boczkó a következőképpen idézte fel a történeteket. Február 4-én, Damjanich seregének eltávozása után meglátogatta Új-Aradon Gaál tábornokot aki elmondta, hogy állásait nem tudja tovább tartani. Véleményében támogatták őt a jelen lévő Nagy Jenő és Murmann Sámuel őrnagyok is. Másnap Gaál áttette hadvezéri szállását Ó-Aradra. Február 6-án megjelent Gaálnál egy Gerstl nevű temesvári zsidó - valójában kém - s jelentette, hogy a temesvári ellenség egyesülve a rácokkal, mintegy 20 ezer főnyi erővel és 30-40 ágyúval Új-Arad ellen vonul. Gaál ezt hallván „Panaszokra fakadt, keze alatti seregének csekély számáról. Kétkedni kezdett Ó-Arad megtarthatásáról is.” Ezután ő - mármint Boczkó - látva Gaál levertségét, Damjanich után indult, hogy kérjen tőle egy zászlóalj erősítést. Távozása előtt még megígértette Gaállal, hogy Új-Aradot mindenképpen védeni fogja. Délután elindult Orosházára, s másnap Nagysándor Józseftől próbált segítséget kérni, mivel Damjanich már Gyulára vonult. Miután ezt nem kapta meg visszaindult, s 7-én este érkezett Ó-Aradra. Új-Aradot ekkorra már megszállta az ellenség. Másnap február 8-án reggel több ízben felkereste Gaált s érdeklődött, hogy megtette-e a kellő védelmi intézkedéseket, amire a tábornok igennel felelt. Azonban kellemetlenül hatott rá, hogy Gaált és feleségét pakolással látta foglalatoskodni. Később 10 óra után menekülő és az ellenség betöréséről kiabáló polgárokkal, valamint katonákkal találkozott.

A város szélén lévő hídhöz sietett, ahol igyekezett a menekülőket feltartóztatni. Kevés idő múlva megjelent Gaál, akinek szemrehányást tett s megmondta neki, ha egy csepp becsület van benne, vele együtt élve a várost el nem hagyhatja. Felszólította Gaált, hogy az ismét összeszedett csapatokat küldje vissza a városba harcolni. Ezután Gaál innen eltávozott. Hamarosan ő is - tudniillik Boczkó - követte a városba benyomuló katonákat. Gaál tábornokot sehol sem látta a csatatéren, ezért igyekezett hiányát pótolni. Délután 2 és 3 óra körül arról értesült, hogy egy csapat érkezett a segítségükre. Eléjük sietett - Asztalos Sándor százados volt az a 29. zászlóaljjal - s a városba vezette őket az ellenség ellen. Sikerült az ellenséget teljesen kiűzni, amiért Asztalos századost a csatatéren őrnaggyá nevezte ki. Gaál tábornok még ekkor sem érkezett meg a városba, ezért Villámi őrnagyra ruházta ideiglenesen a parancsnokságot. Gaál segédje estefelé megjelent a város piacán azzal, hogy Gaál tábornok tanácskozássra kéri őket. Boczkó levelében kihangsúlyozta, hogy a parancsnok helyettesítését csak ideiglenesnek szánta, ezért alaptalanok azok a Gaáltól eredő vádak, melyek szerint ő Gaált a parancsnokságtól meg akarta fosztani. Boczkó az események leírása után Gaál magatartásával kapcsolatos véleményét fejtette ki. A következőt írta: „Nem vádolom én Gaál tábornokot hazaárulással, hanem azzal, hogy hibás dispositiókat tett, vagy inkább mivel semmi dispositiókat nem tett.” Gaálnak a

hadügyminisztériumhoz benyújtott irataiban önmagát mentő állításait alaptalanoknak tartja. Hibáztatta Gaált azért is, hogy Ó-Aradnál a Maros partra őrségként a „gyáva és félénk” Bornemissza százados parancsnoksága alatti századot állította fel. (A 30. zászlóalj egyik századáról van szó.) Nem helytálló szerinte Gaál állítása, hogy a sereg parancs nélkül elmenekült. Egyes újoncokat kivéve - főként Bornemissza századából - a csapatok feljebbvalói parancs következtében, egy testben vonultak vissza Battonya, illetve Simánd felé. Ez szerinte: „egyedül vagy a főparancsnok gyáva, félelemből eredett hibás dispositiójának, vagy kellő dispositio nem létében némely, a visszavonulást önkéntesen parancsoló zászlóaljparancsnokok gyávaságának tulajdonítható.”

Hibáztatta Gaált azért is, hogy a legtapasztaltabb zászlóaljakat a várostól távolabb állította fel: „mintha azon katonaságot, melyben leginkább bízni lehetett, szántsándékkal eltávolítani, Arad városát szántsándékkal az ellenség kezére juttatni akarták volna.” Végül tömören összegezte véleményét: „midőn Magyar Hazánk veszélyben forog, s e veszélyt oly sok rosszakaratú árulók növelik, hazafiúi, de főképp kormánybiztosi kötelességemnek ismerem nyíltan, ismételve kijelenteni, hogy ő (tudniillik Gaál) nem hadvezérnek való. Ő lehet jó katonai mérnök, szobába való, a haza javára tervezhet, működhet, de olyatén helyen, hol egészséges, bátor, nemes, erélyes hadvezér kívánnatik, ott ő - nincs helyén.”³⁸¹

A hadi igazságügyi osztály március 29-én elrendelte Bánhidi István századosnak, Gaál hadsegédjének a kihallgatását. A másik hadsegéd, Gál (Gaál) Endre Görgei táborába távozott, így az ő meghallgatására nem kerülhetett sor. A kihallgatás április 11-én, a debreceni helyőrségi hadbíróság előtt folyt le. Bánhidi vallomásában a következőt adta elő. Február 8-án, 11 óra körül Nagy Jenő alezredes érkezett Gaálhoz, s jelentette az ellenség betörését. Ezután parancsot kapott, hogy a kasszával és az irományokkal menjen az első faluba, minek következtében a rábízott dolgokkal Simándra távozott. Bánhidi röviden beszámolt a február 8-i eseményeket követő napokról is. Így arról, hogy február 9-én az ellenség ismét megkísérelte az áttörést a városba, de próbálkozása kudarcot vallott. Február 12-én 9 órakor ismét láрма támadt, hogy „jönnek a servianok”, ami alaptalannak bizonyult. Gaál tábornok ezért szigorú büntetés terhe mellett tiltotta meg az ok nélküli pánikkeltést.³⁸²

A hadi igazságügyi osztály az Ó-Aradi Bizottmány felterjesztésének, valamint Boczkó és Gaál jelentéseinek megvizsgálása után négy pontban állította össze a Gaált terhelő vádakát. Ezeket megküldte neki s felszólította, hogy feleletét minél előbb juttassa hozzá vissza. Gaálnak a következő vádpontokra kellett választ adnia:

³⁸¹ u.o. Boczkó Dániel jelentése az OHB-hoz. Ó-Arad, 1849. március 28.

³⁸² u.o. A debreceni helyőrségi hadbíróság tanúvallatási jegyzőkönyve. Debrecen, 1849. április 11.

1. Előre tudott az ellenség közeledéséről, mégsem tett megfelelő védelmi intézkedéseket, mint például gyülekezési helyek, visszavonulási pontok kijelölése; hanem az egyes parancsnokok belátására bízta a teendőket. Ezáltal a csapatok mozgulataiban semmi közös és összehangzó nem volt.

2. Fő erőt a város egyetlen pontján sem gyűjtött össze, csapatait elaprózta, ami által az ellenség nagyobb erejű támadásával szemben sehol sem tudott volna elegendő erőt szembeállítani.

3. Nem ment ki a szobájából, illetve irodájából a csata színhelyére, hogy a helyszínen tegye meg intézkedéseit.

4. Indokolatlanul abban bízakodott, hogy az ellenség nem fog a Maros töredező jegén átkelni.³⁸³

Gaál Miklós április 19-én válaszolt az ellene felhozott vádpontokra.

Az 1. pontra vonatkozóan a következőt adta elő:

Február 7-én seregét Ó-Aradra vontatott vissza, s a rögtönzött hidat megsemmisíttette. Ezután Villámi, Nagy Jenő és Boros őrnagyok részvételével haditanácsot tartottak, ahol meghatározták a szükséges intézkedéseket és a parancsnokok leendő állomáshelyeit.

Elhatározása volt Ó-Aradot mindenképpen megtartani. Ezért nem határozta meg a városon kívülre vonatkozó visszavonulás tervezetét. A menekülő sereg azt úgyis megghiúsította volna. Egy ilyen terv nyilvánosságra hozása rombolta volna a sereg harci szellemét. A városon belüli visszavonulási pontokat - utcákat, torlaszokat - viszont meghatározta. Serege alig volt elegendő a város védelmére, de a szárnyvédelemre is, mely Mikalákára és a Csála-erdőre támaszkodott. Az említett helyeket nem hagyhatta védelem nélkül, mert az ellenség ezeken áttörve bekeríthette, s a visszavonulási utakat elzárhatta volna. Kevés számú és gyengén felszerelt seregét ezért kénytelen volt megosztani az említett, nagy területű szakaszon. A megfutamodásról nem tehet. Boros Ignác és Nagy Jenő őrnagyok futamodtak meg elsőként, a sereg többi része pedig Nagy Jenőnek az ő tudta nélküli parancsára. Az első vádpontra válaszolva tehát úgy gondolja, hogy a védelmi eszközöket és módokat megtette.

³⁸³ u.o. A hadi-igazságügyi osztály Gaálhoz intézett felszólítása. Debrecen, 1849. április 16.

A 2. pontra vonatkozóan a következőt felelte:

Amint az előzőekben már említette, a Zádorlaktól Paulisig terjedő hosszú szakaszon kellett az ellenséget szemmel tartania, nehogy a Maros valamely pontján áttörve, hátulról támadja meg a várost.

Három védelmi pontot jelölt meg - Mikalakát, Ó-Aradot és a Csála-erdőt - ugyanis ezeken a helyeken a vár ágyúinak fedezete, illetve az erdős terep miatt volt az áttörés várható. Ezen pontok védelmére Mikalakán két zászlóalj, Ó-Aradon három zászlóalj, közöttük a fegyvertelen 58. zászlóalj és a gyakorlatlan, rosszul felszerelt békési gerilla csapat; a Csála-erdőhöz pedig egy zászlóalj állítattott fel, a lovasság az erdős szakaszoknál volt elszórva. (Gaál felosztása megegyezik az Ó-Aradi Bizottmány vizsgálati jelentésében megállapítással.) Több serege nem volt, s ha ezeket Aradon központosítja, véleménye szerint mindent elveszít.

A 3. vádpontra az alábbiakat válaszolta:

Azt, hogy irodájából nem mozdult ki, a következők indokolták. Addig, amíg az ellenség hadmozdulataival tervét fel nem fedi, egy olyan állandó, központi helyen volt célszerű tartózkodnia, ahol könnyen megtalálják, s a jelentéseket fogadhatja, a megfelelő intézkedéseket pedig kiadhatja. Ezért nem lett volna szerencsés az elég terjedelmes Ó-Aradon parancsnoki állását ide-oda változtatnia. Másrészt nem ült tétlenül irodájában, hanem percről percre intézkedett a szárnyaktól érkező jelentéseknek megfelelően. Félténie nem a központot kellett - melyet három zászlóalj és az ágyúk védtek - hanem sokkal inkább a szárnyakat.

A jobbszárny megerősítése céljából küldte el erősítésért Pécskára Hild hadnagyot, de Villámi őrnagyért is küldöncöt menesztett Mikalakára, hogy a balszárny helyzetéről tájékozódjon. Miután ezeket az intézkedéseket megtette elindult szállásáról, hogy személyesen szemlélje meg az aradi védősereget. A kapuban találkozott Nagy Jenő őrnaggyal aki jelentést tett, hogy viszaszorították és nem tarthatja magát tovább, majd Nagy rögtön tovább indult. Ő maga a belső város végénél lévő hídhöz sietett, mivel itt lehetett a menekülőket feltartóztatni. A menekülőket összeszedte és három csapatba rendezve visszaküldte őket a városba. Ezért úgy érzi döntő szerepe volt abban, hogy a csatát végül is megnyerték. Helyes hadvezéri intézkedéseit a február 9-i és 13-i győzelmek is alátámasztják.

A 4. vádpontra a következőt felelte:

Arra valóban nem számított, hogy az ellenség lovassággal és ágyúkkal kísérli meg az átkelést a Maroson. Ez híd nélkül, két meleg nap után, melynek során a jég olvadásnak indult, lehetetlen vállalkozásnak bizonyult. Az események ebbeli feltevését teljesen igazolták, mert két lovaszt és egy röppentyűt kivéve, csak gyalogság tört a városra. Azt pedig, hogy az ellenséges gyalogság a jégen át ne jöhessen, soha nem állította.

Az ágyúkkal és a lovassággal ő is csak a jégen készült ideiglenes hídon tudott átjönni Ó-Aradra, a támadást két nappal megelőzően.

Gaál egy saját kezűleg rajzolt térképet is mellékel válaszához, a Paulistól Pécskáig terjedő Maros-vonalról, melyen feltüntette a szembenálló seregek erejét és elhelyezkedését. Eszerint a császári sereg 12 zászlóaljából, 2 ezred lovasságból és a rác csapatból állt. A magyar védősereg pedig 6 zászlóaljjal és egy ezred lovassággal rendelkezett. (A zászlóaljak a 29., 30., 38., 11., 58. és 59. voltak.) Az ágyúk számáról nem tett említést.³⁸⁴

A katonai vizsgálat eredményét Meirhoffer őrnagy főhadbíró, a hadi igazságügyi osztály főnöke 1849. április 28-án, Debrecenben összegezte. Összegzésében két szempont köré csoportosítva állapította meg a felelősséget és jelölte meg a felelősöket. A szempontok a következők voltak:

1. Tételt-e vagy sem megfelelő rendelkezés az ellenség visszaverésére?

2. Ki által adatott parancs a visszavonulásra?

Az első ponttal kapcsolatban Gaált az alábbiak miatt marasztalta el: Nem megfelelően állította fel a védőereget Ó-Aradon. Az erősebb zászlóaljakat a szárnyakon helyezte el. Vagyis a Csála-erdőnél a 29. zászlóaljat, Mikalakán a 38. és 59. zászlóaljat, s Aradon csupán a gyáván megfutamodó 30. és a gyengén felszerelt 58. zászlóalj maradt.

(Az Ó-Aradi Bizottmány és Gaál jelentése szerint ez a két zászlóalj kiegészült még a békési és csanádi nemzetőrökkel. Meirhoffer öröklük nem tett említést.)

A vázolt elrendezés folytán nem összpontosította seregét Ó-Aradon, holott számolnia kellett volna az ellenség itteni áttörési kísérletével. Szobájából nem mozdult ki, hogy személyes tapasztalás alapján győződjön meg az eseményekről.

A második pontra vonatkozóan viszont felmentette Gaált a felelősség alól. A vallomások azt bizonyították, hogy Gaál nem gondolt Ó-Arad feladására. Ezt a következő tények támasztják alá. Gaál kétszer üzent Mikalakára Villámi alezredes után, hogy magához kértesse. A második üzenet Villámit akkor érte, mikor Nagy Jenő alezredes (Gaáltól

³⁸⁴ u.o. Gaál Miklós jelentése a hadügyminisztérium igazságügyi osztályának. Debrecen, 1849. április 19.

származtatott) rendelkezése folytán Simánd felé indult el. Vagyis ha Gaáltól származott volna a visszavonulást elrendelő parancs, nem kérette volna magához Villámit. Hiszen ebben az esetben közel ugyanazon pillanatban két ellentétes rendelkezést kellett volna kiadnia, ami nehezen képzelhető el. Gaál az ellenség betörésekor rögtön az ágyútányához sietett, s itt többek hallatára kijelentette, hogy élve nem hagyja el Aradot. Ezt a szándékát igazolja az is, hogy Murmann őrnagynak megtiltotta az ágyúk elvitelét, melyeket Murmann mégis elvitt. Gaál tábornok volt az egyik, aki a megfutamodó sereget összeszedte, s a városba visszaküldte.

Nagy Jenő alezredes, a csata napján ó-aradi helyőrségparancsnok, Gaál tábornoknak tulajdonította a visszavonulási parancsot. Ezt azonban cáfolja, hogy a parancs kiadását senki sem hallotta, pedig Gaál környezete kíséretében hagyta el irodáját. Nagy Jenő ellen szól az is, hogy a február 6-i haditanácson olyan megjegyzést tett, amely összhangban állt későbbi viselkedésével. A következőt mondta ugyanis: „az öregúr védeni akarja Aradot utolsó emberig, mit tartozik énram Arad.”

Meirhoffer végső megállapítása szerint Nagy Jenő alezredes és Gaál Miklós tábornok a felelősek a történetekért. Nagy Jenő adta ki a visszavonulási parancsot, Gaál pedig az ellenség közeledésekor nem tett megfelelő intézkedéseket. Meirhoffer a következő sorral zárta le összefoglalóját, s tett ezzel pontot a vizsgálat végére: „Miótan Gaál tábornok úr magát teljesen igazolta, s a történet hibák az ellenség megverésével jóvátették, e tárgyt bevégezettnek tekintendő.”³⁸⁵

Boczkó Dániel kormánybiztos május 4-én, Ó-Aradon kelt levelében az alábbi kérelemmel fordult Kossuth Lajos kormányzóelnökhöz. Előadta, hogy - Kossuth rendeletére - március 28-án jelentést terjesztett fel, melyben Gaál tábornok valótlán állításait cáfolta meg.

Mivel Kossuth március végén a főtáborban tartózkodott, valószínűleg jelentése nem juthatott el hozzá. Ezért arra kérte Kossuthot, hogy utasítsa a honvédelmi minisztériumot a saját, valamint az Ó-Aradi Bizottmány jelentésének magához terjesztésére, bár az utóbbi, tette hozzá „Gaál Miklós tábornoknak némely pontokban kedvezni látszik.” Kifejezte fájdalját, hogy azok akik eltökéltségből vagy gyávaságból Ó-Arad városát csaknem az ellenség kezére játszották, jelenleg is hivataloskodnak a haza kárára. Hangot adott abbéli aggodalmának, hogy őt esetleg az igazságtól való eltéréssel vádolják meg. Boczkó kormánybiztos levele azonban már nem került a kormányzóelnök elé. Erre ugyanis Debrecenben május 20-i dátummal az alábbi végzést vezették:

³⁸⁵ u.o. Meirhoffer hadi-igazságügyi osztályfőnök összjegyzése a vizsgálat eredményéről. Debrecen, 1849. április. 28. *Böhm J.*: Gyulai i.m. 131. Böhm helytelenül állapítja meg, hogy a vizsgálat nem nyert befejezést.

„Miután az érdekelt irományok a kormányzótól már felkértettek és Boczkó kormánybiztos állítása különben is nem áll – fenntartassék.” (feltartóztassék)³⁸⁶

Gaál az ellene lefolytatott vizsgálat hónapjai alatt - március, áprilisban - sem tétlenkedett, bár a szabadságharc legdicsebb hónapjai alatt passzivitásra ítéltetett.

1849. március 10-én tervezetett készített egy mozgó („repülő”, vagy „portyázó”) hadosztály felállításáról, s a vele lefolytatandó dunántúli hadjáratról. A terv szerint a főszereget elfoglalná Csepel-szigetét, a mozgó hadosztály pedig Dunapentelénél átkelve Balatonkenesére, majd Veszprémbe vonulna. Az ellenség háta mögött biztosítaná a stratégiai szempontból jelentős nagyvázsonyi és tapolcai szorosokat. A terv részét képezte a Tihanyi-félsziget felárkítása (szigetté alakítása) és megerősítése. A „magyar Gibraltárt” (Tihanyt) egy erős tárhelyé lehetne tenni (hadianyagok, élelmiszerek és hadifoglyok számára), valamint végszükség esetén a szigeten tartós védelemre lehetne berendezkedni. A 4 zászlóalj gyalogságból, 3 osztály lovasságból, továbbá egy 3 fontos csajkás és egy hat fontos ütegből álló hadosztály vezetését Gaál magára vállalná. A hadosztály gerilla („kalandor”) harcmodort alkalmazva, rajtaütésszerűen felmorzsolná az ellenséges csapatokat, egy esetleges túlerővel találkozva pedig a Bakony-hegységbe húzódná. Az akció során népfelkelést gerjesztene a Dunántúlon, s a kormánytól elzárt dunántúli megyékben biztosítaná az újoncozást.

A seregestől felkelő nép hó lavina szerűen - „meggyőzhetetlen tömeggé” - duzzasztaná a mozgó hadosztályt. Gaál szerint a minden oldalról fenyegetett ellenség a Délvidéktől (Horvátországtól) és a Dunántúltól elzárva, Komárom (a komáromi vár) által fűken tartva, s csupán csak Budára támaszkodva örülhetne, ha megveretés nélkül kivonulhatna az országból.³⁸⁷

Gaál 1849. március 30-án egy újabb emlékiratot készített, melyben folytatta a dunántúli támadó hadjáratban kifejtett gondolatait. A fő feladat szerinte a függetlenség kivívása a „zsarnokság bérenceivel” szemben. Windisch-Grätz kiverése esetén várható, hogy az „atyáskodó osztrák kormány” még nagyobb sereggel támad az országra. A magyar szabadság az osztrák kormány számára halálos veszedelmet jelent: „Érzi ő (a kamarilla), hogy minden erejét meg kell feszítenie, hiszen a függetlenség, mely élet kérdése hazánknak, halálítélet felette; a független Magyarhon romba dönti az osztrák császárházat.” A „végmegerőltetett ház (Habsburg-dinasztia) bérenceinek” legyőzésében a honvédsereg csak magára számíthat. Magyarország Európától csaknem légmentesen el van

³⁸⁶ u.o. Boczkó Dániel felterjesztése Kossuth Lajos kormányzóelnökhöz. Ó-Arad, 1849. május 4.

³⁸⁷ HL. Personalia. I. w.

zárva, Európa szabad népei a magyarok felhívása ellenére sem segítenek. A fő feladat ezért - Gaál szerint - a hadsereg számának növelése és felfegyverzése. Fegyvert két módon lehetne szerezni: - egyrészt az ellenséget megverve elvenni tőle, s a fegyvereket és hadifoglyokat pedig Tihanyba szállítani, - másrészt a menet közben 20-25 ezer fős sereggé felduzzadó dunántúli hadosztállal Horvátországon keresztül utat kellene törni Fiuméig, s onnan a külfölddel kapcsolatot teremtve fegyverhez jutni. Az akció megindításához kezdetben elég lenne 4 zászlóaljra, melyből hármat a főszeregtől, egyet pedig Aradról lehetne elvonni. Fiume visszafoglalása a jövőben is függetlenségünk záloga - érvelt Gaál.³⁸⁸

Gaál 1849. március 31-i tervezetében a dunántúli „portyázó” hadosztály irányításának kérdéseivel foglalkozott. A csapatok egy részét Keneséről gőzhajó szállítaná Keszthelyre, a mérnökkari tiszteket pedig Tihanyba, a már említett munkálatok kivitelezésére. A tapolcai-nagyvázsonyi szorosokat megerősítenék, s csapatok oda vezénylésével mindkét végéről - Keszthely, illetve Veszprém felől - biztosítanák. Ez azért lenne fontos, mert az említett szorosoknál kis létszámú csapatok egy egész hadsereget feltartóztathatnak. A gerilla harcmodort folytató „repülő” seregnek kerülni kell a nagyobb csatákat. Feladata, hogy egymástól elvágja és elfogja az ellenség kisebb egységeit. Működésében a mozgás gyorsasága, valamint a katonai fegyelem és a parancsok betartása a legfontosabbak. A csapatok a mozgékonyaság növelése érdekében málhájukat és a sebesülteket Tihanyban hagynák. A tervezet tárgyalta a különböző harci helyzetekben, mint például az éjszakai támadásnál, vagy éjszakai beszállásolásnál alkalmazandó szabályokat. Útmutatást adott a menetelés, a begyakoroltatás, az ellenség felderítése és lefegyverzése, a szétszóródott csapatok újbóli összegyűjtése és egyéb esetekben követendő szabályokra. A hadvezérnek Gaál szerint képzett, tapasztalt és határozott katonának kell lennie, olyannak aki lélekjelenlétét és bátorságát minden helyzetben képes megőrizni.³⁸⁹

Gaál Miklós Debrecenben figyelemmel kísérte a honvédsereg koncentrált ellentámadását. Értékelte a katonai helyzetet, elemzést készített a tavaszi hadjárat eseményeiről, valamint a magyarországi erődítmények szerepéről.³⁹⁰

Miután az ellene lefolytatott hadbíróági vizsgálat során tisztázta magát, egyre nehezebben viselte a kényszerű tétlenséget. Május 1-jén a hadügyminisztériumhoz címzett levelében

³⁸⁸ u.o. I. bb.

³⁸⁹ u.o. I. aa.

³⁹⁰ u.o. I. cc.

türelmetlenségének adott hangot. Kérte, hogy a rangjához illendő hivatallal ruházzák fel, ellenkező esetben pedig - ha nélkülözhetőnek ítélnék - helyezték nyugalomba.³⁹¹

A honvédelmi minisztérium május 4-én az alábbi felterjesztéssel fordult Kossuthhoz. Azon kérelmét fejezte ki, hogy Gaál Miklós tábornok a további vizsgálat alól felmentessék és ismét alkalmaztassék. Indoklásul előadta, hogy a Gaál ellen felhozott vádpontok nagyrészt megcáfoltak, s a netalán elkövetett kisebb vezéri hibák az ellenség megverésével jóvátétettek. Ezért arra kérte a kormányzóelnököt, hogy Gaál tábornok újbóli alkalmazásáról vagy nyugdíjazásáról intézkedni szíveskedjék.³⁹²

³⁹¹ u.o. l.dd.

³⁹² MOL. H. 75. 163. doboz. A hadügyminisztérium felterjesztése Kossuth Lajos kormányzóelnökhöz. Debrecen, 1849. május 4.

5. A Balaton-felvidék védelmi szerepének felmerülése

a szabadságharc utolsó hónapjaiban

(1849. május–július)

1849 májusában, a tavaszi hadjárat fényes sikerei után a szabadságharc vezetőinek súlyos problémákkal kellett szembenéznük. Ezek a Buda ostroma miatti értékes idővesztéséből és a várható orosz beavatkozásból adódtak. A kormány, illetve a Görgei főparancsnok-hadügyminiszter által májusban kidolgozott, s egymástól részleteikben eltérő haditervek Komáromra s a Duna bal partjára támaszkodtak. A kormány innen Ausztria szemmel tartására gondolt, Görgei pedig az Ausztria elleni támadásra kívánta itt az erőket összpontosítani. A politikai és a katonai vezetés említett elképzelései egyaránt az időnyerést célozták mindaddig, míg a katonai sikerek, valamint az európai országok remélt fellépésének hatására létrejön a megegyezés Ausztriával. Ám fennállott a megegyezés elhúzódásának lehetősége is, amely a Dunántúl egy másik vidékének szánt a fenti elképzelésekhez kapcsolódóan fontos katonai szerepet.³⁹³

A kormány 1849. május elején Debrecenben vetette fel a Balaton-felvidékre épülő védelmi rendszer tervét. Alapjául az a stratégiai elképzelés szolgált, hogy a döntő harcot a Dunántúlon kell megvívni, felhasználva a kedvező terep nyújtotta lehetőségeket és a hazafias érzelmi lakosság támogatását.³⁹⁴ A terv a Bakonytól a Tihanyi-félszigetig húzódó sáncrendszer kiépítését célozta, amely különösen a harcok elhúzódása esetén bizonyulhatott hasznosnak. Ebben a védelmi rendszerben Tihanynak jutott a központi szerep, melyet a félsziget átvágásával szigetté kívántak átalakítani.³⁹⁵

Ezt a lehetőséget a régebbi korok is felismerték. A félszigetet átszelő árok már 1416-ban szerepet játszott, melyen 1652-ben hajóval lehetett átkelni. A kétoldalt sáncokkal kísért árkot feltüntette a félszigetről 1781-ben készült térkép, amely az árok és a Tihanyból Aszófőre vezető út kereszteződésénél őrtornyot is jelölt.³⁹⁶ A kormány elgondolása tehát nem volt új, s arra irányult, hogy a tihanyi csatornát ismét megnyissák, s védelmére sáncokat emeljenek.

³⁹³ *Görgey Artúr*: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben I. kötet. Bp. 1988. 62-68.

³⁹⁴ u.o. II. kötet 152.o.

³⁹⁵ *Hentaller Lajos*: A tihanyi erőd. Egyetértés. 1899. december 24. 10-11.

³⁹⁶ Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. (Szerk.: Éri-Kelemen-Németh-Torma) Bp. 1969. 194.

Az erősítési munkák irányításával Gyulai Gaál Miklós honvédtábornokot bízták meg. Gaál Miklós birtokai Zala megyében, Szegváron és környékén feküdtek, vagyis a tervezett védelmi rendszer északi vonalának közelében.³⁹⁷

Gaál május elején Debrecenben tartózkodott, s miután az aradi események kapcsán sikerült magát tisztáznia, újabb megbízásra várt. Klapka György tábornok, ideiglenes hadügyminiszter, (aki Görgeit helyettesítette Debrecenben), 1849. május 10-én kelt rendeletében újabb feladattal bízta meg. Gaálnak, mint a várnokkar ideiglenes főnökének előbb Pestre kellett utaznia, hogy a budai vár visszafoglalása után az erősítési hivatalt (várnökkari igazgatóság) épületét, irattárát és eszközeit biztonságba helyezze mindaddig, míg a kormányzervek vissza nem költöznek. Másrészt Klapka utasította Gaált a már említett balatoni erősítési munkálatok megkezdésére. Az utasítás kimondta, hogy Tihanyból egy erős fegyverhelyet kell építeni, s alkalmas helyeken (Tapolca, Városlőd, Marcalhídvég, Karakó) a Balaton-felvidéket is meg kell erősíteni. A munkálatok megkezdéséhez a Budát ostromló seregből egy utászosztály és egy, az építőanyagok őrzését ellátó zászlóalj azonnali kiküldését rendelték el. A nélkülözhető mérnököket a hadügyminisztérium biztosította, a többi a megyei mérnökökből lehetett kiegészíteni. A szükséges munkaerő és szerszámok biztosítását a környező megyék feladatává tették. Gaált 20.000 pengőforint felvételére utasították, amely számadás terhe mellett a munkások, mesteremberek és katonák fizetésére szolgált.³⁹⁸

Gaál május 10-én levelet intézett a hadügyminisztériumhoz, amelyben ismertette tervét, hogy hét helyen - vagyis Tihany, Szántód, Marcalhídvég, Karakó, Vát, Városlőd és Tapolcánál - kívánja a sáncolást elkezdeni. A Déli-Bakonyra és a Balaton-felvidékre támaszkodó védelmi gyűrű oltalmában a nyár folyamán a Tihanyi-félszigetet annyira meg tudná erősíteni, hogy az bevehetetlenné válna, s hosszabb ostromlás esetén is kitartana. A munka zavartalan végzéséhez a kirendelt egy zászlóaljnyi gyalogságot azonban nem tartotta elegendőnek - félve a Sopron körül táborozó ellenség hadmozdulatától - ezért arra kérte a minisztériumot, hogy küldjön még egy zászlóalj gyalogságot Balatonfüredre, valamint egy osztály lovasságot és egy 6 fontos lövegekből álló üteget. Kérte azt is, hogy a dunántúli megyékből kiállítandó újoncokat szintén Balatonfüredre rendeljék, ahol ő begyakoroltatná és a tájék védelmére felhasználhatná őket. A hadügyminisztérium május 10-én nyílt rendeletet bocsátott ki a dunántúli kerület megyéihez, az alábbiak szerint: „Gaál

³⁹⁷ Hazánk s a Külföld. 1868. május 21. „Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok.” 321-322.

³⁹⁸ MOL. H. 79. 1849:13490. Klapka György 1849. május 10-i rendelete. Lásd még: Budapesti Újság. 1890. május 25. 20. Pontatlanul május 8-ra teszi a rendeletet. *Sörös Pongrácz*.: A tihanyi apátság története. II. kötet. Bp. 1911. 281-283. Pontatlanul május 5-re teszi a rendeletet.

Miklós tábornok és várnokkari főnök úr a dunántúli kerületben Tihany és több alkalmas pontok megerősítésére kiküldeték, mihez képest minden álladalmi, polgári és katonai hatóságnak felelet terhe alatt meghagyatik, hogy nevezett tábornok úrnak a szükséges előfogatokat készpénzfizetés mellett kiszolgáltatni és általában kitűzött feladatában kezére járni és minden kitelhető segítséget nyújtani szoros hazafiúi kötelességének tartsa.”³⁹⁹

Gaál az erődítésekkel és a várostromokkal foglalkozó mérnökkar (várnokkar) igazgatójává is kinevezték. A várnokkar a műszaki vezérkar szerepét töltötte be, melynek szervezése és irányítása, továbbá a Magyarország területén fekvő várak, erődítmények felügyelete Gaál feladatává vált.⁴⁰⁰ Ugyanakkor felkérték - Klapkának a már említett május 10-i utasítása keretében - egy Magyarország egészét érintő erődítési és védelmi tervet elkészítésére.⁴⁰¹ Ez el is készülhetett, mert a szabadságharc bukása után az Aradon ellene felhozott vádpontok között szerepelt egy „Magyarország védelmét illető emlékirat szerkesztése és a forradalmi kormányhoz való benyújtása.”⁴⁰² Fent említett beosztásától függetlenül megbízták a dunántúli kerület érintett megyéiben - Veszprém és Zala - a nemzetőrség és népfelkelés szervezésével is.⁴⁰³

Gaál tervet készített a mérnökkar felépítéséről. A tábornoki rangú mérnökari igazgató (vagyis Gaál) vezetése alatt álló szervezetet az alábbi egységekből tevődött össze: mérnökkar, árkászkar, utászkar és aknászkar. A mérnökkarhoz az erődítési- és építész (tervező) mérnökök, illetve a földmérő mérnökök tartoztak. Az utóbbiak végezték a trigonometriai számításokat, topográfiai rajzokat és statisztikát készítettek, megtervezték a menetegységek elhelyezését. A hadügyminisztérium alá rendelt mérnökkar személyzeti állománya a következőkből állt: 2 tábornok, 4 ezredes, 6 alezredes, 12 őrnagy, 24 százados, 16 alszázados, 16 főhadnagy és 16 alhadnagy.⁴⁰⁴

Gaál egy másik munkájában a tervbe vett tihanyi erődítmény ellátásának kérdéseivel foglalkozott.

³⁹⁹ HL. Personalia. I. hh. Továbbá: *Hentaller L.: A tihanyi i.m. 10-11., Hentaller Lajos: Vértórsák*. II. kötet. Bp. 1906.113-124. A Hentaller által közölt okmányok eredetije is megtalálható: MOL. H. 75. 163. doboz. (Iktatlan iratok, dátum szerint.)

⁴⁰⁰ MOL. H. 79. 1849:13490. A szabadságharc hadmérnökeiről lásd: *Dr. Lósy- Schmidt Ede: A szabadságharc mérnökvezérei és mérnökvezetői*. Magyar Technika 1948. 3.sz. 48-55., *Vidos Géza: A honvédség műszaki szolgálata 1848-49-ben*. Magyar Katonai Szemle. 1939. X. kötet 217.

⁴⁰¹ MOL. H. 79. 1849:13490. illetve Budapesti Újság (BÚ). 1890. május 25. "Nagy napok emlékei." 20.

⁴⁰² Magyar Hírlap. 1850. március 22. „Hadtörvénytörvényi ítéletek.” 459.

⁴⁰³ Gaál Miklós 1849. május végén Veszprém és Zala megyéhez írott leveleiben hivatkozott a nemzetőrség és népfelkelés szervezésének feladatára.

⁴⁰⁴ HL. Personalia. I. ee.

A hely védelmére elegendőnek tartott 5000 főt, de számolt azzal az eshetőséggel is, hogy egy esetleges vereség esetén nagyobb haderő ellátásáról kell gondoskodnia. Ezért 10.000 emberre, s három hónapnyi időtartamra (100 napra) határozta meg a szükséges dolgok mennyiségét. Kalkulációja szerint az alábbi élelmiszereket kell beszerezni: 18.200 mérő rozs (kenyérnek), 1520 db. vágóőrkör, a lovascsapatok és törzstisztek lovai számára (2000 lóval számolva) 25.000 mérő zab és 2000 mázsa széna, a szarvasmarháknak 6250 mázsa széna. Szükség lenne még a továbbiakra: liszt főzéshez, zsemle, cibak, köles, rizs, bab, lencse, árpa kávé, borsó, vaj, só, savanyú káposzta, krumpli, vöröshagyma, fokhagyma, bors, torma, sajt, borecet, tojás, bor, pálinka, füstölt hús, birkahús.

Az élelmiszereken kívül meghatározta a tüzelőfa, gyertya, égető olaj és szalma mennyiségét is. Az erősítési terv elkészítése és a helyszín felmérése után lehet a lövegek pontos számát, valamint a löszerek mennyiségét megbecsülni. Véleménye szerint legalább 50 lövegre lenne szükség, melyből 12 ágyút Aradról lehetne áthozni, akárcsak kaszákat és dárdákat. A tisztek és katonák fizetése 100.000 forintot igényelne.⁴⁰⁵

Gaál a mérnökkar igazgatójaként utasította a péterváradai várparancsnokságot. A védelem érdekében elrendelte a sáncok megerősítését, az épületek karbantartását, valamint az erőd 6 hónapi élelemmel és elegendő löszerekkel való ellátását. Az erőd feladatul kapta a határvidék és Szlavónia meghódítását, s az akcióhoz szükséges újoncokat a Dél-Dunántúl megyéinek - Baranya, Tolna, Somogy és Zala - kellett biztosítani. Olyan módon, hogy amint 400 újonc felállna, azt azonnal Péterváradra küldenék. Fegyvert a Belgrádban székelő külföldi konzulátusokon keresztül lehetne szerezni - vélte Gaál.⁴⁰⁶

Gaál Debrecenből előbb Pestre utazott. Innen az országos várnokkar főnökeként nyílt rendeletet küldött május 17-én Veszprém megyéhez. Elrendelte, hogy a mellékletként megküldött jegyzékben felsorolt, s az erősítéshez szükséges építőanyagokat a megye árcsökkentés útján megszerezze, s legkésőbb július 19-ig Tihanyba szállítsa. (Az árcsökkentés azt jelentette, hogy a szállítandó cikkekre vonatkozó megrendelést a legalacsonyabb árat ígérő személy kapta.) A szállítás során a vállalkozó a szállítandó anyag árának 1/10-ét kitevő bánatpénzt volt köteles előre letenni a tihanyi várnokkari pénztárba - amelyet a szállítás teljesítése után visszakapott - s innen nyerte fizetését is, fokozatosan, a szállítás mértékének megfelelően.

A rendeletet az anyagok jegyzékével együtt Kenessey Antal másodalispán továbbküldte Csillag Lajos Zala megyei első alispánnak, azzal a kéréssel, hogy azt a megyében

⁴⁰⁵ u.o. 1. hh.

⁴⁰⁶ u.o. 1. ff.

közzététesse, s keressen vállalkozókat az anyagok kiszolgáltatására. Őket június 4-én, délelőtt 9 órára a veszprémi megyeházához küldje az árcsökkentés megtárgyalása végett. Az említett jegyzék a következő anyagokat sorolta fel a különböző méreteket is feltüntetve: 200 ezer téglá, 2 ezer mérő mészs, 9 ezer négyszögben faragott fenyőfá, 9 ezer fenyődeszka, 1 ezer tölgyfagerenda, 900 fenyőpadló, 1 ezer gömbölyű puhafa, 2600 gömbölyű fenyőfátalp, 1 ezer lécs és 1 ezer rúd.⁴⁰⁷

Gaál május 20-a körül még Pesten tartózkodott. Május 18-án jelentést tett a Budai vár ostromát vezető Görgői főparancsnoknak.⁴⁰⁸ Május 19-én pedig ismertette Görgőivel az ostromra vonatkozó elképzeléseit. Véleménye szerint jelt kellene adni az általános rohamra az összes üteg egyidejű ágyútüzének a támogatása mellett. A kapuk megnyitása után a várba nyomuló csapatok megszállhatják a főbb tereket, megostromolhatják a torlaszokat és a kaszárnyákat.⁴⁰⁹ Gaál egyik megbízatása, mint korábban szó volt róla, a budai erődítési hivatal archívumának átvételére és megőrzésére vonatkozott. E feladatának eleget is tett.⁴¹⁰ Később az aradi törvényszék előtti vallomásában elmondta, hogy a vár elfoglalásakor a vártemplomot megmentette a fosztogatástól, az erődítési hivatal levéltárát pedig a feldúlástól.⁴¹¹

Buda bevételé után (1849. május 21.) azonban hamarosan Veszprémbe utazott, hogy közlőirányítsa az erődítési munkálatokat. A megyei előjárásához május 27-én írott levelében 100 talicska, 100 ásó és 100 könnyebb csákánykapa Karakóra történő szállítását rendelte el, a munkálatok ottani megkezdéséhez, s ugyanide kérte a veszprémi újoncok közül 50 mesterember kiküldését is, Szich Zsigmond utászhadnagy parancsnoksága alá.⁴¹²

A Veszprém megyei állandó bizottmány május 30-i ülésén - jóváhagyva a május 28-án ez ügyben kiadott utasítást - az 50 újonc kiállítását és felszerelését a pápai újoncozó bizottmány feladatává tette arra való hivatkozással, hogy a veszprémi járásban csak 30 újonc van hátra, melyek között alig akad mesterember. Továbbá - mivel Gaál a nemzetőrség és népfelkelés szervezését is feladatul kapta - Vigyázó Ferenc nemzetőr

⁴⁰⁷ Zala Megyei Levéltár (ZML). Keszthely város régi levéltára. (Kh.) 1192. sz. Körlevelek jegyzőkönyve. (kjkv.) 1836-1851. 335-337.

⁴⁰⁸ HL. 1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratai. 28/418.

⁴⁰⁹ u.o. 29/58.

⁴¹⁰ BÚ. 1890. május 25. 20.

⁴¹¹ Böhm J.: Gyulai i.m. 131.

⁴¹² Veszprém Megyei Levéltár (VEML). állandó bizottmányi iratok (áll. biz. ir.) 217/1849.

alezredest, a megyei népfelkelés parancsnokát megbízta a Gaállal való kapcsolat felvételével.⁴¹³

Gaál Miklós Zala megyében is hozzálátott a nemzetőrség szervezéséhez. A megyétől 1000 mozgó nemzetőr és 50 lovas felállítását kérte. Az állandó bizottmány május 31-én Keszthelyen, a Csértán Sándor kormánybiztos elnökletével tartott ülésén intézkedett. Mivel a Kanizsa és Mura melléki vidékekről a nemzetőröket már kirendelték ingyen szolgálatra az őrvonalakra, ezért a toborzást a közvetlenül nem fenyegetett tapolcai és szántói járás területén rendelték el. Horváth Vilmos másodalispánt, továbbá Bogay Lajos és Tóth János nemzetőr őrnagyokat bízták meg azzal, hogy a kért nemzetőrsereget 8 nap alatt kiállítsák, s Zalaegerszegre, mint a Gaál által megjelölt gyülekezési helyre indítsák. A lovas nemzetőrök biztosítására pedig a nagyobb uradalmakat szólítsák fel. A bizottmány a nemzetőrök szolgálati idejét egy hónapban szabta meg. A sereg ételmezését, fizetését és lőszerekkel való ellátását Gaál vállalta, míg felfegyverezését a megye. A fegyverek összegyűjtésével Horváth Vilmos másodalispánt bízták meg. A bizottmány vállalta azt is, hogy az elmúlt év végén a nemzetőrség ételmezésére kiutalt, de a hadi körülmények miatt fel nem használt 6000 forintból pótolja a sereg ételmezését, lőport, ólmot és töltényeket vásárol. Egyben megbízta Csillag Lajos első alispánt, hogy Gaál tábornoktól a sereg ételmezésére felajánlott 5000 forintot felvegye és a megyei pénztárban letétbe helyezze.⁴¹⁴

Gaál a nemzetőrség és népfelkelés szervezése mellett a bakonyi és Balaton-felvidéki erődrendszer kiépítését is szorgalmazta. Június 2-án Keszthelyen írott levelében arra vonatkozóan utasította Hertelendy József nemzetőr kapitányt az újoncok parancsnokát, hogy a kiállított újoncokból 50 fő építéshez értő mesterembert szerszámokkal felszerelten a Zala megyével szomszédos Vas megyei Karakó helységbe vezényeljen.⁴¹⁵

Egyúttal felszólította a megyét, hogy az ország dunántúli kerületének megvédése, sőt az ellenségtől való megtisztítása érdekében a megyei nemzetőrség és népfelkelés parancsnokait küldjék hozzá a kapcsolat felvételére. A Zala megyei állandó bizottmány június 6-i ülésén Horváth Vilmos másodalispánt - mint a nemzetőrség és népfelkelés parancsnokát - bízták meg a Gaállal való összeköttetés megteremtésével és a további együttműködés fenntartásával. Másrészt utasították Hertelendy József nemzetőr kapitányt a

⁴¹³ u.o. állandó bizottmányi ülés jegyzőkönyve (áll. biz. jkv.) 217/1849.

⁴¹⁴ ZML. áll. biz. ir. 1849:87.

⁴¹⁵ u.o. újoncászati iratok (új. ir.) 1849. szám nélkül. Gaál levele Hertelendy Józsefhez. Keszthely. 1849. június 2.

kért 50 újoncnak - melyeknek felszerelésétől Gaál végül is eltekintett - Karakóra, Szich Zsigmond utászhadnagy vezénylete alá leendő eljuttatására.⁴¹⁶

(Karakó a Bakony közelében Kemenesalján feküdt, s szomszédos volt a már Zala megyéhez tartozó Szegvárral, Gaál Miklós birtokainak központjával.)

Gaál Veszprém megyéhez is kéréssel fordult. Június 4-i rendeletében a megyét újabb száz talicska, száz ásó és száz csákánykapa Karakóra leendő elküldésével bízta meg. A május végén kért 50 újonc, mesterember Pápáról már megérkezett. Ezek mellé folyamatosan segédmunkaerőt kívánt biztosítani. Ezért június 11-re 100 főnyi kapával és ásóval felszerelt munkás Karakóra küldését és egy őrzési feladatokat ellátó nemzetőrszázad kirendelését kérte. A június 4-i állandó bizottmányi ülésen Cseresnyés István veszprémi járási főbíró bízta meg a szerszámok beszerzésével és elszállítással, Fodor Lajos devecseri járási szolgabíró pedig a 100 napszámos felszerelésével és kiküldésével. A munkások napidíját 24 pengőkrajcárban szabta meg. A munkásokat 8 nap után kellett újabbakkal felváltani. A bizottmány Vigyázó Ferenc nemzetőr alezredest és népfelkelési parancsnokot Gaálhoz rendelte, továbbá megbízta Bezerédy Kristóf nemzetőr őrnagyot, hogy a kért nemzetőrszázadot június 11-ig vezényelje Karakóra.⁴¹⁷

Gaál Miklós június 4-én és 5-én Tihanyban tartózkodott. A félsziget pontosabb megtekintése után azonban az erődítési munkálatokat egyenlőre elhalasztotta. Ezért Kenessey Antal másodalispánhoz azzal a kéréssel fordult, hogy az építési anyagok megrendelését és a szerződések megkötését további utasításig függessze fel, a megrendelt szerszámokat pedig tartsa Veszprémbe. Másrészt arról intézkedett, hogy a két alkalommal Karakóra küldött ásási eszközök árának felvételére küldjenek hozzá egy megbízottat Szegvárra.⁴¹⁸

A Veszprém megyei állandó bizottmány június 6-i ülésén foglalkozott az újabb fejleményekkel. A tihanyi erődítés elhalasztásával kapcsolatos intézkedések megtételével Cseresnyés István veszprémi járási főbíró, a Karakóra küldött szerszámok árának felvételével pedig Miklós György megyei biztost bízta meg.⁴¹⁹ Karakón viszont már folytak az erődítési munkálatok. A napszámosok kirendelésével megbízott Fodor Lajos devecseri járási szolgabíró azzal a kérelemmel fordult a megyéhez, hogy a megállapított 8 napba a jövet-menet is beszámítson, a munkatétel hétfőtől szombatig tartson, továbbá a

⁴¹⁶ u.o. új. ir. 1849. szám nélkül. 1849. június 6-i biz. ülés részes kiírása.

⁴¹⁷ VEML. áll. biz. jkv. 320/1849.

⁴¹⁸ u.o. áll. biz. ir. 331/1849.

⁴¹⁹ u.o. áll. biz. jkv. 331/1849.

napszámások munkadíját előre fizessék ki. A bizottmány fenti ülésén jóváhagyta Fodor Lajos javaslatait, másrészt Miklós Györgyöt bízta meg azzal, hogy a munkadíj előleges kifizetését az utaszkar jelenlevő felügyelőjétől kieszközölje, s ha ez ügyben nem járna sikerrel, tudósítsa Fodort és a megyét is. A bizottmány utasította Fodort, hogy hirdesse ki a környéken, miszerint a dolgozó nép számára ételmezt - magán megegyezés útján készpénzért - bárki vihet. Feladatává tette, hogy ügyeljen a dolgozók megfelelő ételmezésére, s arra, hogy visszaélés ne történhessék.⁴²⁰

Gaált a Balaton-felvidék erősítése mellett Veszprém és Zala megyében a nemzetőrség, valamint a népfelkelés szervezésével is megbízták. Június elején kapcsolatba került a Dunántúlon állomásozó Kmety György ezredessel, akivel a hónap első felében számos levelet váltott.

Az előzményekhez tartozik, hogy május végén Görgei tábornok, a Feldunai hadsereg főparancsnoka elhatározta a budai vár ostroma miatt félbeszakadt támadó hadjárat folytatását. A támadás fő irányát a Dunától északra tervezte (s június közepén a Vág mentén több sikertelen támadást indított a császári főszereg ellen), míg a jobb parton maradt VII. hadtestnek Győr térségében védelemre kellett berendezkednie. A Kmety-hadosztály a VII. hadtest támogatását kapta feladatul, melynek érdekében biztosítani kellett a Rába vonalát az átkelőhelyek megszállásával s a hidak lerombolásával (kivéve a marcaltóit).⁴²¹

Kmety csapatait május 25-én rendelték Székesfehérvár környékére azzal, hogy szedje össze a környéken található fegyvereket, segítse a polgári hatóságoknak az újoncozás munkáját, valamint gyűjtse be Dél- és Nyugat-Dunántúlról az ellenséges erők mozgása felől érkező híreket. A befutott hírek alapján kiderült, hogy a Dunántúl déli és délnyugati részén nincsenek komoly ellenséges erők, továbbá a Jellasics-hadtest északi irányú előrenyomulásától sem kell tartani. Mindezek alapján a Központi Hadműveleti Iroda június 6-án utasította Kmetyt, hogy hadosztályával nyomuljon előre Veszprémig, s Pápán át tartsa fenn az összeköttetést a Győrben lévő VII. hadtesttel.⁴²²

Június 9-én a hadosztály már Veszprémbe volt, június 11-én Pápán, június 12-én pedig Kmety csapatai elérték Tétet, és megkezdték a Rába hidak lerombolását. Ez idő alatt a

⁴²⁰ u.o. áll. biz. jkv. 333/1849.

⁴²¹ Csikány Tamás: A csornai ütközet. Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története. Szerk.: Hermann Róbert. Bp. 1996. 347-348.

⁴²² Hermann Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Sopron. 1999. 9-10.

magyaróvári (Mosonmagyaróvár) I. hadtest kötelékébe tartozó Wyss-dandár a Rábaközbe nyomult, s megszállta Csornát és Kapuvárt.⁴²³

Kmety Székesfehérvárra érkezése, illetve az általa kiküldött hírszerzők megjelenése a dél- és nyugat dunántúli kormánybiztosok és katonai hatóságok fantáziáját is megmozgatta. Azokon a területeken hónapok óta nem tartózkodott reguláris magyar katonaság, ugyanakkor a cs. kir. és horvát megszálló csapatok is meglehetősen gyengék voltak. Érthető tehát, hogy kisebb-nagyobb csapatokat próbáltak szerezni Kmetytől Tolna, Baranya, Somogy és Zala megye felszabadítására, illetve a nemzetőrség és népfelkelés erőinek mozgósítására.⁴²⁴

Gaál Miklós vezérőrnagy június 1-jén Zalaegerszegről írt levelet Kmetynek, melyben beszámolt a cs. kir. csapatok számáról és mozgásáról: az ellenség május 31-én Lövőről Letenyére vonult, hogy ott a horvátokkal egyesülve Nagykanizsát elfoglalja. A megye felszabadítására és az ellenség rabló portyáinak megakadályozására csapatokat kért Kmetytől.⁴²⁵

Gaál június 2-án Keszthelyről újabb levelet írt Kmetynek, melyben másnap estére (3-ára) Balatonfüredre hívta, hogy egyeztesse vele a tervbe vett katonai akciót, s az ellenség kiűzését Horvátországba.⁴²⁶

Kmetytől nem volt idegen a gondolat, s június 2-i jelentésében meg is pendítette a Központi Hadművelési Irodának, hogy talán legjobb volna hadosztályával „Nagykanizsa és Letenye, illetőleg Horvátország felé működni.”⁴²⁷

Június 3-án este Balatonfüreden Kmety, Albert Ignác tábornoki százados, Gaál Miklós vezérőrnagy, Csertán Sándor zalai kormánybiztos, Vigyázó Ferenc nemzetőr őrnagy, Hunkár Antal Veszprém megyei főispán, Rozsos István alispán, Tuboly zalai főjegyző és Hertelendi Károly, a Balatoni Gőzhajózási Társaság igazgatója tanácskozást tartottak. Kombinált hadművelt tervét fogadták el, amely szerint Kmety hadosztályát gőzhajó segítségével viszonylag rövid idő alatt Zala megyébe viszik, elűzik az ott lévő ellenséget, s ezáltal elősegítik a hátralékos újoncok kiállítását. Gaál egyenesen a stájerországi Polstreau elfoglalását ajánlotta mondván, hogy azáltal 5-6000 fegyverhez juthatnának.

⁴²³ Csikány T.: A csornai i.m. 347-348.

⁴²⁴ Hermann R.: A csornai i.m. 10.

⁴²⁵ u.o. 49.

⁴²⁶ u.o. 54-55.

⁴²⁷ u.o. 54.

A haditervnek megvolt a maga történelmi előképe: 1848 októberében Perczel Mór ezredes hasonlóan gyors mozdulatokkal szabadtotta fel Zala megyét, s biztosította Zala, Somogy és Vas megye területén az akadálytalan újoncozást és hadfelszerelést.

Kmety előzetesen két század huszárt küldött Veszprémbe, de természetesen kikérte a tervről a Központi Hadműveleti Iroda véleményét, mire Bayer ezredes utasította, hogy tartsa magát az eredeti utasításhoz, azaz maradjon a Székesfehérvár-Veszprém főúton.⁴²⁸

Június 6-án Gaál Sümegről fordult Kmetyhez. Mivel az ellenség Lendvát kirabolta, levelében az ellenség fosztogatását és rablását megakadályozó lépések megtételének a szükségességét vetette fel. Beszámolt róla, hogy egy zászlóaljnyi mozgó nemzetőr felállítását rendelte el Zalaegerszegre, melynek vezetésére tiszteket kért Kmetytől, továbbá töltényeket és löport is. A felállítandó zászlóalj megerősítéséhez további csapatokat kirendelését kérte, akiket Keneséről gőzhajóval vinnének Keszthelyre, majd kocsikon tovább Zalaegerszegre. Szükség esetén a különítményt ugyanezen az úton 24 órán belül visszajuttatná Székesfehérvárra.⁴²⁹

Kmety június 7-én közölte Gaállal, hogy kérését nem tudja teljesíteni. A Központi Hadműveleti Iroda ugyanis minden déli irányú kiküldönitést megtiltott, mivel hadosztályával a főszerep hadműveleteiben kell részt vennie.⁴³⁰

A balatonfüredi haditerv megmozgatta Görgei fantáziáját is. Ellentétben Bayerral, aki megtiltotta csapatok kiküldönítését, június 7-én utasította Kmetyt, küldjön két század huszárt a Muraközbe annak kiderítésére, hogy az ellenség mennyire vonult ki onnan. Június 8-án Kmety meg is indította a két századot, de 11-én, a Győrt fenyegető ellenséges támadás veszélyére hivatkozva visszarendelte őket.⁴³¹

Gaál június 7-én már Szegváron tartózkodott. Innen hívta fel Zala megye figyelmét a megyén belüli illetéktelen fegyverszedés meggátolására. A megyében idegenek tűntek fel, akik a kormány utasítására hivatkozva magánszemélyektől készpénzfizetés mellett fegyvereket vásároltak. Az állandó bizottmány június 10-i ülésén olyan határozatot hozott - melynek kihirdetésével a járási fő- és alszolgabírókat bízták meg -, hogy a megyében fegyvert csak a kormány megbízólevelét felmutató egyénnek lehet eladni, s aki ilyennel nem rendelkezik, az azonnal letartóztatandó.⁴³²

⁴²⁸ u.o. 10-11.

⁴²⁹ u.o. 86.

⁴³⁰ u.o. 94.

⁴³¹ u.o. 11.

⁴³² ZML. Kh. 1192. 352-353.

Gaál Szegvárról továbbra is kapcsolatot tartott Kmety ezredessel. Június 8-án írott első levelében Kmety megkeresésére válaszolva ígéretet tett, hogy Vas megye őrzésére kordont vonat.⁴³³ Második levelében pedig fegyvereket kért Kmetytől. A karakói utászokhoz bevonuló 150 újonc számára igényelt legalább 60 szuronyt, "ha mindjárt ócskákat is" Veszprém, Devecser érintésével Szegvárra küldetni.⁴³⁴

Gaál június 10-én ismét levelet írt Kmetynek. Ebben az általa Zalaegerszegen felállítani rendelt nemzetőrök vezetésére alkalmas tiszt után érdeklődött akit, ha van ilyen a táborában, azonnal Zalaegerszegrre kellene küldeni. Annál is inkább, mivel ő (Gaál) 11-én az új nemzetőt zászlóalj átvételére Zalaegerszegrre utazik. A zászlóalj együttműködhetne a muraközi expedícióra kiküldött huszárosztállyal. Másrészt felvetette, hogy szükséges lenne Sárvárt, mint a Rába mellett lévő fő átkelési pontot egy fél század huszár odaküldésével biztosítani.⁴³⁵

Kmety június 10-én Városlódról írt levelet Gaálnak melyben tudatta, hogy egy 40 ezer fős osztrák sereg vonul 70 ágyúval Győr és Pápa felé. Kifejtette, hogy Klapkával és Poeltenberggel egyetértésben az a véleményük, miszerint az ellenség megsemmisítése csak akkor lehetséges, ha a támadást népfelkelés is támogatja. Ez az ellenség szárnyát és hátát lenne hivatott nyugtalanítani. Kérte Gaált, hogy minél gyorsabban tegye közzé felhívását egy általános népfelkelésre.⁴³⁶

Gaál június 15-én egy kémjelentést kapott Naszhlukác Lajos mérnöktől. Naszhlukác június 9-én Gaál parancsára Karakóról a stájerországi Fürstenfeldbe indult, hogy kikémlelje az ellenség erejét, hangulatát, s kipuhatolja egy esetleges fegyverszállítás (Ausztiából Magyarországba) lehetőségét.

A kém Radafalva (Rudersdorf) érintésével érkezett Fürstenfeldbe, feljegyezve az említett helységekben állomásozó ellenség létszámát, s az útközben tapasztalt csapatmozgásokat. A katonák szellemiségét demoralizáltnak találta, akikről így írt: „...a katonaság szomorú, kedvetlen, s levert kedélyű, a legénységet mindenütt a tisztek őrzik az elszökés miatt, ami mindennapi.” Fegyvereket azonban nem tudott szerezni, mivel „biztos emberei” között senki sem akadt, aki vállalta volna azok elszállítását. Naszhlukác június 13-án érkezett vissza Karakóra, s 15-én számolt be úttjáról Gaál tábornoknak.⁴³⁷

⁴³³ HL. 1848/49. 32/49.

⁴³⁴ u.o. 32/50.

⁴³⁵ u.o. 32/242.

⁴³⁶ u.o. 32/200.

⁴³⁷ Hermann Róbert: Az ihási útközet emlékkönyve 1849-1999. Pápa. 1999. 65-66.

Naszlukács jelentését, amely hasznos információkkal szolgált a határközeli csapatok elhelyezkedéséről, Gaál még aznap továbbküldte Szegvárról Kmetyhez. Egyben muníciót kért tőle, főként ágyúkhöz való lőport és puskákhoz való töltényeket.⁴³⁸

Kmety június 16-i válaszában sajnálattal közölte, hogy lőszert nem tud küldeni, mivel neki sincs elegendő. Ellenben Gaál levelét továbbította Klapka tábornokhoz (aki, mint a Feldunai hadsereg szárnyparancsnoka Győrben tartózkodott) remélve, hogy ő segíteni tud. Majd beszámolt Gaálnak a június 13-i csornai győzelméről.⁴³⁹

Az általa vezetett hadosztály június 12-én Pápáról elindulva éjszakai erőltetett menetben elérte Csornát, ahol június 13-án, reggel 5 óra körül megütközött Wyss tábornok (vezérőrnagy) csapataival. A megvert ellenség Bősárkányon keresztül Magyaróvár felé vonult vissza. Wyss tábornok, több tiszt és 80 ulánus holtan maradt a csatamezőn, jelentős hadizsákmány és számos fogoly került kézre. A Kapuvárt megszállva tartó csapatok Fertőszentmiklósig, illetve Eszterházáig hátráltak, s minden hidat leromboltak maguk mögött.

Kmety június 16-án Klapka tábornoknak (Győrbe) és a Központi Hadműveleti Irodának (KHI, Esztergomba) szintén jelentést tett. Mindkét helyre továbbította a Gaáltól kapott hírszerzői beszámolót, s Klapka felé tolmácsolta Gaál muníció iránti kérelmét is. Kmety, amint a KHI-nak ígérte, továbbra is biztosította a Rába folyó átkelőhelyeinek védelmét. Ezért egy fél lovaszászlóaljat Pápára, két gyalogos zászlóaljat Marcaltőre küldött, csapatainak fennmaradó részével pedig Kmety Téten maradt.⁴⁴⁰

Június 26-án Kmety csapatainak egy része a Rábaköz felé indult. Az éjszaka folyamán már Malomsoknál csatáoztak, majd másnap a Pápától északnyugatra lévő ihászi pusztára vonultak vissza. Június 27-én a délutáni órákban a Kmety-hadosztály megütközött az Adolf Schütte cs.kir. altábornagy vezette dandárral, ám este 8 órakor a magyar csapatok kénytelenek voltak Pápa (Tapolcafő) felé visszavonulni.⁴⁴¹

Gaál a Karakón tevékenykedő utászzászlóalj kibővítéséről ismételten intézkedett. Június 11-én Hertelendy József nemzetőr kapitányt, az újoncok parancsnokát felszólította, hogy

⁴³⁸ *Andrássy Antal*: Felderítő és információs jelentések a Kmety-hadosztálynál 1849 nyarán. Somogy Megyei Múzeumok Közleményei. IV./12. Kaposvár. 1981. 229.

⁴³⁹ *Hermann R.*: Az ihászi i.m. 66-67.

⁴⁴⁰ Fogalmazványok. Österreichische Nationalbibliothek. Handschriftensammlung. Series Nova. 358. II. kötet. 336.f.

⁴⁴¹ *Hermann R.*: Az ihászi i.m. 6.

az utászokhoz besorozandó újoncok közül a már összegyűlt 12 személyt, valamint a többieket is, amint a 10-12 főt elérik, nyomban Karakóra vezényelje.⁴⁴²

Közben Zalaegerszegeen összegyűlt az a nemzetőrsereg, melynek felállítását Gaál még május végén rendelte el. Gaál június 20-i utasításában rendelkezett felosztásukról és elhelyezésükről. A sereget három - általa hadosztálynak nevezett - egységre osztotta. Az első egységet Tóth Sándor nemzetőr őrnagy zászlóalja alkotta, melynek június 21-én kellett állásait elfoglalni. Egy szakaszt Böröndre, egy szakaszt Lövére, egy és fél századot Lendvára, 2 századot pedig Szemenyére kellett kihelyezni. A Lövön állomásozók kiegészültek a Thassy százados vezette helybéli nemzetőrökkel. A második egységet Csontos Sándor százados vezette, melynek létszáma 216 gyalogos (ezen belül: honvéd újonc 40, erdőkerülő vadász 100, megyei foglár 40, rendes honvéd 36), 15 lovas (ezen belül: rendes huszár 9, megyei huszár 6), valamint 3 ágyúhoz való tüzér. Ezen erőknak Letenyén kellett állomásozniuk, ahol kiegészültek egy századdal Tóth őrnagy zászlóaljából. A harmadik egységet az önkéntes szabadcsapat alkotta, melynek Molnáriba kellett mennie, a Kottorinál lévő révátkelő figyelemmel kísérésére. Belatinc környékének védelme az itt kiállítandó újoncok feladata volt, akiket több század nemzetőr kiküldésével kellett megerősíteni. Az északnyugati megyehatár és a Mura vonal folyamatos őrzésének biztosítására a most kirendelt nemzetőröket leváltásuk előtt egy héttel újabbakkal kellett pótolni.

Gaál a fizetendő napidíj összegét a második egységnél az alábbiak szerint határozta meg. Vadászoknál: közvitéz 8 forint, tisztt 30 forint; újonc honvédeknel: közvitéz 8 forint, altiszt 12 forint; rendes honvédeknel: közvitéz 8 forint, tisztt 12 forint; rendes huszároknál: közvitéz 12 forint, őrmester 36 forint (de patkolás saját költségére). A rendes honvédek és huszárok fizetését június 26-tól kellett folyósítani a megyei pénztárból, s ugyanitt vehették fel a fizetéshez szükséges pénzt az egységek parancsnokai.⁴⁴³

Gaál Miklós június 21-én Szegvárról ismét levelet intézett Zala megyéhez. Ebben újabb 50 újoncot - mesterembereket, vagy lovasságra alkalmasakat - kért azok helyett, akiket a megye védelmére Letenyére vezényeltek.⁴⁴⁴

Június 22-én pedig Bogyay József Zala megyei főbíróhoz írott levelében a Szegváron lévő, egyre gyarapodó huszárcsapat felszereléséhez 12 nyerget, 12 pár kengyelvasat s 12 zablát

⁴⁴² ZML. új.ir.1849. szám nélkül. Gaál levele Hertelendy Józsefhez. Szegvár,1849. június 11.

⁴⁴³ u.o. Dervarits család iratai. Dervarits András nemzetőr százados iratai. Gaál utasítása. 1849. június 20.

⁴⁴⁴ u.o. új. ir. 1849. szám nélkül. 1849. június 23-i bizottmányi ülés részes kiírása.

kért elküldeni.⁴⁴⁵ Az állandó bizottmány június 23-i ülésén Hertelendy József nemzetőr századost bízta meg, hogy a besorozott honvédek közül Keszthelyről a kívánt mennyiségű és minőségű újoncot a várnokkari zászlóalj kiegészítésére Karakóra eljuttassa. A bizottmány határozatáról értesítette Gaál tábornokot, valamint arról, - mivel Gaál tábornok sokat utazott, - hogy az utazáshoz biztosított vontató lovak fuvardíját készpénzzel kell kifizetni. Ennek megállapítására kormányrendelet híján Csertán Sándor kormánybiztos kérték meg, s az összegről a várnokkari főigazgatóságot tájékoztatni fogják.⁴⁴⁶

Gaál július elején Tihanyba utazott. Erre utal Zalabéren kelt levele, amelyben Csillag Lajos első alispánt egy Keszthelyre vagy Tihanyba szóló utazólevél kiállítására és megküldésére kérte - július 5-i dátummal.⁴⁴⁷ Gaál július 7-én már Tihanyban volt, ahol a kormány számára egy javaslatot dolgozott ki a népfelkelő csapatok felállításának kérdéseiről. A legfontosabbnak a megfelelő szervezettséget tartotta, amely nélkül a népfelkelés sem hatékony. A következő szervezeti felépítést javasolta: alapvető egységek az egyes népfelkelő csapatok (más szóval századok, egy csapat 250-300 fős); a zászlóaljak 4-5 csapatból állnának; a megyei népfelkelő sereg pedig a megyében összegyűlt zászlóaljakból. Ez utóbbit ezredesi rangban a megyei alispán vezényelné. A Gaál által vázolt szerkezet hasonlóságot mutatott egy ezred felépítésével. A népfelkelőknél alkalmazott fegyvernemek a következők lennének: puskások, dárdások (dárda hiányában a vasvilla is megteszi), valamint csépesek (cséphadarósok). Egyéb eszközök használata (balta, fejsze, bot stb.) felesleges, a puska után pedig leghasznosabb a cséphadaró. A dárdát célszerű horgas kampóval ellátni, amely a szúrás utáni visszarántásnál lehet hatékony.

A zászlóaljon belül legalább egy századot (csapatot) puskával kell felszerelni, a többi dárdás vagy csépes lehet. Az egyes csapatokon belül csak azonos fegyverzet használható. A népfelkelő csapatok alkalmasak kisebb támadások végrehajtására az ellenség oldalában vagy háta mögött, sikerrel használhatók éjszakai rajtaütéseknél és ellenséges szállítmányok megrohanásánál. Nyílt ütközetbe („tűzbe”) is vihetők, ha előttük rendes katonaság nyomul előre. A hosszú nyelű dárda és csép ugyanis közelharcnál veszélyesebb fegyverek, mint a (már elsütött) szuronyos puska, vagy a lovassági kard.⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ u.o. Tisztviselők után maradt iratok. Bogay József iratai. Gaál levele Bogay Józsefhez. Szegvár, 1849. június 22.

⁴⁴⁶ u.o. áll. biz. ir. 1849:193. 1849. június 23-i bizottsági ülés.

⁴⁴⁷ u.o. Tisztviselők után maradt ir. Csillag Lajos alispán iratai. Gaál levele Csillag Lajoshoz. Zalabér, 1849. július 5.

⁴⁴⁸ MOL. H. 9. (Belügyminisztérium. Elnöki iratok.) 1849:585. illetve HL. Personalia. I. ii.

Gaál főként azért látogatott Tihanyba, hogy megvizsgálja a tervbe vett sáncépítés megindításának lehetőségét. Az erődítési munkálatok elvégzését azonban már nem tartotta megoldhatónak, s ezt július 7-én jelentette a hadügyminisztériumnak. A hadügyminisztérium úgy rendelkezett, hogy a Tihany erődítésére rendelt utászosztályok a Pestről odaküldött tisztekkel együtt Komáromba, a komáromi vár erődítéséhez legyenek átcsoportosítva.⁴⁴⁹ Mi állt Gaál döntésének hátterében? Fent említett jelentésében a következő okokra hivatkozott: nem kapott pénzt (a kormánytól, illetve a környező megyéktől sem) a sáncépítés elkezdéséhez; még nem készült el az erődítési terv; az aratási és betakarítási munkák, valamint az elrendelt népfelkelés következtében nem lehetett munkaerőt toborozni; nem állt rendelkezésre a munkálatok védelmét ellátó katonaság.

Gaál július 7-én levelet írt Bayer József ezredesnek, a Feldunai hadsereg vezérkari főnökének Komáromba, melyben értesítette az erődítési munkálatok leállításáról. Erre azért is rákényszerült, mivel tudomása szerint Stájerországban egy ellenséges haderő gyülekezett Nugent vezetésével. Nugent szándéka az volt, hogy a császári-királyi fősereg támadása esetén, annak oldalvédeként a Balaton vidékére nyomuljon be. Tihany környékén azonban nem volt magyar haderő, "hadsereg nélkül pedig a sáncok nem használnak semmit" - írta Gaál. Megemlítette, hogy amint erre utasítást kap, a Tihanyban lévő utáskülönményt (a tisztekkel együtt) Komáromba küldi, akiket reménye szerint maga is követni fog. Ez utóbbira azonban már nem került sor.⁴⁵⁰

Időközben ugyanis a szabadságharc feltételei gyökeresen megváltoztak, s a katonai helyzet válságosra fordult. Július elején Haynau a császári-királyi fősereggel Komáromnál foglalt állást, a cári fősereg Miskolcnál állt, délen Jellasics támadása volt várható, s Erdélybe is nagy erővel tört be az ellenség. A válságból kiutat kereső katonai vezetés nem volt egységes. Görgei úgy látta, hogy a Komárom környékén összpontosítandó magyar seregeknek előbb a császári-királyi erőket kell legyőznie. A tábornokok másik része, elsősorban Dembiński és Mészáros, a Tisza és a Maros szögében kívánta összpontosítani az erőket. A minisztertanács június 26-án előbb Görgei tervét fogadta el, de a győri csatavesztés (június 28.) hatására június 29-i ülésén Szeged környékét jelölte ki az összpontosítás helyéül. Görgei július 6-án, Komáromban a haditanács ülésén elvetette a kormány tervét, mivel az ellenséges nemzetiségektől övezett déli hadszíntért sem hadászati, sem harcászati szempontból nem tartotta alkalmasnak. Ezzel szemben rámutatott

⁴⁴⁹ MOL. H. 77. (Elnöki osztály.) 1849:24120.

⁴⁵⁰ MOL. P. 295. A Görgey-család levéltára. b/44. fasciculus. Bayer József ezredes iratai. Eredeti, saját kezű tisztaírat.

a Balaton vidékére, mint olyan központra, ahonnan a háborút a magyar érzelmű lakosság támogatásával, természetileg alkalmas terepen lehet folytatni. Az esti órákban a Klapka elnöklete alatt másodszer összeülő haditanács - Görgei távollétében - elrendelte a Feldunai hadsereg visszavonását a kijelölt helyre.⁴⁵¹

Július 11-én azonban a sereg - Görgei elképzelésének megfelelően - kísérletet tett a Duna jobb partján az ellenség állásainak áttörésére s a Dunántúlon keresztül történő levonulásra, de a Klapka vezette csata eredménytelen maradt. Ezt követően, július 13-án a Feldunai hadsereg Görgei vezetése alatt a Duna bal partján indult el az egyesülésre kijelölt déli országrész felé. (Klapka Komáromban maradt.)⁴⁵²

Az események fentebb vázolt alakulása, vagyis a Dunántúlra alapozott védelmi stratégia elvetése irreálisá tette az erősítési munkálatok folytatását. Június 4-ig sem építőanyag, sem szerszámok, sem munkások nem érkeztek Tihanyba. Akkor Gaál elhalasztotta, július 7-én kelt jelentésében pedig végleg lemondta a terv kivitelezését. A megvalósítás kudarca abból fakadt, hogy május elején a kormány figyelmen kívül hagyta, illetve tévesen értékelte a tényleges lehetőségeket. Alapvetően azt, hogy a Balaton-felvidéki sáncrendszer és a tihanyi erősítmény felépítéséhez lényegesen több időre, hónapok helyett évekre lett volna szükség. Másrészt a lakosság hangulata és a terepviszonyok sem voltak annyira kedvezőek, ahogyan a kormány azt Debrecenben elképzelte. A Bakony dombvonulatai nem jelentettek valóságos akadályt a kor haditechnikai színvonalán. A katonai helyzet változása júniusban, a Szeged környéki összpontosítás elrendelése tehát végső, de nem alapvető oka volt a már koncepciójában is hibás elképzelés bukásának.⁴⁵³ A kapcsolat fenntartása is megnehezedett a Szegedre költözött kormány és a várnokkari főigazgatóság között. Ez nem kizárólag a távolságnak volt köszönhető, hanem a szegedi postahivatal tájékozatlanságának is. A hadelnöki osztályfőnök panaszt tett Dusчек pénzügyminiszternél, mivel a Tihanyba címzett sürgőnyt négy nap elteltével azon indoklással kapta vissza, hogy „ezen Tihanyt nem találhatni fel.”

Holott a posta kérdésére –„valjon hol vagy az a Tihany” - még azt is felírták: „Zala megyében”.⁴⁵⁴ Nyilván az említett tényezőknek volt szerepe abban, hogy Gaál Miklós július 17-én Szántódon írott levelében - gyenge egészségi állapotára való hivatkozással -

⁴⁵¹ Magyarország hadtörténete. 534-535. Továbbá: *Klapka György*: Emlékeimből. Bp. 1986.166-167., *Hentaller L.*: A tihanyi i.m. 10-11., *Gelich Rikárd*: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. III. Bp. 1889. 662-665.

⁴⁵² *Görgey A.*: Életem i.m. II. 255-257.

⁴⁵³ *Szarka Lajos*: A Tihanyi-félsziget és a Balaton-felvidék az 1848-49-es szabadságharc utolsó hónapjaiban. Zalai Gyűjtemény 28. Zalaegerszeg. 1989. 165-166.

⁴⁵⁴ MOL. H. 77. 1849:24133.

lemondott a várnokkari főnökségről valamint tábornoki rangjáról, s nyugalmazását kérte.⁴⁵⁵ Aulich Lajos hadügyminiszter július 20-án továbbította Gaál lemondását Kossuth Lajos kormányzóelnökhez.⁴⁵⁶ Kossuth július 24-én válaszolt a hadügyminisztérium felterjesztésére elrendelve, hogy a „megnevezett Tábornok úr ideiglenesen nyugalomba teendő.” A hadügyminisztérium július 25-én utasította az országos hadi főparancsnokságot, hogy Gaált a nyugalmazottak rovatába felvegye, s nyugdíjazása iránt a szükséges intézkedéseket a pénzügyminisztériumnál tegte.⁴⁵⁷

A szabadságharc leverése nem tette lehetővé az élete során másodízben nyugalmazott tábornoknak a hátralevő évek békés élvezetét. Dondorf csapatai július 12-én elérték Zalaegerszeget, Kanizsára pedig Knešević csapatai vonultak be július 15-én.⁴⁵⁸ Nugent augusztus 22-én foglalta el Balatonfüredet, s ugyanezen a napon Knešević előhada Tapolcát, majd a fősereg szeptember 3-án Keszthelyt.⁴⁵⁹

A májusban elképzelt nagy terv - a Balaton-felvidék megerősítése - nem valósult meg, a tervezett védelmi vonalból csupán Karakó környékén maradtak fent erősítések nyomai. Koller Ignác devcseri járási főbíró 1849. október 28-án azzal a kéressel fordult Pap János Veszprém megyei királyi biztoshoz, hogy a járásban a kijavítani rendelt hidakhoz a karakói és külsővati hadi sáncoknál megmaradt nagy mennyiségű fából és padlóból - melyek Pápán, Külsővaton és Nagykamondon voltak lerakva - a szükséges mennyiséget megkaphassa.⁴⁶⁰

A külsővati sáncolásnál megmaradt és fel nem használt faanyagok október végén lajstromba vétettek. Eszerint faragott fenyőgerenda volt 20 darab, faragatlan fenyőgerenda 34 darab, feldarabolt fenyőgerenda 23 darab, fenyődeszka 10 darab, fenyőpadló 39 darab - különböző méreteken.⁴⁶¹

A terv lényeges elemét alkotta a Tihanyi-félsziget szigetté alakítása, de a munkák itt meg sem kezdődtek. A tihanyi erősítés terve azonban fennmaradt az utókor emlékezetében. Eötvös Károly balatoni utazása során eljutott Tihanyba is, ahol visszaemlékezett az 1849-es „nagy tervre”, bár a korábbi csatorna nyomait látván tévesen azt hitte, hogy az részben

⁴⁵⁵ u.o. H. 75. 1849:26080.

⁴⁵⁶ MOL. H. 2. 1849:9513.

⁴⁵⁷ MOL. H. 75. 1849:26080. illetve KLÖM. XV. 771.

⁴⁵⁸ 1848/49. zalai eseménytörténete. (Szerk.: Baranyai Györgyné-Degré Alajos- Kovács Lajos) Zalai Tükör/74. I. Zalaegerszeg. 1974. 38.

⁴⁵⁹ *Cserny Margit*: Adatok Veszprém megye 1848-49-es történetéhez. A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei 9. (Szerk.: Éri István.) Veszprém. 1970. 142.

⁴⁶⁰ VEML. IV. 154. 172/1849. Koller Ignác kérelme. Külsővat, 1849. október 28.

⁴⁶¹ u.o. 173/1849. Kovács Elek lajstroma. Külsővat, 1849. november 2.

megépült. Így emlékezett: „Hejh tihanyi széles árok: te voltál egykor sok jó magyarnak utolsó reménysége. Jöttek mérnökkari tisztek és úti biztosok, kijelölték a csatorna vonalát, s száz és ezer odarendelt ember elkezdte ásni, vésni, lapátolni a kemény földet. Ma is megvan a nagy árok nyoma. Fenekét, oldalait benötte a vad fű, de ma is tanúságot tesz arról a keserű ábrándról, amely a magyar nemzetet Tihany ormain akarta megmenteni.”⁴⁶²

Illyés Gyula „Fáklyaláng” című drámájában ugyancsak megemlíti Tihany szerepét. A jelenet az aradi vár egyik kazamatájában játszódik, ahol Kossuth és Görgei vitatkoznak a szabadságharc végóráiban. A temesvári vereség hírének megérkezésekor az indulatok magasba csapnak. Görgei, akit Kossuth felruházott a teljhatalommal és a fővezérséggel, a cári csapatok előtti fegyverletételben látja a megoldást. Kossuth ellenben a harc folytatásának híve, s véleménye szerint ki kell törni az ellenséges gyűrűből a Dunántúlra Komárom felé. Itt időt lehetne nyerni, s a Dunántúl pihentebb népét mozgósítva erőt gyűjteni egy második tavaszi hadjáratra. Kossuth így érvelt: „Összeszedjük őket (t.i. a népfelkelőket), és ha kell, két évig kitartunk. Csak irányításukhoz értsünk, szív szerint, hogy lelkesen kövessenek! Mérnökeink már fölmérték Tihanyt. Egy széles vízárók és bástya a félsziget nyakánál, s máris Európa legjobb erődje, akár ötvenezer katonának. (Görgey közbevetése: Lázálom!) Északon Klapkával Komárom, lent Tihany, közbul hídnak a Bakony rengetege: megtáncoltatjuk Bécset! És ha mégsem: átdobjuk a háborút a határon! Városról városra vonulva, mint te a bányászvárosokon át, elhúzódnánk délnek, akár a Pó síkságra, a forrongó Olaszországba, a te fővezérleteddel.”⁴⁶³

⁴⁶² *Eötvös Károly*: Balatoni utazás. I. Bp. 1982. 344-345.

⁴⁶³ *Illyés Gyula*: Fáklyaláng. Illyés Gyula: Drámák. I. Bp. 1969. 454-456.

IV. Gaál Miklós tábornok aradi fogsága

(1849. november – 1854. november)

Gaál Miklós miután július 17-én elküldte lemondását, közel egy hónapig bujkált a Zala megyét megszálló császári csapatok elől, majd szeptember 12-én önként jelentkezett Knesevic ezredsnél, a Keszthelyre bevonuló császári csapatok parancsnokánál. Ezután szeptember 23-án Bécsbe, október 13-án Pestre vitték kihallgatásra, november 14-én pedig Aradra szállították, ahol lefolytatták ellene a hadbírószági eljárást.⁴⁶⁴

A hadbírószág előtt Gaál azt állította, hogy a lemondását követő hetekben az őt kereső magyar csapatok elől a Badacsony környéki hegyekben rejtőzködött. Ezt a verziót támasztották alá az érintett községek képviselői és lelkészei is, akik a hadbírószág számára elküldött igazoló iratokban igyekeztek Gaálnak segítségére lenni. Badacsonytomaj előljárósága - Kovács István bíró, Buday Sándor jegyző és kilenc esküdt - november 4-én kelt levelében igazolta, hogy Gaál Miklós császári-királyi alezredes július, augusztus és szeptember hónapokban a környéken rejtegette magát. A magyar kormány részéről három alkalommal is keresték. Először Paksról küldött katonák, majd pedig Noszlopy Gáspár kormánybiztos megbízottja, de nem találták meg.⁴⁶⁵

Soós János kövágóörsi lelkész tanúsította, hogy ábrahámhegyi préházában egy ideig Gaál Miklóst látta vendégül, aki a környéken tartózkodó magyar katonák elől rejtőzködött el. Soós szerint Gaál személyes találkozásai alkalmával többször is utalt uralkodója iránti elkötelezettségére, s emiatt igyekezett magát a magyar csapatoktól elrejteni.⁴⁶⁶

Felsőbb utasításra Zala megye előljáróságának, nevezetesen Csillag Lajos ideiglenes alispánnak is vizsgálatot kellett tartania Gaál nyárvégi szereplését tisztázandó. Csillag alispán a Zalaegerszegen, Keszthelyen és Badacsonytomajon lefolytatott vizsgálatról küldött jelentést. November 4-én Zalaegerszegen Bathy János városbíró, továbbá a városi jegyző és négy tanácsos meghallgatására került sor. Azt állították, hogy Gaál május közepe és június eleje táján három alkalommal is járt a városban, de mindannyiszor személyes ügyeit intézte és ittlétekor sógoronőjénél, Gaál Károlynénál szállt meg. A városban tett

⁴⁶⁴ HL. 113/11. doboz. (Aradi hadbírószág.) 2/363. sz. ir. 521. folio. Az eddigi szakirodalomban előfordul azon állítás, amely szerint Gaál ott lett voltazt 1849. augusztus 11-én Aradon tartott, s a fegyverletételt megszavazó haditanácson. Ez az állítás téves. Lásd: Zeidler József írása. Pester Lloyd. 1881. március 10. és ennek nyomán *Görgey István*: Élmények és benyomások 1848. és 1849-ből. Bp. 1888. II. 565.

⁴⁶⁵ u.o. 472. folio (f.)

⁴⁶⁶ u.o. 476. f.

látogatásai során nem lépett kapcsolatba a hivatalos szervekkel, s a „felkelők mozgalmába” nem avatkozott be.

Csillag alispán november 7-én keszthelyi előljárókat - Szücs Gergely jegyzőt, több tanácsost és polgárt - kérdezett ki. Elmondták, hogy július 16-án Noszlópy Gáspár kormánybiztos szervezett népfelkelést a környéken, de Gaál alezredes, mivel jelen sem volt, abban részt nem vett. Gaál ugyan többször is járt Keszthelyen, de a „felkelők” mozgalmába nem avatkozott be.

A badacsonytomaji előljárók, Kovács István bíró és társai november 8-án Keszthelyen is megerősítették, hogy Gaál a nyár folyamán Badacsony környékén tartózkodott, de mivel rejtgette magát, személyesen nem találkoztak vele. A „pártutó seregtől” több alkalommal is keresték Badacsonytomajon és a badacsonyi hegyben, de nem akadtak rá.⁴⁶⁷

Gaál hollétéről Móricz János badacsonytomaji lelkész számolt be a legrészletesebben november 8-i levelében. Elmondta, hogy július elején Gaál a somogyi partról egy küldönc által kéréssel fordult hozzá: a magyar csapatok elől kívánt elrejtőzni, s erre a célra egy rejtkehelyet, illetve felesége badacsonyi pincéjének a kulcsát kérte megszerezni. Néhány nap múlva Gaál személyesen is megjelent nála, akinek a kért pincekulcsot átadta. Július végéig szinte minden nap titokban találkoztak vagy önála, vagy Gaálnál.

Mivel a magyar katonák többször is keresték, Soós István kővágóörsi lelkész ábrahámhegyi pincéjébe költözött át, ahonnan augusztus 12-én jött vissza Badacsonyba. Augusztus 13-a és 19-e között Szegváron volt, majd 20-án és 21-én Badacsonytomajon, azután pedig a környéken bujkált szeptember közepéig, amikor a császári katonaság a környékre megérkezett. Gaál szeptember 16-án távozott el Badacsonyból, 19-én pedig jelentkezett a császári katonaság parancsnokánál Keszthelyen (valójában szeptember 12-én!), ahonnan Sümegre, majd szeptember 23-án Bécsbe rendelték. Móricz lelkész segítő szándékkal igyekezett kicsinyíteni Gaál Karakónál végzett tevékenységét. A karakói sáncokat még 1809-ben építették a franciák ellen a császári katonák, aminek ő, jánosházi születésű lévén, gyerekefjével a szemtanúja volt. Ezt az időközben elavult sáncot Gaál közreműködésével úgy-ahogy kijavították, de az védelmi célra továbbra is alkalmatlan maradt. Annál inkább, mivel a Marcal vize a nyáron kiszáradt, s így a sáncokat akadálytalanul meg lehetett kerülni.⁴⁶⁸

Gaál badacsonyi szőlőszomszédja is megerősítette, hogy július közepétől szeptember közepéig, valahányszor szőlőjénél tartózkodott, mindannyiszor találkozott Gaál

⁴⁶⁷ u.o. 485-488. f.

⁴⁶⁸ u.o. 491. f.

alezredessel. Ő visszautasította a „tábornok” megszólítást, s közölte vele, hogy csak „polgártárs”, s a magyar hadseregnél nem szolgál.⁴⁶⁹

Gaál 1849. november közepén került Aradra, s hamarosan szembekerült a cs.kir. megtorlás gépezetével. A megtorlás irányelveit Haynau 1849. július 1-jén Győrben kiáltványban tette közzé, s elrendelte a rendkívüli haditörvényszékek felállítását. A vádlottaknál két határnapot vettek figyelembe. Egyrészt 1848. október 3-át, tehát annak a királyi manifesztumnak a kibocsátását, amely feloszlatta a magyar országgyűlést, törvénytelennek minősítette Kossuth és társai ténykedését, az országot a haditörvények alá helyezte és Jellasicsot nevezte ki teljhatalmú királyi biztossá. Ettől az időponttól kezdve minden olyan katona, aki a magyar hadseregben szolgált, a fegyveres lázadás bűnébe esett.

A második dátum 1849. április 14-e, a magyar függetlenség kimondásának és a Habsburg-Lotharingiai - uralkodóház trónfosztásának a napja volt. Azok a tisztek, akik ezt követően szolgáltak, felségsértés büntetében voltak elmaraszthatók. A börtönbüntetés együtt járt a tiszti rang, kitüntetés, esetleges nyugdíj elvesztésével, a felségsértés pedig automatikusan vagyonelemekbontást vont maga után.⁴⁷⁰

Az első cs. kir. rendkívüli haditörvényszéket Pozsonyban állították fel 1849. július 10-én, majd Magyarország meghódításával párhuzamosan megszervezték a többi is. Az összesen 18 haditörvényszék az ország különböző vidékein 1854-ig működött, s ítélezett katonai és politikai bűnügyekben. Az aradi haditörvényszék nagyjából a honvédtisztek ügyeit tárgyalta, a pesti elsősorban a politikusok ügyeiben bíráskodott. A más haditörvényszékek által tárgyalta ilyen jellegű ügyeket (kivéve az erdélyieket) általában e két haditörvényszék vette át.⁴⁷¹

A teljes hadbíróság tizennégy tagból állt, s minél magasabb rangú volt a vádlott, annál magasabb rangú volt a hadbíróság elnöke, s annál magasabb rangúak voltak a hadbíróság tagjai is. Jogi végzettséggel csak a hadbíró rendelkezett. Ő képviselte egy személyben a vádat és a védelmet, s ő látta el a tárgyalásvezetői teendőket is. Gyakorlatilag a hadbíró hozta a per végén az ítéletet. A tárgyalásvezetői előterjesztés (votum informativum) végén megírta, milyen súlyosbító és enyhítő körülmények állnak fenn a vádlott esetében, s ennek alapján milyen ítélettel kell sújtani.

⁴⁶⁹ u.o. 489. f.

⁴⁷⁰ Vértanúk könyve. (A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848-1854.) Szerk.: Hermann Róbert. Bp. 2007. 316.

⁴⁷¹ u.o. 323.

A haditörvényszék ítélete általában megegyezett a hadbíró által javasolt büntetéssel, s a következő büntetésekre terjedt ki: halál (kötél, vagy golyó által); várfogság vasban, vagy anélkül; sáncfogság nehéz, vagy könnyű vasban; pénzbüntetés; vagyonelkobzás; deportálás az országon kívülre. Az ítélet ellen fellebbezni nem lehetett.⁴⁷²

Az ítéletek a magyar alkotmányosság szempontjából koncepciós jellegűek voltak és törvénytelennek minősültek. Az 1848. október 3-i manifesztumról hiányzott a miniszteri ellenjegyzés, s V. Ferdinánd az éves költségvetés elfogadása előtt nem oszlathatta fel a parlamentet. A felségsértés vádja ugyancsak kétes alapokra épült, ugyanis I. Ferenc József közjogi értelemben nem számított magyar királynak, nem koronáztatta meg magát, nem esküdött fel az ország törvényeire, s nem adott ki koronázási hitlevelet.⁴⁷³

A legáltalánosabb büntetési forma a börtön (várfogság) volt. A büntetés a hadbírósi ítélet kimondásának napján kezdődött, a vizsgálati fogságot nem számították bele.

A foglyok körülményei az egyes várakban - Pest, Arad, Nagyszeben, Gyulafehérvár, Komárom, Königsgrätz, Bécs, Olmütz, Josefstadt, Theresienstadt, Kufstein - igen különbözőek voltak. A leghírhedtebb börtönök egyike a pesti Újépület volt, ahol rendkívül szigorú szabályokat alkalmaztak. Az emlékirók valamennyi várbörtönről jegyeztek fel többé-kevésbé kedélyes epizódokat, Kufsteinről azonban nem. A legrosszabb hely a vártorony volt, melynek sötét, alacsony és szűk szobáiban laktak az elítéltek. Akit ide zártak, biztos lehetett abban, hogy előbb-utóbb tüdőbajt, vagy tüdőgyulladást kap.⁴⁷⁴

Az aradi erődben december 10-én került sor Gaál Miklós szóbeli kihallgatására a Moser ezredes elnökletével ülésező hadbírótság előtt. A kihallgatást Daubek százados, hadbíró vezette. A hadbíró 37 kérdést intézett Gaálhoz, melyből 26 kérdés kapcsolódott aradi tevékenységéhez, 6 kérdés pedig a mérnökkar igazgatójaként betöltött szerepéhez. Ez az arány azt mutatja, hogy elsősorban Arad érdekelte a hadbírótságot. A kihallgatás során feltett kérdések és válaszok Gaál működésének újabb részleteibe engednek bepillantást.

A *hadbíró* tudomása szerint az aradi erődparancsnokság december 22-én egy felhívást juttatott el a városi magisztrátushoz, melyben az uralkodó iránti hűségre szólították fel. Gaál illetlen és szofisztikus megjegyzéseket fűzött a felhíváshoz, s a válaszlevelében közölte, hogy míg a város a magyarok kezén van, hiábavaló azt a megadásra felszólítani.

⁴⁷² u.o. 318.

⁴⁷³ Hermann Róbert: Koncepciós elemek az aradi vértanúk pörében. Rubicon. 1995/6-7. (Történelmi perek.) 31-32.

⁴⁷⁴ Vértanúk könyve. 326-329.

Gaál erre azt felelte, hogy az említett levelet a betegágyban írták alá vele, s tartalmát előzetesen nem közölték.

A *hadbíró* szerint az erődparancsnokság december 24-én eljuttatta Gaálhoz az uralkodóváltásról szóló proklamációt (V. Ferdinánd helyett Ferenc József lépett a trónra) s a császári sereghez intézett kiáltványt, melyeken keresztül felszólították az uralkodó iránti hűségéhez való visszatérésre.

Gaál válaszában elismerte, hogy az említett dokumentumokat kézhez kapta, de mivel minden oldalról körül volt véve, véleményével egyedül maradt, s akaratát nem tudta érvényesíteni.

A *hadbíró* állítása szerint a január 24-ét megelőző napokban mindenütt a legnagyobb előkészületek történtek az erőd lövetésére és ostromlására, ennek során az ágyúütegeket összekötő árkokat földhányással erősítették meg. Január 24-én, reggel fél 7-kor történt az első ágyúlövés, s ezután a leghevesebb ágyútűz zúdult az erődre, az erőd körül elhelyezett tizenöt üteg 50 lövegéből.

A különböző kaliberű ágyúkból golyót, kartácsot és srápnelt lőttek ki, a tarackokból gránátot, valamint kartácsot, a bombavetőkből pedig bombákat és jelzőlövéseket. Az eddigi legnagyobb tűzerejű ágyúzás fél 1-ig tartott, ezután hevesességéből némileg veszített, noha még délután is negyedóránként 20-24 lövést lőttek ki az erődre.

Összesen 3000 lövést adtak le, ezeknek több mint a fele volt bomba és gránát. A bombázás során három ember meghalt, többen súlyosan megsérültek. A ferences templom tetőzte, továbbá falazata súlyosan megrongálódott, a hozzá csatlakozó kolostor mindkét szárnya lakhatatlanná vált, egyetlen ép szoba sem maradt az épületben. Az erőd egész területén borzalmas volt a pusztítás.

Gaál elismerte, hogy lövette az erődöt, de annak hevesességét, a leadott lövések nagy számát tagadta, ehhez szerinte megfelelő lövegek sem álltak rendelkezésére. Érthetetlennek találta, hogy mitől szenvedett az erőd olyan súlyos sérüléseket.

A *hadbíró* szerint Gaál január 24-én egy sváb parlamentert küldött az erődbe, s azt a megadásra felszólította. Ez is bizonyítja tehát, hogy célja az erőd elfoglalása volt.

Gaál erre azt felelte, hogy a parlamentert csak pro forma (látszatzból) küldte az erődbe, mivel a kormányzat az erőd bevételével bízta meg, s Damjanich is a közelben állomásozott. Valódi célja azonban az erőd további helytállásának a biztosítása volt.

A *hadbíró* állítása szerint a vár lövetése január 26-án is teljes erővel folytatódott, reggel fél 9-től délután 5 óráig. Öt óra után a Csála-erdőnél, illetve Mikalakánál erős csapatmozgást észleltek, a zsigmondházi-gáton levő második hídnál pedig jelentős csapatösszevonásra

került sor. Egyidejűleg tovább folyta-tódott az erőd bombázása este 9-től éjjelig, majd éjjel 2-től hajnali 4 óráig (már 27-én). Mindezek arra mutattak, hogy Gaál egy roham megindítását tervezte, amely azonban megghiúsult. Az éjszaka során ugyanis a Maros zajlásnak indult, elárastva az ágyú-ütegeket, megnehezítve a hidak megközelítését és akadályozva megfelelő átkelőhely keresését a folyamon.

Másrészt az erődből a gát-hidakra leadott lövések az éjszaka is távoltartották a támadókat. A várat 27-én reggel 6-tól délután 5 óráig ágyúzták, s akárcsak az előző napon, úgy most is mintegy 3000 lövést adtak le az erődre.

Gaál válaszában formálisnak tekintette az ostrom előkészületeit, melyre azért kényszerült, hogy a táborban levő kormánybiztosok, Boczkó és Török, árulónak ne nyilvánítsák.

Akkor sem rendelt volna el rohamot, ha a Maros nem indul zajlásnak, s emlékezete szerint kevesebb lövést adott le az erődre.

A *hadbíró* szerint január 28-án tovább folytatódott a vár lövete, délelőtt 8-tól 12 óráig, majd délután 2-től 4 óráig; 29-én pedig a Zsigmondháza és Mikalaka mellett álló elárastott ütegekből nyitottak ágyútűzet. Január utolsó és február első napjaiban szintén leadtak az erődre egy-egy lövést.

Gaál elismerte, hogy egyenkénti lövések történtek, de ekkor már az Aradra érkező Damjanich vette át tőle a parancsnokságot.

A *hadbíró* szerint február 5-én délelőtt egy-egy ágyúlövést adtak le az erődre, délután a futóárok kijavítását végezték, majd ezt követően mintegy fél órán keresztül minden oldalról rendkívül heves tüzet nyitottak. Február 6-án is esett egy-egy lövés, 7-én (másnap) pedig a magyar csapatok visszavonultak Ó-Aradra.

Február 7-én Gaál a Winkler-féle ládagyárnál és a sóhivatalnál felállított ágyúból lövette az Új-Aradra bevonuló császári csapatokat, s egészen este 7 óráig tartott a Maros két partján szemben álló erők lövöldözése. *Új-Aradon, Zsigmondházán és Szentmiklóson a magyar sereg által elhagyott házakban, kaszárnnyákban számtalan ostromlétrát, az ostrom során használatos kampót, rőzsekévéket, gördülő harci kocsikat, hordozható futópallókat és más egyebeket találtak, melyek egy tervbe vett ostromra mutattak.*

Gaál válaszában elismerte, hogy mind a várra, mind pedig az Új-Aradra bevonuló csapatokra történtek lövések. Másrészt az említett helységeken Damjanich katonái állomásoztak, s az ostromszereket is ők hozták oda magukkal. Gaál válaszaiból kitűnik, hogy igyekezett a felelősséget Damjanichra hárítani, tábornok társát ugyanis már kivégezték, saját helyzetén viszont még segíthetett a vallomásával.

A *hadbíró* felelevenítette a február 8-án történeteket is, s arra volt kíváncsi, hogy Gaál milyen szerepet játszott a nap eseményeiben, különösen a délutáni órákban, a császáriaknak Ó-Aradról történt kiverésekor.

Gaál mentségére előadta, hogy a császári csapatok benyomulásakor saját csapatait Battonya irányába vezényelte, ezért a város visszafoglalásánál nem volt jelen. (A valóságban Gaál nem adott ki utasítást a Battonya felé vonulásra, s nem hagyta el Ó-Aradot sem, hanem az ágyútanyánál intézkedett.)

A *hadbíró* felrótta azt is, hogy február 9-e és 13-a között, valamint 13-a után a honvédek megtámadták az erődből kiküldött különítményt, egyeseket közülük megöltek, másokat megsebesítettek.

Gaál védekezésül elmondta, hogy a várban megváltozott a helyőrség összetétele. Új-Aradra átküldött katonáinak ezért csak az ellenfél azonosítását szabta feladatul, s katonái csupán néhány foglyot ejtettek.

A *hadbíró* szerint február 14-e és 17-e között jelentős csapatmozgások történtek a Csálad-erdő környékén, 24-e és 26-a között pedig előkészületeket tettek egy támadásra. Február 26-án, Gaál aradi parancsnokságának utolsó napján ismét lőtték az erődöt ágyúkkal, gránátokkal és bombákkal reggel 6-tól este 7 óráig.

Gaál azt állította, hogy családjával együtt már 17-én Debrecenbe utazott, mivel az Aradon történetek miatt tisztáznia kellett magát. Így február 26-án már nem volt Aradon. (Gaál február 26-án távozott Aradról, a debreceni hadbíroság később szintén ezt a napot jelölte meg távozásaként.)

A továbbiakban a hadbíroságot Gaálnak az országos mérnökhar igazgatójaként kifejtett tevékenysége érdekelte.

A *hadbíró* szerint Gaál az erődítési hivatal számára 4820 forintot vett át, melyből 1965 forintot a hivatal pénztárába utalt, 2855 forintot pedig osztrák bankjegyekben és ezüstpénzben magának megtartott. A mérnökhar főnökeként a komáromi erődigazgatóságot a lipótvári erőd levéltárának átvételére utasította, s később az erődítési hivatal munkatársait elöléptette.

Gaál saját bevallása szerint május 13-tól Pesten volt azzal a feladattal, hogy a budai vár ostrománál az erődítési hivatal levéltárát és pénztárát a pusztulástól megmentse. A hadügyminisztérium őt június 1-jén nevezte ki ideiglenes jelleggel a mérnökhar igazgatójává. (Valójában a hadügyminisztérium május 10-i rendelete már új beosztásában nevezte meg.)

Az említett 2855 forintot azért tartotta magánál, mert Karakónál 60 bányással a sáncok kijavitását végezte, s mivel ott magyar pénzt nem fogadtak el, a kifizetés osztrák bankjegyben történt.

A *hadbíró* azt is felróta, hogy Gaál csak szeptemberben jelentkezett Knesevic ezredesnél.

Gaál mentségére előadta, hogy őt egy Magyarországon szervezendő népfelkelés parancsnokául kívánták megnyerni, ezért a magyar csapatok elől az erdőkben bujkált.

Végezetül a *hadbíró* leszögezte, hogy Gaál a felségárulásban tettestársnak tekinthető, mivel nemcsak az 1848. október 3-i manifesztum, hanem még az 1849. április 14-i trónfosztás után is a magyar seregben teljesített szolgálatot. Ezután megkérdezte Gaált, mit tud felhozni mentségére.

Gaál magát mentve az alábbiakat sorolta fel: ő nem sokat tett, amiért semmiféle kitüntetést nem

kapott, az aradi erődöt sem lövette az említett mértékben. A trónfosztással nem értett egyet, lemondását többször is beadta. A mérnökkari igazgatói kinevezést csak azért fogadta el, hogy ne kelljen az uralkodóval szemben fegyveresen harcolnia, s ebbéli feladatában a császári-királyi csapatok javára tevékenykedett.⁴⁷⁵

A Moser elnök vezette hadbíróság 1849. december 18-án hirdette ki ítéletét. Megállapította, hogy Gaál Miklós az „1848. október 3-i és december 2-i legfelsőbb manifesztumok kiadása után csatlakozott Magyarországon a császári auktoritás elleni fegyveres felkeléshez”, melynek során február 26-ig az aradi erőd ostromát vezette, továbbá hogy „a debreceni kormány április 14-i határozata után, - amelyben kimondott a dinasztia trónfosztása, valamint Magyarországnak és Erdélynek az Osztrák Monarchiából való kiválása -, mint ideiglenes erődítési igazgató működött, jóllehet jelentős hatáskör és így tulajdonképpen nagyobb veszélyesség nélkül.” A hadbíróság mindezek miatt Gaált a felségárulás bűnében tettestársnak minősítette, amiért nyugdíja és tiszti rangja elvesztésével, vagyonának az államnak okozott kár miatt történő elkobzásával, valamint 15 évi várfogsággal büntette.⁴⁷⁶

A jóváhagyásra felterjesztett ítéletet Julius Haynau tábornok, hadseregfőparancsnok túl enyhének találta, s december 24-én Pesten kelt rendelkezésében az aradi császári-királyi rendkívüli haditörvényszéket további vizsgálat megtételére utasította.

Haynau a következőkkel indokolta döntését: a legnagyobb mértékben megdöbbent afelett, amikor átolvasta a Gaál ellen lefolytatott kihallgatás és katonai bíraskodás aktáit, hogy

⁴⁷⁵ HL. 113/11. d. 2/363. 404-417.f. Articulirtes Verhör (szóbeli kihallgatás). Arad, 1849. december 10.

⁴⁷⁶ u.o. 534-535. f. Urtheil (ítélet). Arad, 1849. december 18.

Daubek százados, aki a kihallgatást vezette, milyen komoly melléfogást követett el javaslatával. Miközben (Daubek) összefoglaló jelentésében felsorolta a bűnös tevékenységre utaló tények egész sorozatát és a legveszélyesebb tettek bizonyítékait, amelyek már önmagukban is felségsértőnek nyilvánítják a tettek elkövetőjét (Gaált), mégis üres indítékok alapján a halálbüntetéstől elállott és előbb tíz évi, majd 15 évi erődfogságot javasolt. Ezzel bebizonyította, hogy milyen nagyfokú ellentmondásban áll saját magával (tudniillik Daubek) és mennyire figyelmen kívül hagyta a fontos dolgokat. *Egy ilyen, a bűnösök első sorába tartozó, igen veszélyes és eredményes tevékenységet kifejtő, visszaeső (notórius) személy esetében, mint Gaál, annál kevésbé lett volna szabad a halálbüntetéstől eltekinteni, mivel ugyanezt az ítéletet hozták kisebb bűnösök esetében is, akik törzstiszi rangot viseltek.*

Az ismertetett indoklás miatt Haynau további vizsgálatot rendelt el, vagyis a törvénytelen ítélet felülvizsgálatát követelte. Egyúttal felhívta a hadbíróság figyelmét, hogy a jogi eljárás során tartsa szem előtt a törvény szigorát, s különösen az ítéletben ragaszkodjon az egyöntetűséghez és a következetességhez.⁴⁷⁷

Haynau 1850. február 4-én újabb rendelkezést küldött az aradi katonai törvényszékhez. Megtalálták ugyanis a rebellis kormányzat elnöki levéltárát, melynek iratai Gaál bűnösségére vonatkozóan további lényegbevágó információkkal szolgáltak. Ezért Haynau utasította a hadbíróságot, hogy az előtalált iratokat vessék hivatalos vizsgálat alá, s egy új eljárást folytassanak le, aminek a végeztével az egész vizsgálati aktát öhozzá jóváhagyás végett felterjesszék.⁴⁷⁸

Az újabb vizsgálatot Ernst törzshadbíró vezette, s február 23-án került sor Gaál ismételt kihallgatására. A hadbíróság az elnöki levéltárban talált terhelő iratok alapján arra helyezte a hangsúlyt, hogy egyértelműen bizonyítsa Gaálnak a „rebellis kormányzat” iránti hűségét. Összesen tíz kérdést tettek fel számára, az alábbiak szerint:

1. *Hadbíró:* felszólította Gaált, hogy a korábbi vizsgálatokon elhangzottakat a legjobb emlékezete szerint egészítse ki.

⁴⁷⁷ u.o. 391-392. f. Haynau rendelete az aradi rendkívüli haditörvényszékhez. Pest, 1849. december 24.

⁴⁷⁸ u.o. 403.f. Haynau rendelete az aradi rendkívüli haditörvényszékhez. Pest, 1850. február 4. Gaálnak az OHB és a Kormányzóelnökség iratanyagából a császári-királyi hatóságok által kiemelt jelentései, levelei és beadványai eltűntek, helyükön ma már csak utalólapok találhatók, tartalmuk az iktatókönyvek bejegyzéseiből állapítható meg.

Gaál Miklós: megjegyezte, hogy nem önként, hanem kényszer hatására csatlakozott a magyar honvédsereghez. Ezért többször is benyújtotta lemondását, ötödik alkalommal 1849. április 14-e után.

2.Hadbíró: Nem igaz Gaál állítása a kényszerítésről. Az elnöki archívumban talált iratok bizonyítják, hogy önként ajánlkozott a szolgálatra, a kormányzat munkáját tanácsokkal, tervekkel, például a nemzeti hadsereg képzésére vonatkozó tervszettel segítette.

Gaál: Amikor a nemzeti hadseregbe való jelentkezést szorgalmazták, ő már 49 éves volt, beteges, otthon feküdt és betegsége miatt nyugdíjaztatását kérte. Végül az árral kellett úsznia és szolgálatot vállalnia.

3.Hadbíró: Szemeréhez írott levele éppen az ellenkezőjét bizonyítja Gaál állításának. (Valószínűleg Gaál szeptember 16-i leveléről van szó, melyben a Mészáros hadügyminisztert helyettesítő Szemere felkérésére válaszolva ajánlotta fel szolgálatát a hadügyminisztériumnak.)

Gaál: Elismerte az említett levelet, de őt akkor a királyi (vagyis a király által elismert) hadügyminisztériumhoz hívták.

4.Hadbíró: Az a tény, hogy a hadi ügyekről és a nemzeti hadsereg képzéséről egy iratot nyújtott be a magyar hadügyminisztériumhoz, nem értelmezhető másként, mint teljes értékű melléjük állásként.

Gaál: Mészáros hadügyminiszter már 1848. nyarán megkereste őt levélben, többek között a hadsereg képzésének a kérdésében, s ő Szemerének csak kifejtette ezzel kapcsolatos nézeteit.

5.Hadbíró: Gaált az 1848. október 24-én kelt rendeletben Perczel Mór mellé törzskari tisztté nevezték ki, tehát kivette részét a Perczelnek tulajdonított ellenséges hadi cselekményekből.

Gaál: Elismerte, hogy részt vett a stájer határnál lezajló katonai akcióban, de Perczel a saját kezében fogta össze a vezetést.

6.Hadbíró: Gaál a lázadók ügye iránti mérsékelt lelkesedésére és rezignációjára hivatkozott. Ezzel szemben bizonyított büszkesége, sőt hiúsága. Azonnal késznek mutatkozott rá, hogy a felkelők szolgálatába álljon, sőt a nagyobb hatáskörrel járó

feladatok elnyerésére törekedett, így kapta meg az Arad és Temesvár erődjé elleni seregnek a parancsnokságát.

Gaál: Visszautasította a személyes büszkeséget és hiúságot, az ő vére 30 évi katonai szolgálat után már kihűlt. Perczellel személyes ellentétbe került, ezért vette szívesen az aradi sereg parancsnokságát.

7.Hadbíró: Gaál korábban azt állította, hogy az erődöt a monarchia számára meg akarta tartani. Ezzel szemben, amint levelei bizonyítják, a kormány elvárásának maradéktalanul megfelelően, az erődöt be akarta venni. Célja elérésében csak a rendelkezésre álló eszközök és saját alkalmatlansága akadályozták meg.

Gaál: A várat be tudta volna venni, de nem akarta. A Selmecbányáról érkezett bányászoknak 12 napra lett volna szükségük, hogy aknát ássanak az erőd ellen, de ő elküldte őket. Damjanich Aradra érkezésekor haditanácsot tartott, melyen ő nagy energiával szónokolt a rohamozás ellen, de véleményével magára maradt. Damjanich volt az, aki ostrom-előkészületeket tett.

8.Hadbíró: Gaál hűséges maradt a debreceni kormányhoz, annak érdekei szerint tevékenykedett, amiért az 1849. május 8-i dekrétum szerint valamilyen érdemérmet is kapott.

Gaál: Tagadta, hogy kapott volna bármilyen érdemérmet.

9.Hadbíró: Bizonyította, hogy Gaál 1849. április 26-án Debrecenben egy emlékiratot írt Magyarországnak védelmét illetően.

Gaál: Az emlékiratot csak azért írta, mert Debrecenben szinte fogságban volt, s bizonyos vádak alól kellett magát tisztáznia. Sikerült Debrecenből eltávoznia, az erődítési munkákkal megbízott igazgatónak nevezték ki, de nem érkezett meg Tihanyba.

(Gaál ezt vélhetően az említett védelmi tervzetben Tihanynak juttatott központi szerep miatt hangsúlyozta ki.)

10.Hadbíró: Gaál az ismertetett iratok tanúsága szerint a forradalmi harcokban vezető szerepet töltött be, az első sorban állt, a rebellisek ügyét védelmezte, miközben saját egykori bajtársai ellen lépett fel.

Gaál: Néhány eset kivételével csak alárendelt szerepet játszott a történetek során. Az aradi erődöt meg akarta kímélni.⁴⁷⁹

Ernst főhadbíró 1850. február 24-én tett összefoglaló jelentést a katonai törvényszéknek a bűnösséget megállapítva és javaslatot téve a büntetésre.

Súlyosbító körülményként értékelte, hogy Gaál a debreceni kormány (és országgyűlés) 1849. április 14-i határozata után is mindvégig a rebellis kormányzat ügyét szolgálta. Ezután jelentésében áttekintette Gaálnak a lázadásban játszott szerepét. Gaál Perczel Mór mellett kezdte veszélyes tevékenységét, majd Arad és Temesvár elfoglalásával bízták meg. Itt minden tőle telhetőt megtett Arad bevételére, célját azonban személyes alkalmatlansága miatt nem tudta megvalósítani. 1849. február 8-án és 9-én megütközött a Gläser vezette császári-királyi csapatokkal. Ezután Debrecenbe ment, ahova február 27-én érkezett meg. Ettől fogva nem szerepelt a törzskar csúcsán. Debrecenben tisztáznia kellett magát, ami márciusban sikerült is neki.

Ezt követően országos mérnökkari igazgatóként az erődítési munkák irányításával bízták meg, s e hivatalában tevékenykedett a harci események végéig. Jelen volt Buda ostrománál. Erődítési terveket készített a rebellis kormányzat számára arról, hogy hol kellene a császári-királyi csapatokat feltartóztatni. A Tihanyi-félsziget erődítését is terve vette, ahova június végén érkezett meg. Karakónál sáncokat épített. A katonai helyzet megváltozása miatt a Balatonhoz közeli erdőkben bujdosott. 1849. szeptember 12-én jelentkezett Knesevic ezredesnél, szeptember 23-án Bécsbe, október 13-án Pestre, november 14-én pedig Aradra küldték. Ezután a hadbíró ismertette az 1848 szeptembere és 1849 májusa közötti időszakból származó bizonyító iratoknak a listáját, melyeknek hitelességét Gaál is elismerte. Ezek között, a javarészt Kossuthnak írott levelek mellett szerepelt egy április 26-án és egy május 4-én kelt irat is, melyek a Tihanyi-félsziget erődítésének tervét ismertették. A vizsgált iratok alapján a hadbíró leszögezte: bizonyítottan tekinthető, hogy Gaál a forradalmi harcok során az első vonalban tevékenykedett, illetve itt vállalt szerepet. Ezért javasolta a bíróságnak: Gaál Miklóst nyugdíja megvonásával, teljes vagyona elvesztésével és kötél általi halállal büntessék.⁴⁸⁰

Az aradi katonai törvényszék 1850. február 24-én hozta meg ítéletét. Az ítéletben először vázolták Gaál pályafutását. Gaál 30 évi katonai szolgálat után, 1848. október 1-jén vonult nyugalomba. Hamarosan csatlakozott a fegyveres forradalomhoz, s a lázadó seregben

⁴⁷⁹ u.o. 418-423. f. Articuliertes Verhör. Arad, 1850. február 23.

⁴⁸⁰ u.o. 516-527. f. Votum Informativum (összefoglaló jelentés). Arad, 1850. február 24.

ezredessé, majd tábornokká nevezték ki. Először Perczel Mór törzskaránál szolgált, ebben a minőségében csapatait békében is a császári-királyi csapatok ellen vezette. (A stájerországi akcióra céloztak.) Majd átvette az aradi erődítmény elleni ostromsereg parancsnokságát és folytatta az ostromot. *Február 8-án és 9-én sikeres ellenállást tanúsított az erőd felmentésére érkező, Gläser altábornagy vezette császár-királyi csapatokkal szemben.* Az aradi ostromsereg parancsnokságától megválva Debrecenben egy emlékiratot készített Magyarországnak a császári-királyi csapatok ellen történő védelméről, s ezt a rebellis kormánynak nyújtotta be. 1849 júniusában általános erődítési igazgatói beosztásba lépett, s e minőségében működött a rebellisek harcának végéig. Ez idő alatt a karakói sáncok kijavítását irányította. Az elmondottak következtében a katonai törvényszék Gaált az 1848. október 3-án és 20-án, valamint a november 6-án kiadott manifesztumok, az 1848. november 12-én, továbbá az 1849. július 1-jén kibocsátott proklamációk rendelkezéseinek megfelelően nyugdíja elvesztésével, ingó és ingatlan vagyonának az államnak okozott kár miatti elkobzásával, főbüntetésként pedig kötél általi halállal büntette.⁴⁸¹

A jóváhagyásra felterjesztett halálos ítéletet Haynau tábornok, főparancsnok 1850. február 28-án kegyelemből 20 évi, vasban eltöltendő várfogságra enyhítette. Gaál 1850. március 4-én kezdte meg büntetése letöltését az aradi erődben.⁴⁸²

Az ítélet szövegét a Magyar Hírlap 1850. március 22-i számában tették közzé.⁴⁸³

Gaállal szemben, mivel felségsértést követett el, összes ingó és ingatlan javai elkobzását is elrendelték. Ezzel volt kapcsolatos Döry Imrének - a székesfehérvári polgári kerület főispánjának - Bogyay Lajoshoz, Zala megye császári-királyi főnökéhez intézett, - 1850. április 2-i keletű megkeresése. Döry, Hegyessy Péter állami főügyész rendeletére hivatkozva, arra szólította fel Bogyayt, hogy Gaál Miklósnak a megyében lévő vagyonát az állam részére lefoglaltassa, s a végrehajtásról jelentést tegyen.⁴⁸⁴ Bogyay hamarosan intézkedett, s Barcza Jánost, a sümegi járási bíróság elnökét, valamint Molnár György helyettes kincstári ügyészt bízta meg a kiszállással és az említett javak lefoglalásával.⁴⁸⁵ Bogyay Lajos május 28-i válaszelevelében számolt be - Barcza és Molnár jelentése alapján - Dörynek a megtett intézkedésekről. Közölte, hogy Gaál vagyonát megbecsültette, melynek

⁴⁸¹ u.o. 533-536. f. Urtheil. Arad, 1850. február 24.

⁴⁸² u.o. 537. f.

⁴⁸³ Magyar Hírlap. 1850. március 22. Haditörvényszéki ítéletek. 459.

⁴⁸⁴ ZML. Megyefőnöki iratok 1849/50. VIII. C. 1406. Döry Imre levele Bogyay Lajoshoz. Fehérvár, 1850. április 2.

⁴⁸⁵ u.o. Bogyay Lajos levele Barcza Jánoshoz. Dátum nélkül.

becsértéke 29.604 forintot és 13 pengőkracjárt tett ki. Többen anyagi követelésekkel léptek fel a nevezett vagyon terhére.

Gaálné asszony (Gaál Vilma) mőringját (hozományát) követelte, de követelést támasztott Gaál Amália (Gaál Miklós leánytestvére) is, továbbá Meyer Jakab egerszegi és egy pápai kereskedő. Ezért mindaddig, amíg ezek a kérdések törvényes úton el nem intézetnek, az összeírt vagyont egyenlőre Gaál József (Gaál Miklós testvérébátyja) kezén - s jótállása mellett - meghagyva, zár alá vettette.⁴⁸⁶

Gaál elítéléséről és fogságának éveiről az egykori aradi rabtársak visszaemlékezései is értékes információkkal szolgálnak.

Galsai Kovách Ernő a 30. honvédszászlóalj őrnagya a század végén írott naplójában emlékezett az aradi napokra. Kovách nemcsak rabtársa volt Gaálnak, hanem az aradi ostromsereg tisztjeként egyben alárendeltje is. Így jellemezte rabtársát, egykori parancsnokát: „(Gaál) nem annyira öreg, mintsem egészen törődött és gyenge ember volt, kinek egy lába most is már a sírban volt.”⁴⁸⁷ Miután végiglavírozta a szabadságharc bukása utáni első és legveszélyesebb időszakot, amikor még a rögtönítélő bíraskodás állt fenn, Aradon is az volt a célja, hogy halálra ne ítéljék és ki ne végezzék. A hadbíróság nagyon szerette volna felakasztani, azért csűrte-csavarta az ő (Gaál) ügyét, hogy kifoghassanak rajta és felkőthessék.

Gaál sok furfanggal védekezett, egészen a képtelenségig mindent összehazudozott, csak hogy az életét megmentse. A rabtársak örültek, hogy „megcsalta a németet”, de a haditörvényszék tagjai dühöngtek és „csaknem megpukkadtak mérgükben.”⁴⁸⁸ Gaált az auktoritás (tekintély) teljes flegmája a vizsgálat során sem hagyta el, higgadt tekintélyét a hadbírák előtt is megőrizte.⁴⁸⁹

Gaál fiatalabb bajtársaitól is tekintélyt követelt magának, bár voltak, akik viselkedéséért, a bíróság előtti hazudozásaiért megvetették, de - Kovách szerint - „nehéz volt ilyen körülmények között egy emberre követ dobni, különösen, ha magán segíteni akarván, másoknak nem ártott!”⁴⁹⁰

⁴⁸⁶ u.o. 1927. Bogyi Lajos levele Döry Imréhez, Zalaegerszeg, 1850. május 28.

⁴⁸⁷ OSZK. Kt. FOL. HUNG. 1419. *Galsai Kovách Ernő* naplója. (I-VIII.k.) V. k. Az aradvári fogságom 1849-1856. években. 48.

⁴⁸⁸ u.o. IV. k. Az aradi magyar 1848/49-es politikai foglyok személyes jellemzései. 51-52. illetve III. k. b. A fogságom Arad városában, 1849-1856. években. 75.

⁴⁸⁹ u.o. V. k. 48.

⁴⁹⁰ u.o. III. k. b. 75.

Gaál nagyon meg volt elégedve a kegyelmező ítélettel: „Csapott is az öreg ennek örömére mindjárt egy zenekonzertet a szobájában, amiben ő nagy virtuóz volt” - írta Kovách.⁴⁹¹ Az ítélet után Gaál „kedélyesen rendezte be dolgait”, a zárdaépület emeleti szegletsarkán levő szobájában. Olajképek festésével, zenével foglalkozott, “egész koncerteket állított össze szobájában.” Igen jól játszott hegedűn és komponált is. Ezenfelül adatokat gyűjtött az 1848/49.-évi szabadságharc történetének a megírásához. Hátralevő életét egészen a tudományosságnak szentelte, mígnem 1852-ben (valójában 1854-ben), mint már elaggott, beteg embert Pestre vitték a katonai helyőrségi kórházba, ahol 1854. november 30-án meghalt.

Kovács szerint: „Ezen alkalommal nem sikerült szegény öregnek az Úr Isten előtt, mint a haditörvényszéknél, az életét fufanggal megmenteni.”⁴⁹²

Kovács Gaál aradi működése alatt a 30. honvédszászlóalj századosaként teljesített szolgálatot. Később őrnagyi rangban a zászlóalj parancsnoka lett.⁴⁹³ Naplójában az aradi eseményekkel is foglalkozott. A 30. zászlóalj négy százada 1849. február 8-án Ó-Aradot védte, az egyik századot Kovách Ernő vezette, aki hősiiesen kivette részét a város visszafoglalásából is. Napló- leírásában elmarasztalta Gaált a megfelelő védelmi intézkedések elmulasztása miatt, mivel pl. délelőtt 10 óra körül a hegedűjén játszott, nem pedig intézkedett; de hozzáfűzte, hogy Gaál az ellenség betörése után az ágyúutányához ment, ahol mintegy 30 ostromágyút vontak össze. Itt a menekülő honvédeket, illetve nemzetőröket megállította és visszaküldte a városba azzal az utasítással, hogy tartsák magukat mindaddig, míg az erősítés meg nem érkezik, amelyért már futárokat küldött.⁴⁹⁴ A 30. zászlóalj parancsnoka, Nagy Jenő őrnagy viszont katonáit elhagyva Battonyára menekült, ahonnan csak február 10-én tért vissza Aradra.⁴⁹⁵

Kovács így jellemezte Nagy Jenőt: „szeretett viccelni, beszélgetni és mákaózni (kártyajáték), de a zászlóalj szükségletével mit sem törődött, hagyta menni a dolgokat úgy, amint azok maguktól mentek.”⁴⁹⁶

Más alkalommal így írt róla: „Víg kedélyű és tréfás ember, de a csatákban kevés bátorsággal bírt.”⁴⁹⁷ Kovách keserűen jegyezte meg, hogy Nagy Jenőt február 8-a után

⁴⁹¹ u.o. V. k. 48.

⁴⁹² u.o. IV. k. 52-53.

⁴⁹³ *Bona G.*: Tábornokok i.m. 209.

⁴⁹⁴ Galsai Kovách Ernő naplója. II. k. (Az 1848/49. évi magyar szabadságharc eseményeiről.) 2. r. 9. f. 150-152.

⁴⁹⁵ u.o. 148. és 165.

⁴⁹⁶ u.o. 8.f. 137.

hamarosan alezredessé léptették elő, ahelyett hogy hadbírótság elé állították volna. Kinevezése után a tábornokba került, így a zászlóalj parancsnoksága megüresedett. A zászlóalj tisztjei Kovách Ernőt látták volna szívesen Nagy Jenő helyén, a kormány viszont Kölgen József őrnagyot nevezte ki a zászlóalj élére. Kovách szerint Gaál a nála tiltakozó tiszteket rábeszélte, hogy nyugodjanak bele Kölgen kinevezésébe.⁴⁹⁸

Talán az emiatti sértődés is közrejátszott Kovách Ernő Gaálról alkotott véleményében, amikor az aradi börtön politikai foglyainak bemutatásakor így jellemezte őt: „Valamint testileg, úgy szellemileg is már nagyon lejárt ember, azért is működése körében, az önvédelmi harcban, hasznára annak legkevesbé sem volt.” Gaál „nagy szellemi műveltséggel, s tudománnyal bírt, s ha nem is csinált annyi bakot, mint Máriássy tudományhiányból és szelességből”, de jó eredményeket ő sem volt képes előmutatni és így Arad városának tovább kellett szenvednie a „semmit sem érő” parancsnokok miatt, akik egymást váltották.⁴⁹⁹ Másutt pedig így írt Kovách: „(Gaál) jó hadi mérnöki tervkészítő, de nem gyakorlati katona. Igazi tipikus alakja az elméletileg nagyon képzett, de a gyakorlatban ügyetlen, osztrák hadseregbeli genie tiszteknek, amit Arad vára ostrománál bőven tanúsított”.⁵⁰⁰

Kováchtól 1850. március 14-én ítélték 16 évi, vasban eltöltendő várfogságra, s 1856 decemberében kapott amnesztiát.⁵⁰¹ Naplójában részletesen foglalkozott a politikai foglyok elítélésével és fogságuk körülményeivel.

Kovách szerint a hadbírák nagyon felületesen vezették a vizsgálatokat, mivel rövid idő alatt több száz embert kellett elítélniük, s nem állt módjukban, hogy minden egyes fogolynak a valódi ténykedését és rangját kikutassák. Ezért sokan elhallgatták azt, ami nem volt a bíróság előtt köztudomású, vagy kisebb rangot vallottak be, mint amit ténylegesen viseltek. Egyedül a „vezérférfiak” esetében folytattak le alapos vizsgálatokat. A legtöbb a hadbírótól függött, aki egymaga volt a vádló, a védő s a bíró is, az egyedüli törvénytudó a bíróságban. Ezért „volt is azután hajsza a hadbírák után, mindegyik (vádlott) iparkodott annak (tudniillik a hadbírónak) kedveskedni, ha más mód nem volt, legalább jó arcot vágni neki, hogy annak jóindulatát megnyerhessék” - írta Kovách. De voltak olyanok is, akik hiúságból ártottak maguknak, s olyan tettekkel dicsekedtek, amiket nem cselekedtek meg,

⁴⁹⁷ u.o. VII. k. Naplóm az 1848/49. évi magyar szabadságharcból és fogságom első évéből Zimonyban. 5.

⁴⁹⁸ u.o. II. k. 11. f. 174-175.

⁴⁹⁹ u.o. IV. k. 50.

⁵⁰⁰ u.o. VIII. k. Az aradi várban 1854. évben letartóztatva volt magyar politikai foglyokról levett képek magyarázata.4-5.

⁵⁰¹ u.o. III. k. b. 76. és 225.

vagy magukról magasabb rangot vallottak be.⁵⁰² Az ítélezést 1850. március 20-án fejezték be Aradon.⁵⁰³ Az ítélet valamennyi volt osztrák hadseregbeli tisztnél várfogságra, s nagy részüknél vasban eltöltendőre szólt. Kovách részletes statisztikát állított össze az elítéltekről.

Eszerint: összesen 400 foglyot ítélték várfogságra, közülük 183 főt vasra. A büntetés alól 46 személyt mentettek fel, s 17 főt helyeztek vissza beosztásába, illetve nyugdíjába. A 400 fogoly közül 304 főt ítélték 10 éven felüli várfogságra (2 főt 20 évre, egyikük Gaál volt, a többi 20 évnél kevesebbre), 96 főt pedig 10 éven aluli rabságra. Az elítéltek 21,8 %-a számított nemzetiségi származásúnak, közülük is a legtöbb osztrák-német volt (38%).⁵⁰⁴ Nem minden elítélt maradt Aradon, 129 főt más várakba szállítottak át, így Olmütz, Munkács, Kufstein, Königsgrätz és egyéb helyekre. Kovách szerint „kegyelemnek volt tekintendő”, ha valakit az aradi várban hagytak és nem vitték el máshová.⁵⁰⁵ Az aradi politikai foglyok száma később az amnesztiák révén is csökkent, 1851. februárjában volt az első érdemleges amnesztia (84 fő szabadult), s 1856-ig, Kovách szabadulásáig a foglyok túlnyomó része visszanyerte szabadságát.⁵⁰⁶

A foglyok sorsa nagyon nehéz lett volna, ha a vár parancsnoka, Josef Castellitz altábornagy előírászerűen bánt volna a rabokkal. Ő azonban - Kovách szerint - „egyes, nemes lelkű” férfiú volt, mentes minden magyarellenességtől, aki 1853 őszén bekövetkezett haláláig amennyire lehetett, enyhített a foglyok helyzetén.⁵⁰⁷

A vasbüntetés eredetileg azt jelentette, hogy a fogoly jobb kezét és bal lábát egy láncsal kötötték össze, amelyet még éjszaka sem lehetett levenni. A várparancsnok jóvoltából azonban a foglyok kézhez kapták a bilincs kulcsát, s csupán a vár nyílt terein való sétáiknál kellett a láncot magukon hordaniok.⁵⁰⁸ A vasbüntetést 1850 szeptemberében császári kegyelemből eltörölték, de csak azoknál, akik korábban az osztrák hadseregben szolgáltak, a polgári háttérből származó foglyokra nem vonatkozott a könnyítés. Az idáig is csak „parádénak hordozott vasat” sokan megvették és emléktárgyakat készítettek belőle (például a láncszemből gyűrűt).⁵⁰⁹

⁵⁰² u.o. 65-66.

⁵⁰³ u.o. 77.

⁵⁰⁴ u.o. 86-87.

⁵⁰⁵ u.o. VIII. k. 17.

⁵⁰⁶ u.o. III. k. b. 113. és 225.

⁵⁰⁷ u.o. VIII. k. 15.

⁵⁰⁸ u.o. III. k. 87.

⁵⁰⁹ u.o. 109.

A foglyok többségét a főbástya alatt, a Zwinger-udvar kazamatáiban helyezték el. Szerencsésebbek voltak azok, köztük Gaál is, akik a vár főterén, a vártemplom mellett lévő ferences rendház szobáiban laktak, vagy a tisztilak épületének földszinti helyiségeiben. Libényi János merénylete után (1853. február 18-a, sikertelen kísérlet Ferenc József meggyilkolására) azonban valamennyi fogolynak a Zwinger kazamatáiba kellett leköltöznie.⁵¹⁰ A kazamatákat három öl vastag földréteg borította, amely miatt rendkívül egészségtelenek voltak, a dohos és nyirkos helyiségekben a csizmák s egyéb bőrművek egy éjszaka után megpenészedtek. Kovách szerint „a humanizmus még fegyenceket sem engedett volna meg itt elhelyezni”, s az embertelen körülmények következtében a foglyok nagyrésze közszerű és csúzos testi bántalmakat szerzett be az évek során.⁵¹¹

A foglyok helyzete Libényi merényletéig (1853) a körülményekhez képest kedvező volt, mivel Castelltitz parancsnok számos könnyítést engedélyezett. A szabályzat értelmében például csak napi egy órát lehetett volna a Zwinger-udvaron sétálással eltölteni, a foglyok mégis egész nap szabadon járhattak-kelhetek a vár belső területén. Akinek volt pénze, a várbeli kápolnában ehetett-ihatott. A foglyokat családtagjaik és ismerőseik szabadon látogathatták, a nős emberek a rendház épületében, a többiekkel elkülönülten találkozhattak feleségükkel, még éjszaka is. Az aradi jótékony nőegylet tagjai szintén felkeresték a rabokat. Kovách szerint a vár sétahelyein furcsa látványt nyújtottak a hölgyek körül „láncsal csörtető” gavallérok, akik igyekeztek a „szépet tenni” látogatóiknak, hogy jóindulatukat továbbra is biztosítsák. A nőegylet egyébként pénzzel, élelmiszerrel és ruhaadománnyal segítette a foglyokat, akik a rabruhát valamennyien polgári ruhára cserélték át.⁵¹² Az aradi hölgyek a várparancsnoknál is sikerrel jártak el. „Az áldott lelkű aradi nők, mint a mi őrangyalaink, a jólelkű várparancsnokot mindjobban hatalmukba ejtve, lépésről-lépésre, mind többet kieszközöltek a mi helyzetünk javítására” - írta Kovách. Így elérték, hogy a foglyokat havonta egy alkalommal, vasárnap és ünnepnapokon kieresztették ismerőseikhez ebédelni, eleinte csak egyeseket, később mindazokat, kiknek jó ismerőseik voltak a városban.

Ilyenkor egy káplárt rendeltek a fogoly mellé kíséretül, aki a városba érkezve pénzt kapott és a kocsmába ment, a fogoly pedig szabadon mehetett ismerőseihez. Este a Maros partjánál találkoztak, s a folyón átevezve tértek vissza a várba. Kovách szerint egyesek

⁵¹⁰ u.o. 150. illetve: IV. k. 53. és VIII. k. 16.

⁵¹¹ u.o. VIII. k. 11.

⁵¹² u.o. III. k. 81. 89. és 119.

viszsaéltek ezzel a szabadsággal, mivel éjszakára is távol maradtak, vagy a színházban és egyéb nyilvános helyeken mutatták magukat, ahol a hivatalos közegek rájuk ismertek.⁵¹³

A foglyok igyekeztek különféle foglalatosságokat találni, hogy elússzák a lassan múló időt, miközben a bizonytalan amnesztiában reménykedtek. Voltak akik kertészkedtek, mivel a várparancsnok a várban lévő kertjét a foglyok használatába engedte át. Mások falfaragással, rajzolással, arcképfestéssel, horgolással, vagy nyelvtanulással foglalták el magukat. Sokan törökül tanultak, mivel Törökországtól reméltek segítséget. Az idő elűzését szolgálta a szabadságharc eseményeinek keresztül-kasul való átbeszélése, főként a kávéházban, pipára gyújtva, bor mellett.⁵¹⁴ 1852 nyarán, magyarországi körútja során Ferenc József Aradra is ellátogatott. A foglyok feszülten várták, hogy mikor hozza számukra a küldönc az általános amnesztia örömhírét, de az uralkodó csalódást keltve távozott el Aradról. Csak a király magyarországi látogatása után hirdettek részleges amnesztiát 92 Aradon elítélt fogoly számára, akik közül 53-an raboskodtak a várban.⁵¹⁵

Libényi János sikertelen merényletének (1953) drámai következményei lettek Aradon. Kovách szerint a kamarilla a politikai foglyokon bosszulta meg magát. A várparancsnok kénytelen volt szigorító intézkedéseket életbe léptetni. Az összes fogolynak a Zwinger kazamatáiba kellett lemenni lakni, azoknak is, akiket eddig a rendház vagy a tisztikar épületében helyeztek el. A foglyok a vár területén sem sétálhattak többé, hanem csak a Zwinger-udvaron, s a várban lévő kávéházat sem látogathatták. Megszűnt a lehetősége annak is, hogy a foglyok időnként meglátogathassák ismerőseiket a városban. A helyzet még tovább romlott, mikor 1853 őszén a jószívű Castellitz várparancsnok hirtelen meghalt.⁵¹⁶ Az utódja Karl Liebler altábornagy csak az előírt napi egy óra sétát engedélyezte a raboknak, a fennmaradó időt a dohos kazamatákban kellett eltölteniük. Polgári ruházatuktól is meg akarták fosztani őket, de az intézkedést nem tudták végrehajtani, mivel a foglyok ellene szegültek. (Megjegyzendő, hogy 1849. augusztus 3-án a Liebler vezette dandárt is tönkrevverte Komáromnál a Klapka vezetésével sikeres kitörést végrehajtó várőrség. Érthető tehát, hogy nem szívelte a magyar hadifoglyokat.) Kovách az 1856-os szabadulásig hátralévő éveket így jellemezte: „mentől tovább tartott a fogság, az osztrák kormány annál rosszabbul bánt a foglyokkal”.⁵¹⁷

⁵¹³ u.o. V. k. 83-84.

⁵¹⁴ u.o. III. b. 103-104.

⁵¹⁵ u.o. 137-143.

⁵¹⁶ u.o. 150.

⁵¹⁷ u.o. VIII. k. 16.

Galsai Kovách Ernő fentiekben említett nyilvántartása rabtársairól csupán egyike a fennmaradtaknak. Az első kézzel írott listákat az aradi rabokról már 1850-ben, a várban maguk a rabok kezdték készíteni. Nem aradi rabok által összeállított korabeli listák is rendelkezésre állnak. A nagyközönség számára nyomtatásban megjelent rablisták is viszonylag korán, már az 1860-as évek elején napvilágot láttak. Később a szabadságharc történetét feldolgozó művekben és Arad városának múltját ismertető monográfiákban szintén megjelentek számadatok. Az Aradon elítélt honvédtisztek száma nem egyöntetű a fennmaradt forrásokban, s a politikai foglyok teljes listáját az egymásnak ellent mondó adatok miatt a mai napig nem állították össze.

Kovách Géza szerint 548 személyt ítéltek el Aradon (532 tisztet és 16 polgári személyt), közülük 460 főt különböző idejű várfogságra.⁵¹⁸

Dinnyés László munkája szerint 642 fő lett szabadságától megfosztva az 1848. augusztus 17-e (Damjanich átadja a várat az oroszoknak) és 1858. június 2-a (az utolsó rab szabadulása) közötti időszakban. A 642 fős névsorba az Aradon vizsgálati fogság alatt lévő politikai foglyok, a várfogságra ítéltek és rövidebb-hosszabb ideig ott raboskodók, valamint az ideiglenesen Aradon tartózkodó politikai foglyok tartoztak bele. A 642 személyből 108 főt a vizsgálatot követően különféle okok miatt nem ítéltek börtönre - felmentés, besorozás, rangtól való megfosztás, nyugdíjba helyezés, reaktíválás az osztrák hadseregbe lett a sorsuk -, 500 főt viszont összesen 5174 év várfogságra ítéltek. Az aradi rabok között 150 fő, hozzávetőleg minden 4. nem magyar származású volt. Az aradi börtönből 197 rabot szállítottak át más börtönökbe, többségüket 1850-ben helyezték át a zsúfoltság enyhítésére. A rabok száma a későbbiekben tovább csökkent: 1851-ben 300 fő, 1852-ben 210 fő, 1853-ban 130 fő, 1854-ben 90 fő, 1855-ben 50 fő, 1856-ban 40 fő, 1857-ben 5 fő és 1858-ban 2 fő. Az utolsó aradi rab, Virágh Gedeon honvéd őrnagy 1858. június 2-án szabadult, s csaknem 9 évet töltött fogságban.⁵¹⁹

A rabok száma főként a nevezetes alkalmakhoz kötött amnesztiák révén csökkent. Ilyenek voltak: az uralkodó magyarországi látogatásai (1852. június-július, 1857. május), I. Ferenc József és Erzsébet házasságkötése (1854. április 24.), Gizella hercegnő születése (1856. július 12.), a császár trónra lépésének évfordulója (1856. december). Különösen az uralkodó esküvőjét övezte nagy várakozás, amely alkalomból 1854. április 24-én 240 politikai fogoly részesült teljes amnesztiában a különböző börtönökből. További 96 személynek elengedték a büntetése felét, 20 főnek pedig a hátralévő büntetése felét. Az

⁵¹⁸ Kovách Géza: Az emlékező város. Arad. 1999. 57.o.

⁵¹⁹ Dinnyés László: Aradi rabok 1849-1858. Arad. 2004. 66.

amnesztia azonban nem elégedettséget, inkább csalódást keltett. A közvélemény ugyanis teljes amnesztiát várt, nem részleges megkegyelmezést.⁵²⁰

A rabok többsége az aradi várban túlélte a börtönéveket. Akik 1853 tavaszáig kiszabadultak - márpedig ez a rabok 4/5-e volt -, azok az összes máshol bebörtönözöttek közül Kastellit várparancsnoknak köszönhetően a leghumánusabb körülmények között tölthették napjaikat. Halála után azonban a rabok ottmaradó 1/5 része sokat szenvedett. Főleg ez a száz körüli fogoly érezte úgy, amint azt Kovách Ernő több helyen leírta, hogy ők egy „bolond korszak nyomorultjai”, ők a „megbukott hazafiak”, amely „fiakat” a „haza” már elfelejtett. A kiszabadult foglyok pedig „elkallódtak az országba szét, névtelenül, ismeretlenül”.⁵²¹

Gaál rabtársa volt *Pongrácz István* honvéd őrnagy, aki szintén naplót vezetett az 1848/49-es szabadságharc eseményeiről és az aradi rabság éveiről. Pongrácz a szabadságharc alatt a Feldunai hadseregben szolgált, s Világosnál az első hadtest vezérkari főnökeként tette le a fegyvert.⁵²²

Aradon 1850. márciusában 10 évi, vasban letöltendő várfogságra ítélték, ahonnan 1852. májusában amnesztiával szabadult.⁵²³ Naplójában Gaált, sőt nejét is megemlítette. Szerinte Gaál osztozott volna tábornoktársai sorsában, ha előbb kerül császári kézre, de sikerült Zalában és Somogyban (ez utóbbi téves) bujdosnia mindaddig, amíg a halálos ítéleteket be nem szüntették. Gaál feleségének, Vilma asszonynak is szerepe volt férje megmentésében, melyről Pongrácz így írt: „Határozott információk szerint beszélték, hogy Gaál tábornok neje, egy igen eszes és ügyes nő, aránylag nagy összeget tudott összegyűjteni - magán és hazafiaktól nyert adományt - hogy férjét megmentse, amin gondolhatni, igen örültünk.” A hadbírók nagyon dühösek voltak Gaálra, mivel 1849-ben a tavaszi hadjárat győzelmei után egy tervet készített melyben bebizonyította, hogy Ausztria többé már nem képes egyedül legyőzni Magyarországot. A tervben egy nagy és nehezen bevehető védelmi rendszer („elsáncolt tábor”) kiépítése szerepelt, a Balaton tájékán. Pongrácz szerint Gaál tervének is szerepe volt abban, hogy Ausztria segítséget kért a muszka cártól (ami nyilvánvalóan túlzás).

Erről így írt: „a muszka behívást és segítséget nemcsak az osztrák miniszterelnök, de több tekintélyes tábornok is eleinte igen ellenezte, érezvén, hogy ezáltal a nagyhatalmi állás

⁵²⁰ Vértanúk könyve. 344-345.

⁵²¹ *Dinnyés L.*: Aradi i.m. 76.

⁵²² *Bona G.*: Tábornokok i.m. 269.

⁵²³ OSZK. Kt. OCT. HUNG 1142. Pongrácz István 1848-49-es naplójának 1896-os átdolgozása. (I.-XIII. füzet, a továbbiakban kötet.) VII. k. 7. és VIII. k. 26.

tönkretétetik, de állítólag Gaál tervét, vagyis tervéről biztos hírt kaptak, és a tavaszi hadjárat bebizonyította, hogy csakugyan egyedül bajos leend a magyarokat legyőzni, szülte végre meg, hogy elhatároztatott, a muszka cár nagy seregét segítségül hívni.”⁵²⁴

Pongrácz is megemlítette, hogy a rabok közül egyesek, többek között Gaál tábornok, adatokat gyűjtöttek össze a szabadságharc történetének megírásához, s mivel az összes táborból (seregből) voltak ott foglyok, ezért „Gaál jegyzetei meglehetősen biztosak lesznek” - kommentálta naplójában.⁵²⁵ (Megjegyzendő, hogy az aradi börtönben két csoport dolgozott a szabadságharc történetének megírásán, az egyiket Bayer József és Molnár Ferdinánd ezredek, a másikat maga Gaál tábornok vezette. Ez utóbbi körhöz tartozott Asbóth Lajos honvéd ezredes is.)⁵²⁶

Pongrácz arról is beszámolt, hogy a vizsgálat során a magasabb rendfokozatú tisztek (mint ő is) igyekeztek az alacsonyabb rangúak segítségére lenni, például a kényszerítésre (felsőbb parancsra) való hivatkozással, vagy kisebb rangok bemondataival. Ez által sikerült is néhány tisztársukat a fogságtól megmenteniük.⁵²⁷ Pongrácz leírja, hogy a rabok „Tudományos Akadémiát” állítottak fel a börtönben és továbbképzéseket rendeztek maguk között. A kazamata-helyiségekben a következő „akadémiai osztályokat” működtették: faragó osztály, rajz és arcképfestő osztály, matematikai és csillagászati osztály, idegen nyelvek (török, angol, francia, orosz, spanyol). Lehetőség volt az olvasásra is, az aradi „lelkes nők” könyvadományai révén. Újságokat kevésbé olvastak, inkább a látogatóktól szereztek be az aktuális híreket.⁵²⁸ Pongrácz István 1852 májusában váratlanul kegyelmet kapott és - Kovách Ernővel ellentétben - még időben nyerte vissza szabadságát.⁵²⁹

Gaál Miklós fogságának 5. évében elveszítette szeme világát és súlyosan megbetegedett. Ekkor a hozzátartozók kitarító közbenjárására megengedték, hogy Aradról Pestre, a Ludoviceum katonai kórházába szállítsák át. Itt rövid szenvedés után hunyt el 1854. november 30-án, életének 56. évében.⁵³⁰

⁵²⁴ u.o. VII. k. 6-7.

⁵²⁵ u.o. 80-81.

⁵²⁶ Asbóth Lajos rövid életrajzát maga Gaál írta meg, s ez később megjelent. Lásd: Asbóth Lajos emlékiratai az 1848-iki és 1849-iki magyarországi hadjáratból. 2. kiadás. Pest. 1862. II.k. 152-158.

⁵²⁷ Pongrácz István naplója. VII. k. 68.

⁵²⁸ u.o. 93.

⁵²⁹ u.o. VIII. 26.

⁵³⁰ Vasárnapi Újság. 1899. 11. sz. 173. „Gyulai Gaál Miklós 1848/49-iki honvédtábornok.” Közlő fia, Gaál Gyula.

A család - özvegye és gyermekei (Emma, Matilda, Gyula és Vilma) - nevében kiadott gyászjelentés a halál okát „számos évekig tartó súlyos szív- és mellszervenvedésekben” jelölte meg.⁵³¹

Nagyabonyban temették el 1854. december 3-án, ahol feleségének volt birtoka. Síremlékét 1861. október 13-án leplezték le az abonyi temetőben.⁵³²

Abonyi Lajos (1833-1898) várostörténeti monográfiájában így emlékezett az egykori eseményről:

„December 3-án a legszomorúbb, leggyászosabb látvány volt, ami csak lehetett, Gyulai Gaál Mikós, dicső emlékezetű honvédtábornoknak egyszerű, de kíméletlenül drasciusságánál fogva megható temetése, aki a börtön kórházában, a Ludoviceumban nov. 30-án, élte 56. évében halt el. Az életében rab hős hazafi, mint halott is, kísérő katonai személyzet és csendőrfedezet mellett temettetett el. A vasúttól, amint a házhoz behozták, a koporsót a ládából kivevén, a kocsira helyezték, a koporsót felnyitották, a holttestet a kísérő katonai személyekkel megnézték, hogy azonosságát tanúságukkal jegyzőkönyvileg igazoltassák. Az eljárást vezető tiszt ugyan mindezeket inkább a rárendelt formásoknak engedelmeskedve, nagy kíméletességgel eszközölte s jóformán csak pillanatot engedett a koporsó nyitásánál is, s maga nem is kísérté ki a holttestet a temetőbe, sőt restellvén a dolgot, a zsandárokra is ráparancsolt, hogy ne éppen a koporsó közvetlen közelében menjenek: mindazonáltal az összegyűlt népnél a látvány nagy bántódást idézett elő. Nagy népcsoport állott a kapuban, de a temetőbe félelem miatt kevesen bátorkodtak.

A temetési szertartást Czech János káplán, később, mint Cserkúti János, bujáci derék plebanus, s a köztisztvisletben álló másik káplán, az öreg Bajnóczy József, ki hazafisága miatt plébánosságától megfosztva, káplánságra ejtettet vissza - végezték maguk is sűrű könnyhullatásokkal a gyászistentisztvisletet. Mindenki sírt, zokogott, aki csak ott volt az egyszerű, de megható temetésen.

Hanem annál lélekemelőbb volt a dicsőült hamvainak a sírgödörből az özvegye által emelt sírboltba áttétele 1861. év október 13-án, midőn is Moravszky János plebánus helyettes által tartott szertartás után, a tűzlelkű Antos János mondott egy - az elhunynak érdemeit dicsőítő - emlékbeszédet a sír fölött.”⁵³³

⁵³¹ Gyulai Gaál Miklós gyászjelentése. Eredetije N. Péternél Budapest, másolata birtokomban.

⁵³² Szinnyi J.: Magyar i.m. 911.

⁵³³ Abonyi Lajos: Abony történeti leírása 1896-ig. Abonyi Lajos Falumúzeum kéziratgyűjteménye. 230-231. Antos János (1819- 1906) honvéd alezredestől lásd: Bona G.: Tábornokok i.m. 92.

Az özvegy, Gaál Vilma szerepe is említést érdemel. A gyulai Gaál család a nebojszai és galántai Balogh - családon keresztül, Balogh István és Schlossberg Anna leszármazottainak jogán nyert birtokrészt az abonyi uradalomban. Balogh István Erzsébet nevű leányát Gaál Elek vette nőül. Gyermeük Gaál Antal Deseő Annával házasodott össze, mely frigyből Gaál Tádé született. Gaál Tádé és neje, Szvetenay Jozefa leányai Vilma és Anna voltak. Az abonyi birtokrészt Gaál Vilma örökölte, aki rokonával Gaál Miklóssal kötött házasságot. Az abonyi birtok a 19. század végén fiuk, Gaál Gyula kezében volt még.⁵³⁴

Vilma asszony férje pályafutását személyesen végigkísérte, mellette tartózkodott a császári hadseregben és a szabadságharc alatt is. A Családi Kör című lap 1861-ben, egymás utáni három számában rajzolta meg portróját, amelyből egy áldozatkész asszony alakja tűnik ki. Vilma a karakói sáncok építésénél is segédkezett, a szabadságharc bukása után pedig határozott lépéseket tett azért, hogy férjét a halálos ítélettől megmentse. Az ő közbenjárására vitték Pest helyett Bécsbe, amelynek következtében tábornoktársaival ellentétben megmenekült az azonnali kivégzéstől.

Férje elítélése után 1852-ig Aradon élt, s miután innen kiutasították, a Pest megyei Nagyabonyban lévő birtokára költözött.⁵³⁵ Férje eltemetése után emlékirata kiadásán fáradozott. (A már említett szabadságharc-történetről van szó, amelyet a Gaál vezette munkacsoport írt Aradon.) 1861-ben a Hölgyfutár című lapban számolt be arról, hogy az emlékiratot sajtó alá kívánja bocsájtani, melyre előfizetéseket vesz fel. A lap egy későbbi számában viszont a kiadás meghiúsulását jelentette be, mivel a rendőrség a kéziratot lefoglalta. Az előfizetőktől türelmet kért, s szükség esetén kárpótlást helyezett kilátásba.⁵³⁶

Gyulai Gaál Vilma 1883. november 25-én élete 71. évében hunyt el Budapesten. A gyászjelentés „hosszú szenvedés után, vízkórban” jelölte meg az elhalálozás okát. Az abonyi családi sírboltban helyezték nyugalomba férje mellett 1883. november 27-én.⁵³⁷

Figyelmet érdemel Gaál emlékiratának további sorsa. Az emlékiratot Gaál saját és 27 fogolytársának emlékezése alapján állította össze, német nyelven. Halála után özvegye birtokába került, aki 1861-ben átadta Abonyi Lajosnak, hogy fordíttassa le magyarra, s szerezzen rá kiadót. A fordítás elkészült, de a magyar nyelvű kéziratot a rendőrség lefoglalta, s azóta holléte ismeretlen.⁵³⁸ Az eredeti német nyelvű emlékirat viszont Abonyi

⁵³⁴ Abonyi L.: Abony i.m. 23-24.

⁵³⁵ Családi Kör. 1861. 28. sz. 433-434. illetve 1861. 29. sz. 449-451. és 1861. 30. sz. 467-468.

⁵³⁶ Hölgyfutár. 1861. 24. sz. 189. illetve 1861. 151. sz. 1206.

⁵³⁷ Gyulai Gaál Miklósné, született Gyulai Gaál Vilma gyászjelentése. Bp. 1883. november 25. Eredetije N. Péternél Budapest, másolata birtokomban.

⁵³⁸ Pesti Napló. 1893. 51. sz. 6. „Rejtett kincsek.”

Lajos tulajdonában volt még 1894-ben is.⁵³⁹ Később a ceglédi Kossuth Múzeumhoz került, majd innen a közelmúltban a Hadtörténelmi Levéltárba.

Az emlékirat első magyar nyelvű ismertetését a levéltár kutatója, Böhm Jakab tette közzé.

Az emlékirat 1848. március 15-től 1849. október 2-ig tárgyalta az eseményeket. Szerkezetileg öt időszakra, az egyes időszakokon belül fejezetekre, a fejezeteken belül paragrafusokra tagolódott. Az első időszak - 1848. március 15-től 1848. szeptember 11-ig - a szabadságharc előzményeivel foglalkozott. A szabadságharc eseményeit - 1848. szeptember 11-től 1849. május 21-ig - a 2., 3., és 4. időszak tekintette át. Az ötödik időszak - 1849. május 21-től 1849. október 2-ig - teljesen hiányzott. A kézirat terjedelme még így is 662 oldalt tett ki.

Tartalmi szempontból Gaál többféle témával foglalkozott. Az elsődleges a harctéri események időrendi áttekintése volt. Az egyes hadjáratokat és fontosabb csatákat minden esetben értékeléssel kapcsolta össze. Nemcsak az eseményekről alkotott véleményt, hanem a szabadságharc jelentősebb személyiségeiről és hadvezéreiről is. Többek között Kossuth, Mészáros, Görgei, Hrabovszky, Vetter, Perczel, Klapka és Bem szerepét értékelte. A politikai szféra mozgását - politikai pártok, országgyűlési csatározások stb. - kevésbé érintette. Viszont figyelme kiterjedt a hadsereggel összefüggő kérdésekre. Így főként az első időszakban foglalkozott a hadseregszervezés kérdéseivel, a tisztikar összetételével, a népi hadviseléssel, a harci szellemmel, a kormánybiztosok szerepével, sok esetben éles kritikát gyakorolva az egyes kérdések kifejtésénél.

Nem mellőzte a külföldi hadtörténeti példák előhozását sem. Az ezekkel való összehasonlítást a belőlük levonható tapasztalatok alkalmazásának kérdéseit szintén taglalta. A népi hadviselés tárgyalásánál például említést tett a francia Vendée-i népi mozgalomról és a spanyolok franciaellenes gerillaháborújáról.⁵⁴⁰

Gaál Miklós tábornok az emlékiratában tárgyalt történelmi időszaknak, az 1848-49-es szabadságharcnak egyik jelentős szereplője volt. Ennek ellenére a magyar történeti köztudatból csaknem teljesen kiesett az alakja. Pályafutását különböző személyek különbözőképpen értékelték.

Mészáros Lázár hadügyminiszter emlékiratában így jellemezte Gaált: „Gaál, nyugalmazott császári-királyi hadmérnök őrnagy (valójában alezredes) a haza ügye melletti fellépésével tábornokká lőn. Kár volt benne, hogy fejében sok tudománya

⁵³⁹ Szinnyei J.: Magyar i.m. 911.

⁵⁴⁰ Böhm J.: Gyulai 129-148.

rendezetlenül létezett, sőt gyakorta hiányosnak mutatkozott. Sok eszméi, sok tervei voltak, de hasznavehető kevés”.⁵⁴¹

Gelich Rikárd honvéd őrnagy, a szabadságharc monográfusa már kedvezőbb véleménnyel volt Gaálról: „A függetlenségi háború alatt a honvéd hadseregnél szolgált szerény hatáskörében és fontos szolgálati tevékenységében, mint az aradi ostromló hadtest parancsnoka Arad előtt, de nem nagy sikerrel, mivel szükséges eszközök hiányában szenvedett. Gaál különben igen képzett tiszt volt, de jobb theoretikus, mint gyakorlati ember, emellett azonban jó hazafi.”⁵⁴²

Margitay Gábor honvédmérnökari őrnagy emlékiratában Gaált „egy mindent megfontolni szokott, tiszta gondolkozású és jellemű, mély tapasztalatú, jeles képzettségű, s a katonai várerődítési tudományban elismert, fényes tehetségű” hazafiként mutatta be.⁵⁴³

Julius Haynau tábornagy pedig 1849. őszén úgy értékelte, hogy: „(Gaál) a bűnösök első sorába tartozó, igen veszélyes és eredményes tevékenységet kifejtő, visszaeső (notórius) személy”, aki szerinte annál inkább megérdemli a halálbüntetést, mivel ezt ítéltek Aradon kisebb bűnököt elkövető törzstisztek esetében is. Más kérdés, hogy Haynau a számára megfelelő halálos ítélet után nagyvonalúan megkegyelmezett.⁵⁴⁴ Pongrácz István honvéd őrnagy és mások szerint Gaált csak az mentette meg a kivégzéstől, hogy viszonylag későn, 1849. november közepén került Andra. Ha ez korábban történt volna, könnyen Gaál lehetett volna a 14. vértanú-tábornok.”⁵⁴⁵

Abonyi krónikása, Abonyi Lajos a 14 vértanúnak nevezte Gaál Miklóst.⁵⁴⁶

Gaálról, mint volt császári mérnökari tisztről, majd a szabadságharc tábornokáról és mérnökari igazgatójáról egyes korabeli osztrák újságok, mint a *Die Presse* és a *Wanderer* lejárató cikkeket tettek közzé.

A *Die Presse* 1849. júliusi száma „Tárca” című rovatának névtelen újságírója, mint régi „jó” ismerőst üdvözölte, aki hűségesküjét megszegve teljes odaadással a magyar félhez csatlakozott.

Az egykori hadmérnök és kamarás császári tisztként igyekezett a „grand seigneur” (kiváló úriember) alakítani, holott állomáshelyein igazi „Eötvös -féle alaknak” bizonyult. Gaál

⁵⁴¹ *Mészáros Lázár*: Eszmék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről. Pest. 1871.

82.

⁵⁴² *Gelich R.*: Magyarország i.m. II. k. 311.

⁵⁴³ *Margitay G.*: Aradi i.m. 38.

⁵⁴⁴ HL. 113/11 d. (Aradi hadbírság.) 2/363. sz. ir. 391-392. f.

⁵⁴⁵ Pongrácz István naplója. VII. k. 6-7.

⁵⁴⁶ *Abonyi L.*: Abonyi i.m. 231.

„A falu jegyzőjében” kifigurázott elmaradott és nevetséges (bogaras) nemesember típusát képviselte. Nemcsak az úriember szerepét játszotta sikertelenül, hanem a művész és tudós szerepében tetszelegve sem aratott sikert. Már brünni erődítési igazgató korában (1833-1840) komikussá vált, amint „őreg, piszkos” csészájában az utcákon kocscikázott szürkésfehér lovaival, a bakon „piszkos ruhájú” kocsisával, akinek rosszul öltözöttségét csak ő maga múlta felül. Ugyanilyen szánalmas „elegancia és arisztokratikus allűr” jellemezte akkor is, amikor felesége Gaál asszony társaságában kilovagolt. Művészi hóbortossága közismert volt. Furcsa látványban részesült az, aki hivatali helyiségében kereste fel, ahol gyakran kötényben, palettával és ecsettel a kezében ősei képét festette, vagy hegedűkoncertezett. Tudományos munkásságának terméke volt a „szagtalan reterátról” (pottyantós illemhely) írott munkája. Hogyan lehetséges, hogy egy ilyen személy, mint Gaál a császári mérnökkar kiváló testületében helyet foglalhasson? - tette fel a kérdést a cikket író, s a választ az udvar lagymatagságában adta meg.

Milánóban még tágasabb tér nyílt arra, hogy az őrnaggyá előléptetett Gaál képességeit kibontakoztassa. Régi szokását megtartva a korzón feleségével együtt itt is „Rosinantehoz hasonló lovaikon, s annak megfelelő öltözetben” tűntek fel, a milánóiak derűltségére és a császári tisztek megdöbbenésére. Gaál, akit az elegancia terén vereség ért, zenei estélyeket rendezett, melyeken maga énekelt és hegedült. Ezzel azonban „újabb mulatságot szerzett az olaszoknak és újabb kétségbeesést az osztrákoknak.” Milánói pályafutása akkor ért véget, amikor a városba látogató Mária Lujza főhercegasszonyt személyesen ajándékozta meg a „szagtalan reterátról” szóló, vörös bársonyba kötött munkájával. Károlyvárosba helyezték át, ahol újabb hóbortjának hódolva egy csillagvizsgáló építésébe kezdett, névtelen feljelentője szerint kincstári pénzen. Bár az ellene lefolytatott vizsgálat során tisztázta magát, mégis aki ismerte Gaált, semmi kétsége nem lehet afelől, hogy a vádak igazak. A vizsgálatot követően nyugállományba helyezték, s ezzel a „mérnökkari testületet megszabadították Gyulai Gaál úrtól”, aki a magánéletbe vonult vissza.

Azonban hamarosan újból feltűnt, amikor 1848 nyarán Magyarország déli részén zavargások keletkeztek.

A kegyvesztett Gaál ekkor számos helyen („minden helységben”) szónoklatokat tartott az osztrák uralkodóház hálátlanságáról. Szabadelvű nézetei, lojális magatartása (a forradalmi kormányhoz) és katonai tapasztalatai következtében az aradi ostromparancsnoksággal bízták meg, ahol kitartásával tűnt ki. Hónapokon keresztül ostromolta a várat anélkül, hogy

akár a legcsekélyebb eredményt produkálta volna. Mégis fokról-fokra „minden” rendfokozatot elért, a „legmagasabb” hadmérnöki igazgatóságot is.

Legutóbb a Balaton közelében egy nagyarányú erődítési munkálatot irányított. Egyesek szerint a hely kiválasztásában nem stratégiai szempontok vezették, hanem azt tervezte, hogy a közelben fekvő birtokának épületeit feljavítsa. A császári csapatok előrenyomulása azonban megghiúsította tervének valóra váltását.⁵⁴⁷

A *Wanderer* 1850. márciusi számában egy magát meg nem nevező orvosdoktor maró gúnnyal emlékezett Gaál Miklósról. Elmondása szerint a *Pester Zeitung* „Haditörvényszéki ítéletek” című rovatát olvasva bukkant rá régi ismerősére, akit az aradi katonai törvényszék kötél általi halálra, majd kegyelemből húsz évi várfogságra ítélt. A bíróság végzését olvasva elevenedett fel benne egy régi találkozás emléke 1847 szeptemberében, amikor Károlyvárosban Gaál Miklós ezredest (valójában alezredes), kerületi erődítési igazgatót a lakásában felkereste. A látogatás során Gaál meglehetősen kedvezőtlen benyomást tett rá különönc viselkedésével és furcsa szokásaival.

A lakásba csengetve egy rosszul öltözött inas kísérté fel az ezredes dolgozó szobájába, aki történetesen Gaál egyik fia volt. A spanyolfallal és függönnyel két részre osztott helyiségben határtalan rendetlenség uralkodott. Gaál barna kabátban, széles kalappal a fején elmélyülten dolgozott valamin az ablakfülkében. Közelebb lépve látta, hogy munkaasztalán különféle, órákészítéshez használt alkatrészek és szerszámok heverték. A „mester” egy szögecskét (pöcköt) reszelt, amely egy réz kerekecske tengelyéül szolgált. Mivel nem akarta zavarni, alaposan körülnézett. Az asztal egyik oldalához egy esztergapad, a másikhoz pedig egy gyalupad illeszkedett, rajtuk a megfelelő eszközökkel. Az asztal minkét oldalán egy-egy festőállvány állt, befejezetlen olajképekkel. Egy karosszékekben rajzok, ecsetek, festékes dobozok heverték. A szekrényeken gipsz-szobrok álltak, egyik szekrényben ásvány- és növénygyűjtemény volt, a falon pedig bekeretezett bogár és lepkegyűjtemény. Egy magas pulton hegedű hevert kottákkal. A látottak azt mutatták, hogy a szoba ura egyidejűleg a legkülönbözőbb dolgokkal foglalkozott. „Mindenütt megkezdett művek részei heverték, minden a keletkezés jeleit hordozta.” - foglalta össze a látogató benyomásait. Egy idő után Gaál beszélgetésbe elegyedett vele. Arról beszélt milyen fontos, hogy a munkának pontosan meghatározott „rendje és törvénye” legyen. A legfőbb törvény a rend, s mindennek a maga meghatározott órájában

⁵⁴⁷ Die Presse. 1849. július 5. 1.

kell történnie. Ő maga ugyanazt a rendet tartotta be már 25 év óta, melynek köszönhetően sok mindent be tudott fejezni. Szigorú életrendjében meghatározott órája volt az óracsínálásnak, az esztergályos- és asztalosmunkának, a tanulásnak, valamint az olvasásnak. Ugyanígy a festésnek, zenélésnek, a szolgálati teendőknek és a kilovaglásnak is. Csupán látogatásokra nem jutott ideje, ha mégis rákényszerült, egy órával kevesebbet aludt napirendjének betartása érdekében.

A vázolt kiselőadás után Gaál elárulta, hogy miért kérte magához a doktor urat. Könyveket rendelt Bécsből, melyeket kézhez kapva a megfelelő (elolvasandó) művek kiválasztásához kért segítséget. A könyvek szortírozása a doktor szerint sokat elárult érdeklődéséről, jelleméről.

Betti Paoli költeményeit az alábbiakkal kommentálta: „Sohasem vásárolok költeményeket. A költemények az a sok papír, amire kevés van nyomtatva. Ez pénzkidobást jelent.”

Az Ausztia jövőjét bemutató munkát ugyancsak azok közé a könyvek közé dobta, amelyeket nem akart megtartani. „Semmiféle politikai dolgot nem olvasok. A végén ezek a forrófejű emberek mindenféle újításokat hoznak elő, és az embernek semmit nem kell annyira gyűlölnie, mint éppen az újításokat.” - fűzte hozzá.

„A nyelvharc Magyarországon” című munkánál megjegyezte: „Kossuth is egy forrófejű, mint az összes többi. Kár, hogy tiszt vagyok. Többször gondoltam arra, hogy nagy örömet szerezne nekem, ha a jurátusoknak ezt a bálványát leszedném a szószeikről. Gondoljon rám doktor, amikor ez az ember majd egész Magyarországot összezavarja. A parasztokat már felpiszkálta, holott mi marad nekünk birtokosoknak, ha elveszítjük a robotot, amit a következő országgyűlésen akarnak keresztül vinni.”

Az „Új homeopátiás házi orvos” című könyv viszont elnyerte tetszését: „Mindent megtartok, ami a homeopátiával van összefüggésben. Ön nálam egy egész könyvtárat talál, amelyben csupa homeopátiás könyv van. Bécsből egy egész patikát is hozattam magamnak, nélküle szinte egy lépést sem teszek, így egész évben nincsen szükségem orvosra. Én kezelem magamat, a családomat, a szolgálószemélyzetet, történjen bármi is. A birtokomon a parasztokat a pap kezeli, szintén homeopátiás módon.”

A könyvek mustrája a doktorral az újabb, estére megbeszélt találkozóig félbe maradt, mivel Gaált elszólították szolgálati teendői. Hamarosan a mérnökkari tisztek egyenruhájában, fején szalmakalappal, s a kezében egy spanyolnáddal tűnt fel a vár sáncárkaiban, ahol a munkásokat ellenőrizte. Bár azok ebben az egy órában a lehető legszorgalmasabban

dolgoztak, Gaál mégis egyfolytában hadonászott a náddal, s nemegyszer a hátukat porolta el vele.

A sáncárokból a városba sietett, ahol egy órácskára egy kicsinyke házban tűnt el. Egy öreg órásmesternél tanulmányozta az órákészítés fortélyait, vitatkozva vele a mechanika törvényeiről, amelyek szerinte ellene mondanak a mester fogásainak.

A következő óra Gaált már ismét dolgozószobájában találta a festőállványánál, ahol egy ismert ügyvédet (Kossuth?) festett nemzeti viseletben. A kancellária számára pedig egy életnagyságú képet kezdett el a császárról. A festés után kikocsikáztatta a családját, szokása szerint rossz lovával kísérve őket.

Gaál családfőként sem állt a helyzet magaslatán: „Amilyen nyers, szögletes és elutasító volt az erődítési igazgató úr kifelé, olyan szigorú volt a családjában is. A gyermekei és a háza népe számára a munka volt a legfőbb törvény, és ezt csaknem katonai szigorral hajtatta végre mindenkivel.”

A kilovaglást a zenélés órája követte. Gaál hegedűjátékát, melyet egy gyakorlott kéz zongorajátéka kísért, alkalmi hallgatóság élvezte a nyitott ablak alatt. A doktor ekkor érkezett vissza Gaál lakásához, hogy a zenélést követően folytassák a könyvek kiválogatását. Az ő fülét is megütötte a kiszűrődő muzsikaszó. „Ki játszik odafenn?”- kérdezte ekkor valaki a koncerthallgatóság tagjai közül.

„A bolond igazgató”- felelte egy ifjú ember gúnyos nevetéssel. Majd a doktor belépett Gaál lakásának ajtaján.⁵⁴⁸

Gaálról a fentiekhez hasonlóan torz pályaképet rajzolt Friedrich Gatti a bécsi Mérnöki Akadémia történetét feldolgozó, 1901-ben megjelent munkájában. A szerző szerint a nagy tehetséggel rendelkező Gaál Miklós mérnökkari tiszt különöc magaviseletével és önmagát provokálóan túlértékelő személyiségével az aktív katonai szolgálatra alkalmatlanná vált. A milánói helyőrségben sikerült annyi bosszúságot okoznia, hogy őrmagyként nyugalmazták. Ezt követően a magyar honvédseregben mérnök - igazgatói állást viselt, s 1850-ben 20 év börtönre ítélték.⁵⁴⁹

⁵⁴⁸ Wanderer. 1850. március 27. 1.

⁵⁴⁹ Gatti, F.: Geschichte i.m. 697. Gatti több életrajzi adata téves Gaállal kapcsolatban. Gyulai Gaál Mikós mérnökakadémiai tanulmányaival kapcsolatban nem maradt fenn rá vonatkozó forrás. A bécsi Justizpalast 1920-as években történt égésekor az anyag nagy része megsemmisült, vagy ún. rendezetlen iratok („Brandakten”) maradtak fenn, igen kevés sértetlen társaságában. Utóbbiak a könyvekkel együtt mind későbbi időszakból származnak. Dr. Lenkefi Ferenc (bécsi Magyar Intézet, kirendeltségvezető-helyettes) szíves közlése.

Gaálról tehát nehéz egyértelmű értékelést adni, akárcsak kiváló kortársairól. Egyet lehet érteni Hermann Róbert hadtörténésszel abban, hogy Gaál hadvezéri zsenialitása nem versenghetett Görgeivel vagy Bemével, ötletessége és vezetői képessége Vetterével és Klapkával, határozottsága Damjanichével, temperamentuma Perczelével. Másrészt az elméleti képzettség nem jelentett feltétlenül gyakorlati katonai, s főleg hadvezéri képességeket. Henryk Dembińskinél kevés elméletileg jobban képzett hadvezér volt a magyar honvédseregben, de ez nem akadályozhatta meg azt, hogy a gyakorlatban csődöt mondjon. Mészáros Lázár egyik önéletrajzi írásában az alábbi kritikát írta Kossuthról: „Azaz: nem elég az elméleti katonai képzettség, hanem a hadsereg mindennapi szükségseiről is tudni kell gondoskodni, s meg kell tudni különböztetni a mellékest a fő céltől.” Gaálról szintén elmondható, hogy inkább elméleti, mint gyakorlati szakember volt.⁵⁵⁰

Az 1849. február 8-i aradi ütközet során mutatott határozatlansága, s hadvezetői hibái miatt a csata csaknem súlyos vereséggé változott.⁵⁵¹

A szabadságharc felső vezetését jelentő tábornoki karban 40 személy szolgált, közülük tíz fő lépett ki a honvédseregből (25%).⁵⁵² A harminc végig szolgáló tábornok egyikeként Gaál jelentős szerepet játszott, s változatos pályafutása során a szabadságharc hadtörténetének fontos mozzanataihoz kapcsolódott. Szűkebb jelentőségét növeli, hogy Zala megye egyetlen 1848/49-es honvédtábornoka.⁵⁵³

Gaál tevékenységét a kortársak egy része főként a február 8-i szerencsétlen események alapján értékelte, s a jelenlegi hadtörténeti irodalom is főként ezt a mozzanatot emeli ki. Azonban feltehető a kérdés, hogy a magyar szabadságharc melyik katonai, vagy politikai vezetője nem követett el hibákat? Mégis utcákat, tereket és közintézményeket neveztek el róluk.

A Gaálról kialakult kép a források alapján korrekcióra szorul. Az ostromnapló alapján megállapítható, hogy hatékony és eredményes előkészületeket tett az aradi vár elfoglalására. Így értékelte ezt a császári-királyi hadbíróság is. Az általános roham megindítása az erődítmény elfoglalását eredményezhette volna, amely azonban Damjanich késése, a meginduló jégzajlás, valamint a Damjanich és Gaál között kirobbant vita következtében meghiúsult. Gaált később sem kísérte sok szerencse. A Debrecenben

⁵⁵⁰ Hermann R.: Kossuth i.m. 11.

⁵⁵¹ u.o. 80.

⁵⁵² u.o. 31.

⁵⁵³ Szarka Lajos: A tábornok bére. Hévíz. 1997. Hermann Róbert előszava. 7-8.

lefolytatott vizsgálat a szabadságharc legdicsősegebb hónapjaiban ítélte passzivitásra. Amikor új feladattal bízták meg, a szabadságharc defenzívába szorulása miatt nem volt elegendő idő a Balaton-felvidéki erődítési munkák megvalósítására. Vállalásához híven azonban a végóráig hű maradt hazájához, csupán életének megmentéséért küzdött a császári-királyi hadbíróság előtt.

Gaál emberi magatartását jól jellemzik az 1848. szeptember 25-én, nővéréhez írott alábbi sorai: „Gazdaságomat, minden más jószágaimat elhagytam drága hazám megmentéséért. Meggyőződésemet vállalt kötelességem teljesítése lesz bérem, amit tőlem senki el nem vehet.”⁵⁵⁴ Ekkor talán maga sem gondolta, hogy a nemzeti küzdelem kezdetén megfogalmazott fenti hitvallása mennyire valóságossá válik. A szabadságharc hős tábornokának, sok társához hasonlóan, meg kellett elégednie saját jó lelkiismeretének a jutalmával, hiszen Haynau golyóval és börtönnel, a társadalom pedig kényszerű hallgatással “fizetett”. Gaál erőfeszítése azonban nem volt hiábavaló. 1848/49 hősei olyan erkölcsi tőkét halmoztak fel, amelyből nemcsak csodálatra méltó helytállásuk bérét tudták kifizetni sajátmaguk számára, de avulhatatlan kincset gyűjtöttek a jövő generációk számára is.⁵⁵⁵

⁵⁵⁴ V. Waldapfel E.: A forradalom i.m. 102.

⁵⁵⁵ Szarka L.: A tábornok i.m. 146.

V. Gyulai Gaál Miklós emlékezete

Gyulai Gaál Miklós emléke fennmaradt az utókorban.

Személyes használati tárgyait több múzeum őrzi, így az egykori Aradi Ereklyemúzeum és a ceglédi Kossuth Múzeum. Főtiszti sapkája magángyűjteményben található.

Aradon a Kölcsey Egyesület keretében csoportosuló értelmiségi kör egy olyan múzeum létesítését határozta el, amely méltóképpen megőrökíti 1848-49 hagyományait. Az említett célból 1891. január 13-án megalakult a Múzeumi Bizottság.⁵⁵⁶

Az Aradi Szabadságharci Ereklyemúzeum Bizottsága 1892. május 18-án tette közzé felhívását a 48-as ereklyetárgyakat bemutató gyűjtemény létrehozására. A bizottság felkérte a haza „fiait és leányait”, hogy az ország egész területén gyűjtsék össze a fellelhető emléktárgyakat, s juttassák el Aradra. Az ereklyéről a bizottság katalógust vett fel, melyben feltüntette az adományozó nevét és az adományozás idejét. A Szabadságharci Emléktárgyak Országos Múzeuma 1893. március 15-én nyitotta meg kapuit.⁵⁵⁷

A gyűjtemény bámulatos gyorsasággal gyarapodott, s az 1900-as évek elejére elérte a 2300 darabot. A múzeum 1913-ban a megnyíló aradi Kultúrpalota második emeletére költözött át, s egészen a Ceaucescu-diktatúráig megőrizte önálló jellegét.⁵⁵⁸

Az 48-as emléktárgyak jelenleg az „Aradi Múzeumegyüttes” (Complex Muzeal Arad) raktárában találhatók. Az Aradi Ereklyemúzeum Gaál Miklóssal kapcsolatos emléktárgyinak döntő többsége özvegye, Gaál Vilma családjának adományaként került 1892-ben a gyűjteménybe.

Az említett tárgyak a következők:

Portrék (2 db.):

- Gaál Miklós akvarell-portréja bőr tokban. Gaál Miklós egyetlen szakállas ábrázolása.⁵⁵⁹
- Gaál saját kezűleg, a fogságban rajzolt önarcképe. Az ülő alak bal kezén bilincs és lánc látható, a kézben pedig sétapálca. A portré 1850 szeptembere előtt készülhetett. Ekkor ugyanis a korábban a császári-királyi seregben szolgált tisztelnél eltörölték a vásbüntetést.⁵⁶⁰

⁵⁵⁶ Kovách G.: Az emlékező i.m. 108-109.

⁵⁵⁷ D.J.A.N.A. Numarul 41.

⁵⁵⁸ Kovách G.: Az emlékező i.m. 119-120.

⁵⁵⁹ Complex Muzeal Arad (Aradi Múzeumegyüttes). 1848/49-es ereklyék. 998. leltári szám (lelt. sz.)

⁵⁶⁰ u.o.1852. lelt. sz.

Börtön-akvarellek (4db.):

„*Lakásom a klastromban*” aláírásu akvarell, amely 1853-ban készült. A festményen egy koncertjelenet látható, amely Gaál Miklós ferences rendházbeli emeleti sarokszobáját ábrázolja. Az álló hegedűs maga Gaál Miklós, mellette egy ülő hegedűs, egy csellózó férfi, továbbá egy zongorázó, valamint egy csembalón játszó hölgy vesznek részt a zenélésben. A lakás a körülményekhez képest tágas és barátságosan berendezett.⁵⁶¹

„*Első kazamata lakásom*” (1853). A ferences rendházban és a tiszti lakban elszállásolt kiváltságos foglyoknak Libényi János akcióját követően - aki 1853. február 18-án Bécsbe sikertelen merényletet kísérelt meg a császár ellen - a vár főbástyájának (Czvinger) kazamatáiba kellett leköltözniük. A Czvinger - féle kazamaták hossza 14 öl volt, szélessége 3 és fél öl, elől két ablakkal a Czvinger udvarára, hátul pedig egy kisméretű, mély ablakkal a vár sáncaira nézően. A kazamata közepe táján még nappal is olyan sötét volt, hogy csak gyertyavilágnál lehetett olvasni. A levegő nyáron annyira nedves és dohos volt benne, hogy melegebb nyári időben egy éjszakán át megpenészedtek a csizmák és cipők. Amint a képen látható, a rideg és komor helyiséget Gaál Miklós igyekezett szerény berendezési tárgyaival „otthonossá” tenni.

„*Második kazamata lakásom*” (1853) címmel két festmény készült, amelyek kétféle nézetből, előlről és hátulról mutatják be a börtöncellát. Az embertelen körülmények tönkretették Gaál Miklós egészségét, aki fogsága ötödik évében súlyosan megbetegedett, megvakult, majd a pesti Ludoviceumba átszállítva hamarosan elhunyt.⁵⁶²

Mediterrán-akvarellek (4 db.):

A meleg hangulatú, mediterrán tengerpartot és egy hárem-jelenetet ábrázoló festmények 1853-ban készültek, s nyilván a festő - Gaál Miklós - korábbi, itáliai élményeit jelenítették meg.⁵⁶³

Szentképek (2 db.):

A Szent Máté evangélistát és Szent Simont ábrázoló akvarellek 1853-ban készültek.⁵⁶⁴

Grafikák (7 db.):

A Gaál Miklós által 1851-1852-ben készített rajzok az aradi várbörtön egyes épületeit és részleteit - ferences templom és rendház, parancsnoki épület, a tiszti lak épülete, a vár

⁵⁶¹ u.o. 1567. lelt. sz.

⁵⁶² u.o. 1569. lelt. sz.

⁵⁶³ u.o. 2326. lelt. sz., 2328. lelt. sz., 2329. lelt. sz., 2386. lelt. sz.

⁵⁶⁴ u.o. 2323. lelt. sz. és 2324. lelt. sz.

kertje (a lugassal, gémeskúttal, gyümölcsfákkal, valamint a temetővel), a régi sörfőzde - vetették papírra.⁵⁶⁵

Tubákos szelence (1 db.):

A szelence fedelén a marienbadi Karolina-forrás látható, háttérben a közkedvelt fürdőhely képével.⁵⁶⁶

Pecsétek (2 db.):

A pecsétek az aradi fiúgimnázium adományként kerültek a gyűjteménybe. A pecsétek közepén a koronás magyar kiscímer látható, köriratuk: „Gaál Miklós ezredes és hadvezér”, illetve „Gaál Miklós hadvezér”.⁵⁶⁷

Imádságos könyv (1 db.):

A fogság éve alatt írt német nyelvű - „Imádság- és elmélkedés (áhitat) gyakorlatai egy olyan embernek, aki 20 évi vasban letöltendő fogságra volt ítélve” címet viselő - munka a szerző lelki megerősítését szolgálta.

Gaál Miklós 1850 januárjában írt előszavában így vallott a könyv keletkezésének okairól: „Életem legszerencsétlenebb óráiban Istenhez fordultam és vigasztalásért könyörögtem, mint aki már semmit sem remélhet ezen a világon. Már 51 éves vagyok, 20 év vasban eltöltendő fogságra, s emellett minden javam és birtokom elvesztésére ítélték, ezek mellett férj vagyok, öt ártatlan gyermek apja. A börtönben mire is fordíthattam volna időmet, mint az Istenhez forduló imákra.”

A hit erejéről az alábbi írt: „A hit hatalma, az ima ereje nálam csodálatos módon nyilatkozott meg, mivel - bárcsak négy napig voltam a halálnak kitéve (halálra ítélve) - a legteljesebb módon bízva Isten mindenható kegyelmében, soha egy pillanatra sem veszítettem el a bátorságomat.” Másutt pedig: „A legkegyelmesebb Isten meghallgatta kéréseimet és nem hagyott el engem a legzavarosabb (legválságosabb) óráimban. Miféle fizetséget várhatnak vagy remélhetnek (munkámért), mint Isten kegyelmét ezen a sötét Földön?” Gaál szerint a papírra vetett imádság- és elmélkedés gyakorlatok ha nem is képviselnek nagy értéket, mégis sajátosságok, mert fogságban keletkeztek. Személyében egy olyan ember írta őket, aki 40 évig csak a katonai tanulmányoknak szentelte magát, szent könyveket és teológiai köteteket úgyszólván csak futólag olvasott. Végül így ajánlotta kötetét: „Ha van valami jó ezekben a gyakorlatokban, akkor az az Isten adománya, mert ezeket előtanulmányok nélkül, csak kevés imádságoskönyv és egy kéznél

⁵⁶⁵ u.o. 1566. lelt. sz., 1568. lelt. sz., 1570. lelt. sz., 1572. lelt. sz., 1575. lelt. sz., 1853. lelt. sz., 2321. lelt. sz.

⁵⁶⁶ u.o. 1855. lelt. sz.

⁵⁶⁷ u.o. 506. lelt. sz. és 2528. lelt. sz.

lévő könyv („Az elmélkedés órái”) segítségével szívből írtam, s azt kívánom, hogy a leírtak szívhez is szóljanak.”⁵⁶⁸

A 200 oldalt meghaladó műben többek között az alábbi témák szerepelnek:

- nap- és évszakokhoz kapcsolódó imák (reggeli, esti és éjszakai imádság; imádság tavasszal, nyáron, ősszel és télen; asztali imádság, imádság téli vihar és nyári vihar alkalmából)

- erkölcsi és vallásfilozófiai gondolatok (Áhítatos gondolatok és elmélkedések a barátságról, a reményről, az imádság erejéről, a bűnökről, a kísértésről, az ártatlanságról, az Istenbe vetett bizalomról, a véletlenről, a teremtsérről, a kinyilatkoztatásról, a szeretetről, a barátságról, Isten mindenütt való jelenlétéről, a bőségről és szegénységről, a tisztaságról, a lélek halhatatlanságáról, az alázatosságról, továbbá más egyéb kérdésekről)

- imák válságos helyzetben (egy halálraítélt utolsó imája, egy kegyelmet nyert halálraítélt imája, imádság a császári kegyelem után, egy beteg ember imája, imádság zavaros órákban, ima szenvedés idején, ima egyedül eltöltött fogságban)

- közbenjáró imák (imádság saját családjáért).⁵⁶⁹

A ceglédi Kossuth Múzeumban látható Gaál Miklós hadi pénztárládája, golyótartója, löportartó szaruja, vívő kardja, kengyele és sarkantyúja.⁵⁷⁰

Gaál Miklós főtiszt panyókás sapkája egy magángyűjteményben található. Az 1848-as sapka skarlátvörös posztóból készült, aranysujtásból rávarrt zsinórral, homlokrészen sujtással és vitézkötéssel. A kissé lelógó panyóka hegyéről aranybojt csüng le.⁵⁷¹

Az aradi fogság éveiben nemcsak Gaál foglakozott képzőművészettel. 1850 februárjáig itt raboskodtak Berzsenyi Lénárd és Tóth Ágoston honvédezedések, akik később az olmtúzi várban folytatták remek rabportréik sorát. Ugyancsak a várban dolgozott Liczenmayer Károly őrnagy, aki szabadulása után hivatásos portréfestő lett. Caldaza Alfonz, Pfenningsdorf Sándor és Rákóczy-Parchetich Hugó szintén készített rabportrékat. Galsai Kovách Ernő nemcsak naplót és rablistát írt, hanem számos fogolytársa portréját is megfestette. Kovách 1854-ben három képből álló „körpanorámát” festett a vár börtönéről, illetve annak Zwinger udvaráról. A festményeken az udvar déli, illetve északi szeglete, továbbá a főbástya kazamatái láthatók, a sétálgató, egymással beszélgető és szemlélődő

⁵⁶⁸ u.o.1851. lelt. sz. 1-3. Vorrede (előszó). Gaált 1850. február 24-én ítéltek halálra, s Haynau február 28-án adott kegyelmet.

⁵⁶⁹ u.o. 1851. lelt. sz. 1-222.

⁵⁷⁰ Ceglédi Kossuth Múzeum Történeti Gyűjteménye. Leltári számok: 56. 68 l., 115. l., 124. l., 126. l., 128. 1-2. l., 130. 1-2. l.

⁵⁷¹ *Máday Norbert*: Egy nemzet vívta szabadságharcát. 160 év-160 tárgy. Kecskemét. 2008. 125.

foglyok - mintegy 60 politikai fogoly - miniatűr alakjával. Köztük van Gaál Miklós tábornok, Asbóth Lajos ezredes és Virágh Gedeon őrnagy is. Az Aradi Múzeumban található e „triptichon.” Kovách Ernő egy negyedik képet is festett a vár főteréről, melyet a ferences rendház, a parancsnoki épület és a tiszti lak épülete fogtak közre. A fogság első éveiben - Libényi merényletéig - a foglyok szabadon sétálhattak a főtéren, később viszont csak a katonák használták gyakorlatozásra, amint a képen is látható.⁵⁷²

A történelmi Zala megyéhez tartozó Szegváron és Hosztóton is fennmaradt a Gaál család emléke. Szülőfalujában a templom bejárata mellett emléktáblát helyeztek el az „1848-as szabadságharc tábornoka és vértanúja” tiszteletére. A fekete gránittáblára felfesték azt is, hogy Gaál Miklós 1835-48 között a szegvári plébánia patrónusa volt.

A hosztóti műemléktemplom északnyugati oldalán, a toronytól balra kis kőtábla hirdeti: „Gyulai Gaál család sírboltja 1955.” A sírbolt kívülről nyíló lejárata 1955-ben földdel betemették.⁵⁷³

Az 1770-es évek elején épült kriptában a család 17 tagja nyugszik, többek között Gaál Miklós szülei, testvérei és csecsemőkorban elhunyt Gyula fia.⁵⁷⁴

A Pest megyei Abonyban az egykori polgári, majd általános iskola 1953-ban Gyulai Gaál Miklós nevét vette fel.⁵⁷⁵

A Gyulai Gaál Miklós Általános Iskola folyosóján 1972. március 15-én az úttörőtanács emléktáblát helyezett el a névadó tiszteletére. Az intézmény fennállásának centenáriumi ünnepségein 2002-ben egy újabb, domborműves emléktáblát állítottak, melyet 2003. március 15-én avattak fel. A Gaál család egykori otthona helyén álló épület falán 1988-ban az ÁFÉSZ állított emléktáblát.⁵⁷⁶

Az abonyi r. kat. temetőben található Gyulai Gaál Miklós 1861-ben emelt díszsírhelye, s 1883-ban ide helyezték nyugalomba feleségét, Gyulai Gaál Vilmát is.⁵⁷⁷

Hévízen 1998. március 15-én, a forradalom és szabadságharc 150. évfordulóján leplezték le Gyulai Gaál Miklós emlékművét az Illyés Gyula Általános Iskola előtt. A szürke bazalt tömbbe helyezett domborműves emléktáblát Molnár Jenő szobrászművész készítette. 2009. október 6-án a Gyulai Gaál család egyenes ági leszármazottja, dr. Nemeshegyi Péter S. J.

⁵⁷² Dinnyés L.: Aradi i.m. 68. illetve Kacziány Géza: Magyar vértanúk könyve. Bp. 1905. Reprint kiadás: Kecskemét. 2004. Képek magyarázata. 140-142.

⁵⁷³ Palágyi K.: Hosztót i.m. 75.

⁵⁷⁴ u.o. 78-79.

⁵⁷⁵ Abony. Helytörténeti és helyismereti tankönyv. Szerk.: Riznerné Gáspár Erika. Abony. 1998. 86.

⁵⁷⁶ Helyszínen készített fotók.

⁵⁷⁷ Abonyi L.: Abony i.m. 231. illetve Burucs L.: Zalaszegvár i.m. 75.

tartott ünnepi beszédet a városháza konferenciatermében, majd a képviselő-testülettel együtt koszorút helyezett el az emlékműnél.

Gyulai Gaál Miklós Emma nevű lányát jabukai Nemeshegyi Zsigmond vette nőül.⁵⁷⁸

Gaál Miklós Gyula fiának pedig jabukai Nemeshegyi Júlia volt a felesége.⁵⁷⁹

Keszthelyen a Szent Miklós temetőben található Gaál Endre (1815-1883) honvédszázadosnak, Gaál Miklós unokaöccsének gránit obeliszkje. Gyulai Gaál Endre apja, Gaál József táblabíró Gaál Miklós honvédtábornok bátyja volt.⁵⁸⁰

Gaál Endre 1848 novemberétől az 56. honvédszászlóalj főhadnagyaként, majd 1849. január 1-től a 30. zászlóalj századosaként harcolt. Az aradi ostromseregben tábornok nagybátyja segéd tisztjeként ténykedett, akárcsak május 25-től, amikor Gaál Miklóst újabb feladattal bízták meg. A kiegyezést követően Zala megye főbírája és a honvédegylet tagja volt. Keszthelyen halt meg 1883-ban.⁵⁸¹

⁵⁷⁸ N. Péter szíves közlése, illetve Gyulai Gaál Miklós gyászjelentése. Eredetije N. Péternél Budapest, másolata birtokomban.

⁵⁷⁹ Gyulai Gaál Vilma gyászjelentése. Eredetije N. Péternél Budapest, másolata birtokomban.

⁵⁸⁰ *Palágyi K.*: Hosztót. i.m. 117. illetve *Bona G.*: Az 1848/49-es honvédsereg zalai i.m. 24.

⁵⁸¹ *Bona Gábor*: Kossuth Lajos kapitányai. Bp. 1988. 221

Bibliográfia

1. Könyvek:

- Abony. Helytörténeti és honismereti tankönyv. (Szerk.: Riznerné Gáspár Erika.) Abony. 1998.
- Abonyi Lajos: Abony történeti leírása 1896-ig. Abonyi Lajos Falumúzeum kéziratgyűjteménye. Abony.
- Az 1848-49. évi forradalom és szabadságharc története. (Szerk.: Hermann Róbert.) Videopont. Bp. 1996.
- 1848-1849. A forradalom és szabadságharc képes története. (Szerk.: Hermann Róbert.) Debrecen. 2010.
- Az 1848/49. évi népképviselői országgyűlés. (Szerk.: Beér János.) Akadémiai. Bp. 1954.
- Az 1847/48. évi országgyűlési törvénycikkek. (Reprint kiadás.) ÁKV-Maecenas. Bp. 1988.
- Az aradi vár története. Zrínyi. Bp. 1998. Csikány Tamás: Arad az 1848-49-es szabadságharcban. 87-167.
- Barczy Zoltán - Somogyi Győző: A szabadságharc hadserege. Corvina. Bp. 1986.
- Karl von Blazekovic: Chronik des k.k. 31. Linien- Infanterie- Regimentes. Wien. Druck der kaiserlich-königlichen Hof und Staatsdruckerei. 1867.
- Blasek, Heinrich - Rieger, Franz: Beiträge zur Geschichte der k.u.k. Genie-Waffe. Wien. 1898.
- Bona Gábor: Kossuth Lajos kapitányai. Zrínyi. Bp. 1988.
- Bona Gábor: Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban. Zrínyi. Bp. 1987.
- Dr. Burucs László: Zalaszegvár története. (Kézirat. Lektorálta: Dr. Sági Károly - Dr. Zákonyi Ferenc.)
- Dervarics Kálmán: Alsó-Lendva történet = Zalavármegyei évkönyv a Millenniumra. Nagykanizsa. 1986.
- Dinnyés László: Aradi rabok 1849-1858. Aradi Szabadságszobor Egyesület. Arad. 2004.

- Dokumentumok az 1848-49-i forradalom és szabadságharc Békés megyei történetéhez. (Összeállította és a bevezetőt írta Jároli József.) Forráskiadványok a Békés megyei Levéltárból 16. Gyula. 1995.
- August Hofmann von Donnesberg: Geschichte des. k.u.k. Infanterie-Regimentes Nr. 61. (1798-1892) Wien. Druck und Verlag von Kreisel-Kröger. 1892.
- Eötvös Károly: Balatoni utazás. (Sajtó alá rendezte Szalay Károly.) I. kötet. Magvető. Bp. 1982.
- Fára József dr.: Muraköz történetének rövid foglalata. Szombathely. 1942.
- F. Kiss Erzsébet: Az 1848-1849-es magyar minisztériumok. Akadémiai. Bp. 1987.
- Jaromir Formanek: Geschichte des k.k. Infanterie-Regimentes Nr.41. II. Band. (1807-1887) Czernowitz. Druck und Verlag der H. Czoppischen Buchdruckerei. 1887.
- Gatti, Friedrich: Geschichte der K. u. K. Technischen Militär-Akademie. I. Band. (1717-1869) Wien. 1901.
- Gelich Rikárd: Magyarország függetlenségi harca 1848-49-ben. III. kötet. Légrády testvérek. Bp. 1889.
- Görgey Artúr: Életem és működésem Magyarországon 1848-ban és 1849-ben. I-II. kötet. Európa. Bp. 1988.
- Gróf Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. II. kötet. A dokumentumokat válogatta, a jegyzeteket készítette, az előszót írta Urbán Aladár. Argumentum. 1999.
- Hentaller Lajos: Verrózsák. II. kötet. Bp. 1906.
- Hermann Róbert: A csornai ütközet története és okmánytára. 1849. június 13. Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltárának kiadványa. Sopron. 1999.
- Hermann Róbert: Az ihási ütközet emlékkönyve 1849-1999. Kiadja a pápai Jókai Mór Városi Könyvtár. Pápa. 1999.
- Hermann Róbert: Kossuth hadserege, Kossuth fővezérei. Argumentum. 2007.
- Horváth Mihály: Magyarország függetlenségi harcának története 1848-49-ben. 2. kiadás. II. kötet. Kiadja Ráth Mór. Pest. 1872.
- Illyés Gyula: Drámák. I. kötet. Bp. 1969. Illyés Gyula: Fáklyaláng.
- Kacziány Géza: Magyar vértanúk könyve. Bp. 1905. Reprint kiadás: Nemzeti Kincsekért Egyesület. Kecskemét. 2004.

- Klapka György: Emlékeimből. (Sajtó alá rendezte Katona Tamás.) Szépirodalmi. Bp. 1986.
- Kossuth Lajos Összes Munkái. (Sajtó alá rendezte Barta István.) XIV-XV. kötet. Akadémiai. Bp. 1953., 1955.
- Kovách Géza: Az emlékező város. Alma Mater Alapítvány. Arad. 1999.
- Kovács István: A légió. (A magyarországi lengyel légió története.) Kozmosz. Bp. 1989.
- Kovács István: „...Mindvégig veletek voltunk.” Lengyelek a magyar szabadságharcban. Osiris. Bp. 1998.
- Korányi Viktor: Honvédek napló jegyzetei. Második, javított kiadás. Pest. 1861.
- Kuczogi Marcell: A 300 éves gimnáziumunk története. (A pannonhalmi Szent Benedek-rend soproni Szent Asztrik kat. gimnáziuma.) Sopron. 1936.
- Lakatos Ottó: Arad története. I. kötet. Gyulai István nyomása. Arad. 1881.
- Magyarország hadtörténete. I. kötet. A honfoglalástól a kiegyezésig. (Szerk.: Borus József. *Bona Gábor*: Szabadságharc 1848-49-ben.) Zrínyi. Bp. 1985.
- Magyar Művelődéstörténeti Lexikon IV. (Középkor és kora újkor.) Főszerk.: Kőszeghy Péter. Balassi. Bp. 2005.
- Magyarország történeti kronológiája. III. kötet. (1848-1944) Akadémiai. Bp. 1982.
- Margitfalvi Margitay Gábor: Aradi vésznapok. Margitay Gábor 1848-49-es honvéd mérnökkari őrnagy emlékiratai. (Sajtó alá rendezte és kiadta Nagy Izsó.) Légrády-testvérek. Bp. 1890.
- Máday Norbert: Egy nemzet vívta szabadságharcát. 160 év-160 tárgy. Kecskemét. 2008.
- Márki Sándor: Aradvármegye és Arad szabad királyi város története. II. kötet. (A török hódítástól napjainkig.) Monographia Bizottság. Arad. 1895.
- Mészáros István: Oskolák és iskolák. (Epizódok tizenhat régi iskolánk történetéből.) Tankönyvkiadó. Bp. 1988.
- Mészáros Lázár: Eszmék és jellemrajzok az 1848/9. forradalom eseményei- és szereplőiről. Közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest. 1871.
- Molnár András: A fiatal Deák Ferenc. (A felkészülés és zalai pályakezdet éveit 1803-1833.) Osiris. Bp. 2003.
- Nagy Iván: Magyarország családai. III-IV. kötet. Pest. 1858.

- Novák Mihály: Zalavármegye az 1848-49. évi szabadságharcban. 2. bővített kiadás. Tahy R. Utóda Könyvnyomdája. Zalaegerszeg. 1906.
- Oláh György: Békés vármegye 1848-1849. II. kötet. Dobay János Könyvnyomdája. Gyula. 1892.
- Palágyi Klára: Hosztót (Hosszútót). Hosztót. 2000.
- Pelyach István: Egy elmulasztott várostrom tanulságai. (Az aradi vár „ostroma” 1849 januárjában.) Acta Historica. Tomus LXXXVII. Szeged. 1989.
- Potemkin Ödön: Az 1849-évi magyar hadsereg feloszlásának okai az aradi, s temesvári táborozással. Lauffer Vilmos tulajdona. Pest. 1867.
- Schwarzenberg-Uhlanen. (k.k. Uhlanen Regimente Nr. 2. 1770-1887.) Tarnow-Wien. Staatsdr. 1887.
- Dr. Somogyi Gyula: Arad szabad királyi város és Arad vármegye községeinek leírása. III. kötet. Kiadja a Monographia-bizottság. Arad. 1913.
- Sörös Pongrácz: A tihanyi apátság története. II. kötet. Stephaneum. Bp. 1911.
- Spira György: A magyar forradalom 1848-49-ben. Gondolat. Bp. 1959.
- Sujánszky György Euszták: Az aradi rendház naplója (1847-1851). Sajtó alá rendezte: Zakar Péter. Kiadja a Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközössége és a Historia Ecclesiastica Alapítvány. Bp. 2007.
- Szarka Lajos: A tábornok bére. Hévíz. 1997.
- Szilágyi Sándor: A magyar forradalom férfiai 1848/49-ből. Heckenast Gusztávtól. Pest. 1850.
- Szinnyi József: Magyar írók élete és munkái. III. kötet. Hornyánszky Viktor Könyvkereskedése. Bp. 1894.
- Tanulmányok Budapest múltjából. A Budapesti Történeti Múzeum Évkönyve. (Szerk.: Tarjányi Sándor.) XIX. kötet. Bp. 1972. *Komárik Dénes*: Az 1844-es pesti országháza-tervpályázat. 251-281.
- A Veszprém Megyei Múzeumok közleményei 9. (Szerk.: Éri István.) Veszprém. 1970. *Cserny Margit*: Adatok Veszprém megye 1848-49-es történetéhez. 125-142.
- Veszprém megye régészeti topográfiája. A veszprémi járás. (Szerkesztők: Éri Kelemen-Németh-Torma.) Akadémiai. Bp. 1969.
- Vértanúk könyve. (A magyar forradalom és szabadságharc mártírjai 1848-1854.) Szerk.: Hermann Róbert. Rubicon-könyvek. Bp. 2007.

- V. Waldapfel Eszter: A forradalom és szabadságharc levelestára. II. kötet. Közoktatásügyi Kiadóvállalat. Bp. 1952.
- Wysocki, József: Együtt a szabadságért 1848-1849. (Wysocki tábornok emlékiratai. Fordította, sajtó alá rendezte Kovács István.) Bp. 1993.
- Zalai Gyűjtemény 28. Zalaegerszeg. 1989. *Szarka Lajos*: A Tihanyi-félsziget és a Balaton-felvidék az 1848-49-es szabadságharc utolsó hónapjaiban. 157-167.
- Zalai Gyűjtemény 33. Zalaegerszeg. 1992. (A szabadságharc zalai honvédei 1848-1849.) *Bona Gábor*: Az 1848/49-es honvédsereg Zala megyei születésű tisztjei. Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok. 6-7. *Hermann Róbert*: A 47. honvédszászlóalj története. 115-195.
- Zalai Gyűjtemény 36. I. kötet. Zalaegerszeg. 1995. (Hadtörténeti tanulmányok.) *Pordán Illdikó*: Honvédtüzérként a Muraközben. (László Károly naplójából.) 211-236.
- Zalai Gyűjtemény 36. II. Zalaegerszeg. 1995. *Hermann Róbert*: Perczel Mór első honmentő hadjárata.
- Zalai Tükör/74. I. kötet. 1848/49. zalai eseménytörténetek. (Szerkesztők: Baranyai Györgyné - Degré Alajos - Kovács Lajos.) Zalaegerszeg. 1974.
- Záray Jenő: Arad város és Arad megye turistakalauza. Arad. 1936.
- Zrínyi Károly: Csáktornya monográfiája. Fischel Fülöp Könyvnyomdája. Csáktornya. 1905.

2. Hírlapok-folyóiratok:

- Budapesti Újság. 1890. május 25. „Nagy napok emlékei.” 20.
- Családi Kör. 1661. július 14. 28. sz. 433-434. Továbbá: 1861. július 21. 29. sz. 449-451. és 1861. július 28. 30. sz. 467-468.
- Die Presse. 1849. július 5.
- Egyetértés. 1899. december 24. 355. sz. *Hentaller Lajos*: A tihanyi erőd. 10-11.
- Hadtörténelmi Közlemények. Bp. 1929. *Gyalócai Jenő*: Egykorú adatok az 1848-i muraközi hadjárat történetéhez. (Okmánytár.) 376-379.

1941. 3-4. füzet. *Vidos Géza*: A magyarság szerepe az Osztrák-Magyar Monarchia katonai műszaki szervezetének keretében. 135-172.
1958. 1-2. sz. Somlyai István 48-as honvédtiszt naplójából. (Okmánytár.) Közli: Kovács József és Balázs József százados. 264-266.
1985. 1. sz. *Böhm Jakab*: Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok emlékirata az 1848/49. évi magyar szabadságharcról. 129-148.
1985. 4. sz. *Urbán Aladár*: Batthyány Lajos és a vasi fölkelőssereg 1848. szeptember-októberében. 786-800.
1992. 3. sz. *Hermann Róbert*: Kossuth Lajos, az Országos Honvédelmi Bizottmány és a Kormányzóelnöki Iroda kiadatlan iratai 1849-ből. 137-162.
- Hazánk s a Külföld. 1868. május 21. 21. sz. „Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok.” 321-322.
 - Hölgyfutár. 1861. február 23. 24. sz. 189. illetve 1861. december 17. 151. sz. 1206.
 - Közlöny. 1848. december 18. 191. sz. 899. illetve 1848. november 15. 158. sz. 759.
 - Magyar Hírlap. 1850. március 22. 109. sz. „Hadtörvényszéki ítéletek.” 459.
 - Magyar Katonai Szemle. 1939. X. kötet. *Vidos Géza*: A honvédség műszaki szolgálata 1848-49-ben. 217.
 - Magyar Technika. 1948. 3. sz. *Dr. Lósy - Schmidt Ede*: A szabadságharc mérnökvezérei és mérnökvezetői. 48-55.
 - Pesti Napló. 1893. február 15. 51. sz. „Rejtett kincsek.” 6.
 - Rubicon. 1995/6-7. (Történelmi perek.) *Hermann Róbert*: Koncepciós elemek az aradi vértanúk pörében. 31-32.
 - Várak, kastélyok, templomok. 2006. február (1. sz.) *Csikány Tamás*: Az aradi vár védelmi rendszere. 4-7.
 - Wanderer. 1850. március 27.

3. Levéltárak:

- *Hadtörténelmi Levéltár (HL)*
Aradi hadbíróság 113/11. doboz. 2/363. sz.
1848/49. évi forradalom és szabadságharc iratai.

Feld - Genie Direction der. k. k. III. Armee. 1849 : IV. d. 93. doboz. Az aradi erődtromnaplója 1848. november 30. - 1849. március 1.

Personalia VII : 279. 355. doboz. Gyulai Gaál Miklós tábornok és családjának iratai.

- *Magyar Országos Levéltár (MOL)*

H. 2. (Miniszterelnökség, Országos Honvédelmi Bizottmány és Kormányzóelnökség iratai.)

H. 2. KPA. (Kossuth Polizei Akten)

H. 9. (Belügyminisztérium. Elnöki iratok.)

H. 75. (Hadügyminisztérium. Általános iratok.)

H. 75. 163. doboz. (Iktatatlan iratok.)

H. 77. (Elnöki osztály.)

H. 79. (Katonai osztály.)

H. 83. (Hadügyminisztérium. Vegyes iratok.)

H. 95. (Országos Rendőri és Postaosztály.)

H. 103. (Komáromban lefoglalt iratok.)

H. 112. (Török Gábor kormánybiztos iratai.)

- *Békés Megyei Levéltár (BML)*

IV. B. 102. Békés vármegye állandó bizottmányának iratai.

IV. B. 103. a. I. 1849. Békés vármegye Védbizottmányának jegyzőkönyve.

IV. B. 103. b. I. 1849. Békés vármegye Védbizottmányának iratai.

- *Győr-Moson-Sopron Megye Győri Levéltára. Győri Tankerületi Főigazgatóság iratai.*

VI. 501.b.

- *Veszprém Megyei Levéltár (VEML)*

állandó bizottmány iratai 1848/49.

állandó bizottmány jegyzőkönyvei 1848/49.

- *Zala Megyei Levéltár (ZML)*

Acta Congregationalia 1845.

újoncozási iratok 1848/49.

állandó bizottmány jegyzőkönyvei 1848/49.

állandó bizottmány iratai 1848/49.

megyei közgyűlés jegyzőkönyvei 1846.

megyei közgyűlés iratai 1844.

Tisztviselők után maradt iratok. (Vegyes levelek, irományok 1837. Bogyay József Zala megyei főbíró iratai. Csillag Lajos alispán iratai.)

Dervarics család iratai.

Megyefőnöki iratok 1849/1850.

- *Kriegsarchiv. (KA) Conduite-Listen. Karton 52. Ingenieur-Corps. Fasc. 72/I. Nr. 92.*
- *Directia Judeteana Arhivelor Nationale - Arad Megyei Nemzeti Levéltári Kormányzóság (D.J.A.N.A.). Colectia De Documente Referitoare La Revolutia Burghezo-Demokratice De La 1848-49 Din Transilvania. Fond Nr. 42. Inventar Nr. 90. Anii extremi: 1848-1916. Numarul: 6., 9. és 41.*

4. Kéziratok:

- *Országos Széchenyi Könyvtár Kézirattára*
Fol. Hung. 1419. Galsai Kovách Ernő naplója. I-VIII. kötet.
Oct. Hung. 1142. Pongrácz István 1848-49-es naplójának 1896-os átdolgozása. I-XIII. füzet.
- *Abonyi Lajos Falumúzeum Kézirattára. Abony.*
Abonyi Lajos: Abony történeti leírása 1896-ig.

5. Múzeumok:

- *Ceglédi Kossuth Múzeum Történeti Gyűjteménye*
- *Complex Muzeal Arad - Aradi Múzeumegyesítés*
1848/49-es ereklyék.

Illusztrációk

*Gyulai Gaál Miklós honvédtábornok
(1799-1854)*

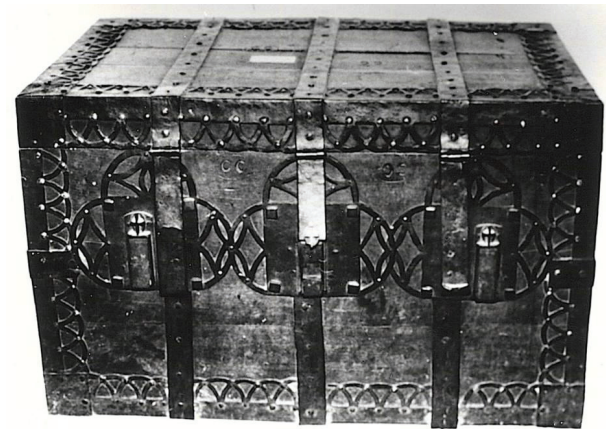
Gyulai Gaál Vilma (1812-1883)

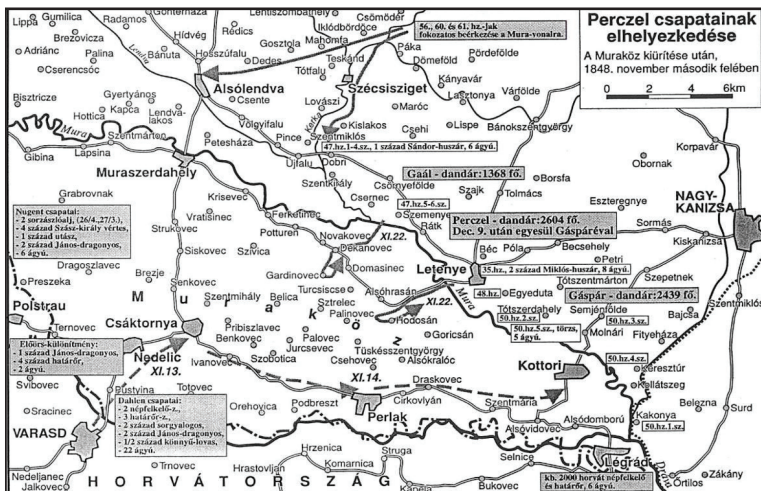
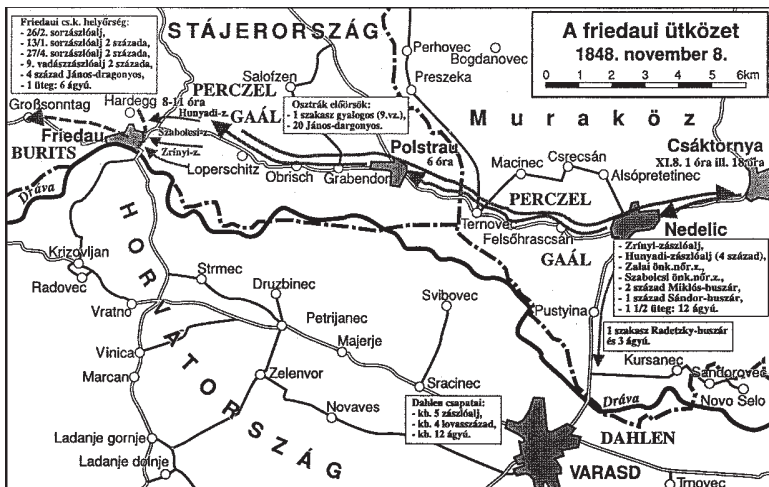
A zalaszegvári Gyulai Gaál kúria

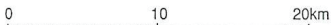
A Várnokkari Főigazgatóság pecsétje

Gyulai Gaál Miklós hadi pénztárládája

0 10 20km

A map of the study area in Hungary. It shows the Tisza river flowing from the top left towards the bottom right. Two locations are marked with circles: Battonya, located on the northern bank of the river, and Tornya, located on the southern bank. A dashed line connects these two points, with the label '11.2.' placed above it. To the southwest of Battonya is a small circle labeled 'Kispereg'. The map is partially enclosed by a dashed line.

II.8.3. **ARÁDVÁR** **HELYŐRSÉG:** kb. 1000 fő
Glogovác

A map of the Gyorok area. The Tisza river flows from the top left towards the bottom right. Settlements marked along the river include Glogovac, Mondorlak, Csicsér, Szabadhely, Kladova, Kisfalud, Szénfalu, and Radna. Other settlements shown are Gyorok and Sz. Miklós. A road labeled '31' is also visible.

Varjas Kétfél Monostor V

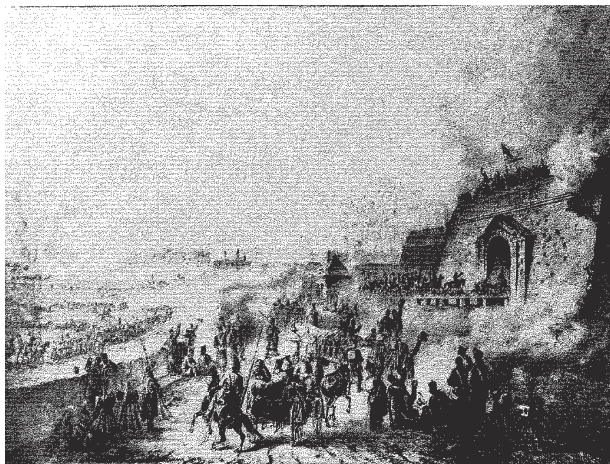
○ Sistaróc

HELYŐRSÉG: kb. 600 fő
za T-EM

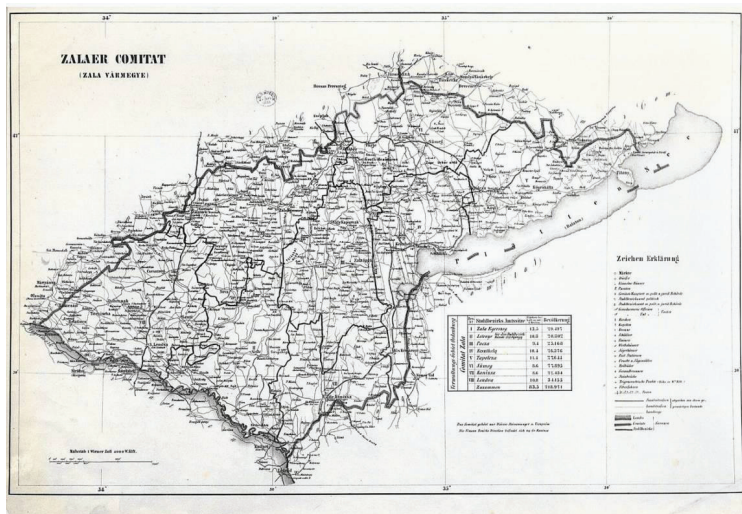
REMOVAL

Ó-Arad főtere 1848-1849-ben

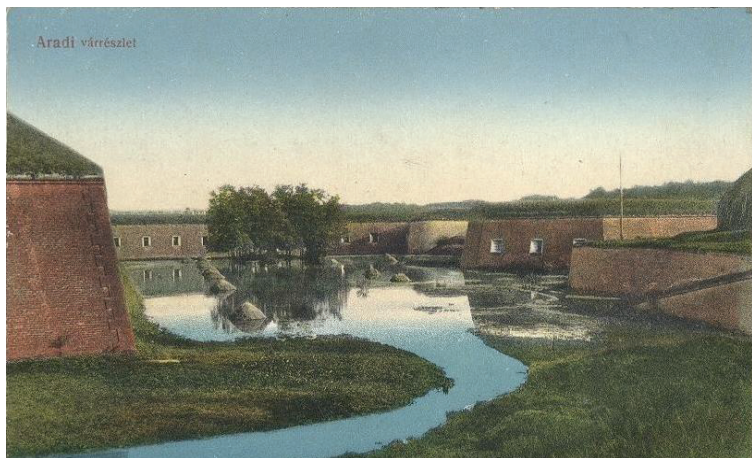

Aradi csatajelenet (1849. február 8.)

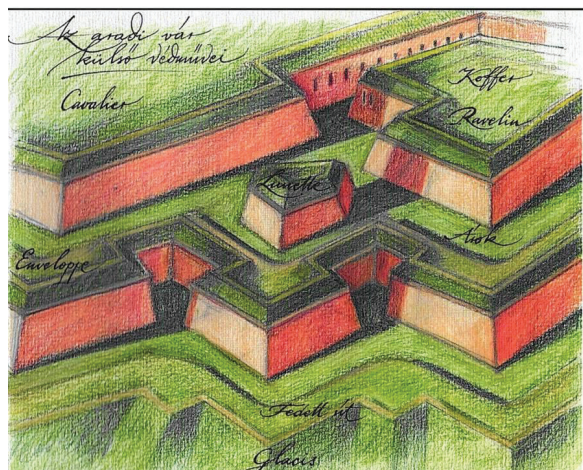

Az aradi vár légi felvételről

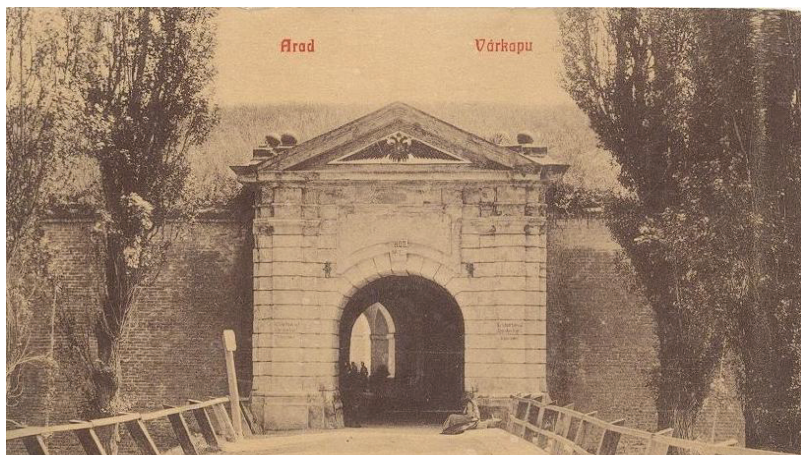
Aradi várrészlet

Az aradi vár külső védőművei

Az aradi vár látképe

A várkapu

Gyulai Gábor Miklós portréja (akvarell)

*Gyulai Gábor Miklós pecsétje
Körirata: „Gábor Miklós hadvezér”*

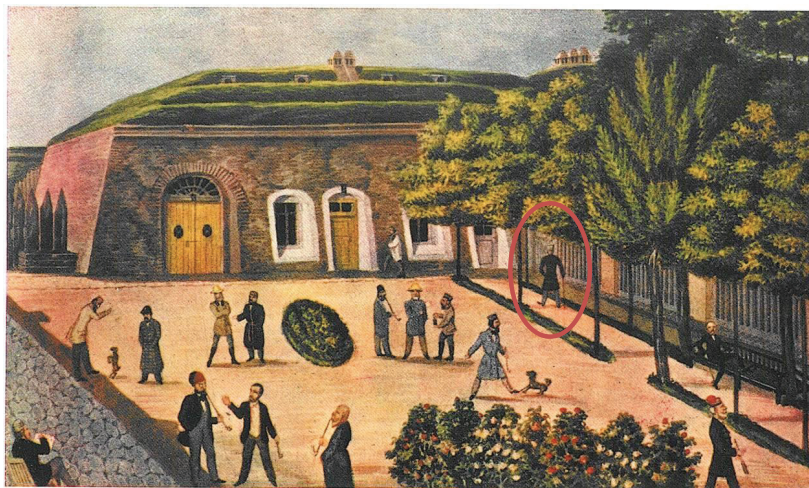
Gyulai Gaál Miklós önarcképe

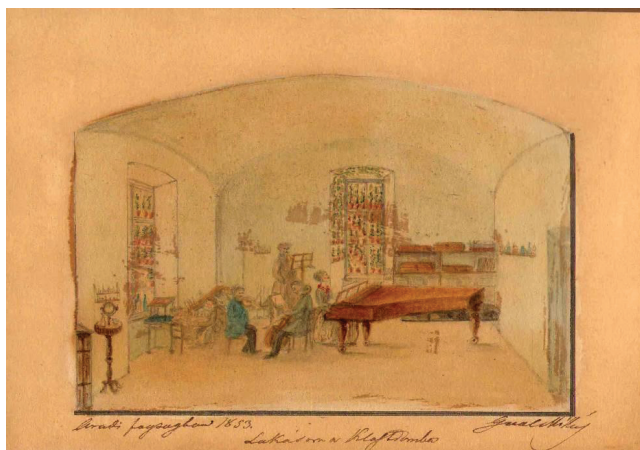
*Gyulai Gaál Miklós pecsétje
Körirata: "Gaál Miklós ezredes és hadvezér"*

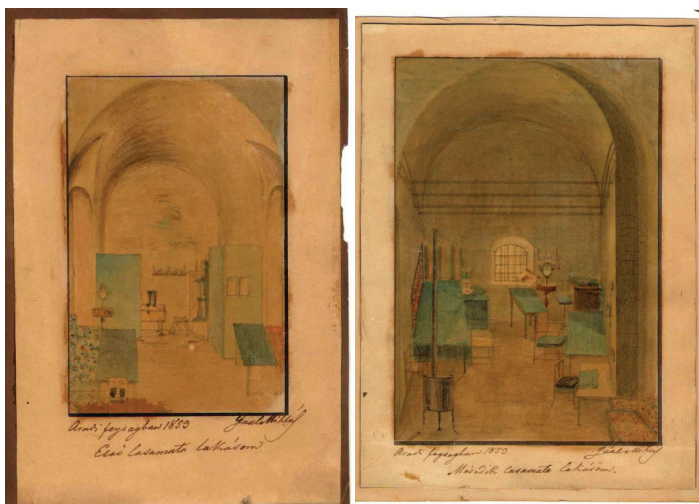
Az aradi vár főtere (Galsai Kovách Ernő festménye). Középen a ferences rendház és templom, a kép bal oldalán a parancsnokság, jobb oldalon pedig a tisztikar épülete látható.

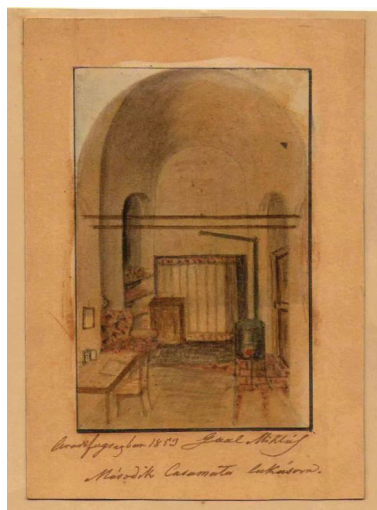
A Zwinger-udvar déli szeglete (Galsai Kovách Ernő festménye). A bekarikázott személy Gaál Miklós.

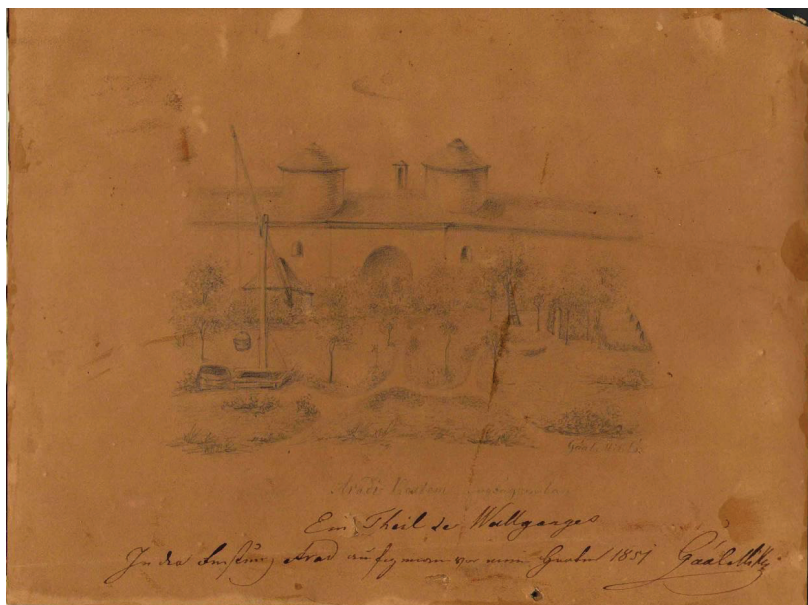
Gyulai Gaál Miklós akvarellje: "Lakásom a Klostromban" (1853)

Gyulai Gaál Miklós akvarelljei: "Első és második kazamata lakásom" (1853)

Gyulai Gaál Miklós akvarellje: „Második kazamata lakásom” (1853)

Gyulai Gaál Miklós rajza: "Az aradi vár részlete" (1851)

Mediterrán tájképek (1853)

Mediterrán akvarellek (1853)

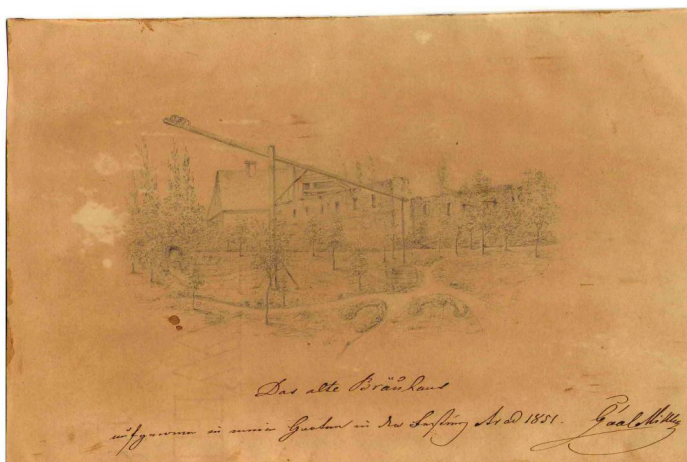

Szent Máté

Szent Simon

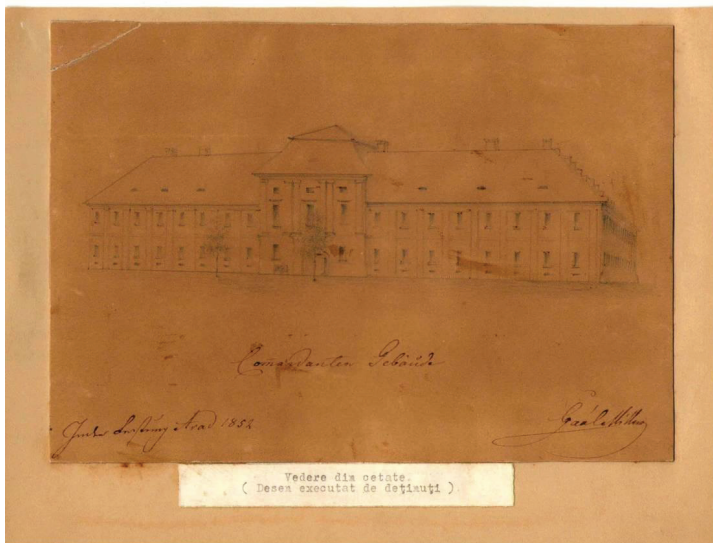
Gyulai Gaál Miklós rajza: "A régi sörfőzde" (1851)

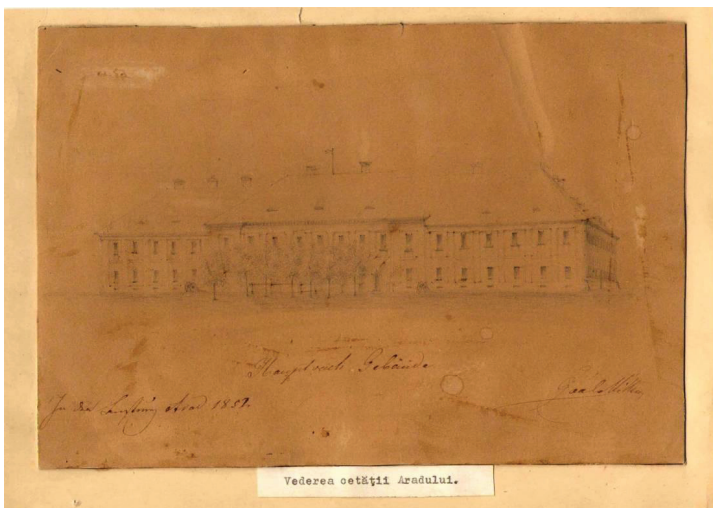
Gyulai Gaál Miklós rajza: "A ferences rendház és templom"(1852)

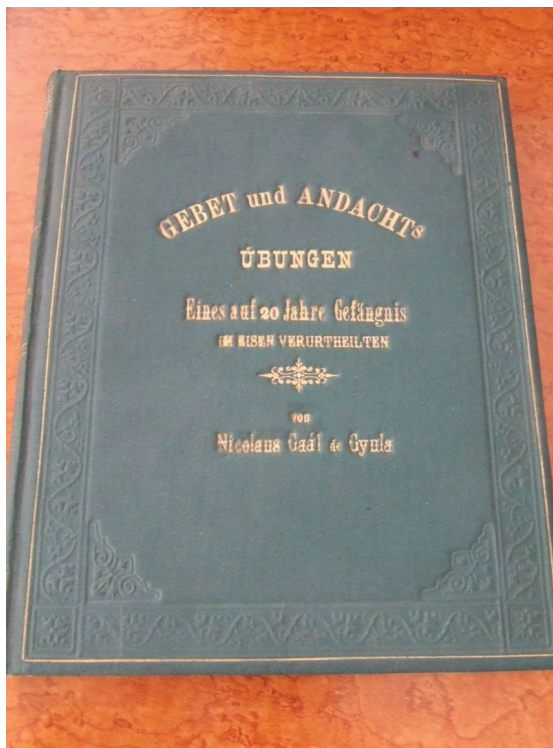
Gyulai Gaál Miklós rajza: "A ferences rendház"

Gyulai Gaál Miklós rajza: "A parancsnokság épülete" (1852)

Gyulai Gaál Miklós rajza: "A tisztikak épülete" (1852)

Gyulai Gaál Miklós imádságos könyve

Gyulai Gaál Miklós tubákos szelencéje

Emléktáblák az abonyi Gyulai Gaál Miklós Általános Iskolában

Gyulai Gaál Miklós síremléke Abonyban

Gyulai Gaál Miklós családjának abonyi otthona

A szegvári templom Gyulai Gaál Miklós emléktáblája

A Gyulai Gaál család hoztói sírboltja

A hévízi Gyulai Gaál Miklós emlékmű

Dr. Nemeshegyi Péter S. J. emlékezik

Gyulai Gaál Miklós rajza: "A kerti lugas" (1851)
A lugas mögött a vár temetője látható.

Gyulai Gaál Endre (1815-1883) honvédszázados síremléke